Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

A SZERZŐI JOG KALÓZAI

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

EDITION 2.0

Az Edition 2.0 nem egyszerűen egy új sorozat a kiadó életében, amely összefog bizonyos összefogható tartalmakat, sőt, nem is arról van szó, hogy egy témakör jó névre talál egy sorozatcím alatt. Az Edition 2.0 egy kiadói kísérlet, amely a könyvkiadás és az internet szellemét összeegyeztetve a könyvolvasás új alternatíváját keresi.

Hagyományosan a könyv zárt világ, a szerző világlátásának és továbbadásra szánt mondandójának kikristályosodott formája. Sokféle kiegészítést is kínál: megjegyzéseket a lábjegyzetben, tárgy- és névmutatót, glosszáriumot. A nyomtatással a közreadott szöveg véglegessé, lezárttá válik – egy állomás a tudnivalók körében.

Nem úgy az internet, amely mozgékony, változó, és stabilitása a nagyságában vált valóra.

Hagyományosan a szerző tudásával kiemelkedik az olvasók köréből, akik nem ismerik sem őt, sem a publikussá váló ismereteket. Ám a két fél, szerző és olvasó egymásról mit sem tud, megmaradnak a kölcsönös ismeretlenségben.

Az olvasó jelentősége azonban jelentősen megnőtt a 21. századra, és ebben nemcsak a posztmodern szemlélet, hanem az internet és a web2 filozófia is szerepet játszik. Az olvasás már nem passzív aktus.

Ezt az ellentmondást (statikus szöveg vs. dinamikus internet, valamint tudós szerző vs. laikus olvasó) próbáljuk meg feloldani az Edition 2.0 sorozatban. A feladat nem könnyű, és távol érezzük magunkat attól, hogy kész megoldásaink legyenek. Hosszas vitákat folytatunk például arról, hogy mit lehet tenni a könyvvel. Küzdünk a hagyománnyal, a formával, emelkedetten szólva, a profán és a szent határait igyekszünk kijelölni. Mert a könyv sem szent, ahogy az internet sem komolytalan. A szöveggel foglalkozó kutatók tudják, az olvasás részben történés, részben cselekvés, de mindenképpen aktus, a szöveg előhívása.

A sorozat e harmadik kötetében már maga a szerző is a könyvterjesztés kalózkodásra jól reagáló módjait keresi. Erre predesztinálja a könyv témája is. A könyv, a papír alapú verzió megjelenésével egy időben, különböző árakon számos elektronikus verzióban is elérhetővé válik, az ingyenesen olvasható formátumtól a fejezetenkénti vásárlást lehetővé tevő megoldáson át a klasszikus e-könyvig. E sokféleség biztosításával az a célunk, hogy mindenki megtalálhassa az igényeihez és pénztárcájához legjobban illő megoldást, és ne szoruljon a kalózok segítségére, ha el kívánja olvasni a könyvet. A typotex.hu/konyv/a_szerzoi_jog_kalozai címen nem csak a különböző verziók érhetők el, de ugyanitt várjuk az Önök szöveggel kapcsolatos jegyzeteit, megjegyzéseit, kritikáit is.

A sorozatban megjelent:

Bernard Girard: *A menedzsment forradalma: A Google-modell* (2010)

Nicholas A. Christakis – James H. Fowler: *Kapcsolatok hálójában* (2010)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

BODÓ BALÁZS

A SZERZŐI JOG KALÓZAI

A kalózok szerepe a kulturális termelés és csere folyamataiban a könyvnyomtatástól a fájlcserélő hálózatokig

TYPOTEX
Budapest, 2011

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatta.

© Bodó Balázs, Typotex, 2011
A mű megjelenése külön szerződésben rögzítetten
az ELTE hozzájárulásával történt.
Some rights reserved / Néhány jog fenntartva
Ennek részletes kifejtése a
typotex.hu/konyv/a_szerzoi_jog_kalozai oldalon található
STOP! Mielőtt másolna, szkennelne, olvassa el
a feltételeket és a lehetőségeket! Köszönjük!

Témakör: *szerzői jogok, jogvédelem*

ISBN 978 963 279 425 9

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha regisztrál a kiadó honlapján, a *www.typotex.hu* címen: így értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról. Megismerkedhet teljes kínálatunkkal, egyes könyveinknél pedig új fejezeteket, bibliográfiát, hibajegyzéket, hivatkozásokat találhat, illetve módja van arra is, hogy margójegyzeteit közzétegye.
Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható: *www.interkonyv.hu*

Kiadja a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa
Borítóterv: Tóth Norbert
Tördelte: Jutai Péter
Terjedelem: 23,8 (A/5) ív
Nyomás: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

Szeretteimnek

„Brémában 1970 decemberében körülbelül 1000 diák benyomta az üvegajtót, hogy az 1 márka belépődíjat megspórolják. Ezt politikusnak találták: ami érdekli az embert, azért ne fizessen. **Igazuk volt, de nem volt joguk ezt gondolni.**"

Otto Muehl: Miért hagytam abba? – az akcionizmus vége.
Szétfolyóirat, 1973. január.

„Az illegitim médián korcs kánonok születnek. Az otthon összeállított válogatáskazetták, az obskúrus, ismeretlen albumok ködös másolatai, a 100 példányban, magánkiadásban megjelent felvételek, a kazetták és írható CD-k újraírják a fejlődés megkövesedett történeteit. Félreolvassák a múltat, és összehallucinálják a jövőt: épp ettől válnak megkerülhetetlenné a saját kontextusaikban."

(Keenan, 2008)

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

© Typotex Kiadó

© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

TARTALOM

Bevezetés 11

1. KI A KALÓZ? A KALÓZ FOGALOM JELENTÉSVÁLTOZÁSA A TENGERI KALÓZOKTÓL A FÁJLCSERÉLŐKIG 21
   1.1 Kalóz a tengerre – egy ellentmondásos történelmi figura születése 27
   1.2 A kalóz és a piac 29
   1.3 A kalóz és a király 30
   1.4 Az autonóm kalóz a valóságban és a képzeletben 33
      1.4.1 A kalóztársadalmak néhány jellegzetessége 36
   1.5 Az autonóm kalóz a képzeletben 38
   1.6 A szerzői jog kalózfigurája 40
   1.7 A kalózok szerepe a szerzői jog történetében 44
   1.8 A kalózkodás mint a szerzői jogra adott társadalmi válasz 47

2. A GUTENBERG ELŐTTI KALÓZOK KORA 49
   2.1 Kína: a szabályozás mint az információs monopólium fenntartásának eszköze 49
   2.2 Az ókori Róma: a szerző és alkotása kapcsolata 51

3. KALÓZOK A KÖNYVNYOMTATÁS-KAPITALIZMUS KORAI IDŐSZAKÁBAN 53
   3.1 A könyvpiacot szabályozó jogok megjelenése Európában 53
   3.2 A könyvpiac feletti ellenőrzés kialakulása Angliában 55
      3.2.1 A kalózok első hulláma: John Wolfe, Roger Ward Robert Waldegrave és Simon Stafford 57
      3.2.2 A brit kalózok második generációja – az árháború 63
      3.2.3 Az első szerzői jogi törvény kialakulása Angliában 69
      3.2.4 A brit kalózok harmadik generációja – a public domainért folytatott háború 73
      3.2.5 A brit kalózok történetének tanulságai 78
   3.3 A kontinentális kalózvállalatok – a könyvipar nemzetközi önszabályozása 79
      3.3.1 A könyvkiadás szabályozása Franciaországban 83
      3.3.2 Svájc: a Société Typographique de Neuchâtel története 86
      3.3.3 Könyvkalózok Írországban 89
      3.3.4 Az európai könyvkereskedelem és a felvilágosodás délnémet ügynökei 91
      3.3.5 Az európai kalózkiadók történetének tanulságai 92

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

3.4 A szerző és a szerzői jog születése 96
3.5 A helyi normák korszakának lezárulása 110

4. KALÓZKIADÓK, KALÓZÁLLAMOK – A NEMZETKÖZI SZERZŐI JOGI REZSIM 114
4.1 Az amerikai kalózköztársaság – a nemzetközi kalózháború 116
4.1.1 Az amerikai kalózköztársaság kialakulása 118
4.1.2 A szintetikus copyightok rendszere – az amerikai kiadók önszabályozása 121
4.1.3 Az amerikai kalózköztársaság felszámolására tett kísérletek 124
4.1.4 A nemzetközi szerzői jogi harmonizáció felé tett első lépések 127
4.1.5 A nemzetközi copyright elismeréséhez vezető okok 128
4.1.6 A rablóból lett pandúr 130
4.2 A kulturális termelés szerkezetének átalakulása a 20. században 131
4.2.1 A szerzői jogi szabályozás nemzetközi rendszerének fejlődése 134
4.3 Tűrt és támogatott: Kína, a kalózok és a nemzetközi kereskedelmi rezsim 141
4.4 A nemzeti kalózok két évszázadának tanulságai 147

5. A P2P-KALÓZOK KORA 152
5.1 A fájlcsere mint nyilvános térben zajló diskurzus 156
5.1.1 A fájlcseréről szóló diskurzus kisajátítására tett erőfeszítések 158
5.2 A P2P-fájlcsere jogi megítélése 165
5.3 A fájlcsere technológiai definíciója 169
5.3.1 A tartalomagnosztikus távközlési szolgáltatók jelentősége 172
5.4 A fájlcserélő technológiák létrejötte mögött álló ellenkulturális és szubkulturális előzmények 185
5.4.1 A megosztás ellenkulturális gyökerei 185
5.5 A fájlcserét életre hívó gazdasági környezet 208
5.5.1 A fájlcserélők számára és a cserélt fájlok mennyiségére vonatkozó becslések 209
5.5.2 A kulturális feketepiacok igénybevételének okai 216
5.5.3 Verseny a hordozó szintjén 220
5.5.4 Verseny a disztribúciós lánc intézményeivel 232
5.5.5 A kereslet ellenőrzése feletti küzdelem 240
5.6 A fájlcsere megítélése a felhasználók elleni perek időszakában és utána 243
5.6.1 Az törvény kikényszerítésének hatása az informális szabályokra 246

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.6.2 A törvény és fájlcsere társadalmi megítélése közötti ellentmondás feloldásának útjai 249
5.7 Konklúzió – a fájlcsere mint ellenállás 262

6. A MAGYARORSZÁGI P2P-FILMFEKETEPIAC ÉS A LEGÁLIS MOZIFORGALMAZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI 268
6.1 A kutatás fő kérdései, elméleti és módszertani korlátai 270
6.2 Filmkalózok külföldön és itthon 273
6.2.1 A filmkalózkodás rövid története 273
6.2.2 A magyarországi P2P-feketepiac rövid története 278
6.3 A P2P-alapú filmpiacokkal foglalkozó kutatások áttekintése 281
6.3.1 A feketepiacok kialakulásának kontextusa – az audiovizuális tartalompiacok átalakulása 282
6.4 Eredmények 288
6.4.1 A filmek P2P-kínálata 288
6.4.2 A P2P-feketepiaci kereslet 289
6.4.3 A feketepiaci közönség tartalomfogyasztása 290

Összegzés 291

Köszönetnyilvánítás 299

Irodalomjegyzék 301

Névmutató 330

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

© Typotex Kiadó

© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

BEVEZETÉS

Ez a tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi a fájlcserélő hálózatokon egymással tartalmat illegálisan, félillegálisan megosztó felhasználók tíz- és százezreinek a szerepe a kulturális ökoszisztémában, a termelés, elosztás, fogyasztás, újrahasznosítás, csere különböző (globális és lokális) szinteken zajló folyamataiban.

Ezt a kérdést nehezebb feltenni, mint gondolnánk. Az internetes fájlcserélők száma, az általuk forgalmazott digitális javak tömege, a jelenség fennmaradását lehetővé tevő technológiai innovációk sora, a fájlcserélők politikai, gazdasági, társadalmi jelentősége alapján azt hihetnénk, hogy a fájlcsere jelenségének megértése nélkül aligha alkothatunk megbízható képet a kulturális iparágak – a fájlcsere jelenségével nagyjából egy időben beindult – látványos átalakulásának folyamatáról, várható kimeneteléről. Ám mindennek ellenére a fájlcserélők a kulturális iparágakban lezajló konvergenciafolyamatok páriái. Bár ideiglenesen és akaratunk ellenére részesei e folyamatoknak, de igazából egyetlen cél fogalmazható meg velük kapcsolatban: a folyamatokból való kiiktatásuk imperatívusza. A fájlcserélőket ugyanaz a gyanakvás és elutasítás övezi jogászi, üzleti, politikai körökben, mint amilyen gyanakvás és elutasítás (vagy éppen tanácstalanság) kísérte a többi szerzői jogi kalózt, normasértőt saját korában. Pedig itt és most – és ez az itt következő tanulmány egyik legfontosabb megállapítása – a fájlcserélők ma ugyanolyan alapvető és megkerülhetetlen, paradigmaváltó szerepet játszanak a kulturális javak körforgásának átalakulásában (átalakításában), mint amilyen paradigmaváltó szerepük volt számos korban és piacon azoknak, akiket korábban kalózoknak tartottak kortársaik.

Miért kitüntetett a fájlcserélők szerepe egy olyan korban, amikor a digitális forradalomnak köszönhetően a fájlcserélőktől függetlenül is alapvető változások zajlanak a kulturális piacok működésében? Miben más, esetleg több a fájlcsere elterjedése azoknál a változásoknál, melyeket egy Google, egy YouTube vagy egy Apple iTunes megjelenése okoz a kulturális javak termelésének, elosztásának eddig ismert folyamataiban?

A fájlcserélők megjelenését ugyanazok a technológiai innovációk tették lehetővé, melyek önmagukban is képesek radikálisan átírni a legtöbb kulturális iparág működésének számos peremfeltételét, így például a

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hordozó gyártásával, disztribúciójával, kereskedelmével kapcsolatos eddigi modelleket és struktúrákat. A számos, egymást követő technológiaváltás közül azonban nem mindegyik tekinthető korszakhatárnak. A korszakhatárrá váláshoz ugyanis az kell, hogy a technológiaváltás nyomán lehetővé vált új termelői, fogyasztási, üzleti stb. logikák ne legyenek tökéletesen beilleszthetők a korábbi kontextusokba. A korábban ismeretlen társadalmi, kulturális gyakorlatok megjelenésén keresztül léphetnek színre azok a szereplők, akik képesek az addigi játékszabályokat újraírni.

A digitális technológiák ilyen korszakhatárt jelentenek a kulturális iparágak történetében. De az okok nem azok, amik elsőre eszünkbe jutnak. A tartalmak előállításának, terjesztésének digitális technikái, a közönségek újraszerveződése a hálózati korban önmagukban is jelentős átalakulásokat indukálnak a megszokott üzletmenetben, elég ha az online rajongói közösségek szerepére (Jenkins, 2006), vagy a zeneterjesztés radikális átalakulására gondolunk. Ezek a változások azonban nem hoznak paradigmatikus változást, mert beilleszthetők a kulturális piacok átalakulásának inkrementális modelljébe. Más szóval: e változások tulajdonképpen a csak már eddig is létező folyamatok hatékonyságára vannak hatással, de nem nyitnak meg új dimenziót a piacok működésében.

Elég csak az 1990-es évek internetes felfutásakor a kulturális piacok életébe berobbant távközlési cégek vagy végberendezés-gyártók, azaz az értékláncban a technológiai elemeket ellenőrző szereplők történetére gondolnunk. Az AOL-Time Warner összeolvadás körüli pillanatokban úgy tűnhetett, hogy ezeknek az új szereplőknek a színre lépése jelenti majd a kulturális piacok történetének legnagyobb változását. Azóta kiderült, hogy e szereplők, ha első pillanatban ijesztőnek tűnt is az a lendület, mellyel színre léptek, valójában meglehetősen jól megszelídíthetők, és befolyásuk viszonylag könnyen semlegesíthető. Az új szereplők korlátozott befolyása annak köszönhető, hogy egy olyan jogi, iparági környezetben kell mozogjanak, melyet az elmúlt 300 év során a kulturális iparágakban (Hesmondhalgh, 2007) érdekelt szereplők alakítottak ki maguknak, s melyben – mint az az elmúlt évtizedek jogi konfliktusai során bebizonyosodott – a technológiai oldalról érkező legális szereplőknek kevés mozgásterük van.

Ha azokra az új szereplőkre vagyunk kíváncsiak, akik ténylegesen fenyegetik a status quót, akkor őket nem a hivatalos, nagyvállalati entitások között kell keresnünk, hanem a kulturális piacok korábban *„a fogyasztó”* néven ismert szereplői között. A technológiai változásoknak köszönhetően a fogyasztóknak lehetőségük nyílt néhány, korábban csak az iparági szereplők kompetenciájába tartozó tartalompiaci feladat

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ellátására. A otthoni számítógépek digitalizálási kapacitása a kulturális javak digitális verzióinak elkészítésében játszik aligha túlértékelhető szerepet, míg a fájlcserélő technológiák a disztribúció folyamataiban teszik lehetővé a részvételt. E két technológiai lehetőség nyomán a kulturális termelés és elosztás mediatizált, racionalizált és iparszerűen lebonyolított folyamataiból korábban szükségszerűképpen kizárt fogyasztók egyik pillanatról a másikra beáramlottak azokba a terekbe, ahol a kulturális tartalmak előállításáról, disztribúciójáról szóló döntések megszülettek és végrehajtódtak, és – talán nem túlzás ezt állítani – a maguk kezébe vették az irányítást.

Természetesen nem a disztribúció az egyetlen olyan terület, melyben a korábbi fogyasztóknak alkalmuk nyílt tömegesen megjelenni. A tartalomipar jogi környezetével, a digitális kultúrával foglalkozó irodalmak első generációja (Lessig, 2001, 2005) a fogyasztók kreatív termelésben és a kulturális javak kreatív újrahasznosíthatóságában, remixelhetőségében látták a digitális forradalom legfontosabb hozadékát. Azóta azonban kiderült, hogy a digitális eszközök megjelenése önmagában sem több, sem jobb kreativitás létrejöttét nem eredményezi automatikusan. Az egyén önkifejezése digitális eszközök nélkül is lehetséges volt, s a digitális eszközök sem képesek felszámolni a kreatív javak termelése útjában álló legfontosabb akadályokat: a kreativitás, az ötletesség, s szellemesség, a gondolati mélység vagy az egyszerű rajz-, ritmus- és formakészség hiányát. A felhasználók által generált tartalmakat övező lelkesedést szükségszerűen a kiábrándulás kellett kövesse, amikor kiderült, hogy a digitális technológiák és egy fehér rajzlap között semmi különbség nincs: vagy tud vele az egyén kezdeni valamit, vagy nem.

A felhasználói tartalmak látványos felszínre bukkanása mögött valójában egy másik jelenséget érdemes észrevenni, ez pedig *a kreatív termelés nem hivatalos, nem mainstream terjesztési csatornáinak mindenki számára láthatóvá válása volt*. A szubkulturális gazdaságok saját terjesztési hálózatai természetesen korábban is léteztek, a digitális infrastruktúrán azonban ezek a korábban jobbára észrevétlen és hozzáférhetetlen csatornák és a rajtuk terjedő tartalmak a kívülálló számára is láthatóvá és hozzáférhetővé váltak. Ez a YouTube demokráciája: a szolgáltatás gravitációs mezője képes volt egy tető alá terelni a lehető legkülönbözőbb niche-ekben tenyésző alkotókat és alkotásaikat, s ezzel óhatatlanul összekeveredtek a közönségek is. *Az a jelenség, amire mint felhasználói tartalmak forradalma tekintettünk, valójában* néhány erős, központi online tartalomaggregátor megjelenése által lehetővé tett *disztribúciós*

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

forradalom volt, amelyik a globális netes közönség számára láthatóvá és elérhetővé tett korábban láthatatlan és elérhetetlen tartalmakat.

A disztribúciónak azonban ezzel párhuzamosan lezajlott egy másik forradalma is, ami az előbb említett jelenség furcsa doppelgangerének tekinthető. E forradalom nem az amatőr és félprofesszionális tartalmak láthatóvá válásáról szól, hanem a globális, professzionális mainstream-tartalmak terjesztésére szolgáló zárt, globális disztribúciós hálózatának összeomlásáról, és az azon keresztül terjesztett tartalmak megállíthatatlan szivárgásának következményeiről.

	UGC (felhasználói tartalom) logika	**Professzionális iparági logika**
Mi a tartalom forrása?	niche, szubkulturális termelők, hálószoba-alkotók, félprofesszionális és amatőr alkotók	vertikálisan integrált, mainstream, globális iparági szereplők
Kik az analóg kor disztribútorai?	szubkulturális gazdaságok helyi, félprofesszionális szereplői	vertikálisan integrált, mainstream, globális iparági szereplők
Kik a digitális kor (meghatározó) disztribútorai?	vertikálisan integrált, mainstream, globális iparági szereplők (YouTube)	elosztott, végfelhasználói kézben lévő hálózatok, helyi, szub- és ellenkulturális amatőr és félprofesszionális szereplők

A felhasználók forradalmi szerepe a digitális hálózatokon

Legyen bár a YouTube és a többi, online felület szerepe bármennyire is meghatározó a felhasználók által létrehozott tartalmak disztribúciójában, az a tény, hogy kénytelenek megfelelni egy tőlük függetlenül létrejött jogi környezet diktálta szabályoknak, megakadályozza őket abban, hogy legalábbis rövid távon, jelentősen átalakítsák a kulturális iparágakban uralkodó status quót. Erre csak azok a szereplők képesek, akik jogilag is, technológiailag is elérhetetlenek az ellenőrzésükre tett erőfeszítések számára, s kívül állnak az ipari szereplőket kötő jogi szabályrendszeren. Bár a tartalomtulajdonosok a szerzői jogaik megsértése miatt szinte egy időben indítottak pereket a fájlcserélők és a YouTube ellen, de megállapodásra, a játékszabályok betartására ezek közül csak a YouTube-ot lehet kényszeríteni. Bár az inkumbens tartalomipari szereplők szemében mindketten kalóznak látszanak, hiszen mindketten érintettek a szellemi javak engedély nélküli forgalmazásában, az igaz veszélyt

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

csak a fájlcserélők jelentik, mert őellenük nincs ebben a pillanatban jó védekezés.

E dolgozat célja, hogy kísérletet tegyen a fájlcserélő P2P-kalózok, a kulturális piacok eme autonóm és nehezen megzabolázható szereplőinek a megjelenéséből következő átalakulások megértésére. Ez, mint már korábban említettem, korántsem evidens vállalkozás, hiszen a szerzői jogi kalózok megörökölték a tengeri kalózoktól a „*communis hostis omnium*" – a *minden ember közös ellensége* (Cicero, 2007) kitüntető státuszt. Bár a szerzői jog hagyományos kalózai és a az illegális fájlcserélők között talán több a különbség, mint a hasonlóság, ez utóbbiak jelentős hányada önként és dalolva öltötte magára a kalóz titulusát, reputációját, külsőségeit.

Az illegális fájlcserélők így tehát megörökölték a szerzői jogi kalózzal szembeni gyanakvást és ellenérzést is. Az elutasítás okai is hasonlók. A fájlcserélő, akárcsak a többi szerzői jogi kalóz, alapvetően a vágyak és élvezetek területén működik gyanús és tisztázatlan kereskedelmi motivációkkal, a transzformativitásnak[1] még a látszatára sem ügyelve, miközben tevékenységével a (szellemi) tulajdonjogot és ezen keresztül a teljes jogrendet veszélyezteti (Liang, 2005). Mindennek az lett az eredménye, hogy a szerzői jog e kortárs kalózairól a Nyugaton domináns diskurzusokban alapvetően két, egymástól radikálisan elszeparált szinten esik, eshet csak szó.

Az egyik szinten a fájlcserélő – némileg sarkítva – az az egyén, aki minden törvénynek, tiltásnak, szép szónak, kérésnek, technikai másolásvédelmi eszköznek fittyet hányva csak a kreatív termelők vérével, verejtékével előállított tartalmak eltulajdonításában érdekelt. Minden végfelhasználó potenciális tolvaj, legalábbis erre engednek következtetni a legális felhasználókkal minden DVD-n és mozifilm előtt kötelezően végignézetett tiltások és fenyegetések, a kalózok visszaszorítása céljából elkészített, a következő oldalon található ábrán láthatóhoz hasonlatos reklámanyagok, illetve az egyéni kalózok tárgyalására használt nyelv, beszédmód, a velük szembeni jogi, rendészeti fellépések forgatókönyvei.[2] A szerzői jogi jogosultak fogyasztók irányában tanúsított attitűdje

[1] Transzformativitás alatt itt és máshol a szellemi javak olyan felhasználását értem, melynek során valami új, de ismert alapanyagra épülő, abból dolgozó alkotás jön létre. A szerzői jog ezt származékos művekként ismeri, mások remixként, feldolgozásként, hommage-ként stb. A szellemi alkotások remixelhetőségéről, és arról, hogy a szerzői jogi törvények milyen mértékben lettek gátjai a reciklálásra épülő kreativitásnak lásd: (Lessig, 2001, 2005).

[2] Erről bővebben az 5.1 fejezetben esik majd szó.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ilyen szempontból meglepő mértékben hasonlít a katolikus egyháznak a híveihez való viszonyához, amennyiben mindketten abból indulnak ki, hogy az ember alapvetően bűnös. Grassmuck (2008) hívja fel a figyelmet arra az érdekes tényre, hogy ennek az ősbűnnek a forrása, a paradicsomi bűnbeesés, a tudás fájáról való gyümölcs tiltott megkóstolása kényelmetlenül hasonlít a szerzői joggal védett alkotások engedély nélküli felhasználásának ősbűn státuszára.

A *Music Television* kalózkodás elleni kampányposztere[3]

Az egyéni kalóz szintjén a szerzői jogsértés morálisan és törvényileg is elítélendő bűn, az egyéni fájlcserélőnek kijáró szerep tehát a bűnösé,

[3] Forrás: http://adsoftheworld.com/

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

aki a bűnösök megbüntetését, illetve a többiek elrettentését célzó büntetőügyek alanyaként jelenik csak meg a hivatalos diskurzusokban.

A másik nyelv, amin a P2P-kalózokról szó eshet, a fájlcserével mint elsődlegesen gazdasági jelenséggel foglalkozik. A kalózokkal való együttélés – legalábbis rövid távon – elkerülhetetlen. Ennek a felismerésnek a nyomán felerősödött a kalózkodás gazdasági-piaci következményei iránti érdeklődés, s így megjelentek azok a piackutatások, ökonometriai elemzések, melyek a kalózkodás legális piacokra gyakorolt hatását igyekeztek felmérni. Az elmúlt években az adatgyűjtési, piacmérési, elemzési módszertanok folyamatos finomodásának lehettünk tanúi, mely folyamat annak köszönhető, hogy a kalózkodás által leginkább érintett szereplők is ráébredtek, hogy a megfelelő részletességű üzleti információk nélkül esélyük sincs felvenniük a versenyt, illetve alkalmazkodniuk olyan folyamatokhoz, melyeket megakadályozására, mint az kiderült – jogi és technológiai eszközökkel egyelőre –, képtelenek. Ez a nyelv azonban az egyéni kalózok tíz- és százezreit egyetlen névtelen, arctalan kalóztömeggé kondenzálja, mely mint gazdasági, üzleti fenyegetés jelenik meg, leírására statisztikai számadatok szolgálnak, s sorsát a policy nyelvén fogalmazzák meg rajta kívül álló szereplők.

Az egyéni piti bűnöző és a gazdaságra kártékony kalózhordák között van a kalózokról, a kalózkodásról való beszédnek egy harmadik szintje, mely a kalózkodást mint megértésre váró *társadalmi gyakorlatot* vizsgálja. Ez a megközelítés nem tagadja a kalózkodás ütközését a fennálló törvényekkel, de nem tekinti azt sem a megértés kiindulópontjának, sem utolsó állomásának. E megközelítés szerint a kalózok szorosabb-lazább hálózatokba szerveződött, egymással egyszerre versenyző és kooperáló, aktív gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi aktorok, akik tudatosan vállalják a törvényekkel vagy informális szabályokkal való szembenállást, a status quo megsértését. E megközelítés hívei az egyes kalózok céljai, motivációi mellett a kalózhálózatok által betöltött szerepekre, funkciókra is kíváncsiak. Túllépve a legális/illegális dichotómián, a gazdasági károk lajstromozásán, e leírások elsődleges célja az, hogy azonosítsa a kalózok szerepét a kulturális termelés, elosztás, fogyasztás, csere folyamataiban, s ezeken keresztül megértse azokat az informális, rejtett csatornákat, melyeken keresztül egy helyi közösség, egy ország, egy régió, egy szakma, vagy azonos érdeklődésű emberek egy földrajzilag nem körülhatárolható csoportja megszervezi saját informális információs gazdaságát, illetve bekapcsolódik a kulturális javak globálissá vált áramlásába.

Ez a fajta megközelítés jellemzően csak ott tud kibontakozni, ahol a kalózkodásról szóló diskurzust nem monopolizálták teljesen az aktuális

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

körülményekbe beágyazott jogi és üzleti érdekek. Ez ma jellemzően két területen tapasztalható: a kalózkodás történetét feldolgozó gazdaság- és kultúrtörténeti diskurzusokban, és a – jellemzően a helyiek által – a fejlődő országokban végzett kutatásokban. A miért érthető: a történetírás által feldolgozott konfliktusok *már* nem érdekesek a jelen érdekeltjei számára, a harmadik világban pedig *még* nem sikerült teljesen kisajátítani az erről szóló diskurzust.

Az itt következő tanulmány mindkét, előbb felsorolt területről számos szöveget használ, mégpedig abból a célból, hogy ezeknek a területeknek a megközelítéseit importálva kísérletet tegyen a kalózokról szóló gondolkodás fent vázolt, harmadik útjának meghonosítására, azaz arra, hogy a jelenlegi szerzői jogi kalóz problémát az egyéni bűnöző-gazdasági probléma dichotómiáján túllépve, annak motivációi és funkciói felől megközelítve értse meg. E tanulmány – bár az utolsó szakasza épp egy empirikus piackutatást tartalmaz – abból a felismerésből született, hogy a kalózkodás piaci-gazdasági következményeinek ismerete önmagában nem elegendő a kalózok megértéséhez. A kalózkodás ugyanis soha sem csupán egy pusztán gazdasági jelenség, s az általa gerjesztett következmények ritkán maradnak meg a piac keretei között. A kalózkodás – legalábbis e tanulmány kontextusában – egy olyan társadalmi gyakorlat, melynek megértése nem lehetséges anélkül, hogy ne ismernénk e gyakorlat történetét, kulturális, társadalmi, politikai beágyazottságát.

A szövegben arra teszek kísérletet, hogy az illegális fájlcserélő hálózatokat igénybe vevő egyszeri P2P-kalóz figurája körül felfedjem azokat a kontextusokat, melyek nélkül a P2P-kalózok jelensége, jelentősége nem megérthető. E kontextusok közül az első mindjárt magának a tengeri kalóznak a figurája, az, akitől a szerzői jogi normasértő az elnevezésen túl annak gazdaságilag és politikailag ambivalens jelentésrétegeit is megörökölte. Az 1. fejezet a tengeri kalózok történetén keresztül vizsgálja azokat a tényezőket, melyek a tengeri rabló és útonálló figuráját kiemelik a hétköznapi bűnözés kontextusából, és olyan kitüntetett szereplővé teszik, aki máig kísérthet a népszerű képzeletben. A tengeri kalózok története azokra a párhuzamokra is rávilágít, amik a tengeri és szerzői jogi kalózok között felfedezhetők. A kétféle figura közötti kontinuitást ugyanis nemcsak a rablás és útonállás jelenti, de azok a viszonyok is, melyek a kalózt a hatalomhoz, a piac többi legális és illegális szereplőjéhez fűzik. A tengeri és a szerzői jogi kalóz fogalmai közötti átmenet leírásával zárul a tanulmány első szakasza.

A 2. fejezettel kezdődően kísérletet teszek arra, hogy alapvetően történeti szövegekre támaszkodva újra mondjam a szerzői jog történetének

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

néhány kulcsmozzanatát, mégpedig a szerzői jogi kalózkodás, a szerzői jogi kalózok perspektívájából. A kulturális piacok, a reprodukciós technológiák szabályozása nemcsak e szabályok megsértőit termelte ki, de azokat az okokat is azonosíthatóvá tette, ahol egyes piaci szereplőknek érdekükben – vagy éppen jogukban – áll megszegni a piaci versenyt korlátozó szabályokat. A szerzői jogi kalózok történetének három szakaszát azonosítottam, így e rész is három nagyobb fejezetből áll össze. A 3. fejezet a könyvnyomtatás-kapitalizmus nemzetközi szerzői jogi egyezményeket megelőző időszakát tárgyalja, ahol a kalózok eredendően nemzetközi jelensége áll szemben a különféle forrásokból táplálkozó helyi szabályozásokkal. E fejezet legfontosabb tanulsága az, hogy a kalózok között is nyomát találjuk önszabályozásnak, és ez az önszabályozás sok ponton erősen hasonlít a hivatalos szerzői jogi szabályok versenykorlátozó megoldásaira.

A nemzetközi szerzői jogi egyezmények megjelenésével kezdődik a szerzői jogi kalózok második nagy korszaka, melyben az uniformizálódó szerzői jogi és nemzetközi kereskedelmi rezsimeknek immár állami szinten kell állást foglalni a kulturális javak, információk,[4] tudások nemzetközi forgalma elé állított szerzői jog akadályok tiszteletben tartásáról vagy éppen figyelmen kívül hagyásáról. A kalózkodáson keresztül megszerezhető tudás, és az ezek segítségével megszerezhető előnyök mérlegelése nemzeti, állami szinten válik feladattá, s így a kalózkiadók helyett a kalóz gazdaságpolitikák válnak elemzésem tárgyává. Az 4. fejezet első esettanulmánya az Egyesült Államok kalózpolitikáját tárgyalja, azt a folyamatot, ahogy a nettó kulturális importőr kalózállam modernizációja során végül elég érdek halmozódik fel a külhoni jogosultak érdekeinek tiszteletben tartása mellett is. Ugyanennek a folyamatnak a kétszáz évvel későbbi beazonosítására teszek kísérletet a távol-keleti, kalózkodással vádolt államok eseteit feldolgozó szakaszokban, a fejezet második felében.

A 5. fejezet egy újabb korszakhatárnak, a digitális technológiák megjelenésének bemutatásával kezdődik. Ez a technológiai váltás tette lehetővé azt, hogy a kalózok népes táborában megjelenjen egy addig ismeretlen szereplő, az egyéni végfelhasználó, olvasó. A tökéletes másolatok készítésének és terjesztésének lehetősége egyik pillanatról a másikra olvasók, nézők tíz- és százmilliói számára tette lehetővé, hogy bekapcsolódhasson

[4] Az információ szó használatával kapcsolatban itt érdemes megjegyezni, hogy azt nem annak jogi értelmében használom, azaz nem azokat a dolgokat értem alattuk, melyekre, trivialitásuk és közkincsbe tartozásuk okán nem vonatkozik a szerzői jogi védelem. Az információt e szöveg kontextusában hasonló értelemben használom majd mint a tudást, a tartalmat vagy a gondolatot.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

oly folyamatokba, melyek korábban csak a legális és kalóz iparági szereplők előtt álltak nyitva. A digitális kor kalózai épp ezért csak részben illeszthetők a szerzői jog kalózainak hagyományába. Pontosabban ennek a hagyománynak a létezése, jelentősége csak attól a pillanattól fogva vált érdekessé a P2P-kalózok számára, hogy rátaláltak saját tevékenységük – például az információs szabadságjogokban, a copyleftben megfogalmazott – politikai relevanciájára. A ráébredés e folyamata azért is érdekes, mert ezen keresztül megérthető az is, miben különböznek a fájlcserét, a digitális kalózkodást életre hívó feltételek az ezt a jelenséget később is fenntartó körülményektől. A minden érintett számára nyilvánvalóan ex-lex állapot fennmaradásának okai ráadásul a jogi szabályozói környezet eróziójának folyamatát is megragadhatóvá teszik. A 5. fejezet legfontosabb következtetése az, hogy a P2P-fájlcsere annyiban hasonlít a hagyományos kalózok történetéhez, hogy hasonló piaci kudarcok okozzák a kalózok megjelenését és meghatározó piaci jelenlétét. Az elemzés azonban rámutat arra is, hogy a P2P-kalózok létezése mára már nem magyarázható csak a piaci kudarcokkal, s ilyen szempontból a P2P-kalózok nem követik a kalózok korábbi történetei során megismert pályát. A P2P-hálózatok robosztussága és jogi, technológiai támadásokkal szembeni rezisztenciája ráébresztette a felhasználói közösséget a kooperációban és kollaborációban rejlő erőre, mely – kiegészülve a konfliktusokon keresztül kialakult közös ellenségképpel – határozott politikai küldetéssel rendelkező társadalmi erőt formált a külön-külön gyenge P2P-kalózokból. Az a folyamat, melynek a kiindulópontja a piaci szereplők és a fogyasztóik közötti kereskedelmi konfliktusként volt értelmezhető, mára elvezetett az ennél sokkal tágabb – és fontosabb – kérdéshez: a hálózat semlegessége, az információs szabadságjogok, a kulturális javak cseréjének digitális logikája körül folytatott háború kérdéséhez.

Az utolsó, 6. fejezet ezeknek a folyamatoknak igyekszik nyomára lelni egy Magyarországon végzett empirikus kutatás segítségével. 2008 folyamán egy erre a célra kifejlesztett technológia segítségével sikerült nyomon követni a három legnagyobb magyarországi fájlcserélő hálózaton zajló tranzakciókat. A fejezetben e tranzakciók közül a filmek illegális forgalmazására vonatkozó adatokat vetettük össze a legális filmforgalmazás hozzáférhető adataival, a célból, hogy képet alkothassak a P2P-kalózok magyarországi kulturális ökoszisztémában betöltött szerepéről. A kutatás legnagyobb eredménye az, hogy nemcsak a kalózkodást kiváltó piaci kudarcokat sikerült azonosítani, de kitapinthatóvá váltak azok a sajátos, paradigmatikus váltásra utaló tartalomforgalmazási logikák is, melyek csak a kalózhálózatok megjelenését követően váltak érzékelhetővé.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

1. fejezet

KI A KALÓZ? A KALÓZ FOGALOM JELENTÉSVÁLTOZÁSA A TENGERI KALÓZOKTÓL A FÁJLCSERÉLŐKIG

Ki a szerzői jogi kalóz? Talán illő lenne egy, a kalózkodással foglalkozó tanulmány elején kísérletet tenni e fogalom tisztázására. Erre ugyan sor fog kerülni, a kudarc azonban nem látszik elkerülhetőnek. Hiába ugyanis számtalan forrás számtalan, első pillantásra elfogadható értelmezése, ha a kalóz legszembetűnőbb jellegzetessége a definíciós bizonytalanság. Ez a definíciós bizonytalanság pedig annak köszönhető, hogy a kalóz sokkal inkább egy kontextusról kontextusra változó jelentésű retorikai eszköz, mintsem egy jól definiálható kontúrokkal rendelkező jogi kategória. A kalóz e retorikai státuszát legjobban a kortárs kultúrában egymás mellett élő kalózfigurák számbavételével lehet megérteni. A globális politikai, társadalmi, gazdasági és médiatérben ma egyszerre, egy időben vannak jelen a Szomália partjainál hajókra vadászó tengeri kalózok és a Disney-féle „A Karib-tenger kalózai". Ez utóbbiak nyomában ott vannak a „A Karib-tenger kalózai" szerzői jogi kalózai, akik között a fejlődő országbeli nagyipari kalózok és a nyugati nonprofit fájlcserélők egyaránt megtalálhatók. Az utóbbi időben itt találjuk ez utóbbiak szavazataira számító kalózpártokat is, akik önként és örömmel veszik magukra/sajátítják ki a kalóz sokak számára vállalhatatlanul rossz reputációjú hagyományát.

A szomáliai kalóz az egyik oldalról a világkereskedelmet veszélyeztető, katonai eszközökkel kezelendő probléma, a másik oldalról egyenes ági leszármazottja a felbomlott szomáliai állam felségvizein „kalózkodó" európai halászflották és a toxikus hulladékot illegálisan lerakó országok ellen a volt szomáliai halászokból szerveződő helyi ellenállásnak (Abdullahi, 2008; Phillips, 2009; United Nations Environment Programme, 2005). Az Atlanti-óceán kalózainak véres és ellentmondásos időszakát vidámparki látványossággá, mozifilmmé és számítógépes játékká romantizáló/kommercializáló hollywoodi nagyvállalat tartalomért felelős részlegei dollármilliárdokat keresnek azzal, hogy nézők százmillióinak értékesítik a szeretnivaló romantikus szabadságharcos kalóz

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

figuráját. Ez a kép azonban szöges ellentétben van azzal a figurával, melyet ugyanennek a nagyvállalatnak a szerzői jogokkal, a PR-ral és a kormányzati lobbival foglalkozó osztályai festenek, s aki egy kicsit sem romantikus, szeretnivaló vagy szabadságharcos akkor, amikor a „A Karib-tenger kalózai"-ról kalózmásolatokat készít. A helyzet logikájából viszont az következik, hogy az egymással versengő értelmezések közül az vált népszerűbbé, amelyiknek a marketingjére több pénz jutott. Így lehet, hogy kalóznak lenni sokak számára cool, menő identitás, s ezt felismerték azok a szerzői jogi kalózok, akik – mint a svéd Pirate Bay fájlcserélő oldal mellett szerveződött civil aktivizmussal foglalkozó Piratbyran és a svéd kalózpárt szorosan összefüggő hármassága – a feketepiacokon betöltött központi disztribútori szerepükből fakadó ismertségüket, és a felhasználók kalóznak nyilvánított tömegeinek frusztrációját sikeresen konvertálták a kalóz logója, képe, hagyománya, ideája köré szerveződő politikai mozgalommá. Mindamellett sokan használják a kalóz szó fogalmát egyértelműen negatív értelemben, és még többen vannak, akik bár nem értenek egyet a törvénytelen felhasználók kalóznak, egyes törvénysértő felhasználások kalózkodásnak nevezésével, mégis elfogadják a kalózkodást a rablás, útonállás, jogfosztás szinonimájának.

> „A kiadók a tiltott másolás megnevezésére gyakran használják a »kalózkodás« kifejezést. Ezzel azt sugallják, hogy az illegális másolás ugyanolyan etikai megítélés alá esik, mint hajók megtámadása nyílt tengeren, a rajtuk lévő emberek elrablása, legyilkolása. Ha nem hiszel abban, hogy az illegális másolás olyan, mint az emberrablás és a gyilkosság, úgy érdemes a »kalózkodás« szó használatát elkerülni. Ehelyett rendelkezésünkre állnak olyan semleges kifejezések, mint a »tiltott másolás«, vagy »engedély nélküli« másolás. Néhányan olyan pozitív csengésű kifejezésekkel is megpróbálkozhatnak, mint az »információmegosztás a szomszédoddal«." (Stallman, 2002)

A kurrens szerzői jogi vitákban még a fájlcserélők oldalán ringbe szálló szabadságpárti gondolkodók is szükségesnek érzik, hogy egyértelművé tegyék álláspontjukat a kalózkodással kapcsolatban:

> „Ahogy a fegyverek jogos használata mellett érvelő fegyvertulajdonosok nem helyeslik a rendőrgyilkosságot, vagy ahogy a pornográfia túlságosan tág tiltása ellen küzdő szólásszabadság-aktivisták nem helyeslik a gyermekpornográfiát, úgy a P2P-technológiák védelmében való fellépés sem jelenti a kalózkodás

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> helyeslését." Lawrence Lessig, Brief for Creative Commons as Amicus Curiae in support of Respondents (Grokster et al.).

Stallman és Lessig valahol félúton helyezkedik el abban a retorikai térben, melynek az egyik végletében a mindenféle törvénysértést kontextustól függetlenül kalózkodásnak tekintő egyes iparági érdekek, a másik oldalon a kalóz kifejezést reappropriáló, és a kalózt a zászlajukra tűző társadalmi és politikai mozgalmak állnak. E középutas megközelítés képviselői, miközben úgy tűnik, hogy elfogadják a kalózkodás emberrablással, gyilkossággal, gyermekpornóval vagy rendőrgyilkossággal való párhuzamba állítását, bizonyos, jelenleg törvénysértőnek számító gyakorlatok pártfogásba vételével maguk is hozzájárulnak a kalóz fogalom poliszémiájához (Hebdige, 1979, 117.; Middleton, 1990). Ha volt is tehát, mára nyilvánvalóan elmúlt az a történelmi pillanat, amikor a kalóz szóval még nem kapcsolódott össze elválaszthatatlanul az az ambivalencia, ami a jelentés szintjén tapasztalható.

A kalóz fogalom jelentése annak szerzői jogi diskurzusba bekerülésekor sem volt egyértelmű. A kalóz fogalom felbukkanása ahhoz a pillanathoz köthető, amikor a szövegek nyomtatása, terjesztése feletti kizárólagos jogok megsértése – e jogok létrejöttét követően – lehetőségként felmerült.

> „A »kalóz« szó használata olyan retorikai eszköz, mely implicit módon azt sugallja, hogy létezik ehelyütt valamiféle tulajdon-, vagy birtokviszony, legyen szó napjaink divattervezőiről, akik a stíluskalózokról panaszkodnak, vagy John Addisonról, aki még 1710 előtt lamentált arról, hogy a szerzőnek »nincs tulajdonrésze abban, amit oly szívesen alkot, ehelyett kifosztottság és nyomorúság az osztályrésze« – sikeresen használva a rablás metaforáját a szerzői tulajdon mellett való érvelésre." (Hughes, 2006)

A szövegek feletti tulajdonjog eredete azonban korántsem olyan tiszta és egyértelmű, mint egy fizikai tulajdon esetében. A szellemi alkotások felett gyakorolható jogok körének meghatározása, és a jogosult személyének beazonosítása ezért mindenekelőtt egy sok évszázadon keresztül folyamatosan zajló retorikai háború eredménye, melynek köszönhetően mára már alig találunk semleges, kulturális, történelmi, politikai vagy éppen erkölcsi terhet nem hurcoló kifejezést a kulturális piacok működését leíró nyelvben.

E diszkurzív tér részletes leírása átszövi e tanulmány egészét, így most csak egyetlen példával szeretném illusztrálni a probléma komplexitását.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

E példa pedig a szellemi alkotások jogával foglalkozó terület megnevezése körüli dilemmákon keresztül illusztrálja, hogy ha nem tudjuk a szellemi alkotások területén a tulajdonjog fogalmát egyértelműen tisztázni, akkor szükségszerűképpen zavaros marad e tulajdonviszony megsértőinek alakja is.

A problémák rögtön a terület semlegesnek és politikailag korrektnek tűnő eredeti megnevezésével kezdődnek. Az angolszász országokban kialakult „copyright" és az európai „szerzői jog" fogalmai implicit módon állást foglalnak egy évszázadok óta több-kevesebb intenzitással zajló vitában, mely arról szól, hogy a szellemi alkotás ösztönzésére létrehozott törvényi monopólium valójában egy természetjogban gyökerező *jog-e*[5] vagy netán a szuverén által biztosított *kiváltság*, privilégium. Mint azt később látni fogjuk, e vitában nem kevés dolog forog kockán: a jogosultak jogainak korlátozhatósága, a többieknek, tehát a közösségnek, a felhasználóknak biztosított kivételek és szabadságok köre és ez utóbbi jogok alapja.[6]

Még zavarosabb területre érkezünk, ha a szerzői jogokat, és a szabadalmakat, védjegyeket szabályozó iparjogvédelmi eszközöket közös fogalmi ernyő alá terelő, mostanság használt „*intellectual property*", azaz „*szellemi tulajdon*" fogalmát vizsgáljuk.

[5] A „jogom van valamire" értelmében, és nem pedig mint jogrendszer.

[6] Pontosan ezt ismerte fel Geofrey Yu, a WIPO szerzői jogért felelős igazgatóhelyettese, aki egy 2002-es konferencia előadásában a „jog" szó használatának kerülésére hívta fel a figyelmet: „Azt javaslom, kevesebb súlyt helyezzünk a 'jogok'-ra való hivatkozásra. Maga a kifejezés tökéletesen helyénvaló, ám a napi használatban olyan hatása lehet, mintha jogokat követelnénk az ezekkel járó kötelességek nélkül, és emellett szembeállít minket 'minket' a 'többiekkel'. Ha meg akarjuk nyerni az ügyünknek a nyilvánosságot és a fogyasztót, akkor ez az út nem járható. Balszerencsénkre nem forgathatjuk vissza az óra kerekét, és találhatunk ki új fogalmat a copyright helyett, de annyit megtehetünk hogy kisebb hangsúlyt helyezünk e szókapcsolatban a 'jogok' részre. [...] A copyrightközösségen belül, ahogy most e teremben, rendben levő, ha a művészekre, komponistákra, előadóművészekre és vállalatokra mint jogosultakra hivatkozunk. Ugyanennek a kifejezésnek a használata a politikusokkal, fogyasztókkal folytatott beszélgetésekben és a nyilvánosságban rossz PR-lépés lenne. A velük folytatott kommunikáció során kerülnünk kell a jogi zsargont, ehelyett olyan szavakat kell használnunk, melyek legalábbis semlegesek, de még inkább befogadóak, és olyan jelentést hordoznak, mellyel a közvélemény is képes azonosulni. Így a jogosultaknak át kell alakulniuk festőkké, írókká, szobrászokká, zenészekké. Ma a közvélemény a 'kultúra', a 'kreativitás', az 'információ', a 'szórakoztatás', a 'kulturális diverzitás', a 'kulturális örökség', a 'kreativitás jutalma', és a 'kulturális gazdagodás' fogalmait szereti. Amikor a fiatalokkal beszélünk, akkor a fun, a menő, a kúl szavak fognak rezonálni. [...] Összefoglalva: amikor a nyilvánosságban megszólalunk, próbáljuk jelentéktelennek feltüntetni a dolog üzleti-közgazdasági vetületét, és inkább az emberi, kreatív, inspirációs szempontokra helyezni a hangsúlyt." (Yu, G., 2002)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A *szellemi tulajdon* (Intellectual Property, IP) elnevezés ugyanis már nem csak jogról, de egyenesen tulajdonjogról beszél, s a fizikai tulajdonnal való direkt megfeleltethetőség lehetőségét sugallja annak ellenére, hogy a szellemi és a fizikai tulajdon közötti alapvető különbségek – melyeket ez az elnevezés sikeresen elmos – valójában két teljességgel eltérő megközelítésmódot diktálnának.[7,8] A fentieken túl még számos olyan metaforát találunk, mely a kulturális javak megnevezését politikai célok szolgálatába állítja (StClair, 2008), a (közös) *tudás*tól, a az alkotás és alkotó között feltételezett *atya-fiúi kapcsolattól* (Rose, Mark, 2002) a „valamely felsőbb hatalom által az emberiség számára" küldött üzenetig (Nagy, 1926).

Ahogy *„a szövegek kommodifikálódása és a copyright megjelenése szükségessé tette a szöveg és alkotója közötti viszony új metaforákkal való leírását"* (Rose, Mark, 2002, 6.), úgy jelennek meg új és újabb fogalmak e viszony megzavaróinak: a kulturális javak termelésébe,

---

[7] A kétféle tulajdon közötti különbséget sokan, sokféle megközelítésből tárgyalták, lásd például: (Hess és Ostrom, 2003; Landes és Posner, 1989; Rose, Mark, 2003), e tanulmány részben épp e vita reprodukciója is, ezért a további forrásokat lásd a szövegben. A kétféle tulajdon közötti különbég szemléltetésének általam legszellemesebbnek tartott módja szerint „Ha a kulturális javak valóban tulajdonként kezelhetők, akkor megkérnénk [megfelelő alkotó neve behelyettesítendő]-t, hogy vigye a [megfelelő számcím behelyettesítendő] a fejemből, hogy ne járjon az eszemben folyton ez a bugyuta sláger."

[8] A magyar jogi diskurzusban többek között (Bobrovszky Jenő, 2004; Bobrovszky Jenő, 2008; Boytha, 2000, 2008b; Faludi, 2003; Ficsor, 2001) között zajlott vita e kérdésről. Ficsor szerint *„Az iparjogvédelem és a szerzői jog jogterületi egységét a szellemi tulajdon koncepciója mentén célszerű fenntartani. Ez nem jelentené a szellemi tulajdonnak a dologi tulajdonnal való bárminemű azonosítását. A „tulajdon" szó a közös vonásokat (a jogviszony abszolút szerkezetét, negatív tartalmát, a szellemi javak vagyoni természetét) fejezi ki, míg a szellemi jelző a különbségekre utal (a védelem eltérő – nem dologi – tárgyára, a szellemi tulajdon keletkezésének sajátosságaira, időbeli és térbeli kötöttségeire)."* Faludi a szerzői jog polgári jogi szabályozásáról folytatott vitában ezzel szemben elkerülni javasolja a szellemi tulajdon megnevezés használatát: *„[E javaslat] előnye, hogy elkerüli a tulajdoni és személyiségi megközelítés közt feszülő, a jogterület kettős gyökeréből, a szerzői jog és ipajogvédelem belső, immanens különbségeiből táplálkozó ellentmondást[...]Lehet ugyanis, hogy ez nem is oldható fel megnyugtatóan, talán azért, mert mindkét felfogás jelentős, eredményesen nehezen, vagy egyáltalán nem cáfolható igazságtartalmat hordoz."*A vita és hogy a vita során oly sokan gondolták fontosnak, hogy a tulajdon szó használata mellett érveket találjanak, csak megerősíti azt a tényt, hogy a tulajdon szó használatának legfontosabb oka nem valami elméleti homológia megléte, hanem az ezzel elérhető politikai előnyök megszerzésének reménye. Ez a fajta előny azonban, ahogy Yu és Faludi is felismerte, mára elképzelhető, hogy egyben a továbblépés egyik gátját is jelenti: *„sokkal inkább alkalmas lehet a szerzői jogi paradigmaváltásra az a tendencia, amely a felhasználást (vagyoni jellegű hasznosítást) ellenőrző szerzői jogból hozzáférést korlátozó, tehát az információs jogot valóban közvetlenül érintő jogot formál."*

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

elosztásába beavatkozók, az adott kor és hely status quóját felrúgók, a normasértők megnevezésére.

A francia *contrefaçon* eredetileg a szakma szabályainak nem megfelelően, azaz *kontár* módon elkészített tárgyat jelentette, s csak később lesz belőle „hamisítvány" – azaz megfelelő felhatalmazás nélkül nyomtatott könyv (LeFranc, 2008). A latinul eredetileg gyermekrablást jelentő plagium attól a pillanattól vonatkozhat szövegekre is, hogy megjelenik – a korábban már jelzett – szülő-gyermek viszony szerző és szövege között. A tolvaj, rabló figurája eredetileg a más szövegét hazug módon magának tulajdonító csalóra vonatkozott[9], de amint megjelenik a szöveghez fűződő vagyoni értékű jogok kérdése, azaz a szöveghez fűződő birtokviszony nemcsak a szerző személyiségét, de vagyonát is érintő kérdéssé válik, e metafora használata újabb dimenziót nyer. *A lopás, tolvajlás, útonállás, tehát a vagyon elleni bűntettek immár nem metaforikus használatának megjelenése ehhez a birtokviszonyhoz köthető: újkori használatuk nem elválasztható attól a történeti pillanattól, amikor a szövegek szabad reprodukciójának lehetőségét a kizárólagosság joga korlátozni kezdte, illetve, amikor a szövegek feletti tulajdonjog locke-i érvekkel való természetjogi alátámasztása megjelenik a saját emancipációját levezénylő értelmiség által tudatosan alakított diskurzusban.*[10]

Ennek megfelelően a szerzői és kiadói jogok megsértőinek megnevezésére használt kalóz metafora viszonylag későn, *az első szerzői jogi törvényt megelőző évtizedekben, a 17. század második felében*[11] bukkan fel Angliában – többek között a később itt is tárgyalandó Henry Hills jellemzésére. Erre az időre már nyilvánvalóvá lett a szövegek feletti tulajdonjog tétje, s így szükség lett a copyrightban megtestesülő tulajdont fenyegetők veszélyességüknek megfelelő súlyú megnevezésére.

A kalóz elnevezés használatára az apropót az a 17–18. század fordulóján virágkorukat élő atlanti kalózok adhatták, akik az 1650-es évektől kezdve egyre komolyabb fenyegetést jelentettek a brit birodalom tengeri és tengeren túli hatalmára.

Ebben a fejezetben megpróbálom felvázolni azt a folyamatot, ami a tengeri kalóztól elvezet a szerzői jogi kalóz fogalmáig. Ennek a munkának az első lépése a tengeri kalóz figurájának felidézése kell legyen. A tengeri kalóz, mint az az elkövetkezőkben kiderül, sokkal, de sokkal

[9] Részletesen lásd a 2.2 fejezetben.

[10] Lásd a 3.4. fejezetet.

[11] Johns (1998, 344.) szerint John Fell, Oxford püspöke nevezi kalóznak egy 1764-ben kelt levelében a londoni Társaságot, mivel azok megsértették az Oxfordi Egyetem nyomtatásra vonatkozó jogait.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

több, mint az útonálló, a bűnöző egyszerű szinonimája. Az a kontextus, ahonnan a szerzői jog a kalóz figuráját kölcsönvette, korántsem kínál olyan egyértelmű és vita nélkül negatív jelentést a kalóz fogalmának, mint amennyire azt a szerzői jogi diskurzus alakítói sugallni szeretnék. Sem a tengeri kalóz, sem e jelenség populáris kultúrában megjelenő reprezentációja nem tekinthető lezárt, egyértelmű jelentésű fogalomnak. Olyan, önmagukban is, egymással való összefüggéseikben is komplex jelenségekről van szó, melyek megértése nem képzelhető el azok társadalmi, gazdasági és kultúrtörténeti háttere nélkül.

1.1 Kalóz a tengerre – egy ellentmondásos történelmi figura születése

A kalóz a tengerhajózással egy időben megszületett jelenség. A latin *pirata* a görög *peira* (πεῖρα) szóból származik, melynek jelentése: kísérlet, tapasztalat, magyarra talán a „*kalandor*" kifejezésre ültethető át. Kalózhajókról az időszámításunk előtt 13. századból származnak az első feljegyzések, és azóta töretlen az idegen hajók feltartóztatásából, kifosztásából élők története. A kalóz, ha csak a tisztességes kereskedőt fosztogató útonállót látjuk belőle, talán valóban nem több mint egyszerű bűnöző. Ám a tengeri kalózt, akárcsak a szerzői jogi környezetben használt doppelgängerét a kor politikai, gazdasági, társadalmi rendjében betöltött szerepe teszi többé, mint egyszerű bűnöző. Szent Ágoston írja:

> „Az igazságosság megszüntetésével tehát mivé válnak az országok, ha nem hatalmas rablóbandákká? Mert a rablóbanda is mi egyéb, mint parányi birodalom? Ez is emberekből álló csapat. A vezér parancsolata kormányozza, a közösségi egyezség fűzi össze és a megállapodási feltétel szerint osztozkodnak a zsákmányon. Ha egy ilyen gonosz banda az elvetemült emberek csatlakozása által annyira megnövekszik, hogy már bizonyos vidéket a kezébe kerített, akkor letelepszik, városokat foglal el, népeket igáz le és felveszi a királyság többet mondó elnevezését, amelyet most már nyilvánosan használ, nem mintha megszűnt volna kapzsisága, de most már nem lehet emiatt megtorolni. Mindenesetre találóan és helyesen válaszolt Nagy Sándornak egy elfogott kalóz. Ugyanis, amikor a király ezt az embert megkérdezte, hogy mi jogon nyugtalanítja a tengert, a kalóz teljes vakmerőséggel így szólt: „Azon a jogon, amelyiken te a föld kerekségét nyugtalanítod. De mivel én

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> ezt csekély számú hajóval viszem véghez, ezért rablónak nevezznek, téged pedig hadvezérnek, mivel nagy hajóhaddal követed el ugyanazt." (Szent Ágoston, 413-426/1942)

Mi a kalóz és a mindenkori hatalom egymáshoz való viszonya? A válasz, ahogy az ágostoni példabeszéd is sugallja, ellentmondásosabb, mint azt elsőre gondolhatnánk.

Az ugyan már a késő XIII. századra kikristályosodott, hogy az illegitim fosztogatás és a legitim zsákmányszerzés között a határvonalat, azt, ahol a helytelen helyessé válik *„nem a tett és nem a tettes jelöli ki, hanem a felhatalmazás." (Cheyette, 1970) idézi (Heller-Roazen, 2009, 81.)*

> „Ennek az egyszerű elvnek hatalmas gyakorlati következményei lettek, mivel lehetővé tette a középkori és modern államhatalomnak, hogy legitimitással ruházza fel a tengeri banditizmust. [...] A tengeri zsákmányszerzés új, sajátos formát öltött azáltal, hogy a tengeren elkövetett erőszak megítélésének egyetlen szempontja a szuverén hatalom általi elismertség lett. A középkortól kezdve mindez ráadásul egy olyan jogi intézmény közvetítésével zajlott le, mely számottevő szerepet játszott Európa történelmében: ez pedig a „kiváltságlevél", a „pátens", „a koncessziós engedély" (licentia marcandi) volt."[12] *(Heller-Roazen, 2009, 83.)*

Más szóval a kiváltságlevelek és pátensek segítségével a kalóz helyet szerezhetett nemcsak „a jog asztalánál", de a politikai, gazdasági és társadalmi hierarchiában is. A kalózban a különböző, egymással versengő tengeri hatalmak egészen a 19. századig szabadon felhasználható katonai és kereskedelmi erőforrást láttak, akár az észak-afrikai kalózok és az európai államok viszonyáról (Thomson, 1996, 111.), akár a kalózseregekkel Kína ellen készülő Holland Kelet-India Társaságról van szó (Andrade, 2004).

A kalóz felbukkanásában, fennmaradásában, elmúlásában a hatalommal való viszony mellett legalább ilyen fontos szerepet játszanak azok a piaci körülmények, melyektől a kalózkodás kialakulását motiváló anyagi ösztönzők és a fennmaradásuk materiális feltételei függenek. A tengeri kalózok történetének bemutatását ésszerű azoknak az okoknak a feltárásával elkezdeni, melyek a kalózokat életre hívják, és ezek az okok mindenekelőtt gazdaságiak.

---

[12] Korántsem mellékes módon ugyanezek a jogi eszközök álltak a szerzőfókuszú könyvpiaci szabályozásokat megelőző időszak középpontjában is, ahol évszázadokon keresztül a szuverén uralkodó által kiadott kiváltságlevél volt a könyvpiaci kizárólagosság egyik jogi forrása.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

1.2 A kalóz és a piac

A különböző helyek és korok tengeri kalózainak történetét feldolgozó irodalom meglehetősen messze jutott a kalózkodás okainak feltárásában. A középkori Kína partjainál aktív japán kalózok és a 18. századi atlanti kalózok között számos hasonlóság van, annak ellenére, hogy nem volt közöttük kimutatható interakció. E hasonlóságok között az első a gazdasági motiváció. A kalózhálózatok a tengeri kereskedelem árnyékgazdaságai (Starkey, 2001). Olyan szolgáltató szektor, melyet nem a termelés, hanem a disztribúció hiányosságai hívnak életre és tartanak fenn. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a kalóz iparágak nem egyértelműen a legitim szereplőkön élősködő parazita gazdaságok, sokkal inkább *a legitim kereskedelmi hálózattal egy időben és ütemben fejlődő, komplementer hálózatok*, melyek a legitim kereskedők által szabadon hagyott piaci rések kiszolgálására szakosodtak.

> „Az atlanti gazdaság földrajzi és társadalmi peremén elhelyezkedő kalóz-üzlet elválaszthatatlanul összekapcsolódott a piaci mechanizmusokkal. A kalózok egy sor különféle vevőt láttak el különböző árukkal és szolgáltatásokkal, s ezzel a kalózkodás a kereskedelmi és hajózási tevékenységet meghatározó piacok egyikévé vált. Másrészről a kalózkodás függött is e piacoktól, mert csak azokon a pontokon virágozhatott és tenyészhetett, ahol a kereslet és kínálat közötti egyensúlytalanság nyilvánvaló volt. [...] A kalózkodás több, mint egy, a gazdaállattal együtt növekedő vagy fogyó parazita. A kalózok a piaci kudarcok kihasználásával egyszerre versenyeznek a kereskedőkkel és fosztogatják őket. Olyan helyzetekben virágoznak, amikor rés támad az áruk, katonai szolgáltatások és a hajózáshoz szükséges erőforrások kereslete és kínálata között." (Starkey, 2001, 107–109.)

A kereskedelmi monopóliumokra épülő európai gyarmatbirodalmak egyszerre áldozatai és legfontosabb felvevőpiacai a rablott holmiknak. A kizárólagos helyzetben levő kereskedelmi társaságok által ellátatlanul maradt gyarmatok kormányzói óvatos egyensúlyozásra kényszerültek a hivatalos és a feketepiaci kereskedelmi kapcsolatok között (Pérotin-Dumon, 2001, 46.). Az előbbiektől politikai legitimitásuk, utóbbiaktól túlélésük és biztonságuk függött. A kalóz ugyanis nem csak árukat, de fegyveres erőt és védelmet is biztosított, ha arra volt szükség.

A kalózkodás szempontjából releváns másik piac a munkaerőpiac volt. A „kalóziparban" munkát vállalók nagy része a legális, kereskedelmi és

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hadiflották hajóin dolgozó tengerészek közül érkezett. Az Újvilág felfedezésével erőteljes növekedésnek induló transzatlanti forgalom nem lett volna elképzelhető a nélkül a munkaerő nélkül, mely a hajókat üzemeltette. A tengerészek utánpótlása gyakran a szárazföldön zajló gazdasági kilátástalanság – így például a közösen használt földek kisajátítása nyomán fellépő munkanélküliség – volt, ha nem éppen akaratuk ellenére besorozott emberekről van szó. Pedig a kereskedelmi és hadiflottában szolgáló tengerészek sorsa legendásan sanyarú volt: a rossz élelmezés, a skorbut, a fertőző betegségek, a balesetek és a brutális büntetések nyomán a halálozási arány a rabszolga-kereskedő hajók rakománya és legénysége között megegyezett. Samuel Johnson szavai szerint:

> „Akinek volt elég esze, hogy börtönbe juttassa magát, nem ment tengerésznek, hiszen hajón lenni olyan, mint börtönben lenni, azzal a különbséggel, hogy a hajón könnyebb megfulladni. Egy bebörtönzött embernek több tere, jobb élelme, és legtöbbször jobb társasága is van." (Boswell, 1832) idézi (Rediker, 2004, 43.).

A tengerész nemcsak a fedélzeten tapasztalható embertelen körülményeknek volt kiszolgáltatva, de a legitim munkaerő-piaci kereslet fluktuációjának is. A háborús időszakokban felduzzasztott hadiflották tízezerszám bocsájtották el az embereket, amint béke köttetett. E munka és gyökér nélkül maradt embertömeg egyik legfontosabb felvevőpiaca a kalózkodásból élő árnyékgazdaság volt.

A legitim és illegitim kereskedelmi hálózati koevolúciója természetesen azt is jelenti, hogy amint enyhül a legitim piacokon tapasztalható feszültség, úgy válik okafogyottá és politikailag is elfogadhatatlanná az illegitim piac. Ha a legitim munkaerőpiacon nincs túlkínálat, úgy a kalózhajók egyre fogyatkozó legénysége sem talál utánpótlást. Amint a legitim kereskedelmi hálózatok megerősödnek, és a monopolhelyzetben levő kereskedelmi társaságok helyébe a szabad kereskedelem kerül, úgy válik egyre kevésbé kifizetődővé a kalózkodás is.

1.3 A kalóz és a király

A gazdasági területen tapasztalható hiány(ok) azonban önmagukban nem nyújtanak elégséges magyarázatot az időről időre fellángoló kalózkodásra. A piac kudarca szükséges, de nem elégséges feltétele a kalózok hosszú távú fennmaradásának; pontosabban nem lehet a piac kudar-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

cait függetlenül vizsgálni attól a politikai rendtől, mely a kereskedelmi birodalmakat létrehozza, fenntartja:

> „Az a politikai akarat és rend, mely megteremtette e kor kereskedelmi birodalmait, egyúttal a kalózkodást is életre hívta. Az az elterjedt nézet, mely szerint a kalózok ott jelennek meg, ahol »aktív kereskedelem zajlik« nem teljes, mivel nem veszi figyelembe, a legalább ilyen fontos politikai szempontokat. [...] Az e korban tapasztalható kalózkodás története arra figyelmeztet, hogy mindenekelőtt a politikai rendben bekövetkezett változások váltják ki a kalózkodás megjelenését – legyen szó arról, hogy egy állam kereskedelmi hegemóniát kíván megteremteni ott, ahol korábban csak gyengén vagy egyáltalán nem volt jelen, vagy arról, hogy konfliktus támad két hatalom, egy már betelepült és egy újonnan érkező között. A kalózkodás jutalma lehet ugyan gazdasági jellegű, de mint történeti jelenség, az őt életre hívó folyamatok politikai természetűek." (Pérotin-Dumon, 2001, 26.)

A kalóz és a hatalom nemcsak egymás antitéziseiként léteztek egymás mellett. A történelem során számtalan példát találunk a kalóz és az uralkodó szövetségére: a hatalomnak gyakran van szüksége a kalózra.[13] A török Porta jóváhagyásával és megbízásából keresztényeket fosztogató észak-afrikai kalózok (Wilson, 1996), Francis Drake és a hozzá hasonló francia, holland, portugál, angol magánzók (privateers and corsairs) –, akik királyi felhatalmazással fosztogatták a tordesillasi szerződés nyomán a spanyol koronához került tengerentúli területek újraelosztásáért folytatott háborúkban az ellenséges nemzetek hajóit –, az európai hatalmak egymás közötti konfliktusaiban félautonóm fegyverek, akik a zsákmány egy részének leadása fejében szabadon fosztogathatták a ellenség javait (Benton, 2005). Az egyik nemzet ünnepelt hőse a másik nemzet legkeresettebb bűnözője. Az államilag legitimált kalóz a hatalom kiterjesztésének eszköze, *és egyben* terrorista (Chomsky, 2002). Ez az ellentmondás a forrása a kalóz fogalmában rejlő immanens poliszémiának.

[13] Talán az egyik legérdekesebb példa a kalóz és a hatalom bonyolult viszonyrendszerére a 15–19. századi könnyűlovasságnak, a huszároknak a története. Nyelvészeti források a huszár szót a latin corsarius („kalóz"), illetve olasz corsaro szavakból eredeztetik, mely a délszláv nyelvekben használatos hurszar („rabló") formán keresztül került át a magyar nyelvbe. (Pallas Nagy Lexikona, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897) A magányos, lovas harcosok-útonállók csapatba szerveződése, később szervezése jó példája a kalóz színeváltozásának.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „Az [Erzsébet-kori] Angliában a megengedett és tiltott tevékenységek közötti határvonal meglehetősen képlékeny volt, amit gyakran figyelmen kívül is hagytak, nem utolsósorban azért, mert ugyan egy 1536-ban hozott rendelet a kalózkodást bűntettnek minősítette, a privatér (privateer) kifejezés, mely „private man of warre" kifejezés – szó szerint partizán – rövidült formája, egészen a 17. század közepéig hiányzott a szótárból. Természetesen az a tevékenység, melyre e fogalom vonatkozott, azaz olyan, magánszemélyek birtokában és kezelésében lévő felfegyverzett hajó, mely állami felhatalmazás vagy megbízás birtokában ellenséges nemzetek ellen hajt végre hadi cselekményeket (különösen kereskedelmi hajók elfogását) – egészen az államok és gazdag egyének által kibocsátott pátensek 12. századra tehető megjelenése óta bevett gyakorlat volt. Ennek köszönhetően a 16. és 17. század angliai kalózai között mindenféle társadalmi, vallási, etnikai hátterű figurát megtalálunk, és épp ezért nehéz is alakját pontosan megrajzolni. A késő Erzsébet-kori kalózokról alkotott kép erősen ambivalens, mely attól függően változik, hogy kit írnak le így, hogy kitől származik a leírás, illetve, hogy mi volt a kalóz jelző használatának oka. A ki és miért szempontjai nem hagyhatók figyelmen kívül. [...] Ahogy Kenneth R. Andrews megfogalmazta: »A hétköznapi, válogatás nélkül elkövetett kalózkodás komoly társadalmi probléma volt, mely ellen a kormányzat hiábavaló harcot folytatott. Krízishelyzetben azonban a kalózok hasznos szövetségesnek bizonyultak, de csak akkor, ha a megfelelő ellenségre koncentráltak«." (Jowitt, 2007)

A hatalom alapvetően másképpen működik a tengeren és a szárazföldön: míg ez utóbbi esetében a terület totális ellenőrzése nem jelent gondot, s így a terület feloszthatóvá, addig a tenger esetében a hatalom hatósugara erősen korlátozott, és a szárazföldi bázisokra, és a közöttük húzódó útvonalakra terjed ki.[14] A tenger de facto a birodalmak közötti,

[14] A nehezen járható szárazföldi terep ugyanilyen tulajdonságokkal bír, lásd az Afganisztán és Pakisztán között elterülő hegyvidéket, mely a nemzetközi haderő minden erőfeszítése ellenére sem ellenőrizhető terület, néhány meglehetősen ingatag biztonságú helyőrség közvetlen környezetét kivéve. A terület de jure felosztható különféle politikai entitások között, de facto a térkép tele van fehér foltokkal, melyek autonóm életet élnek. Hasonló, de más okból létrejött, majd megszűnt fehér folt volt Kína és Hongkong között a Kowloon Walled City. Ennek irodalmát lásd: Girard, Greg and Lambot, Ian. City of Darkness: Life in Kowloon Walled City. London: Watermark, 1999. Maas, Winy and van Rijs, Jacob. FARMAX: Excursions

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

meghódíthatatlan terület, melyben a folyamatosan mozgó határokat a kereskedelmi és hadiflották hatósugara jelöli ki. A tengerentúli területekért, a tengeri dominanciáért folytatott küzdelemben a hatalomnak szüksége van azokra félautonóm szereplőkre, melyek képesek a hatalom hatókörét kiterjeszteni. Ez az állami erőszak-monopóliummal összemérhető erőt felmutatni képes szervezet azonban egyszerre a mindenkori hatalommal többé-kevésbé egy szinten álló szövetséges és potenciális vetélytárs.

Ennek megfelelően a kalózok korának akkor következett el az alkonya, amikor a privatérok kora véget ért, azaz amikor a hatalom úgy döntött, hogy az erőszak alkalmazásának lehetőségét nem teszi privát érdekek számára elérhetővé. A kalózkodás ugyanis abban a pillanatban definiálhatóvá vált, amint megszűntek az államilag szentesített privát erőszakszervezetek (Thomson, 1996, 117.). Ami ezután következik, az a minden nemzet által ellenségként kezelt autonóm kalóz kora, aki a tengeri hatalmak erőfeszítései nyomán formálódó világrend által a térképen szabadon hagyott fehér foltokon lelt menedéket.

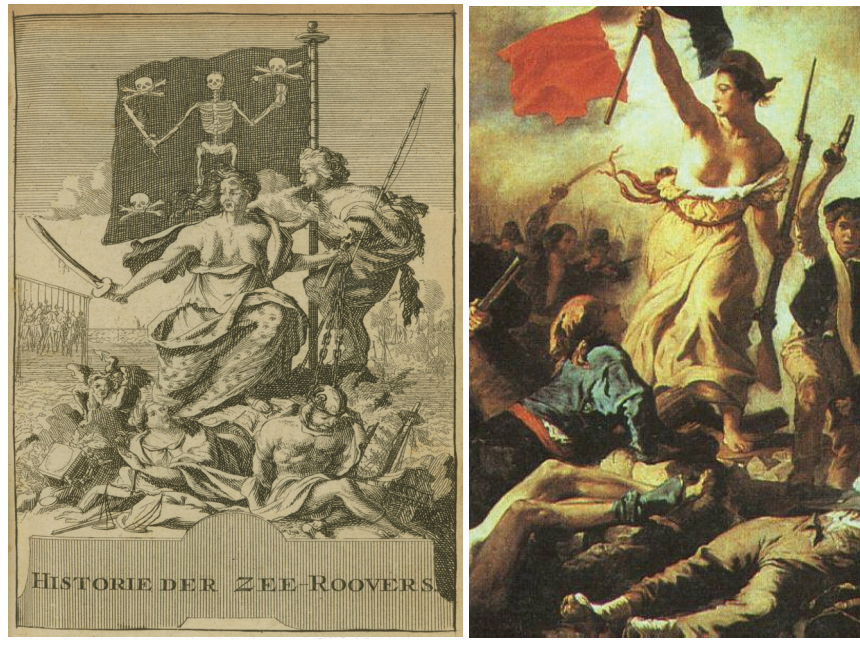
1.4 Az autonóm kalóz a valóságban és a képzeletben

Az autonóm, senkinek nem felelő, senki által el nem számoltatható kalóz ugyan a tengeri nagyhatalmakkal verseng, de ez csupán következménye egy másik szinten zajló konfliktusnak. Mint korábban már szó volt róla, a kalózok fennmaradása nem lett volna elképzelhető a nélkül az emberutánpótlás nélkül, melynek forrása a kereskedelmi és hadiflották legénysége volt. Az ezeken a hajókon uralkodó viszonyok lökték a legénység tagjait a kalózkodás irányába, s a belőlük verbuválódott kalózbandák a fennálló rend valós alternatíváját voltak képesek megteremteni. Ebben persze semmi meglepő nincs, ha tudjuk, hogy a hajók fedélzetén uralkodó rend pontos tükörképe volt a hajók által projektált rend viszonyainak, függetlenül attól, hogy az angol haditengerészet vagy a Bartholomew Roberts kapitány kalózhajójáról van-e szó:

on Density. Rotterdam: 010 Publishers, 1998., Miyamoto, Ryuji. Kowloon Walled City. Heibonsha, 1998. Shintaro Nakamura. Kowloon's Last the complete. Japan: Shinpusha, 2003.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

1.1 ábra Női kalózt (feltehetőleg Anne Bonnyt vagy Mary Readet) ábrázoló metszet Johnson könyvének 1725-ös, amszterdami kiadásának címlapjáról, és Eugène Delacroix A Szabadság vezeti a népet *című, 1833-as festményének részlete. Véletlen egybeesés, a vizuális toposz vagy a közvetlen inspiráció az, ami összeköti a két képet?*

> „A hajóskapitányok jogi autoritása egy volt az ebben az időszakban megfigyelhető alárendelt és félautonóm jogi autoritások között. [...] [A] hajók, mint a rend forrásai kettős szerepet játszottak az óceánokon: egyrészt jogi szigetek voltak, mindegyik a maga szabályaival és jogi személyzetével, másrészről a helyi hatalom képviselői voltak, a korona hatalmának hordozói az óceánok üres terében." (Benton, 2005)

A kalózok legfontosabb utánpótlása a megtámadott s legyőzött hajók legénységéből verbuválódott, akik önként jelentkeztek a kalózhajók legénységébe. A tengerészek utánpótlása folyamatos volt, mivel a katonai és kereskedelmi flották szigorú, sokszor embertelen rendet diktáltak az olcsó, könnyen helyettesíthető munkaerővel szemben.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „A tengerészeknek zsúfolt, klausztrofób szállás, kevés és gyakran rothadt »élelem« volt az osztályrésze. Napi rutinnak számítottak a pusztító betegségek, a megnyomorító balesetek, a hajótörés és a korai halál. A tisztek által kikényszerített fegyelem jobb esetben csak brutális, gyakran egyenesen gyilkos volt. Ezért a halált megvető munkáért alig járt cserébe valami: békeidőben a bérek alacsonyak voltak, és a kifizetés körül gyakran akadtak problémák. A tengerészek aligha fordulhattak a törvényhez segítségért, mert ahogy Jesse Lemisch megfogalmazta, a törvénynek egyetlen funkciója volt a 18. századi Atlanti-óceánon, és ez pedig »az olcsó és engedelmes munkaerő utánpótlásának biztosítása volt«. A kereskedelmi hajósokra emellett ott leselkedett az a veszély is, hogy a haditengerészet egyszerűen besorozza őket.” (Rediker, 2004, 43.)

Ez az alternatívákat felkínálni nem kívánó birodalmi rend tette megfogalmazhatóvá a közösségi szerveződés alternatív struktúráit. Ez az alternatív rend – akárcsak az azt megvalósító kalóz – félig mitikus, félig valós, létező társadalmi berendezkedés, egy egalitáriánus, szabad és önfeledt életéről szóló legenda, mely a legitim munkaadók által biztosított munkakörülményekhez képest egy radikálisan más világot ígért. Mint ahogy azt Daniel Defoe közvetítésével Bartholomew Roberts kalózkapitánytól megtudhatjuk, ezek a legendák, legalább részben, igazak voltak:

> „Hogy megmagyarázza e gonosz változást, Roberts nem hivatkozhatott arra, hogy nem kapott munkalehetőséget, sem arra, hogy ne lett volna képes kenyerét tisztességes módon megkeresni – de nem is volt olyan gyáva, hogy ezt megpróbálja. Őszintén vallotta be, hogy azért történt mindez, mert meg akart szabadulni egynémely Mester kellemetlen hatalmától, és mert vonzotta őt az újdonság és a változás, amelyhez tengeri vándorútjai során hozzászokott. A becsületes szolgálat jutalma a sovány közös, az alacsony bér, a kemény munka, e másik mesterség viszont a bőséget és jóllakottságot, a gyönyört és a könnyűséget, a szabadságot és a hatalmat kínálta, és ugyan ki lenne az, aki nem ez utóbbit választja, ha a kockázat csak a fuldoklás közbeni egy-két szomorú pillantás. Nem! Vidám és rövid élet, ez legyen a mottóm! Így beszélte rá magát olyan dolgok helyeslésére, melyektől korábban irtózott, és a napi zene,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> ivászat, mulatozás és a társai társasága nyomán e hajlamok gyorsan felerősödtek, elnyomva a félelmet és a lelkiismeret szavát. És bár gonosz és gyalázatos tettek fűződnek a nevéhez, dacára sokak vallomásának, azt mondják, soha nem kényszerített egyetlen embert sem arra, hogy szolgálatába szegődjék, és kiadta az őt elhagyni kívánók részét." (Johnson, C., 1724)

A kalóztársadalmat meghatározó értékrend részben a 17. század közepén a jobb bérek, ellátás, bánásmód érdekében lezajlott matrózlázadásokra vezethető vissza, részben a spanyolok által elűzött francia, holland, angol telepesekből lett buccaneer-ek egalitáriánus kultúrájának örökségét őrzi (Rediker, 2004). A korabeli beszámolóknak[15] minden bizonnyal igazuk van, amikor úgy ítélik meg, hogy: *„a kalóz elpusztítja a kormányzatot és a rend minden nyomát, mivel felszámolja azokat a kötelékeket, melyek a civilizált embereket minden kormányzat alatt összefűzik." (Johnson, C., 1724),* amennyiben a társadalmat a kizárólag az ellene fordult kalózokban univerzális fenyegetést látó hatalom perspektívájából definiáljuk. Pedig a kalózok élete nem volt minden szabály nélkül való. Az, amit a kortársak pusztító anarchiának láttak, belülről valójában egy szigorúan szabályozott egalitáriánus rend volt.

1.4.1 A KALÓZTÁRSADALMAK NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE

Az egalitáriánus kalóztársadalomban egy alapvetően demokratikus döntéshozatali mechanizmus tartotta fenn a rendet, ahol a legénység az expedíció előtt írott megállapodásban rögzítette az erőforrások és a zsákmány elosztásának rendjét, az expedíció közben alkalmazandó rendszabályokat. A kapitányt, és a kapitány hatalmát ellensúlyozni hivatott negyedmestert szintén demokratikusan választották meg. Harc, üldözés és menekülés kivételével a legénység hatalmat gyakorolt a kapitány felett, aki jellemzően nem részesült extra kiváltságokban sem az ellátmány, sem a zsákmány felosztásakor (Bromley, 2001).

A kalózok és az általuk foglyul ejtett kereskedelmi kapitányok beszámolóin túl a tárgyi bizonyítékok is egy egalitáriánus társadalom képét tűnnek alátámasztani. A Massachusetts partjainál elsüllyedt, Sam Bellamy kalózkapitány által vezetett *Whydah* roncsainak feltárásakor

[15] A két legfontosabb, kalózokat tárgyaló korabeli forrás A. O. Exquemelin „De Americaensche Zee-Roovers" című munkája (1678) és a sokak szerint Daniel Defoe-t rejtő Captain Charles Johnson név alatt publikált „A General History of the Robberies and Murders of the Most Notorious Pyrates" (1724).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a hajón talált kincsek közül néhányon arra utaló sérüléseket találtak, hogy a legénység megpróbálta azt egyenlően elosztani egymás közt (Osborne, 1998). Korabeli beszámolók egyöntetűen állítják, hogy – a kor körülményei között elképzelhetetlen módon – a kalózhajók legénysége közt nagyszámú színes bőrű volt, ami egy soknyelvű, sokkultúrájú, s a jelek szerint egalitáriánus közösség lehetőségét sejteti (Kinkor, 2007).

A szigorúan hierarchizált társadalmi rend képletes és valós korbácsa alól megszabadult kalózbandák[16] esetében nem is a tevékenységük jelentette a legnagyobb veszélyt, bár számuk – különösképpen az államilag támogatott kalózkodás bealkonyulásával – és az általuk okozott kár összemérhető volt a transzatlanti forgalom teljes volumenével. Sokkal inkább a *létük* volt az, ami veszélyes volt: a kor uralkodó rendjének tökéletes antitézise és kifigurázása, a politikai, gazdasági autonómia, amit ezek a közösségek a maguk számára újra és újra megteremtettek.

A térkép fehér foltjait éppen felszámoló globális kapitalista világrend számára az e rendet felforgató vagy éppen semmibe vevő autonómiák léte akkor is halálos fenyegetés, ha e lázadásnak nem volt célja a hatalomátvétel. Halálos fenyegetés, mert az általuk nyújtott alternatíva nemcsak működőképes, sokszor hatékony katonai és kereskedelmi erő, de vonzó társadalmi berendezkedés is, ahol a demokratikus rend, a szabadság ígérete, és nem utolsósorban a bőven mért szesz olyan világ lehetőségét kínálja, mely a többiek számára csak a társadalmi hierarchiát feje tetejére állító karneválok és forradalmak egy-egy bódult éjszakájának erejéig volt elérhető (Bakhtin, 1984; Bey, 2008).

[16] „Úgy tűnik, hogy a nukleáris család a vele együtt járó »ödipuszi nyomorral« a neolitikum találmánya, válasz a »mezőgazdasági forradalom« előírt ínségére és előírt hierarchiájára. A paleolitikus modell egyszersmind ősibb és radikálisabb: a banda. A tipikus vadászó/gyűjtögető nomád vagy félig nomád banda körülbelül 50 emberből állt. Nagyobb törzsi társadalmakban a banda szerepét a klánok vagy beavatáson alapuló társulatok vagy titkos társaságok, vadászó vagy háborús egyletek, nemi közösségek, »gyermekek köztársaságai« töltötték be. Amíg a nukleáris családot az ínség termelte ki (és nyomorúság az eredménye), addig a banda a bőségen alapul és a bőkezűség az eredménye. A család zárt, úgy genetikai szempontból, mint a nőnek és a gyermeknek a hím általi birtoklása és a mezőgazdasági/ipari társadalom hierarchikus totalitása folytán. A banda nyitott – nem mindenki számára persze, hanem az affinitás csoportok, beavatottak számára. A banda nem egy tágabb hierarchia része, hanem egy horizontális minta szerint, kiterjesztett jellembeli hasonlóság, szerződés, szövetség, szellemi rokonság stb. mentén helyezkedik el.” (Bey, 2008)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

1.5 Az autonóm kalóz a képzeletben

A saját nemzete és a hatalom ellen fordult, autonóm világot teremtő kalóz egy népesebb kategória tagja, melyben ott találjuk a Robin Hood-szerű népi hősöket: *„a nemes rablót, a primitív szabadságharcost, a terrort elszabadító bosszúállót"* (Blok, 1972); az asszasszin kolóniákat, a magyar betyárokat (Csepeli és Mátay, 2001), azokat a törvényen kívül élő, az elnyomottak soraiból származó, mitikus figurákat, akik a szegények, a gyengék és az elnyomottak oldalán állva, nem egyszer értük, a nevükben eljárva sértik meg a törvényt. A *„társadalmi bandita"* fogalmát Eric Hobsbawm alkotta meg:

> „Azok a törvényen kívüli parasztok, akiket a földesúr, az állam bűnözőknek tekint, de akiket a paraszti társadalom részeként társaik hősöknek, az igazság bajnokainak, őrzőinek, harcosainak, netán a megszabadulás vezetőinek látnak, és minden esetben bámulatra, segítségre és támogatásra méltók." (Hobsbawm, 1969)

A fennálló rend ellen tudatosan, vagy tettein keresztül öntudatlan lázadó, a nép körében ünnepelt bandita már nem a *másik* érdekeit, törvényeit sérti, hanem az adott társadalmon belül fennálló rend megsértésével az uralkodó osztályt fenyegeti. Nemcsak a hatalom ellen való lázadása módja, de e lázadás ténye is bűnözővé teszi. A direkt politikai támadás, a forradalmi fellépés helyett a kiváltságosok, az uralkodó osztály vagyona és biztonsága elleni támadás az eszköze.

Veszélyességét mégsem ez, hanem a népszerűsége, és az alávetettek[17] közötti támogatottsága jelenti, azaz az, amikor a hatalomnak a rend kereteit meghatározó autoritása vonatik kétségbe. A társadalmi bűnözés kategóriájába kétféle törvénysértő tett kerülhet:

> „Azok a bűnök, melyek a kollektív legitimációjukat az ellenállás explicit jellegéből nyerik, és azok a tettek, melyeket, bár törvénysértők, a benne résztvevők többsége nem tekint bűnnek, függetlenül attól, hogy ellenállás volt-e a céljuk. A »társadalmi bűnözés« legfontosabb jellegzetessége nem az ellenállás, hanem a pozitív társadalmi megítélés." (Rule, 1979: 51–2) idézi: (Lea, 1999)

[17] Az alávetettek mellett paradox módon a hatalom is irigyli és elismeri a törvényen kívülit: *„A törvényen kívülit nem csak a bosszút szomjazó szenvedő üdvözli, de a kitüntetettek is, akik egyszerre vágyják és féltékeny sértődöttséggel megtagadják azt a fajta hatalmat, melyet tisztelnek, melytől függnek, de mely mellett nyíltan nem állhatnak ki." (Mackie, 2005)*

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Ez: a hatalom és a társadalmi bandität felnevelő alávetettek bűnösségfogalma közötti ambivalencia termeli ki a sokszor tényleg véreskezű bandita alakjának felhasználásával a nemes rabló mítoszát, mely egyszerre a legendák délibábos világában élő vágykép; utólag pedig politikai célok érdekében megalkotott fikció, és e mítoszok mögött álló, ellentmondásos történelmi személy.

E két személyt, a tényleges, történelmi figurát, és annak a népszerű kultúrában túlélő, fennmaradó lenyomatát a történeti források hiányában sokszor nehéz szétválasztani. A hobsbawmi felvetés által indukált kutatások sorra kérdőjelezték meg az általa felfestett történelmi figura tisztaságát, s mutattak rá a bandita és a hatalom komplex viszonyára. Ezek a kutatások rámutattak arra a paradoxonra is, miszerint a paraszti sorból kitört lázadó, ha elveihez hű maradt, szükségszerűen elbukott, mert az életben maradás feltétele a hatalommal való együttműködés volt. Bár megkérdőjeleződött a legtöbb bandita – őt a többi, hétköznapi bűnözőtől megkülönböztető – „társadalmi ellenálló", lázadó, forradalmár szerepe, e kutatások mégsem tudták lerombolni azt a mítoszt, mely e figurák köré szövődött.

> „A bandita [Hobsbawm társadalmi banditájának] mítosza egy más társadalom, egy emberségesebb világ utáni vágyakozás szimbóluma, ahol az emberekkel igazságosan bánnak, és ahol nincs szenvedés. Ezekre a mítoszokra oda kell figyelnünk, mert az alvó tiltakozás olyan institucionalizálódott kifejezési formái, melyek bizonyos körülmények között felerősödhetnek, és képesek áttörni azokat a kulturálisan elfogadott mintákat, melyek képesek azokat az institucionalizált keretek között tartani." (Blok, 1972)

A tengeri kalóz, bár a világ, mely őt életre hívta és fenntartotta, a 18. század közepére jórészt szertefoszlott, végül olyan figurának bizonyult, aki tettein keresztül bebizonyította, hogy képes megteremteni azt az alternatív társadalmi berendezkedést, mely addig leginkább a képzelet és a hit világában létezett. A tengeri kalóz populáris kultúrában tapasztalható töretlen népszerűsége is ennek: az utópia megvalósíthatóságáról szóló bizonyságtételnek köszönhető.

Ki is tehát a tengeri kalóz? Egyrészről minden bizonnyal bandita, tisztességes kereskedőket fosztogató tengeri útonálló, kegyetlen eszközökkel operáló, csak a saját jólétét és vagyonát szem előtt tartó alvilági figura, akit használ a hatalom, és aki a maga céljaira használja a hatalmat. A történeti kutatások azonban arra figyelmeztetnek, hogy a kalóz ennél

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

jóval több. Egyértelmű, hogy a kalóz nem helyezhető tisztán a legitim hatalmakkal szembe. A tengeri kalóz egy, a fluid viszonyokkal jellemezhető térben egymással versengő hatalmak közül. Erejét épp a versenytársai hiányosságai adják. A kalózt az egymással háborúban és versenyben álló államok hívták életre, és az általuk kínált kereskedelmi rend hiányosságai tartják fenn. Léte tehát szükségszerű, amennyiben pontosan leképezi és tükrözi azokat a viszonyokat, melyek életre hívták.

A tengeri kalózok története mintegy előrevetíti azokat a kérdéseket, melyek a szerzői jogi kalózok történeteiben is rendre felmerülnek. Milyen piaci torzulásokhoz vezet a mindent átható kereskedelmi monopólium? Hol vannak a határai az állam vagy egyes társadalmi csoportok abbéli igyekezetének, hogy egy társadalmi jelenséget vagy egy piacot az ellenőrzésük alatt tartsanak? Milyen rend alakul ki a hatalom által nem ellenőrzött terekben? Milyen szerepe van a kalóz mitikus figurájának a társadalmi, politikai, gazdasági alternatívák fennmaradásában? Milyen szövetséget köthet a kalóz és a hatalom?

Ha a tengeri kalóz az a szonda, melynek segítségével fényt deríthetünk a kereskedelmi birodalmak kiépülésének árnyoldalaira, úgy a szerzői jogi kalóznak is lehetséges ez az értelmezése. Ehhez viszont az szükségeltetik, hogy ne elégedjünk meg azzal a kalózfigura azon értelmezésével, melyet számunkra a hegemón forgatókönyvek felkínálnak (Scott, 1990).

1.6 A szerzői jog kalózfigurája

> „Tragédia volna ha az illegalitást, különösen a médiát körülvevő illegalitást csupán saját várakozásainak horizontján belül értelmeznénk. Az a feladatunk, hogy felfedjük e társas világok hétköznapjait kijelölő fantáziák, mobilitás és innováció szerkezetét." (Liang, 2003).

A könyvpiaci normasértőkre alkalmazott kalózmetafora első felbukkanása az első szerzői jogi törvény megjelenése előtti évtizedekre tehető.[18] A szerzői jogi diskurzusban a kalóz, mint a szerzői jog által felvázolt tiszta renddel szembefordult, tolvaj, bűnöző figurája hihetetlen népszerűségre tett szert, olyannyira, hogy az elmúlt évek hírei között a szerzői jogi kalóz említése sokszorosan felülmúlja a tengeri kalózokét. A tengeri ka-

[18] A pontos helyet és kontextust lásd a következő fejezetben.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

lóz fogalmának ilyen zökkenőmentes átvitele a szerzői jog területére részint érthető, másfelől igencsak meglepő. Érthető, amennyiben az eredeti – jelentsen e szó most bármit – kiadványok előállítói legalább olyan kiszolgáltatottak a kulturális javak piacain uralkodó írott és íratlan szabályokat megsértő másolatkészítőknek, mint amilyen védtelenek voltak a kalózokkal szemben a tengeri hajósok. Meglepő viszont e fogalom használata annyiban, hogy a tengeri kalózt övező jelentésbeli ambivalencia legalább olyan jól átültethető a szerzői jogi környezetbe, mint a pusztán negatív kép. Az is igaz, hogy ez az ambivalencia leginkább csak bizonyos konfliktusokra utólag visszatekintve érhető tetten. Amilyen népszerű ma az internetes fájlcserélők kapcsán a kalóz figurája, s amilyen szorosan összekapcsolódik az internetes kalózkodás a kalóz mitikus, Robin Hood-i jelentésével, olyannyira hiányzik ez a fajta megközelítés a korábbi kalózok kortársi megítéléséből.

Annak, hogy a létező pozitív olvasatok ellenére sem találunk példát korábbról a pozitív fényben megjelenő copyrightkalózra, egyszerű oka van. A *szerzői jog* nem nélkülözi azt az „underclass”-t, az alávetettek, a kizsákmányoltak azon konzisztens, történetileg kontinuus csoportját, akik megteremthették volna a szerzői jogi kalóz társadalmi bandita értelmezését, hiszen a kiadói monopolhatalomnak kiszolgáltatott vásárlók, az olvasók, a fogyasztók épp ez a csoport lehetnének. Ám a szerzői jog *történetéből* ez a csoport, érdekeikkel, elvárásaikkal egyetemben szisztematikusan kimaradtak, illetve rendre alulmaradtak a szabályozás alakításában az erkölcsi igazat maguk mögött tudó alkotók és a politikai és gazdasági tőke felett rendelkező üzleti szereplőkkel szemben.[19]

A szerzői jogi kalózok egészen az internetes P2P-kalózokig a kulturális piacok *professzionális* és profitérdekelt szereplői közül kerültek ki, s a konfliktusok elsősorban piaci konfliktusok voltak. Azok a jótétemények, melyek az alacsonyabb árakban és a széles körű hozzáférhetőségben a vásárlóknál lecsapódtak, csupán mellékes következményei voltak ennek a küzdelemnek. A szerzői jogi kalózok – néhány kivételtől eltekintve – nem tudtak és nem is akartak semmiféle utópisztikus alternatívát felkínálni az olvasónak, hiszen mindenekelőtt önmagukhoz voltak szolidárisak. Ahogy azt Henry Hills esetében látni fogjuk, ugyan akadnak olyan szerzői jogi ellenállók, akik tudatosan játszanak rá a szegényekkel való szövetségre, de a szerzői jog által szabályozott kulturális

[19] Az első szerzői jogi törvény – a monopolárakra adott reakcióul – például tartalmazott az árak elfogadható szinten tartásáról szóló rendelkezéseket, ám e rendelkezések az ezzel foglalkozó elemzések egyöntetű véleménye szerint betarthatatlanok, így hatástalanok maradtak.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

piacok feletti ellenőrzésért zajló konfliktusok zöme egyazon társadalmi csoportra korlátozódik: a kiadókéra.

A szerző, aki szintén ki van szolgáltatva a kiadóknak, egy idő után ugyan szót kér a diskurzusban, de kiszolgáltatottságába – a piacra vezető egyéb út híján – kénytelen hamar beletörődni. A konfliktusokból viszont végig és feltűnően hiányzik az a szereplő, akinek a legtöbb vesztenivalója lehet. Az olvasó, illetve a „közjó" érdekei ugyan rendre előkerülnek – leggyakrabban és legmarkánsabban a felvilágosodás idején Franciaországban lefolytatott vitákban –, ezek az absztrakt ideálok segítségével megokolt érdekek[20] végül rendre alulmaradnak a nyers és közvetlen politikai és gazdasági érdekek által diktált megoldásokkal szemben.

Ez a helyzet egészen a történet utolsó fejezetéig, az elektronikus copyrightkalózokig áll fenn. A 21. század internetes copyrightkalózai javarészt ugyanis nem a profitmotivált kiadói kasztba tartoznak, hanem a fogyasztók: olvasók, nézők, hallgatók közül verbuválódnak.

Ugyanazok a digitális technológiák, melyek képesek eljuttatni a kulturális javakat a fogyasztókhoz, azt a hatalmat is e felhasználók kezébe adták, hogy aktív és erőteljes résztvevőként lépjenek be egy olyan területre, ahonnan addig kiszorította őket a reprodukciós technológiák ára, mint belépési küszöb. Ezáltal lehetőségük nyílik arra is, hogy beavatkozzanak a piaci értéklánc minden olyan pontján, ahol valamilyen működési zavart, problémát érzékelnek. E beavatkozásuk aztán maga is zavarforrássá válik, a status quo ellen akaratlanul vagy tudatosan intézett támadássá, melyet a tradicionális piaci szereplők elsősorban a jog eszközeivel igyekeznek elhárítani.

Ennek a felhasználók ellen zajló totális jogi háborúnak az egyik legfontosabb, előre nem látható és nem tervezett következménye az lett, hogy a legújabb kori szerzői jogi kalózok (ön)tudatlan szabálysértőkből politikai öntudatukra, gazdasági hatalmukra ráébredt társadalmi „banditákká" nőtték ki magukat, akik immár tudatos ellenállást folytatnak a tartalomipari szereplők hagyományos csoportjai ellen. Nevet, zászlót, ideológiát is találtak maguknak. A szerzőket, kiadókat, kereskedőket romba döntő, lelkiismeretlen copyrightkalóz figurája mögött hosszú idő után először felsejlik a társadalmi bandita copyrightkalóz alakja is, mert a kalóz a szerzői jog történetében először annak a társadalmi

[20] Az igazságosság, a tudáshoz való szabad hozzáférés, a kulturális javak cseréjének szabadsága és így tovább. E témával később részletesen is foglalkozom.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

csoportnak a gyermeke, melynek a kulturális piacokon talán a legtöbb vesztenivalója van.

Ez az érdekeltek szeme előtt zajló, de rejtve maradt változás radikálisan átértékelheti a szerzői jogi kalóz szerepét – akár visszamenőleg is. Azzal, hogy a kalózkodás lehetősége mindenki előtt nyitva áll, a kalóznak lehetősége nyílik kitörni abból a szerepből, ahol mint egy egyszerű kereskedelmi konfliktus mások számára nehezen elmagyarázható szereplőjeként kellett vívja sokszor nem csak kereskedelmi jelentőségű küzdelmeit. A végfelhasználók, fogyasztók, olvasók beáramlása a kalózok közé hirtelen a kívülállók számára is láthatóvá, tapinthatóvá teszi azt a végtelenül komplex teret, melyben a kulturális javak előállítása, disztribúciója, cseréje, fogyasztása zajlik. Ezen keresztül pedig láthatóvá, tapinthatóvá válnak mindazon e folyamatokról vallott alternatív elképzelések is, melyeket eddig a pontig a szerzői jog foglalt magába, vagy éppen fedett el.

Az ezeket az alternatívákat keresők, vallók, jelenleg akarva-akaratlanul a kalóz címkét viselik magukon. Már csak ezért is elkerülhetetlen, hogy a korábbról örökölt kategóriákat feloldva felfedjük ezt a gazdagságot.

A szerzői jog körül a technológiai váltás és bizonyos piacon lezajló folyamatok kapcsán fellángolt háborúkban számos fronton zajlik helyi konfliktus. Ilyen konfliktuspontot jelent például a szerzői jogi védelem hossza, és a növelésére tett erőfeszítések nyomán egyre szűkülő public domain problémája; a szerzői joggal védett alkotások kreatív újrahasznosítása, remixe előtt álló jogi akadályok; a közösségi tulajdonban, használatban álló kulturális javak, tudások védelme a kisajátítással szemben; a globális szellemi tulajdonvédelmi rendszer által generált egyenlőtlenségek és kiszolgáltatottságok kezelése, hogy csak a néhányat említsek a legégetőbb, mostanában legnagyobb figyelmet kapó kérdések közül. Ezek mellett a kérdések mellett gazdasági, politikai jelentőségükhöz képest meglepően kevés figyelmet kapnak azok a dilemmák, amiket a mindenféle kreativitást nélkülöző egyszerű másolók, a szerzői jog P2P-kalózai vetnek fel. A ma a szerzői jog reformlehetőségeivel aktívan foglalkozó jogi szakemberek – egyetlen kivétellel[21] – a jogvédett alkotások transzformatív felhasználásban látják azt a végső határvonalat, ameddig még ki lehet tolni a törvénysértő felhasználóknak járó védelmet. Nagyon kevesen gondolják úgy, hogy érdemes lenne kísérletet tenni, erőforrást szánni a mindenféle kreativitást nélkülöző másolás, mások szellemi javainak

[21] Charles Nesson, a Harvard Law School professzora RIAA v. Joel Tenenbaum eset során vetette fel – kollégái meglepetését és értetlenségét kiváltva – azt, hogy a fájlcserében való részvétel esetében megfontolandó a fair use védelem, ha nem is szigorú jogi, de morális értelemben mindenképp.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

üzletszerű vagy éppen csak ajándékképpen történő lemásolásának, többszörözésének, megosztásának megértésére.

1.2 ábra A Pirate Bay elnevezésű internetes fájlcserélő hálózat logója[22]

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy ezeket az „egyszerű", mindenféle kreatív hozzájárulást nélkülözve, számításból vagy önzetlenségből másolókat: a kalózkiadókat, és a tevékenységüket lehetővé tevő államokat, s végül az internetes fájlcserélőket tegyem alaposabb vizsgálat tárgyává, hogy kiderülhessen, vannak-e olyan érvek, melyek gazdagíthatják, színesíthetik azt a meglehetősen sötétre sikerült képet, mely a szerzői jog eme kalózairól az évszázadok során kialakult. Ha ugyanis sikerül nyomát találni annak, hogy az egyszerű másolásnak is lehet társadalmilag releváns, pozitív hatása, úgy megnyílik annak a lehetősége is, hogy a ma P2P kalózaira ne csak mint elhárítandó fenyegetésre, hanem mint erőforrás tekinthessünk.

1.7 A kalózok szerepe a szerzői jog történetében

„A világ legálisra és illegálisra, kalózokra és a többiekre történő leegyszerűsítő felosztása szinte tökéletesen ellehetetleníti

[22] Forrás: http://thepiratebay.org/doodles

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> a kalózkodás jelenségének megértését, az ezzel való foglalkozást. Nietzschét követve talán nem ártana a lassú olvasás erényét gyakorolnunk. Az a válaszadási sebesség, amit a globalizáció folyamatai tőlünk megkívánnak, néha megnehezíti az átgondolt válasz megfogalmazását. Először is ellent kell álljunk a „Felvilágosodással való zsarolásnak", annak, ami ma a „vagy a terrorellenes háború, vagy a terroristák oldalán vagy" formájában fogalmazódott újra. Más szóval, mielőtt elkezdenénk a gyakran csak a fekete és fehér színeket ismerő normatív policy szintjén beavatkozni a folyamatokba, fel kell fedeznünk a szürke különböző árnyalatait is. Amit a kalózkodással kapcsolatban kérünk, az a public domainnel foglalkozó tudósok türelme, és ugyanaz az óvatos figyelem, amit ők a szerzői jog tágabb politikai és kulturális környezetének szentelnek." (Liang, 2005)

Az itt következő esetek tanúsága szerint a kalózok kétféle szerepet játszhatnak a szerzői jog történetében. Nyugalmasabb periódusokban, amikor a status quót nem veszélyezteti földcsuszamlásszerű politikai, gazdasági, kulturális vagy éppen technológiai változás, a konvenciók és törvények megszegőinek tettei a fennálló rend megerősödését, kifinomodását eredményezik.[23] A kiskapukat folyamatosan megtaláló kalózok nem sokat tudnak elérni azon túl, hogy e kiskapuk az utánuk jövők számára sorra bezárulnak. Az apró-cseprő konfliktusok nyomán a szellemi javakhoz fűződő jogszabályok gazdagodásának és egyre pontosabbá válásának lehetünk tanúi.

Ezeket a hosszabb, békésebb időszakokat rendre megszakítják azok a rövidebb periódusok, amikor kiderül, hogy a status quót nem lehet tovább fenntartani. Ezekben az időszakokban a felerősödő kalóztevékenység a fennálló rend strukturális gyengeségeit kihasználva végül az addig érvényes viszonyrendszer összeomlásához, és egy új rend kialakulásához vezet, melyben az addigi érdekcsoportok kénytelenek engedni a kívülállók gyakorlatának, s valamilyen módon alkalmazkodni a kalózokhoz, üzleti gyakorlataikhoz, a szellemi javak termeléséről, elosztásáról, fogyasztásáról, cseréjéről alkotott elképzeléseikhez. A kalózok ilyen időszakokban katalizátor szerepet töltenek be, tevékenységükkel új pályára lökik a kulturális javak termelésének, elosztásának, cseréjének, fogyasztásának addigi rendszerét.[24]

---

[23] Cooper (2005) számos amerikai példával illusztrálja a törvényi szabályozás egyértelműsítésével végződő kalózpánikokat.

[24] Számos példát sorol erre a funkcióra (Mason, 2008).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Aligha kérdéses, hogy a kulturális rendszer egésze szempontjából mindkét hatás hasznos és kívánatos. Jól működő berendezkedés esetén szükség van a rendszer folyamatos „auditjára", egy idejétmúlt viszonyrendszert pedig nem tanácsos sokáig konzerválni. A szerzői jog kalózainak szerepe és jelentősége e tekintetben nem különbözik szignifikánsan a számítógépes rendszerek (autók, riasztórendszerek) feltörésén dolgozó hackerek szerepétől. A biztonsági rések felfedezése valójában a rendszer biztonságosabbá tételét eredményezi,[25] míg az alapvetően elhibázott logikára épülő technológiák feltörése e technológiák alkalmazásának elhagyására és új megoldások keresésére ösztönzi a piaci szereplőket.[26]

Az elkövetkező oldalakon a szerzői jog fejlődését ez utóbbi csoportra, a paradigmatikus változások kikényszerítésében aktív kalózokra koncentrálva igyekszem bemutatni. Ez azt is jelenti, hogy az elemzések során eltekintettem a szerzői jogi tankönyvekben szereplő bírósági esetek nagyobb részének ismertetésétől, hiszen ezek, legyenek bármennyire is korszakhatárok egy-egy szerzői jogi kategória (például a fényképek vagy hangfelvételek szerzői jogi védelme) kialakulásában, valójában nem lépnek ki a kor uralkodó felfogásából.

Ezen alkalmak helyett olyan eseményeket, korokat, konfliktusokat keresek, melyek a szerzői jogot *„több[é teszik], mint egy társadalmi nyomásra adott intézményi válasz"* (Bowrey, 1996), azaz túllépnek azon a felfogáson, mely a szerzői jogot az adott kor technológiai, gazdasági, politikai kihívásaira adott törvényhozói és bírói válaszaként értelmezi. A szerzői jog intézménye és a gazdasági, politikai, technológiai környezet kapcsolata ugyanis kétirányú, ahol az előbb említett folyamatok mellett legalább ilyen fontosak – ha tetten érni nem is olyan könnyű – azok a változások, melyek az adott jogi környezetre válaszul születnek. E

[25] A biztonsági rések felfedezése – történjék az etikus szereplők vagy rosszindulatú hackerek tevékenysége nyomán – biztonságosabb rendszert eredményez. E macska-egér játék következményei játékelméleti kategóriákkal leírhatók, lásd: (Felten, 2007)

[26] Ez utóbbi szerepre a legjobb, témába vágó példa a Digital Rights Management, a digitális másolásvédelmi technológiák esete az azokat rendre feltörőkkel. Cory Doctorow (2004) írása arról, hogy miért logikai képtelenség a feltörhetetlen DRM-rendszer jó, de a folyamat egésze szempontjából súlytalan érv volt ahhoz képest, amilyen sebességgel és sikerrel semlegesítették a hackerek az újabb és újabb a DRM-megoldásokat. Mára számos, az iparágnak és a felhasználóknak egyaránt kárt okozó, vagy egyszerűen csak hatástalan kísérlet után úgy tűnik, az ipari szereplők is belátták ennek az útnak a járhatatlanságát. Legalábbis erre utal Paul Birch-nek, International Federation of Phonographic Institutes (IFPI) igazgatósági tanácsának tagjának a következő nyilatkozata: *„A DRM-nek, ahogy ma ismerjük, vége. Lehet, hogy lesz majd egy DRM-utód, de ez egy másik történet. Ebben a pillanatban a legnagyobb vállalatok már egy másik, új modell irányába mozdultak el."* (Dubber, 2006)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

változásokat legjobban azoknak kalózoknak a tevékenységén keresztül lehet megragadni, akik a szerzői jog folyamatosan alakuló az intézményi keretére adtak a megszokottól radikálisan eltérő társadalmi válaszokat.

1.8 A kalózkodás mint a szerzői jogra adott társadalmi válasz

Annak kiderítése, hogy miért éppen az a jogi konstrukció alakult ki, mint ami, jellemzően a *jogtörténeti* kutatómunka feladata. Jogtörténetet írtam, mégpedig azért, mert az e tárgyban született irodalmak java része a szerzői jog vagy a copyright, mint jogterület fejlődését követi végig, s ezzel egy többé-kevésbé zárt univerzumon belül marad, ahol a jogterület és e területen bekövetkezett változások képezik a vizsgálat tárgyát. Azok a társadalom-, politika- és gazdaságtörténeti aspektusok pedig, melyek a változás kontextusát adhatnák, csak annyiban érdekesek, amennyiben onnan érkeznek azok az impulzusok, melyek nyomán a jogi intézményrendszer a változás következő szakaszába lép.

Tudatosan változásról és nem fejlődésről beszélek, pedig nem szokatlan az irodalomban a szerzői jog történetét egyfajta konstans fejlődésként értelmezni, mely a szerény, és bizony már akkor is sok ponton kifogásolható kezdetektől valamiféle teleologikus folyamat mentén, egyenes vonalban közelít a szerzői jog ideáltípusához, melyet, ha nem is látunk ma még a maga teljességében, de létezéséről és elérhetőségéről semmiféle kétségünk nem lehet. Jól illusztrálja ezt a gondolatmenetet Lendvai (2008) a szerzői jog történetéről írott – egyébként kitűnő – munkájából származó alábbi részlet: *„A római gondolkodás [...] elemei – mivel kizárták a vagyoni szempontokat – nagymértékben hátráltatták bármiféle szerzői jog fejlődését."* A szerzőben fel sem merül, hogy azok a szempontok, melyeket ő hátráltató tényezőknek lát, valójában a kor viszonyai közt adekvát keretet teremtettek a szellemi javak létrejötte, terjedése számára.

Ezzel szemben én a szerzői jog fejlődése helyett annak változásáról beszélek, egymást követő állapotokról, melyek minden korban szoros összefüggésben állnak azokkal a társadalmi, politikai, gazdasági, technológiai, hatalmi környezetekkel, melyekben a szerzői jog testet öltött. Egy adott kor szerzői jogi szabályai pontosan tükrözik azokat a helyi viszonyokat, melyek között e szabályozás működött. Ennek okán arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy e szabályok pontosan tükrözik a tágabb társadalmi kontextuson belüli hatalmi viszonyokat is.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A kérdés innen nézve tehát az, hogy mi az adott helyen, az adott korban megfigyelhető normarendszer viszonya a tágabb társadalmi kontextushoz? Mit tudhatunk meg a szerzői jog adott állapotából a kor hatalmi viszonyairól? Milyen társadalmi folyamatok vezetnek el a jogterületen lezajló változásokhoz? És, ami a mi történetünk szempontjából talán még ennél is fontosabb: milyen társadalmi változások indulnak be a jogterületen lezajló változások nyomán? E változások közül mi az, ami a szerzői jogi intézményrendszer ellen irányult? Miért ébredtek ezek az ellenerők és mennyiben érték el a céljukat?

Az elemzésünk tárgyai tehát ezek a konfliktusok lesznek: a konfliktusokban részt vevő szereplők, e szereplők érdekei, motivációi, adottságai és lehetőségei, stratégiái és az a mód, ahogyan a konfliktust megvívták. Bár a küzdelem mindig egy jogterület kereteinek és tartalmának meghatározásáról szól, hiba lenne azt gondolni, hogy e küzdelmek terepe kizárólag a jog volt. Mint azt majd látni fogjuk, a törvényhozáson és a bíróságokon kívül a nyilvánosságban, a piacon, a technológia szintjén legalább olyan fontos küzdelmek zajlottak/zajlanak, mint a jogon belül. E területek nyomon követése hagyományosan kívül esik a jogtörténet érdeklődési és/vagy kompetencia körén, e tanulmányban tehát mindenekelőtt ezt a hiányosságot igyekszem pótolni.

A „rule of law", a jogállamiság, mint idea azt sugallja, hogy nincs törvények felett álló személy, aki szabadon semmibe vehetné a törvény hatalmát. Ebből az is következik, hogy minden küzdelmet végső soron a jogi intézményrendszeren *belül*[27] kell megvívni. Ezzel szemben azt láthatjuk, hogy a korábban már említett, piaci, technológiai, nyilvánosságban, közösségen belül zajló küzdelmek kimenetele legalább akkora hatással van arra, hogy a törvény végül milyen alakot ölt, mint amekkora a törvény ereje, befolyása e területek felett.

Hogy a törvényen *kívül* állók, törvényen *kívül* rekedtek *felette* állnak-e a törvénynek, nem tudom. Annyi azonban bizonyos, hogy a törvényen kívüliek jogi, és a jogi intézményrendszeren kívül eső küzdelmei elengedhetetlenül fontos részét képezik annak a változássorozatnak, mely nyomán a ma ismert szerzői jogi szabályozás kialakult.

[27] A jogi intézményrendszeren belül zajló küzdelmek alternatívája a jogi intézményrendszer ellenőrzéséért folytatott harc, melyre szintén számos példát fogunk a következőkben látni.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

2. fejezet

A GUTENBERG ELŐTTI KALÓZOK KORA

Amit ma szerzői jogként ismerünk, az egyrészt a kulturális piacok szabályozásának eszköze, másrészt a kreatív teljesítmény és alkotója egymáshoz való viszonyának rendezése. Ez a két szempont azonban rendre kiegészül egy harmadikkal, mégpedig az állam és az egyház hatalma szempontjából kritikus információk forgalmazásának ellenőrzésével. A kulturális termelést, elosztást, cserét, fogyasztást szabályozó jogi/konvenciókra épülő környezet alakulása tehát nem függetleníthető azoknak a szereplőknek a történeteitől, akik a kulturális javak termelésében, elosztásában valamilyen módon érdekeltek voltak, kezdve az egyházzal és az uralkodóval, a nyomdászokon, könyvkötőkön, kereskedőkön át a szerzőkig, könyvtárakig, olvasókig.

A hegemón azon érdeke, hogy korlátozza a heterodox tudások terjedését, illetve monopolizálja a hatalom működése szempontjából kulcsfontosságú információk kezelését, jóval korábbra datálható, mint a reprodukciós technológiák megjelenése nyomán kialakuló, tisztán kereskedelmi szempontú piacszabályozás. A könyvnyomtatásra vonatkozó első szabályok így az egyház és/vagy az uralkodó információs hegemóniájának fenntartását szolgálják. Ennek első nyomait a nyomtatást Gutenberg előtt majd egy évezreddel alkalmazó Kínai Birodalomban fedezhetjük fel.

2.1 Kína: a szabályozás mint az információs monopólium fenntartásának eszköze

A fadúc alapú nyomtatás Kínában az i. sz. 590 és 650 között kezdődött, a betűnyomás megjelenése az első ezredforduló környékére tehető. A modern szerzői joghoz hasonlatos, a kulturális piacokon keletkező jövedelem elosztását szabályozó jogi konstrukcióra azonban annak ellenére sem találunk példát, hogy a Kínai Birodalomban léteztek kulturális piacok és egymással versengő kiadások. Legalábbis erre lehet következtetni abból a ránk maradt kolofonból, melyben a Mesian-beli Cseng mester figyelmezteti az olvasóit és a reménybeli kalózokat arra, hogy

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „Ezt a könyvet Cseng mester családja nyomtatta, és regisztrálta a kormányzónál. Senkinek nem engedélyezett az utánnyomás." Idézi (Alford, 1993, 13.)

A kínai központi hatalom azonban Cseng mester érdekei helyett inkább saját politikai céljaira koncentrált, s míg kifinomult rendszabályok vonatkoztak arra, hogy mely művek tartoznak a császár kizárólagos engedélyezési és jóváhagyási körébe, s így mely művek engedély nélküli nyomtatásához milyen szankciók fűződnek – azaz kifinomult közigazgatási szabályrendszer vonatkozott a cenzúrára.

„Az első, ilyen jellegű rendelkezést a jelek szerint i. sz. 835-ben adta ki ediktum formájában Ven Cung császár, ami a szokásoknak megfelelően a Tang-törvénykönyv része lett. A rendelet megtiltotta a naptárak, almanachok, és hasonló művek engedély nélküli lemásolását, mely gyakorlat, mint az a szövegből kiderül, elterjedt volt az egész Délnyugaton, ahonnan aztán Kína teljes területére jutottak el másolatok. Az idő és az asztronómia jelentősége túlmutatott a misztikumon: ezeknek az információknak az – udvari asztronómusok általi – ellenőrzése kulcsfontosságú volt annak a szerepnek a fenntartásában, amit a császár töltött be, mint az emberi és természeti világ közötti összekötő kapocs. E hivatalos iratok másolására kivetett tilalom hamar más területeken is megjelent. A Tang-dinasztia, összeomlása előtt, hasonló tilalommal gátolta a állami jogi hirdetmények, hivatalos történelmi munkák lemásolását és terjesztését, illetve ezeken túlmenően az »ördögtől való könyvek és beszédek«, a legtöbb buddhista és taoista mű másolását, terjesztését és birtoklását." (Alford, 1993, 12.) Ezzel szemben az uralkodó érdekeit nem keresztező művek esetében egészen 20. század első évtizedéig nyomát sem találjuk a nyomtatott szövegek piaci forgalmát szabályozó, központi hatalomtól eredeztethető törvényeknek, rendeleteknek (Huang, 1971). A piaci, és ezen keresztül a társas viszonyokat az írott törvény helyett konvenciók: az égi harmónia, a moralitás, a rítus, a szokás, a közösségi és családi szabályok rendezték (Alford, 1993, 8.). A nyomtatott anyagoknak tehát létezett a birodalom egészére kiterjedő piaca, még akkor is, ha egyes források szerint a kínai könyvkereskedelemből hiányoztak azok a vállalkozó kiadók, akiket kevésbé a szövegek szeretete, mint inkább a tetszőleges nyomtatott anyagból kinyerhető haszon vezérelt (Kaser, 1969). Alford (1993) szerint ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a birodalom társadalmi rendjének, hatalmi struktúráinak fennmaradása a múltba való szoros beágyazottságnak volt a függvénye, ami egyrészről a múlt feletti szigorú ellenőrzést,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

másrészről viszont e tudás szabad hozzáférhetőségét feltételezte. *Nem az egyéni kreativitás, vagy e kreativitás nyilvános elismerése hiányzott, hanem az ily módon létrejött tudás kisajátításának, kiemelésének vágya a mindenki számára szabadon hozzáférhető dolgok köréből.*[28]

Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lettek volna konfliktusok a hatalom által nem ellenőrzött szövegek piacai felett, ám e konfliktusok feloldása, úgy tűnik, soha nem absztrakt jogi elvek mentén történt. A különböző helyi konfliktusokban a központi hatalom helyett (annak nyilván ellent nem mondva), a helyi közösségek vezetői a szokás és a méltányosság szabályait alkalmazva hoztak döntést. Hasonló helyzettel találkozhatunk más premodern közösségekben, így például az észak-amerikai indián törzseknél (Gana, 1995, 131.) is, illetve, mint azt később látni fogjuk, hasonló önszabályozó mechanizmusok alakulnak ki a törvényen kívüli működő európai és amerikai kalózkiadók között.

2.2 Az ókori Róma: a szerző és alkotása kapcsolata

Szintén a kulturális piacok előtt megjelenő, ám – azzal szemben – korántsem kultúrafüggetlen szempont a szerzőt alkotásához fűző, ma a szerzői jog által szabályozott viszonyrendszer. A ma ismert, foucault-i értelemben vett (Foucault, 1999/1979) modern, autonóm szerző, és az őt a művéhez fűző kapcsolat a 18. században emancipálódni vágyó értelmiség tudatosan végrehajtott programja nyomán alakult ki. Ha ezt a ma ismert modellt tekintjük a lehetséges megközelítések egyik végpontjának, akkor a másik oldalon azokat a kultúrákat találjuk, melyekben a szerzőnek nincs kitüntetett szerepe az alkotás létrehozásában, s így extra jogok vindikálása sem merül fel. E korokban az istenségtől, múzsáktól, ősöktől kapott, megörökölt, ellesett alkotások szabad áramlásának az individuális szerző sem akadálya, sem ellenőrzője, sokkal inkább elősegítője és támogatója.

A szerző és műve között elképzelhető jogok közül, melyeket ma a vagyoni és személyhez fűződő jogokként ismerünk, legkorábban talán a plágium kérdése merül fel. A más szellemi teljesítményével való ékeskedés, vagy más szóval a szerző hamis feltüntetése más az ókori Rómában is ismert probléma volt:

[28] „Ha a verseim, festményeim, melyek oly kevés fáradtságomba kerülnek, hasznára válnak a hamisítóknak, miért sajnálnám tőlük e dolgokat?" Sen Csou (1427-1509), idézi: (William P Alford, 1993, p. 34)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „Bár az ókori népek a szellemi termékeknek nem tulajdonítottak vagyoni értéket, a mai fogalmak szerinti személyhez fűződő jogok túlnyomórészt ismertek voltak számukra. [...] A személyhez fűződő jogok megsértése a szerző hírnevének elvesztéséhez vezethetett, amivel együtt a halhatatlanságra való reményt is elveszítette. Ezért próbálták azok megsértését megakadályozni. Ezek a „személyhez fűződő jogok" és megsértésük szankcionálása azonban az egész ókorban a társadalmi normák keretei között maradtak." (Lendvai, 2008, 78-79.)

A kor szofisztikált jogi intézményrendszere azonban nem ismerte el ezt a viszonyrendszert, ahogy hiányoztak a művek piaci életét szabályozó törvények is, annak ellenére, hogy a római magán- és közkönyvtárak, és az írni-olvasni tudók relatív magas számából arra kell következtessünk, hogy már ekkor is létezett a kéziratoknak, papirusztekercseknek piaca, s így jelen voltak azok is, akik a könyvek kereskedelmével foglalkoztak.

Állami szabályozás, és különösen az állami szankciók hiányban a kulturális javak termelésének, cseréjének, felhasználásának szabályait az ezekben a folyamatokban részt vevők közötti formális és informális megállapodások, szokások, a hagyomány szervezték. Az állam által szankcionált szabályok hiányából arra is következtethetünk, hogy ezek az informális normák kielégítően szolgálták az érintetteket, és megfelelő megoldásokat kínáltak a felmerült konfliktusra.

Az informális megállapodásokból szőtt rend nemcsak a könyvnyomtatás megjelenéséig, de jóval azután, egészen napjainkig kulcsszerepet játszik egyes kulturális piacok működésében, működtetésében.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

3. fejezet

KALÓZOK A KÖNYVNYOMTATÁS-KAPITALIZMUS KORAI IDŐSZAKÁBAN

3.1 A könyvpiacot szabályozó jogok megjelenése Európában

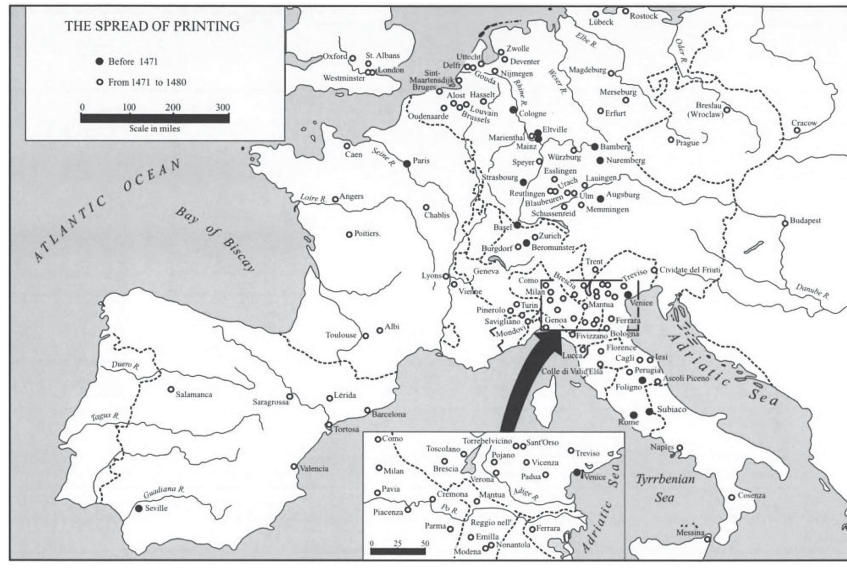
A könyvnyomtatásra[29] vonatkozó első európai szabályok a nyomdatechnológia elterjedésének ösztönzésére születtek.[30] Az első könyvpiaci kiváltság Johann Speyer nyomdászi tevékenységét védte Velencében 1469 és 1474 között. E védelem célja az új technológia meghonosításához szükséges beruházás megtérülésének garantálása volt. A könyvnyomtatás korai szakaszában, amíg a nyomdászok száma relatív alacsony, a nyomtatásban való megjelenésre váró kéziratok és kódexek száma elég magas volt, nem is volt nagyon más ok a versengő kiadások korlátozására. Pár évtizeden belül azonban lábra kapott a nyomtatott kötetek egész Európát behálózó kereskedelme, megnőtt a nyomdászok száma, ahogy megnőtt a kortárs művek iránti kereslet is. Ebben a helyzetben már tényleges veszélye volt annak, hogy egy lyoni nyomdász piacra dob egy Velencében vagy Baselben megjelent könyvet, így egyre többen kerestek védelmet azokkal a kiadókkal szemben, akik alacsonyabb nyereséghányaddal, olcsóbb anyagokkal, az eredeti oldaltükrök lemásolásával jóval olcsóbban tudták piacra dobni a másolataikat. E védelem elsődleges forrásai a helyi uralkodók (egyház, egyetemek) által kibocsátott privilégiumok, kiváltságlevelek voltak.

[29] Természetesen a kézi másolásra is vonatkoztak szabályok. Ezek – nem meglepő módon – nagyon hasonlítottak a könyvnyomtatásra vonatkozó első szabályokhoz, melyek sokáig szintén az uralkodó vagy az egyház által kibocsátott kiváltságokra, városi céhkiváltságokra épültek.

[30] Angliában William Claxton honosította meg a könyvnyomtatást, 1476-ban. Az 1484-től 1533-ig életben lévő szabályozás elsősorban a nyomdai tevékenység elterjesztését, a külföldi mesterek és a tudásuk importjának megkönnyítését szolgálta, egészen a hazai ipar megerősödéséig, amikortól is a protekcionista politika dominál.

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

3.1 ábra A nyomdatechnológia terjedése Európában 1480-ig[31]

Az első ilyen típusú védelemmel 1481-ben Milánóban találkozunk, ahol Andrea de Bosiis kapja Jean Simoneta Sforziade-jének kizárólagos nyomtatási jogát. Ám e privilégiumok térbeli hatálya pontosan az azokat osztó hatalom (legyen az helyi vagy központi) határaival esett egybe, így csak olyan nagy, egységes birodalmak estében nyújtott valamekkora védelmet, mint Nagy-Britannia, Franciaország vagy Spanyolország; az olasz városállamok és a német hercegségek aligha voltak elég nagyok ahhoz, hogy képesek legyenek felvenni egy egész kiadást.

A nagy forgalmú, így jelentős profitot termelő címek[32] kiadási jogának erőteljes koncentrálódása néhány nagy hatalmú könyvkiadó kezében, illetve e monopóliumok egyre hosszabb időbeli hatálya azonban a nagy piacokon belül is erősen ösztönözte a munka nélkül maradt kiadókat a kalózkiadások piacra dobására. Így mind a nagyobb belső piacokon, mind a kisebb piacok között számítani lehetett az egymással versengő kiadások közötti konfliktusra.

[31] Forrás: (Eisenstein, 1983, 18.)

[32] A „cím" szót itt és az elkövetkezőkben „önálló mű" értelemben fogom használni, igazodva a könyvipar bevett terminológiájához.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

3.2 A könyvpiac feletti ellenőrzés kialakulása Angliában

A reformáció megjelenésével az uralkodó által osztogatott privilégiumok újabb fontos szerephez jutottak. Az új technológiának köszönhetően alig pár éve leforgása alatt egész Európa megismerte Luther nevét és tanait (Eisenstein, 1983; Febvre és Martin, 1976). A nyomtatott szövegek felborították az állam és az egyház addig fennálló ellenőrzését a különböző tudások terjedése felett. Ennek köszönhető, hogy rövid időn belül – Angliában 1529-ben – megjelennek az első, tiltott könyveket felsoroló rendeletek (Feather, 1994). E rendeletek listába szedték azokat a szövegeket, melyek nyomtatása, terjesztése, importálása tilos volt.

A tilalomlistából logikusan következik a szövegek előzetes engedélyezésének rendszere, azaz a Korona cenzori hatalmát jelentő intézményrendszer kiépülése. Az uralkodó, illetve megbízottai által kibocsátott engedélyek nem egy esetben csupán a szöveg tartalmi jóváhagyását tartalmazták. Más esetekben az engedély a más iparágakban már megszokott privilégiumok formáját vette fel, ahol az uralkodó által kibocsátott kiváltságok ritkábban egyes szerzők konkrét művei, gyakrabban teljes műosztályok (pl. katekizmusok, olvasókönyvek, prédikációk, törvénykönyvek) esetében biztosítottak a kedvezményezett részére kizárólagos nyomtatási jogot.

A privilégiumok rendszere, mint láttuk, eleinte a nagy befektetést kívánó, ám bizonytalan megtérülést ígérő művek[33] védelmét szolgálta, később az udvar információs hegemóniája[34] szempontjából fontos művek és műtípusok feletti ellenőrzés eszköze, idővel azonban inkább az uralkodó jutalmazási/büntetési eszköztárának része lett, legfőképpen azonban fontos jövedelemforrás a kincstár számára (Patterson, 1968). Az udvar a nyomdák terjedésével egyre nehezebben tudta kézben tartani a szövegek feletti ellenőrzést. E problémára a megoldás végül az lett, hogy I. Mária az ellenőrzés felelősségét és a betartatás feladatait átadta a szövegek előállításával foglalkozó iparosokból megszervezett Stationers

[33] Mint Ludovic Loyd 1573-as Plutarkhosz-fordítása vagy Thomas Cooper 1563-as angol–latin szótára.

[34] Információs hegemónia alatt itt és a következőkben a központi (vagy a globális kontextusban domináns) hatalom információs tér felett gyakorolt ellenőrzését értem, mely ellenőrzés elsődleges célja az információs piac szereplőinek kontrollján keresztül a piacon elérhető tartalmak körének ellenőrzése, befolyásolása.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Companynek.[35] A Társaság, a Korona cenzori hatalmának[36] gyakorlati működtetéséért cserébe, megkapta a kialakulóban lévő piac feletti ellenőrzés monopóliumát. A létrejött megállapodás értelmében könyvet csak a Társaság tagja, a megfelelő regisztrációt követően nyomtathatott, a vitás esetekben a Társaság volt jogosult eljárni, ideértve a büntetések kiszabását és végrehajtását is. Angliában a könyvpiac ellenőrzése a Könyves Társaság 1557-es megalakulásától egészen az első szerzői jogi törvény megszületéséig, 1710-ig[37] teljes egészében a nyomdászokat, könyvkötőket és könyvkereskedőket tömörítő szervezet kezében volt.

A Társaság regisztere eredetileg a cenzori jóváhagyás meglétét rögzítette, ám valamikor 1557 (a regiszter első éve) és 1563 (a Társaság belső, regisztráció szabályait is rendező rendeletének megszületése) között egyszer csak az egymással versengő kiadók és kiadások közötti igazságtétel eszköze is lett.[38] Ha van az angolszász copyrightnak gyökere, akkor azt valahol itt, ezekben az években kell keresnünk, amikortól a regiszterbeli

[35] A Stationers Company jelentheti a könyvkereskedők, de ugyanígy a könyvkiadók, vagy éppen a papírkereskedők társaságát. A szövegekkel foglalkozó iparosok története 1403-ig nyúlik vissza, ekkor alakult meg a másolók, illuminátorok, könyvkötők és könyvkereskedők céhe Londonban. A céh 1556-ban kapott kiváltságlevél nyomán alakult önálló Társasággá. Az erőviszonyok a szervezeten belül folyamatosan mozgásban voltak. A legtöbb nyomdász a Társaság megalakulásáig például más céh tagjaként foglalkozott könyvnyomtatással. A piac fejlődésével a kéziratmásolókat először a nyomdászok, a nyomdászokat a 16. század 70-es, 80-as éveiben a kereskedők szorították ki. Már csak ezért is lenne hiba egyiket vagy másikat megnevezni a fordításban, így jobb híján maradunk az eredeti megnevezés használatánál, illetve a kérdésben való állásfoglalást megkerülő „Társaság" elnevezésnél.

[36] Az uralkodó cenzori akarata természetesen a könyvnyomtatást megelőző időkben is létezett. A nyomda megjelenésével, s különösen Anglia Rómával való szakításával a vallási művek ellenőrzésének igénye felerősödött. A VIII. Henrik halálát követő felekezeti csatározások idején a heterodox szövegek megjelenésének ellenőrzése különösen fontos lett. A Könyvesek Céhének Társasággá alakításával I. Mária egyértelműen a vallási cenzúrát kívánat megerősíteni. Más értelmezések szerint a Társaság próbálta a cenzúra működtetésének átvállalásáért cserébe megszerezni a könyvpiac feletti kizárólagos ellenőrzést. (Lásd ez ügyben: [Pollard, A. W., 1920, 10]). Az igazság minden bizonnyal valahol középen van: az udvar cenzori törekvései tökéletesen egybevágtak a Társaság gazdasági érdekeivel, melynek eredményeképpen mindkét fél számra különösen előnyös megállapodás jöhetett létre. Patterson szerint „a cenzúra hosszú távú fennmaradása Angliában legalább annyira betudható a Társaság copyright érdekeinek, mint viszont." (Patterson, 1968, 39.)

[37] De facto egészen 1774-ig, a Donaldson vs. Beckett ítéletig.

[38] Ehhez hozzá tartozik az, hogy a Társaság megalakulását megelőző időből származik az első kalózkiadás által kiváltott konfliktus. Ennek főszereplője Wynkyn de Worde volt, aki 1533-ban VIII. Henriktől megkapta Whittington *Syntaxis*ának privilégiumát, ám azt kellett látnia, hogy Peter Treveris szintén piacra dobta e könyvet egy előző kiadás alapján. Lásd még: (Judge, 1934, 30.)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

bejegyzés már nemcsak a cenzori engedély meglétét tanúsítja, de a másolatok készítésének kizárólagos jogosultját is kijelöli. E változás egyértelműen az egymással versengő kiadások okozta konfliktusokra vezethető vissza, az a mód pedig, ahogy e problémát megoldották, mindenekelőtt a Társaság tagjainak érdekeit szolgálta. Azaz, sem a szerzők, sem az olvasók közösségének érdekei ez idő alatt nem – vagy csak alig – jelennek meg.[39]

Egy könyv kiadásának, a kézirat nyomdai másolásának kizárólagos joga tehát nem törvényből levezethető jog, csupán az ipari szereplőket tömörítő szervezet belső szabályaira vezethető vissza. Ennek ellenére a Társaság belső szabályai által létrehozott jogok valódi tulajdont teremtettek: a regiszterbe való bejegyzéssel szerzett jog de facto ugyanolyan erővel bírt, mint az uralkodó által kibocsátott privilégium, ám azzal szemben korlátozottan forgalomképes, (korlátozottan) örökölhető és elzálogosítható, megosztható, átadható volt (Holdsworth, 1920, 844.).

3.2.1 A KALÓZOK ELSŐ HULLÁMA: JOHN WOLFE, ROGER WARD, ROBERT WALDEGRAVE ÉS SIMON STAFFORD

A kiváltságok eleinte két, később hét évre szóltak, ám ahogy a Korona felismeri e kiváltságokon keresztül beszedhető jövedelmek mértékét és fontosságát, úgy lesznek e kiváltságok egyre hosszabbak és számosabbak. A privilégiumok legfőképpen I. Erzsébet uralkodása alatt burjánoztak el, s kiterjedtek olyan nagy forgalmú, alapvető szövegekre, mint az ábécés könyv, a Biblia, az összes törvénykönyv, az almanachok és nyelvtankönyvek. E művek monopolizálása hihetetlen jövedelmekhez juttatott néhány kivételezett könyvpiaci szereplőt, miközben megfosztotta a kisebb kiadókat a biztos jövedelemforrástól.

A 16. század során egyre nőtt a nincstelen, munka, megbízás és nyomtatási jog nélkül tengődő nyomdászok száma.[40] Ennek részben az volt az oka, hogy a század közepére nagyszámú céhlegény válhatott

[39] Bár nem példa nélküli, de meglehetősen ritka, hogy a Regiszterben nem a nyomdász vagy könyvkereskedő, hanem a szerző kapja meg a másolatkészítés jogát. Ez akkor fordult elő, ha a szerző egyben nyomdász vagy kereskedő, tehát megfelel a Társaság „szakmai" feltételeinek, vagy olyan jogviszony meglétét igazolta, amelynek alapján biztosítottnak látszott a monopólium megfelelő gyakorlása. Idővel, ahogy a szabályok közé bekerül a Társaságon kívüli jogosultak bejegyzésének tilalma, ezek a kivételek még inkább megritkulnak.

[40] Pollard szerint ez idő tájt kevesebb mint 200-an foglalkoznak könyvnyomtatással, kiadással (Pollard, A. W., 1916, 35.).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

maga is mesterré, jelentősen megnövelve a munkáért versenyzők számát. Másrészről ekkorra nyilvánvalóvá válik a nyomdászok könyvkereskedőkkel szembeni hátránya az eredeti kéziratok és a copyright megszerzéséért folytatott versenyben. A tőkeintenzív nyomdaipari tevékenység beindításának, fenntartásának költségei mellett a nyomdászok nem tudták finanszírozni a kéziratok megszerzésének, a kiadási jogok biztosításának költségeit, szemben a könyvkereskedőkkel, akiknek nem kellett állóeszközre költeniük. Az önálló karriert kezdő nyomdászok zöme így nemcsak a biztos jövedelmet ígérő nagy forgalmú címek nyomtatásától, de a kockázatosabb, ám mégis saját egzisztenciát ígérő saját portfólió kialakításának lehetőségétől is elesett. A nyomdászok, és velük együtt a könyvkötők háttérbe szorulása a Társaság copyrightszabályainak egyenes következménye volt (Pollard, G., 1937).

A módosak és a nincstelenek közötti feszültség végül nyílt háborúba csapott át. A harcban a legveszélyesebb és egyben a legjövedelmezőbb fegyver a privilégiummal védett művek kalózkiadása lett. És bár a lázadás célpontja a királyi privilégiumok rendszere volt, a háború leginkább a Társaságon – s nem egyszer családon – belül zajlott.

> „Sokak számára meglepő volt az az eltökéltség, mellyel a felbőszült Day, mint a Társaság vezetője, 1580-ben bosszút állt saját fián. Richard Vernontól tudjuk, aki ez idő tájt a Szt. Pál-székesegyház udvarában működő könyvesboltot vezette, hogy John Day irgalmatlanul leszámolt a fiával, amikor tudomást szerzett annak kalóz tevékenységéről. Nem csak példát statuált vele, de arra is ügyelt, hogy a felszerelés és az anyagok elkobzásával a jövőben is megakadályozza, hogy a monopóliumához tartozó, vagy bármely más szöveget nyomtatni tudjon. Richard Day igencsak el volt adósodva saját apja felé. Minden bizonnyal John Day-től származtak azok az összegek, melyekből fia megvette azokat az eszközöket, amikkel aztán kalózkodni kezdett. A fiával való kíméletlen elbánással John Day egyértelműen jelezte, hogy a Társaság vezetőjeként mi az álláspontja a kalózokkal szemben. Míg mások vezették a Társaságot, eleget szenvedett a kalózoktól, most, hogy ő állt a szervezet élén, egyértelművé tette, hogy nem tűri a kalózkodást.” (Evenden, 2004)

A munka nélkül maradt nyomdászok első csoportját John Wolfe szervezte meg, aki 1572-ben fejezte be a tanoncéveit John Daynél.[41] A fenn-

[41] Day kora egyik legbefolyásosabb, legtöbb kiváltsággal bíró kiadója volt.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

maradt bejegyzések szerint nem volt különösképpen aktív a saját jogon nyomtatható művek megszerzésében (Judge, 1934, 33.). Annál gyakrabban találjuk viszont a Társaság bíróságának vádlotti padján és a börtönben, különböző privilégiummal védett művek engedély nélküli nyomtatásáért. Wolfe 1582-es, második bebörtönzése során a kalózok egy csoportja petícióban kéri Wolfe szabadon bocsátását. A Sir Francis Walsinghamnek, Erzsébet akkori belügyminiszterének írt petíció a privilégiumok rendszere miatt munka nélkül maradt nyomdászok sanyarú sorsára hívja fel a figyelmet. A Társaság válaszában amellett érvel, hogy a privilégiumok nyújtotta monopólium elengedhetetlen a könyvek megjelentetéséhez szükséges beruházás megtérüléséhez, s a rendbontók tevékenysége csak a könyvpiac összeomlását eredményezheti (Judge, 1934, 34–35.). Wolfe-ot mindez alig érdekelte. Amellett, hogy úgy érezte, erkölcsi fölényben van a Társasággal szemben, arra is nyugodtan hivatkozhatott, hogy szabad emberként joga van könyvet nyomtatni anélkül, hogy bármilyen kapcsolatban állna a Társasággal. Wolfe a halkereskedők céhének volt a tagja, s így nem kötötték a Stationers Company regisztrációs előírásai, sem más szabályai.

Ahogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Társaság nem képes házon belül megoldani a kalózok okozta konfliktust, úgy kapott egyre nagyobb szerepet a vita rendezésében az udvar, melynek szintén érdeke fűződött a konfliktus mielőbbi rendezéséhez. A munka nélkül maradt nyomdászok számára nemcsak a katekizmus kalózkiadása jelenthetett extra jövedelmet, de a betiltott szövegek nyomtatása is. A Csillagkamara[42] számos alkalommal figyelmezteti a Társaságot a rend fenntartására, amihez egy 1586-os rendelettel külön jogosítványokat is rendel. A kamara egyrészt megerősíti a Társaság jogsértés esetén alkalmazható retorziós eszközeit,[43] másrészről limitálja a nyomdászlegények, így az egymással versengő nyomdászok számát, kisebb kiadásokat ír elő, hogy a nagyobb forgalmú

[42] Szépsége okán álljon itt magyarázatként az idézet Pallas Nagy Lexikonából: *„Csillagkamara: (angolul Star-Chambre), rossz hirü s átkos emlékezetü angol törvényszék, amelyet VII. Henrik király állított fel az állam elleni s felségsértési perek elbirálására. Állott a lordkancellár elnöklete alatt, a király által kinevezett tanácsosokból, s főleg az utolsó Stuartok idejében kegyetlen szigori s törvénytapodó önkénye által tette magát gyülöltté, s ezzel nagy mértékben járult a forradalom kitöréséhez. 1641. lett megszüntetve e szégyenfoltja a szabad Angliának. A gyülésterem boltozata csillagokkal volt díszítve, s innét vette nevét; e csillagok azonban nem a szabadság és igazság fényét sugározták ki, hanem vészt jelentő üstökösök voltak mindazokra nézve, kiket a fejedelmi önkény s a pártszenvedély üldözőbe vett."*

[43] E rendeletben szerencsésen találkozott a Társaság igyekezete saját piaci pozíciójának megerősítésére és a korona a puritanizmus terjedésének időszakában újra felerősödő információ-ellenőrzési szándékai.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

műveket többen tudják nyomtatni, és megtiltja a céhlegényekkel való dolgoztatást ott, ahol a munkát a Társaság szabad tagjai is el tudják végezni.

A privilégium ellenőrzése felett vívott harc tétjét és mértékét jól érzékelteti, hogy a kalózok egyikénél, Roger Wardnál tartott házkutatás során 10 000 példány illegálisan kinyomott ábécés kötetet találtak, egy olyan korban, ahol a legtöbb mű legfeljebb 500 példányban jelent meg. Richard Day egy 1585-ös feljelentése alapján azt is tudjuk, hogy Humphrey Frank és Anthony Hill 4000 zsoltároskönyvet nyomtatott 10 hónap alatt, Thomas Dunn és Robert Robinson 10 000 ábécés könyvet nyomott ki 8 hónap alatt, hogy másik 11 nyomdász 10 000 ábécés könyvet és 2000 zsoltároskönyvet nyomott ki, kötött be és adott el alig egy év alatt.

Ekkora példányszámokban feketén könyvet nyomtatni csak akkor volt érdemes, ha voltak kereskedők, akik ezeket a példányokat átvették és piacra dobták. A feketepiac fenntartásában tehát a privilégiumok kedvezményezettjein kívül szinte mindenki érdekelt volt. Ennek köszönhető, hogy bár nem egy példát találunk arra, hogy a vélt vagy tényleges kalózok házában házkutatásra kerül sor, az ott talált, illegálisan kinyomott példányokat elkobozzák, a nyomdagépet összetörik, a kiszedett oldalakat szétszedik, a privilégiumok kedvezményezettjei az ellenállás leverése helyett végül annak lekenyerezése, kooptálása mellett kénytelenek dönteni.

John Wolfe az egyik legrettegettebb rablóból a Társaság egyik legmegbízhatóbb pandúra lett azután, hogy részt kapott Richard Day jövedelmező monopóliumában, és felvették őt a Társaságba. 1583/84-ben a Társaság 82 privilégiummal védett mű nyomtatását engedélyezi a szegény tagok számára. A lázadók megbékítésére tett engedmények nyomán lehetővé vált a privilégium kedvezményezettje által nyomtatásban nem tartott művek újranyomtatása. Ekkortól datálódik a nyomtatási jog és a tulajdonjog szétválasztása is, ami, ha a privilegizált művek feletti ellenőrzést nem is adta át, rajta keresztül munkához, így jövedelemhez jutottak néhányan. Létrehoztak továbbá egy törvénykönyvekből és a zsoltárok skót, francia, holland és olasz verzióiból kialakított, szabadon[44] nyomtatható állományt, valamint – köszönhetően annak, hogy a kalózok jó része más Társaság tagjai közül került ki – megkönnyítették a Könyves Társaságba való belépést.

[44] A szabadon itt természetesen úgy értendő, hogy e lehetőség továbbra is a Társaság tagjaira volt korlátozva, és szigorú szabályok rendezték a versengő kiadások árait.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Ezek a változások már az ún. English Stockot készítették elő. 1603-ban meghalt I. Erzsébet. Az angol trónt I. Jakab foglalta el, s ez alkalmat adhatott volna a királyi privilégiumok újraosztására, a régi kedvezményezettek körének megváltoztatására, vagy a monopóliumok megszüntetésére. A Társaság természetesen a status quo fenntartásában volt érdekelt, és ezt úgy lehetett biztosítani, hogy a korábban már a Társaság tagjai számára részben megnyitott privilégiumokat további jogokkal kiegészítve létrehozták az ún. English Stockot, melyet immár nem a Társaság egyes tagjai, hanem a Társaság maga ellenőrzött. A szövegek kiadására vonatkozó jogokat a Társaság különböző értékű részvényekre osztotta fel, s a Társaság tagjai jogosultak voltak e részvényeket a Társaságon belül egymás között adni-venni.

A monopólium tehát nem szűnt meg, azonban a kalózok által kirobbantott háborúnak köszönhetően a Társaság többi tagja is lehetőséget kapott a legnépszerűbb, legnagyobb jövedelmet termelő könyvek kiadására. Ezek az engedmények aligha születtek volna meg maguktól:[45] A zsíros üzletből kihagyott elégedetlenek lázadása kellett ahhoz, hogy a status quo megváltozzon.

3.2.1.1 *A kalózok első hullámának tanulságai*

A 16. századi kalózok története több, máig érvényes tanulságot hordoz.

Mindenekelőtt azt látjuk, hogy a piaci szereplők minden egyéb törvényi kényszer és előírás nélkül is érdekeltek az egymással versengő kiadások okozta verseny korlátozásában, melynek az elsőbbséget valamiféleképpen rögzítő regiszter lesz az eredménye. E versenykorlátozó megállapodásokról később még sok szó fog esni, így ehelyütt most csak azokkal a sajátossággal foglalkozunk, mely a belső, önszabályozó mechanizmus és a külső, a Korona által megfogalmazott kényszerek és előírások egymásra épüléséből fakadnak.

E sajátosságok közül az első a Korona (vagy az egyház) cenzori törekvéseinek hatása. A tiltott könyvek listája egyben a legkeresettebb és legnagyobb haszonnal kecsegtető könyvek listája is. A cenzúra tehát szinte automatikusan hozza létre azt a feketepiacot, mely szükségszerűképpen kívül reked a könyvnyomtatás legitim mezőjén.

A cenzúra csupán az egyik, és talán nem is mindig a legfontosabb szempont, ami miatt a központi hatalom érdekelt a könyvpiaci

[45] Bár a 16. században egyre növekvő ellenállás tapasztalható a monopóliumokkal szemben.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

kiváltságok és privilégiumok rendszerének fenntartásában. Mint azt korábban említettem, a privilégiumok egyszerre alkalmasak az udvari klientúra jutalmazására/büntetésére, a hatalomhoz hű tudáspiaci kapuőrök megerősítésére, s ezeken keresztül direkt nyilvánosságpolitikai megfontolások érvényesítésére, és emellett komoly jövedelmeket is képesek biztosítani.

A privilégiumok e rendszere a kiváltságokat birtokló szereplők kivételével mindenki számára káros. A privilégiumokkal védett nagy forgalmú alkotások képesek a piacról élő kiadók kockázatát csökkenteni, illetve folyamatosan biztosítják a működéshez szükséges tőkét. A privilégiumokhoz nem jutott kiadók folyamatos és behozhatatlan hátrányba kerülnek privilegizált társaikhoz képest, melynek részben e társaság elszegényedése, részben kalózzá válása lett az eredménye. *„A speciális kiváltságok számának növekedése miatt az irodalmi kalózkodás virágzott, különösen a nyomdaipar szegényebb tagjai között, akik nehezen találtak munkát, és ha találtak is, rosszul fizették őket."* (Judge, 1934, 24.). A kiváltságok ezentúl megemelik a vevők által fizetendő árat[46], elszegényítik azokat a kiadókat, akik képesek lennének a versengő kiadások elkészítésére, ám ahhoz nincs joguk, miközben jelentős extra jövedelmekhez (járulékhoz) juttatja a monopóliumok birtokosait.

Mint azt láttuk, ebben az időben már felmerült a kivételezett kiadók felől az az érv, hogy a monopóliumból származó jövedelmek olyan művek kiadását is lehetővé teszik, amik e nélkül nem jelenhetnének meg,[47] a monopóliumok felszámolása azonban annak ellenére sem igazolta vissza ezt az érvet, hogy földcsuszamlásszerű változás – mint a 1776-os Donaldson vs. Beckett ítélet után – nem következett be a tulajdonviszonyokban.

A másik fontos tanulsága ennek a küzdelemnek az volt, hogy egy alapvetően piacellenes, néhány kivételezett partikuláris érdekeit védő szabályozást nem lehet ezen érdekek egyre szigorúbb törvényi körülbástyázásával megvédeni. Hiába szigorodtak meg a kalózokkal szemben

---

[46] Robert Robinson egyike volt az ez idő tájt perbe fogott kalózoknak. A Csillagkamara előtt tett vallomásában megemlíti, hogy az általa jog nélkül kinyomtatott *Accidence* ára kerek halfpennyvel lenne olcsóbb, ha nem terhelnék a privilégiumot birtokló Francis Flowernek fizetendő díjak (Judge, 1934, 83.). *„This last observation of Robinson shows conclusively that the ultimate consumer suffered in the days of Elizabeth just as he does in our own times"* – teszi hozzá Judge ugyanott.

[47] Ez az érv már 1586-ban a Csillagkamarának írt petícióban is felmerül, lásd: (Patterson, 1968, 105.). A feljegyzések alapján John Day a monopóliumokból származó bevétellel a háta mögött nem egy nagyon jó minőségű, kis példányszámban kinyomtatott művet jelentetett meg. Ezekről részletesen: (Evenden, 2004).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

alkalmazható eszközök, önmagukban nem voltak képesek megakadályozni a folyamatos és nagy volumenben zajló kalózkodást. Már csak azért sem, mert a kalózkodás nem pusztán üzleti vállalkozás. A kalózkiadásra kiválasztott művek gondos kiválasztásával egyben politikai célokat is el lehetett érni:

> „Abban a rendszerben, mely a Társaság tagjainak szabályozói erőfeszítéseire épült, a »privát« nyomdászok gyakran támadták azoknak a tagoknak a profitábilis címeit, akik épp a kalózok felderítésével voltak megbízva. Maga a Társaság sem volt mentes a kalózkodástól: 1640-es években céljaik elérése végett egyesek engedély nélkül nyomtatták a Társaság közgyűlési meghívóit, a reformerek egy későbbi generációja pedig a Társaság hierarchiáját kívánta az alapítólevél újranyomtatásával aláásni." (Johns, 1998, 171.)

3.2.2 A BRIT KALÓZOK MÁSODIK GENERÁCIÓJA – AZ ÁRHÁBORÚ

3.2.2.1 *Az angliai könyvpiaci szabályozása az első copyrighttörvény megjelenéséig*

Nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy a Társaság megerősödve jött ki a kalózokkal folytatott első konfliktusból. A kalózok bevétele az üzletbe, és az English Stock feletti ellenőrzés megszerzése megszilárdította a Társaság pozícióját, és kizárólagossá tette az angliai könyvpiac feletti ellenőrzését.[48]

A Társaság pozícióját, és a Korona sajtó feletti ellenőrzését a Csillagkamara 1586-ban, a kalózok ellen vívott háború csúcsán kibocsátott rendelete kisebb-nagyobb módosításokkal majd egy évszázadon keresztül biztosítja. E módosítások nyomán 1598-tól csak a Társaság tagjai tehetnek bejegyzést a regiszterbe, 1607-től csak a Társaság Londonban székelő szabad tagjai tehetik ugyanezt. A könyvnyomtatás monopóliu-

[48] Ez persze nem jelenti azt, hogy a külföldről, elsősorban Hollandiából nagy tételben becsempészett kiadások ne jelentettek volna folyamatos és jelentős problémát. Az importtilalom ugyan a kezdetektől fogva része a szabályozásnak, megtartatása azonban annál nagyobb nehézségekbe ütközik, köszönhetően a külföldön nyomott példányok alacsonyabb árának és jobb minőségének – pontosabban az otthoni monopóliumok által előállított rossz minőségű és drága könyveknek.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ma kimarad a Korona monopóliumosztogató lehetőségeit jelentősen korlátozó 1624-es Monopolies Actből, melynek legfőbb oka az volt, hogy egy polgár- és vallásháborúkkal terhes időszakban a szembenálló frakciók mindegyike a nyomtatott szövegek piacának minél szorosabb kontrolljában volt érdekelt.[49] Az 1586-os rendeletet 1623-ban és 1637-ben is megerősítik, ez utóbbi a Csillagkamara 1641-es feloszlatásával veszti érvényét.

Mivel a Társaság kiváltságai, az English Stock feletti ellenőrzés, illetve a Regisztráción alapuló copyright a felségjogon alapultak, így a Köztársaság kikiáltásával a Társaság könyvpiac feletti ellenőrzése háttér és támasz nélkül maradt. A köztársaság, majd a protektorátus során elfogadott, a könyvpiacot szabályozó törvények közül az 1647-es a Társaságot egyáltalán nem is említi, míg az 1649-es „An Act against Unlicensed and Scandalous Books and Pamphlets, and for the Better Regulating of Printing" mintegy mellékesen, az engedélyezési folyamatban kulcsszerepet játszó Clerk of the Parliament mellett említi csak a Társaságot. A köztársaság ideje alatt meghozott utolsó, 1653-as törvény az államtanács alá rendeli a könyvpiacot, csupán néhány kötelességet és a törvénysértésként kiszabott büntetések felét meghagyva a Társaság tisztviselőinek. A monarchia 1660-es restaurációja sem jelentett megkönnyebbülést a Társaság számára. A Köztársaság törvényei érvényüket vesztették, ám a felségjog-alapú szabályozáshoz sem volt már visszaút.

A jogi vákuum felszámolására 1662-ben született meg a Printing Act, ami szellemében az 1637-es szabályozást követte, annyi különbséggel, hogy forrása immár nem az uralkodó, hanem a parlament volt. Ezt a törvényt először 1685-ben, utoljára 1693-ban hosszabbítják meg, lényegi változtatás nélkül. A törvény újbóli meghosszabbítása azonban 1695-ben elbukik a parlamentben, s ennek következtében, egészen az új törvény 1710-es kihirdetéséig olyan ex-lex állapotnak lehetünk tanúi, melyben nemcsak a modern, a szavaiért felelősséget vállaló, s munkája gyümölcsét élvezni akaró szerző alakja formálódik ki, de a monopóliumokkal szembeni ellenállás is határozott formát ölt.

E törvény nélküli korszak leghíresebb kalózáról, Henry Hillsről a következő fejezet beszél részletesen, de fontos látni, hogy a kalózkodás azonban nemcsak a törvény hiányában virágozott. A beszámolók szerint

[49] Johns (1998) 5. fejezete részletesen foglalkozik azzal a folyamattal, ahogy a könyvpiaci privilégiumok Monopolies Actre hivatkozva megkísérelt lebontása végül kudarcba fulladt. A kísérlet kulcsmozzanata a könyvnyomtatás-történet újraírására tett próbálkozás volt, egy olyan narratíva felvázolása, melyben nincs hely a privilégiumoknak.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

már a köztársaságot megelőző években is mindennapos gyakorlatnak számított más kiadók címeinek engedély nélküli kinyomtatása, illetve a nyomdászok között az extra másolatok készítése és forgalomba hozása. Az egyedüli bizonytalanság abban van csupán, hogy kik közül is kerültek ki ezek a kalózok. L'Estrange (1663) a könyvpiac javasolt szabályozásáról írott pamfletjében a könyvpiacon tapasztalható kaotikus állapotok egyik forrásaként azt jelölte meg, hogy a Társaság belső hierarchiája okozta egyenlőtlenségek miatt túl sok nyomdász tengődik munka nélkül, akiknek nem sok választásuk van, mint kalózkodásból fenntartani magukat.

A kalózok miatt sokat szenvedett kiadó, Kirkland által megjelentetett könyv (Head, 1680) azonban egészen más képet fest arról, hogy kik is voltak a 17. század második felének kalózai. Szerinte a Társaság hierarchikus szervezetéből kiszorult, magukat ezzel a hierarchiával szemben definiáló kiadók helyett a kalózkodás a Társaság minden rangú és rendű tagjára jellemző volt. Kirkland beszámolója szerint különösen a Társaság hatalmasai használták a kalózkiadásokat, mégpedig arra, hogy a kezdő, szegényebb tagok címeinek újranyomtatásával kézben és féken tartsák a status quót fenyegető új piaci szereplőket.

> „[A] kalózkodás gyakorlata a szakmába mélyen be volt ágyazódva, mert a Társaság szegényebb és gazdagabb tagjainak egyaránt képes volt hasznot hajtani. Ugyanolyan központi szerepet játszott az életükben, mint maga a nyomtatás. Kirkman tanúsága szerint a kalózok nem a pamfletek és egyéb efemer anyagok területén aktív rászoruló, elesett nyomdászok közül kerültek ki, és nem sorolhatók a magukat a Társaság ortodox hierarchiájával szemben megfogalmazók jól körülírható csoportjába sem. [...] A kalózok nem egy megkülönböztethető társadalmi csoport. A kalózokat a Társaság hierarchiájának minden szintjén megtaláljuk, voltak idők, amikor a legprominensebb és derekabb tagjai között is találunk belőlük." (Johns, 1998, 166.)

Minden kornak megvoltak tehát a maga kalózai, és minden korban megvoltak azok a kalózok, akik a leghírhedettebbek voltak mind között. A számtalan kalózkiadó története közül nem azért emelkedik ki az itt következő Henry Hills története, mert alkalmazott technikáiban annyira különbözött volna a többiektől. Hills története sokkal inkább emblematikussága miatt fontos: a kalózok üzleti logikája által diktált olcsó és egyszerű kiadványok itt először válnak explicit kultúra- és

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

társadalomformáló erővé. *„Abban a pillanatban, amint a törvények kimúlásával a kalóz megszűnik jogi kategória lenni, a kalóz mint kulturális kategória virágzásának lehetünk tanúi."* (Johns, 2010, 43.)

3.2.2.2 *Henry Hills*

> „1709-ben Alexander Pope Cromwell barátjának írt levelében szentel egy bekezdést neki; november 1-jén egy röplapban bukkan fel a neve: »Henry Hills, a hírhedt, aki kárt okoz a könyvkereskedőknek azzal, hogy kalózkodik«, mivel újranyomtatta egy bróker, John Castaing *An Interest Book* című könyvét. John How kétszer is megemlítette őt azok között, akik »a nyílt rablás foglalkozását űzik«. A rá következő évben az éles szemű John Duton egyenesen »főkalóznak, megátalkodott szörnyetegnek« nevezte." (Bond, 1963, 264.)

Henry Hills, a kalóz életéről viszonylag keveset tudunk, és ezt a keveset is tovább ködösíti egy másik Hillsszel, a kalózkiadó apjával való név- és foglalkozásbeli azonosság.[50] A fennmaradt dokumentumokból kihámozható adatok alapján Henry Hills az 1670-es évek végétől kezdve bibliák, és más, a Társaság regiszterébe annak rendje és módja szerint bejegyzett könyvek nyomtatásával foglalkozik.

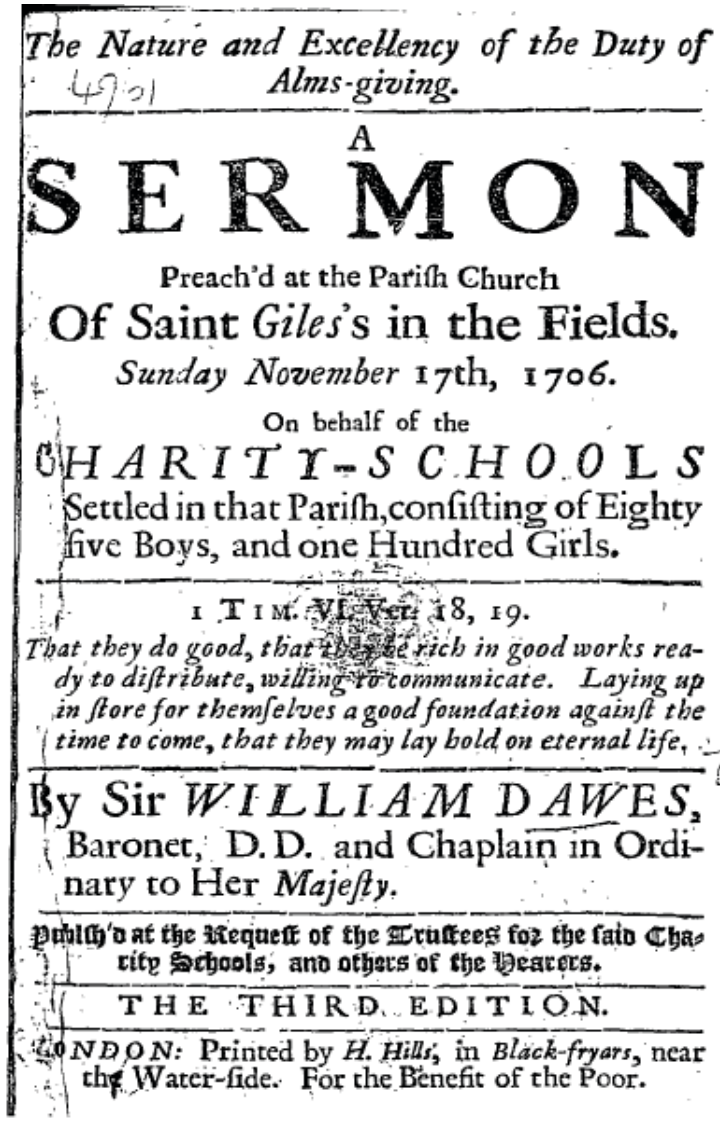
Hills, a kalóz, ezt az akkoriban mindenképpen kétesnek számító hírnevet azzal vívta ki magának, hogy 1707-től kezdve egyre nagyobb példányszámban dobott piacra olyan műveket, melyek korábbi kiadásai sikeresnek bizonyultak. Ez persze csak mások regiszterben feljegyzett, az első kiadás által megteremtett, vagy éppen megörökölt/megvásárolt jogainak tökéletes semmibevételével volt lehetséges. Három feltétel döntötte el, hogy Hills mit nyomtatott újra. A szövegeknek elég rövidnek kellett lenniük ahhoz, hogy egy nyomtatott oldalon elférjenek, illetve elég népszerűnek kellett lenniük, hogy nagy példányszámban lehessen azokat piacra dobni. Ezen kívül Hills jó érzékkel és biztos kézzel választott olyan műveket, amelyek hosszabb távon is értékesnek bizonyultak. Pár év alatt nemcsak több száz költemény, pamflet, prédikáció olcsó papírra nyomott, rossz minőségű változatát nyomtatta újra és árulta az eredeti ár töredékéért, de ő volt az is, aki hónapokkal a kiadó előtt, és alig egy hónappal a 100. szám megjelenése után piacra dobta a kor egyik

[50] Az idősebb Henry Hills egy időben a király nyomdásza címet is birtokolta, illetve a Társaság mestere volt 1688-as száműzetéséig.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

legnépszerűbb magazinja, a Tatler első száz számából összeállított gyűjteményes kiadást (Bond, 1963, 267.).

The Nature and Excellency of the Duty of Alms-giving.

4901

A

SERMON

Preach'd at the Pariſh Church

Of Saint *Giles*'s in the Fields.

Sunday November 17th, 1706.

On behalf of the

CHARITY-SCHOOLS

Settled in that Pariſh, conſiſting of Eighty five Boys, and one Hundred Girls.

1 TIM. VI. Ver. 18, 19.

That they do good, that they be rich in good works ready to diſtribute, willing to communicate. Laying up in ſtore for themſelves a good foundation againſt the time to come, that they may lay hold on eternal life.

By Sir *WILLIAM DAWES*, Baronet, D.D. and Chaplain in Ordinary to Her *Majeſty*.

Publiſh'd at the Requeſt of the Truſtees for the ſaid Charity Schools, and others of the Hearers.

THE THIRD EDITION.

LONDON: Printed by *H. Hills*, in *Black-fryars*, near the Water-ſide. For the Benefit of the Poor.

3.2 ábra Henry Hills egy kiadványának címlapja, rajta a hírhedt mottó: „For the Benefit of the Poor." – „A szegények javára."

Ettől azonban Hills még nem lett volna több, mint egy jó ízléssel megáldott, ám az *ex-lex* állapot zavarosában saját zsebére halászgató kalóz,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ha nem találnánk az ez idő tájt nyomtatott egypennys nyomtatványokon Hills mottóját: *„For the benefit of the poor”,* azaz „A szegények javára”.[51] A piaci áron egy shillingbe kerülő művek csak úgy kerülhettek egy pennybe, ha Hills nemcsak a szerzőnek, vagy az eredeti copyright tulajdonosának nem fizetett, nemcsak a legolcsóbb alapanyagokat használta, de a saját példányonkénti profitját is a minimumra szorította vissza.

A kiválogatott szövegek alapján joggal feltételezhetjük Hillsről, hogy a puszta haszonszerzésen túl valamiféle kulturális missziója is lehetett (McCracken, 1943, 34.). Hills – kortársai közül egyedüliként – felismerte, hogy a nagy tétel – kis nyereséghányad üzleti modellje nemcsak haszonszerzésre alkalmas, de a többi kiadó által kielégítetlenül hagyott, ám minőségi irodalomra, szórakozásra vágyó új olvasói tömegek színvonalas alkotásokkal való kiszolgálásának eszköze is lehet. Hills sikeressége nem elválasztható azoktól a politikai, gazdasági változásoktól, amik a 17. század utolsó évtizedeiben Angliában lezajlottak.

A 17–18. század fordulója nemcsak a szerző, de az igényes irodalomra éhes olvasóközönség kialakulásának kora is. A könyvpiaci szereplők zöme ekkor még egy másik modellben gondolkodik, és egy szűk, de a drága műveket megfizetni képes kereslet kiszolgálására összpontosít.[52] Pedig az előző évtizedek zsoltáros és ábécés könyvei, almanachjai, valamint az erőteljes polgárosodás kitermelték azt a réteget, amelyik nemcsak a betűvetés mesterségét érti, de igénye is van a friss, értékes irodalmi művekre.

Ebben az időben a tömegek számára elérhető minőségi olvasnivalót leginkább a Biblia jelentette. A szintén nagy példányszámokban megjelenő almanachok mellett a filléres romantikus irodalmak, illetve az ez idő tájt megerősödő napilapok és beinduló heti- és havilapok jelentették a nyomtatott szövegekben felüdülést, szórakoztatást, kikapcsolódást vagy éppen információt keresők egyetlen forrását (Patterson, 1968, 5.). Az

[51] Hogy e szegények között hányadik helyen szerepelt ő maga, innen már nehéz megállapítani, az árak alapján egyes források szerint elenyésző haszon lehetett a kiadványain, ha egyáltalán (Solly, 1885).

[52] Az interregnum idején, 1643 januárjában a Társaság petícióval fordult a parlamenthez. Ebben a monopóliumok fenntartása mellett érvelve a Társaság kifejti azt a véleményét, miszerint a Társaság könyvek jogai felett gyakorolt kizárólagos ellenőrzése már csak azért sem lehet káros a köz számára, mert az egy, szent Biblia kivételével a könyvek luxustermékek és nem tartoznak a hétköznapi élethez szükséges javak közé (Patterson, 1968, 129.). Furcsa, de ez az érv újra felmerült napjainkban, mikor is a film- és zeneműkiadók használják a „luxusautót sem lop az ember, filmet sem lophat” érvet az online kalózok elleni küzdelemben. Akkor sem volt, most sincs igazság ebben az érvben, e témával a későbbiekben foglalkozunk.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

egyetlen probléma a művek ára, egészen pontosan az az üzleti modell, amelyik a kevésbé módos keresletet kielégítetlenül hagyja.

Az 1707 és 1710 közé eső négy év során Hills több száz, a szokásjog szerint mást illető művet nyomtat ki, egyes becslések szerint a keze alól kikerült példányok száma meghaladta a negyedmilliót (Solly, 1885, 151–153.). Hills tevékenységének az 1710 áprilisában elfogadott Statute of Anne, illetve három évre rá bekövetkezett halála vetett véget. A hagyatéka azonban jóval több, mint az olcsó, barnapapíros kiadásai ellen kirohanó tirádák, vagy a hátrahagyott, egyoldalas nyomatokból szerkesztett antológiák. Hills volt az első kiadó, aki felfedezte az olcsó kiadású, igényes irodalmi művek piacát, és azt az üzleti modellt, amivel ezt ki is lehet szolgálni. Ennek is köszönhető, hogy holta után két és fél évszázaddal e kalózra *„talán úgy illene emlékezni, mint akinek nagyon sokat köszönhetünk”* (Solly, 1885, 153.).

3.2.3 AZ ELSŐ SZERZŐI JOGI TÖRVÉNY KIALAKULÁSA ANGLIÁBAN

A 17. század utolsó évtizedeiben több szempontból is fordulóponthoz érkezett az addig érvényes, könyvpiacot, információs piacot szabályozó rend. A Korona a cenzori rendszer hatékonytalanságával, a felségsértőnek vagy lázítónak ítélt kiadványok tömegével kellett szembesüljön. E kiadványok – akárcsak az ancien régime utolsó éveiben, Franciaországban – részben az egyéb megélhetés híján a feketepiacon munkát kereső nyomdászok és kiadók kezei közül kerültek ki, másrészről külföldről érkeztek, s így a piaci rend fenntartásának lehetetlenségéről meséltek.

A kiadók – mint azt az előbbiekben láttuk – a versenyt hatékonyan korlátozni képes rend hiányával küzdöttek. A gazdagabb kiadók azzal kellett szembenézzenek, hogy a szegényebb kiadók rendre megsértették a copyrightjaikat, a szegényebb kiadók pedig azzal, hogy a gazdagabbak által felhalmozott copyrightok mellett kevés legális munkalehetőség maradt. Ez utóbbiak választhattak aközött, hogy engedélyezett, de más tulajdonába tartozó szövegeket nyomtatnak illegálisan, vagy tiltott anyagokkal kezdenek foglalkozni.

Az olvasók közül egyre többeket zavar a könyvpiaci monopólium miatt drága, a kalózok miatt sokszor rossz minőségű könyvpiaci kínálat. A szerzőket pedig egyre inkább felháborítja a Korona publikációt megelőző cenzúrája, illetve a kiadók, különösen a kalózkiadók, szövegeikkel szemben elkövetett atrocitásai.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A helyzet megoldására ebben az időszakban többféle megoldás, javaslat született. Az 1695 előtti időszak piaci rendjének helyreállításával próbálkozó kiadók folyamatosan bombázták petícióikkal a parlamentet, ám azt – és a közvéleményt – sokkal inkább a sajtó ellenőrzésének jövője, és a fennmaradt monopóliumok eltörlése foglalkoztatta. Abban a helyzetben, ahol a szövegek előállítását, nyomtatását, termelését nem lehetett többé a klasszikus hatalmi eszközökkel ellenőrizni, a kiadók az egyetlen nyitva maradt lehetőséget ragadták meg: a disztribúció feletti ellenőrzés megszilárdítását.

3.2.3.1 *A disztribúció ellenőrzése: a Conger*

A Licensing Act először 1679-ben vesztette hatályát. Ekkor kerek hat évbe tellett, míg a parlament újra meghosszabbította a szabályozást. Ebben az időszakban, a törvényi védelem hiányára adott válaszképp jött létre a Conger, ez a részben kiadókból, részben kereskedőkből álló nagykereskedelmi hálózat (Feather, 2006, 68–69.). A Conger a könyvpiac meghatározó szereplőinek szövetsége nyomán kialakuló kereskedelmi hálózat, amelyiknek az volt a célja, hogy kellő piaci súlyt felhalmozva képes legyen nyomást gyakorolni a kiskereskedői hálózatra, a feketepiac méretére, s ezen keresztül a legitim könyvek keresletére. A különböző congerek sikerrel gyűjtötték egybe a legkeresettebb, legnagyobb forgalmú címeket, s teremtettek monopóliumot e könyvek nagykereskedelmi piacán.

Ennek a monopóliumnak a birtokában aztán könnyen rá lehetett venni az általuk ellátott kiskereskedőket arra, hogy a legitim könyvek biztos ellátása fejében mondjanak le a feketepiacról beszerzett másolatok értékesítéséről. A disztribúciós csatornák monopolizálása tehát két, egymást erősítő hatással is járt. A Conger tagjai értelemszerűen nem foglalkozhattak kalózkiadásokkal, hiszen ezzel elvesztették volna a biztos jövedelmet ígérő legális könyvek kereskedelmének lehetőségét. De ugyanez az ösztönző működött a congerek által ellátott kiskereskedőknél is, akik a kalózkiadások árusításával a legális beszerzési forrásaik elvesztését kockáztatták.

Az egymással egyébként versengő kiadók a disztribúciós csatorna ellenőrzése céljából kialakított kooperációja a kalózkiadások megjelenését nem tudta ugyan teljes mértékben megakadályozni, de piacra jutásuk előtt sikeresen emelt architekturális gátat. A Conger sikerességének talán a legjobb jele az, hogy a piacról így kiszorított „kalózkiadók” közül

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

egyesek azonnal „kalózcongernek” kezdték hívni a szervezetet (Johns, 1998, 354.).

A congerrendszer ugyan sikerrel kezelte a könyvpiaci problémák egy részét, de nem nyújtott megoldást sem a cenzúra kapcsán felmerülő kérdésekre, sem a szövegek tulajdonjoga kapcsán támadt vitákra. A megoldás lehetősége végül egy váratlan helyről, mégpedig az előzetes cenzúra eltörlését egyre hangosabban követelő, és a kalózok által (is)[53] megcsonkított szövegeiket sérelmező szerző felől érkezett.

3.2.3.2 *Defoe és a sajtópiaci szabályozása*

A szerző kialakulásáról a 3.4. fejezetben részletesen is esik majd szó, a történet kronológiája miatt azonban már most érdemes megemlíteni Daniel Defoe-nak azt az írását (Defoe, 1704), mely egyetlen, koherens keretben gondolja újra a sajtó szabályozásának kérdését. Defoe a szövegek előzetes cenzúrája helyett előre rögzített, tiszta és átlátható tartalomra vonatkozó szabályok kidolgozását javasolja, melynek ismeretében ki-ki eldöntheti, hogy vállalja-e áthágásuk kockázatát. Csak úgy lehet kiszámítható, a politikai széljárástól függetlenített, a korrupció lehetőségétől megszabadított sajtószabadságot elérni, ha a szövegek szerzői felelnek az általuk írottakért. Ennek az egyszerű – látszólag csak a cenzúrára vonatkozó – javaslatnak messze ható következményei vannak mind a kalózpiacokra, mind a szövegek tulajdonjogára nézvést. Hiszen a felelősséggel jogok is kell, hogy járjanak:

> „A törvény [értsd: Defoe javaslata] [...] kiváltságot ad a szerzőnek, és egyértelműen a személyéhez rendeli a mű tulajdonjogát, vagy ahhoz, akihez a szerző rendeli, és ez helyes, hogy így van. Hisz igencsak problémás lenne megbüntetni azt a szerzőt, kinek a könyvben, miután elkészült, semmiféle joga nincs. Elfogadhatatlanul súlyos igazságtalanság lenne egy embert felelőssé tenni oly dolgok hibáiért, melyek hasznát nem húzhatja, ha dolgát jól végezte el.” (Defoe, 1704)

[53] A nyomdatechnológia egyszerre vetette fel a standardizáció és az autenticitás kérdését. A nyomdászok, szedők, kiadók szövegkezelési gyakorlata meglehetősen sokban különbözött a mai gyakorlattól, amennyiben a szerző a kézirat átadásával jobbára elvesztette a szöveg felett gyakorolt ellenőrzését. A szövegek megcsonkítása, átírása, rövidítése a kalózkiadók számára egyszerre jelentette a költségek csökkentésének és a szövegek piaci kereslethez való adaptálásának lehetőségét.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az autonóm, a szövegek jogait birtokló szerző képét felvázoló defoe-i retorika átvételében a kiadók inkább lehetőséget láttak, mint fenyegetést, hiszen ez a javaslat látszólag nem hoz érdemi változást az évszázadok óta bevett gyakorlatba. Korábban a copyrightot a Társaság regisztereibe csak a Társaság tagja jegyezhette be. E javaslat értelmében a monopoljogot a kézirat megvásárlásával szerzi meg a szerzőtől a kiadó. Ez a manőver ráadásul lehetőséget adott a kiadóknak arra, hogy ellépjenek az újraéledő, piaci monopóliumokat ostorozó viták elől, és a szerzőt maguk előtt tolva alapvetően újként állítsanak be egy olyan szabályozást, mely valójában az évszázados szokásjogon alapuló rendszer visszaállítását szolgálja.

A defoe-i javaslat a kalózok okozta problémákra is megoldást ígért. Defoe kétféle kalózkodást különböztetett meg, ezek közül a szövegek csonkítását végző kiadónak szentelt nagyobb figyelmet, mert ez nem elég, hogy megfosztja a szerzőt *„vállalkozása hasznától, tudása jutalmától, tanulmányai eredményeitől”*, de *„kifosztja az olvasót, mert alattomos és hamis gyűjteményekbe szedve, számtalan hibával, javíthatatlanul és tökéletlenül nyomtatja ki mások munkáit, ezzel gyakran kifordítva, eltitkolva, megsemmisítve a szerző terveit; és az információ, amit a világ egy tudásvágyó és tanult diskurzuson keresztül nyerhetne, értelmetlen zűrzavarrá szegényedik.”*

Ez a megoldás látszólag mindenki számára megfelelő volt: a parlament végre megoldást talált nemcsak a kiadói monopóliumok, de a cenzúra problémájára is; az emancipálódó értelmiség egy csapással teremthette meg saját szellemi és anyagi függetlenségét, míg a kiadók joggal remélhették azt, hogy mindeme felfordulás ellenére a valós piaci erőegyensúly mégsem fog radikálisan átalakulni.

Az 1710. április 10-én a királynő által is aláírt és kihirdetett törvény szövege végül az összes, a kiadók által fontosnak tartott elemet tartalmazta: elismerte a művekhez kötődő jogokat, és büntetni rendelte azok megsértését, lényegében fenntartotta az 1695 előtt működött rendszert a Regisztrációval egyetemben. Bár a törvény szövegében megjelennek a szerzők, jogaik rosszul definiáltak és a korábbi javaslatokhoz képest erősen korlátozottak maradtak. A törvény nem definiál olyan alapvető fogalmakat, mint a könyv, a másolat, vagy, hogy milyen jogokról is van benne szó. Mindez arra enged következtetni, hogy a törvény nem kívánta alapvetően újraszabályozni a könyvpiac korábban kialakult gyakorlatát, hanem azt adottnak véve, s csupán a helyzetre aktualizálva kodifikálta újra a Társaság 150 éves, szokások és belső szabályok formájában működő rendszerét (Patterson, 1968, 43.).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Volt azonban néhány olyan rendelkezés, mely később drámai jelentőségűnek bizonyult a könyvpiac szabályozása szempontjából. Ezek közül az első a Társaság könyvipari monopóliumának megtöréséhez vezető rendelkezés volt, mely – a copyright bejegyzését csak a céhtagokra korlátozó szabályozással szemben – mindenki számára lehetővé tette a copyright megszerzését a szerzőtől. Másrészről viszont – és ez az igazán fontos második változás – az első 14 évnyi védelmi időszak lejárta után a szerzőre szálltak vissza a szöveghez fűződő jogok, akinek így lehetősége nyílott arra, hogy az újabb, immár utolsó 14 évnyi védelem idejére újragondolja, kinek értékesíti, ha egyáltalán, a copyrightot. A harmadik komoly változás a régebbi szövegek védelmének 21 évben való limitálása volt, mely a céhen belül a nagy forgalmú kiadványok és a klasszikusok jogainak felhalmozásán keresztül kialakult monopóliumokat igyekezett felszámolni.

Hogyan lehet, hogy ezek a korlátozások bekerültek a törvény szövegébe? Erre két válasz van. Az egyik az, hogy a beadott javaslatokból kiderül, a kiadók e törvényre, mint az addig kialakult magánjogi szabályokat megerősítő, illetve kiegészítő törvényre tekintettek, s a magánjogi szabályok között aligha találunk a szerzőtől megvásárolt kéziratok tulajdonjogának, vagy a regiszterbeli bejegyzés elévülésére vonatkozó példákat. Más szóval azt gondolták, hogy az új törvény megerősíti, és nem felülírja a korábbi szokásjogot. Másrészről feltételezhető, hogy a limitált védelmi idő okozta potenciális veszélyek túl messziek és bizonytalanok voltak ahhoz a káoszhoz képest, ami a törvény vitája alatt a piacon dúlt, s a kiadók a kérdés mielőbbi rendezésében voltak érdekeltek, akár ilyen kompromisszum árán is.

3.2.4 A BRIT KALÓZOK HARMADIK GENERÁCIÓJA – A PUBLIC DOMAINÉRT FOLYTATOTT HÁBORÚ

Az 1710-es törvényt követő évtizedek nem hoztak békét és felhőtlen boldogságot a piacra. A legértékesebb művek jogai továbbra is egy viszonylag szűk kör birtokában voltak, és az ún. trade-sale rendszere, azaz e jogok rendkívül zárt piaca biztosította, hogy ott is maradjanak. A legbefolyásosabb kiadók és kereskedők (gyakran ugyanazok, akik a trade-sale-eken is részt vehettek) disztribúciós csatornák feletti, a congereken keresztül gyakorolt ellenőrzése is megszilárdult. A belső piaci verseny kiiktatása azonban nem védte meg e csoportot a külföldön nyomtatott és újranyomtatott könyvek versenyétől. A főként Írországban

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

és Hollandiában nyomtatott példányok jelentős veszteségeket okoztak a kiadóknak – melyet a század harmincas éveinek közepén az export tilalmát kimondó törvények kilobbizásával igyekeztek mérsékelni – sikertelenül.

A londoni kiadók[54] 18. századi pozíciójára mégsem a külföldről importált könyvek, hanem az ez idő tájt egyre aktívabb skót kiadók jelentették a legnagyobb veszélyt. Az angliai piacok földrajzi, jogi és gazdasági perifériáin működő skót kiadók, akiket az évszázadok során kialakult piaci viszonyok a londoni kiadók által forgalmazott könyvek kiskereskedőinek szerepére kárhoztattak, felismerték az 1710-es törvényben rejlő üzleti lehetőséget. London messze volt, az észak-angliai piacok viszont közel, így az 1730–40-es évektől kezdve – ahogy elkezdett lejárni az 1710-es törvényen a klasszikusokra megszabott védelmi idő – egyre gyakrabban találunk a londoni ár töredékéért (30–50%-áért) árult, skót kiadású könyveket a piacon.

A skót kiadók bátorsága nem kis részben annak is tulajdonítható, hogy őket, szemben a skót–angol határ túloldalán lakó kollégáikkal, nem kötötte az angliai szokásjog. Márpedig e korszak legfontosabb kérdése az volt, hogy az örökös copyright évszázadok alatt megszilárdult rendszere és a limitált védelmi időt kimondó 1710-es törvény közül melyik élvez elsőbbséget. Mert amennyiben a törvény nem teremtett új jogot, úgy az ott megszabott védelmi idő elteltével sem szűnik meg a kiadók szerzőktől megvásárolt, és az egymás közötti tranzakciókban komoly értéket képviselő tulajdonjog. Ám ha a Statue of Anne a szokásjog helyébe lépett, úgy a londoni kiadók legfontosabb tőkéje, a szövegek feletti kizárólagos ellenőrzés az idő haladtával semmivé foszlik, alapjaiban rendezve át a könyvpiaci erőviszonyokat. E tét nagyságát ismerve nem csoda, hogy a 18. század közepétől egészen a konfliktust végelegesen eldöntő Donaldson vs. Beckett ügyben született, 1774-es felsőházi döntésig Anglia a brit kalózok harmadik, ez esetben skót generációjának küzdelmétől volt hangos.

A konkrét esetek (Millar vs. Kinkaid, Tonson vs. Collins, Millar vs. Taylor, Hinton vs. Donaldson és Donaldson vs. Beckett) részletes ismertetésétől ezúttal megkímélnénk az olvasót.[55] A jogtechnikai részleteknél

[54] A Társaságnak hosszú időn keresztül csak londoni székhelyű kereskedő, nyomdász vagy kiadó lehetett tagja. Ennek köszönhető, hogy a londoni cégek az 1710-es törvényt követően is hosszú ideig megőrizték súlyukat a „vidéki" kiadókkal, kereskedőkkel szemben.

[55] Akit érdekelnek a részletek, az a következő irodalmakból tájékozódhat: (Khan, 2006; Rose, Mark, 1993; Sherman és Bently, 1999)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

fontosabbak azok az elvek, melyek ez idő tájt kristályosodtak ki. Ezek közül is az első a szerző szöveghez fűződő tulajdonjoga volt. Az a tény, hogy a szöveg a szerző tulajdona, a 17. század végétől kezdve egyre elfogadottabbá vált. Pontosabban ez volt a nehezen vitatható következménye a locke-i munkaelmélet[56] elfogadásának, mely szerint minden embert megillet saját munkájának gyümölcse.

Az, hogy ez az elv hogyan alkalmazható a gyakorlatban, még tisztázásra várt. Az első lépés a szöveg kéziratban testet öltött, fizikai formája és a szöveg, mint immateriális, ideák formájában testet öltő alkotás kapcsolatának tisztázása volt. Amennyiben a szerző és a kiadó közötti tranzakció tárgya a kézirat, úgy az adásvétellel a szerző lemond a kéziratban megtestesülő jogokról, a kiadó pedig, amíg a kéziratot birtokolja, e jogokat is birtokolni látszik. Nem evidens az a filozófiai váltás, amely végül egyértelművé teszi, hogy a kézirathoz mint tárgyhoz, és a benne foglalt ideákhoz és megfogalmazásukhoz más és más jogok kapcsolódhatnak.

Ám ha a jog tárgya a szöveg, és nem a hordozó, akkor miben különböznek az irodalmi szöveghez fűződő jogok a műszaki szabadalom által lefedett, kezdetektől fogva korlátozott jogoktól? Miért működne másképp az irodalmi alkotás, mint egy találmány, mely addig, míg azt szerzője nyilvánosságra hozza, szükségszerűképpen a megalkotója tulajdonát képezi, ám, hogy a nyilvánosságra hozatalt követően se a túl korán bekövetkező verseny, se a monopólium veszélye ne fenyegessen, a törvény csak időben erősen limitált védelmet biztosít az alkotónak. A szokásjog által kijelölt örökös copyright ellen érvelők szemében a két eset között nincs lényegi különbség:

> „Azonos a szellemi szubsztancia, ugyanaz a spirituális egység. Egy mechanikus találmány esetében a részek összessége, az erők összekapcsolása valamely cél elérését segíti. Egy irodalmi alkotás nem más, mint gondolatok a célból összeszerkesztett egysége, hogy ezek valamely igazságra világítsanak rá, valamely felfedezésre mutassanak, vagy, hogy bemutassanak egy olyan jelenséget, mellyel valamely hasonlatosság tapasztalható. Ennek okán az egyik nem tekinthető érdemesebbnek arra, hogy a szokásjog alapján tulajdon keletkezhessék rajta, mint a másik." „Cases of the Appellants and Respondents – idézi (Rose, Mark, 1993, 88.)

Erre válaszul az örökös tulajdonjog mellett érvelők azt hozták fel, hogy a mű nem a benne foglalt ideákkal, vagy éppen azok fizikai

[56] A későbbiekben részletesen tárgyalom Locke elméletét a tulajdon keletkezéséről.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

formáival azonos, hanem azzal a különleges és egyéni, stílusban és hangulatban megragadható móddal, ahogy ezek az ideák megjelennek. A tulajdonjog tehát nem az ideákra, hanem azok kifejezésmódjára, egészen pontosan az adott módon kifejezett tartalomra vonatkozik. Ez az érv kifogta a szelet az örökös tulajdonjogban a tudás terjedésének akadályát látók vitorlájából, és olyan dimenzióban rögzítette a birtokjogot, mely egyértelműen köthető a mű alkotójának személyéhez, és személyes, egyedi és megismételhetetlen szerepéhez az alkotás folyamatában. Ez az érv később a kontinentális szerzői jog személyhez fűződő jogainak kialakítása kapcsán merül fel újra, s alakítja máig hatóan a kontinentális jog álláspontját a szerző és műve kapcsolatáról.

E vita tétje azonban nem egy valamiféle irodalomelméleti bizonytalanság[57], hanem a még látszólag a londoni kiadók birtokában lévő, ám a törvény szerint már lejárt védelmű korpusz piaca volt. Ugyan menet közben sikerült megragadni az irodalmi alkotás absztrakt tárgyát, illetve az ezt létrehozó, autonóm szerző személyét, ám ezek az eredmények – legalábbis a korabeli résztvevők számára – mellékesek ahhoz a kérdéshez képest, hogy joga van-e a skót kiadóknak a lejárt védelmű címeket kinyomtatni. E kérdés tisztázásában végül Alexander Donaldsonnak, egy elszánt skót kiadónak jutott a főszerep.

Donaldson 1750-ben Edinburgh-ben kezdte könyvkereskedői pályafutását, és hamar felismerte az olcsó utánnyomásokban rejlő piaci lehetőséget. Mivel ügyvédei szerint a Statute of Anne nyomán lejárt a védelmi idő, így nem látta akadályát kora klasszikusainak, Locke, Defoe, Milton, Pope, Shakespeare szövegeinek piacra dobásának. Donaldson szerint az 1710-es törvény azon klauzúrája, mely szerint a copyright tizennégy év elteltével a szerzőre száll vissza, egyértelmű helyzetet teremtett:

> „Elképzelhetetlen, hogy a törvényhozók olyan abszurditást akartak volna megvalósítani, mely csupán néhány évre garantálja a szerző számára a könyv kinyomtatásának és értékesítésének kizárólagos jogát, miközben e biztosítéktól függetlenül, és jog szerint a szerző tulajdonjoga a szöveg felett örökös időkig tart." (Donaldson, 1764)

A londoni kiadók érezték, hogy a magát nyeregben érző Donaldsont nem lehet egyszerű bírósági perekkel térdre kényszeríteni, és a győzelemhez arra van szükség, hogy az angol felsőház, mint legfőbb jogi

[57] Azt a kérdést, hogy valójában mi is a szerző funkciója, majd a posztmodern veszi újra elő. Erről későbbiekben részletesen is lesz szó.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

autoritás mondja ki a szokásjog alapú örökös copyrightot. A hosszadalmas jogi procedúrát Donaldson helyett egy olyan ellenféllel szemben kezdték meg, aki de facto a kiadók oldalán állt. A perbe hívott Taylor maga nem foglalkozott könyvkiadással, csupán terjesztette a Skóciában kinyomtatott könyveket, s ilyen minőségében jól illeszkedett a londoni kiadók terjesztők ellen folytatott hadműveletébe[58] is. A londoni kiadók legnagyobb bánatára a velük szimpatizáló Taylor még azelőtt elhalálozott, hogy a felsőház döntést hozott volna, így végül Donaldson ellen indult per. A határozottan monopóliumellenes[59] felsőház pedig annak ellenére döntött egyhangúan a copyright szokásjogi meghatározottsága, és így a kiadók által megszerzett tulajdonjog időbeni korlátlansága ellen, hogy a királyi ítélőszék bírái korábban, ha kis többséggel is, de épp fordítva foglaltak állást.[60]

A döntés a kiadók saját becslése szerint 200 000 fontnyi copyrightban megtestesülő tulajdont törölt el egyik pillanatról a másikra, ennek ellenére elmaradt az a könyvpiaci armageddon, melynek rémével a monopóliumokat birtoklók eddig fenyegették a közvéleményt és a döntéshozókat. A Beckett vs. Donaldson perben született döntés 1784-ben végleg lezárta azt a korszakot, amikor a londoni könyvkiadók szűk és zárt köre kizárólagos és megfellebbezhetetlen uralmat gyakorolt a szerzők szövegei, kinyomtatása, kereskedelme, értékesítése felett. Bár az a politikai rendszer, amelyik a cenzúra működtetéséért cserébe teljhatalmat adott néhány kivételezett piaci szereplőnek, majd egy évszázaddal korábban kimúlt, a monopólium gazdasági, piaci, jogi felszámolása csak nagyon lassan sikerült. Túlságosan sok pénz és túlságosan sok hatalom összpontosult a

[58] A Skóciában kinyomott kötetek disztribúcióját megakadályozni hivatott hadművelet keretében a londoni kiadók levélben keresték meg az összes könyvterjesztéssel foglalkozó piaci szereplőt, és a mintegy 3000 fontot kitevő, e célra felállított háborús kassza terhére felkínálták a kereskedőknek, hogy bekerülési áron átveszik a skót nyomdákból származó könyveket, s azokat „legális" példányokkal helyettesítik, ha a terjesztő eláll a jövőben a skót kiadások értékesítésétől. A fenti üzlettel ösztönzött, s egyben perekkel fenyegetett terjesztők azonban aligha álltak kötélnek: túlságosan is vonzó volt a londoni és a skóciai kiadások közötti két-háromszoros árkülönbség, és az alacsonyabb ár miatti magasabb forgalom.

[59] Chamden, a lordkancellár felsőházban elmondott beszédét idézi Rose (1993, 100.): „[All the supposed precedents for the common law right were] »founded on Patents, Privileges, Star-chamber Decrees, and the Bye Laws of the Stationers Company; all of them the Effects of the grossest Tyranny and Usurpation; the very last Places in which I should have dreamt of finding the least Trace of the Common Law of this Kingdom«"

[60] A felsőház a királyi ítélőszék (Court of King's Bench) felett található legfelsőbb jogi fóruma a brit igazságszolgáltatásnak.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

londoni kiadók kezében ahhoz, hogy azt minden további nélkül feladják. Az évszázados jogi, politikai, gazdasági csatározások során azonban kikristályosodtak azok az alapelvek, melyek a kulturális javak megalkotásának, kiválasztásának, legyártásának, terjesztésének, értékesítésének, fogyasztásának jogi rendszerét a mai napig meghatározzák.

3.2.5 A BRIT KALÓZOK TÖRTÉNETÉNEK TANULSÁGAI

A brit kalózok eddig megismert történetének számos, ma is releváns tanulsága van. Ezek közül talán a legfontosabb az, hogy a könyvpiacon is érdemes elválasztani a kalózkodást, az engedély nélküli utánnyomás, mint piaci gyakorlat tényét attól a kérdéstől, hogy ki és milyen szempontok szerint minősül e tettek végrehajtói közül kalóznak. Mint láttuk, a piaci versenyt korlátozó normák, akárcsak a megsértésük, sokáig az iparág szereplőinek belső ügyének számítanak. A könyvnyomtatás technológiáját követően viszonylag hamar megjelennek azok a rendszabályok, melyek rögzítik a copyrightban megtestesülő monopoljogot, és kialakulnak az iparági szereplők között e normák betartatásának eszközei is. Végül azonban mégiscsak az adott hatalmi, politikai viszonyok döntik el, hogy a szabálysértők közül ki vonul be a kalózstigmával a homlokán a történelemkönyvekbe.

A belső, iparági szabályokat részben felülírja, részben keresztülmetszi a kiváltságlevelekben, privilégiumokban és cenzori jóváhagyásokban, illetve ezek hiányában megtestesülő uralkodói akarat. A hatalom és az iparági szereplők szabályozási törekvései együtt végül bonyolult, és kevéssé transzparens piaci viszonyokat hoznak létre, melybe bele van kódolva az egyenlőtlenségek és torzulások létrejötte. A mindenkori hatalomnak szüksége van lojális piaci szereplőkre, a status quo fenntartásában érdekelt piaci szereplőknek érdekében áll jóban lenni a hatalommal: ez a kölcsönös érdekeltség számos, komoly konfliktust okozott.

A belső és külső szabályok folyamatos megsértéséből kiemelkednek azok a kalózok, akik a szabályok megsértésével többet is el akartak érni, mint a más kárára történő rövid távú, opportunista haszonszerzést. Az itt tárgyalt kalózok azért emelkednek ki a normaszegők népes táborából, mert jól artikulált politikai célokkal indokolták tetteiket. Az illegális utánnyomások készítése puszta eszköz. Az ezt alkalmazók közül kalózzá az válik, aki elég erősnek bizonyul ahhoz, hogy az általa képviselt értékeket, az általa végzett gyakorlatot ne lehessen minden további nélkül felszámolni. Az eddig tárgyalt kalózok mindegyike kalózként indult,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hogy aztán részei legyenek a tetteik nyomán kialakult új *status quónak*. Pont az teszi őket a kalózok között kiemelkedő jelentőségűvé, hogy le tudták magukról vetni ezt a stigmát.

A kalózok okozta konfliktusok során lassan kikristályosodtak a kiadók piaci érdekei; a kulturális termelésre fordított beruházások megtérülésének védelme mellett a szerző személye, érdekei és az őt megillető jogok; megjelent a köz érdeke és a köz érdekében bevezetendő korlátozások – jelezve, hogy a piaci szabályozásban legaktívabb, leghangosabb kiadók érdekei ez utóbbi két csoport érdekeivel legtöbbször tökéletesen ellentétesek. Az időről időre felfeslő rend azt is megmutatta, hogy a merev szabályozás és a *status quo* fenntartásában érdekelt szereplők komoly gátjai lehetnek az innovációnak, és hosszú távon jelentős problémákat okozhatnak, már ami az általuk előállított javak minőségét és árát illeti. A kalózokkal folytatott évszázados csatározás során arra is fény derült, hogy a jogi szabályozás és az azt kikényszerítő nyers erő ritkán az egyetlen, és legtöbbször nem a legalkalmasabb eszköz a verseny mérséklésére, a versenytársak kiszorítására.

A londoni kiadók által ez idő tájt kikísérletezett eszközök: a fenyegetés, a disztribúciós lánc ellenőrzése, a kooptálás céljából tett engedmények máig használatban vannak, és a digitális kalózokkal szemben egyre gyakrabban kerülnek elő.

3.3 A kontinentális kalózvállalatok – a könyvipar nemzetközi önszabályozása

> „Ha nincs kalózkodás, úgy – mondhatjuk – nincs felvilágosodás sem." (Johns, 2010, 50.)

Az európai kontinens kalózainak történetét jóval nehezebb feldolgozni, mint a brit kalózokét. Ennek több oka is van.

Először is, míg a brit könyvpiacon megismert szabályok mindenekelőtt egy többé-kevésbé egyértelműen piaci alapú szemléletet tükröznek, addig a kontinensen ilyen tiszta felállással nem találkozunk. Európában ebben az időszakban számtalan, többé-kevésbé szuverén államalakulat található. Mindegyiknek megvan a maga sajátos, egyéni története, a könyvkiadást szabályozó törvények és rendeletek sajátos rendszere, melyek részletes feldolgozása meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy kilépve a brit kontextusból,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a kulturális mező privát piaci érdekeket tükröző, arra épülő szabályozása helyett a közösségi, állami szempontok szerint szerveződő, ezeknek az érdekeknek legjobban megfelelő szabályozás válik az uralkodóvá (Saunders, 1992, 75.).

3.3 ábra Daniel Chodowiecki: Werke der Finsternis. Der Beitrag zur Geschichte des Buchhandels in Deutschland. Allegorisch vorgestellt zum besten auch zur Warnung aller ehrliebenden Buchhändler. *Chodowiecki 1775-ben készített metszete azt a jelenetet ábrázolja, amikor a sötétben bujkáló kalózkiadók kifosztják a becsületes kiadót, aki hiába várja, hogy a sarokban alvó Justitia a segítségére siessen*

Másrészről ezek az önálló történetek a határok porózussága miatt szorosan összekapcsolódnak: a páneurópai könyvpiac a könyvnyomtatás felfedezését követő pár évtizeden belül kiépült,[61] és a nemzetközi könyvkereskedelem – mint azt nemsokára látni fogjuk – ritkán korlátozódott a tisztán legitim kiadások adásvételére. Ezt jelentősen megkönnyítette az a tény, hogy még az olyan erős központi hatalommal bíró országok-

[61] Febvre és Martin (1976, 217.) 1480-ra teszi az első nemzetközi könyvkereskedők megjelenését.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ban is, mint amilyen a középkori Franciaország, elenyésző kockázata volt a kicsi, könnyen szállítható, tehát könnyen elrejthető könyvek csempészetének.

A kontinentális kalózok történetének feldolgozását megnehezítő harmadik és talán legfontosabb ok az, hogy a kor merkantilista szemléletében az, aki az egyik országban kalóznak minősült, a másikban e tevékenységével még nyugodtan lehetett a társadalom elismert és megbecsült tagja, hiszen tevékenységével nem kevés hasznot hajtott a helyi közösség számára. A könyvkiadást szabályozó uralkodói privilégiumok érvényessége nemzetközi szerződések hiányában szükségszerűen nem terjedhetett túl az államhatárokon, nem egy esetben a főváros határain. A határok túloldalán tevékenykedő kiadók büntetlenül és helyi közösségeik legnagyobb anyagi hasznára dolgozhattak a külföldi piacokra, így nyilvánvalóan nincs értelme egy-egy kiadó tevékenységét *abban az egy kontextusban* vizsgálni, amit a lakóhely szerinti szuverén államalakulat határai jelölnek ki.

A kiadók tevékenységének igazi terepe még akkor is a frissen alakuló, a reformáció, majd később a felvilágosodás eszméivel átitatott páneurópai szellemi közeg, ha tevékenységük az ezen eszméket terjesztő könyvek utánnyomására és helyi terjesztésére korlátozódott. Ennek megfelelően sokszor a helyi szabályozás sem annyira releváns, hisz ezen, csak lokálisan érvényes szabályok helyett nagyobb biztonságot nyújtottak az egyébként is eleve nemzetközi piacon mozgó kereskedők közötti informális megállapodások – azaz a közösségi normák informális csatornákon keresztül kialakított és fenntartott rendszere:

> „Első pillantásra úgy tűnhet, mintha az államnak megkerülhetetlen szerepe lenne a kapitalista könyvipar számára létfontosságú tulajdonjogok létrehozásában és betartatásában. Ez azonban nem mindig van így. A 16. századi német területeken különleges kiváltságok megjelenésének lehetünk tanúi, melyek célja a könyvipar fejlődésének birodalmi és helyi szintű támogatása. E kiváltságok tárgya mindenekelőtt a klasszikus és középkori szövegek birtokjoga volt. Bár a korai könyvipar szereplői számára elérhetők voltak e kiváltságok, a piac fragmentált szerkezete miatt a vezető kiadók jobbnak látták, ha a kalózkodás és a verseny ellen különalkukkal, megnemtámadási szerződésekkel védekeznek. Ezeket a szerződéseket a céhen és a frankfurti, illetve lipcsei könyvvásárokon keresztül érvényesítették. Az irodalmi tulajdon hasonló szabályozását találjuk Hollandiában, ahol a jelek szerint

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> az a védelem, melyre a kiadók a leginkább számíthattak, az egymás között kötött informális megállapodások rendszere volt." (Bettig, 1996, 17.)

A 16–19. századi európai könyvpiacot tehát az erős központi, ám szükségszerűképpen lokális szabályozás és az ugyanolyan erős informális, nemzetközi piacra vonatkozó megállapodások kettőssége jellemzi. Ez előbbi a helyi cenzori követelményeknek eleget tevő legitim kínálatra vonatkozik, míg az utóbbi a nemzetközi szinten szabályozza a versenyt.

Ennek megfelelően kalózból is kétfélét találunk. Az egyik kalóz a Korona szabályai ellen vét, és a Korona által a helyi szereplőknek biztosított privilégiumok rendszerét veszi semmibe. Ennek köszönhetően kalóznak is csak ott számít, ahol érdeket sért. Ha ez egy másik állam, akkor a kor merkantilista felfogásának megfelelően otthon a közösség kifejezetten hasznos tagjának számít, hiszen kereskedelmi aktívumot képes felmutatni úgy, hogy az otthoni érdekviszonyok és szabályok nem sérülnek. A kalóz másik fajtájába azok tartoznak, akik az informális (nemzetközi) megállapodásokat rúgják fel. Ők nem a törvények áthágása, hanem a közösség ítélete nyomán válnak illegitimmé a nemzetközi piacokon, nemzeti hovatartozásától és a helyi szabályoktól függetlenül.

A kétféle kalóz között a legnagyobb különbség talán ott található, hogy a helyi szabályok – ha követik is a kiadói közösség önszabályozási kezdeményezéseit – forrása mindenekelőtt az uralkodó, így funkciói között a nemkívánatos verseny korlátozása csak egy, és sokáig nem is a legfontosabb szempont. Az információs monopólium fenntartása mellett mintegy mellékesen a piaci versenyt is szabályozó törvények azonban védtelenek a szándékos torzítással, a kisajátítással szemben. A *tisztességtelen verseny korlátozását* szolgáló szabályok így nagyon hamar *a verseny tisztességtelen korlátozásának* eszközévé fajulhatnak a valamilyen szempontból kedvezőbb helyzetben levő piaci szereplők nyomására. A feudális kiváltságokat leváltó szerzői jog épp erre a problémára reakcióul jön létre: *„[A]z alanyi szerzői jog [...] a polgárosodás államonként eltérően adott fokán, a feudális iparűzési kiváltságokat elsöprő, szabad piaci verseny szülötteként jött létre."* (Boytha, 2008a) Ezt a folyamatot Európában először a szerzői jog franciaországi kialakulása kapcsán lehet megfigyelni.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

3.3.1 A KÖNYVKIADÁS SZABÁLYOZÁSA FRANCIAORSZÁGBAN

Franciaországban, akárcsak a többi európai államban, nyomát sem találjuk az Angliában megismert, a piaci szereplők által kialakított könyvpiaci szabályozási mechanizmusnak, a kiadók által kitalált és betartatott copyrightnak. Európában az Angliában is bevett privilégiumok rendszere nem egészült ki a cenzori hatalom működtetésének céhek kezébe adásával, azaz nem jöhetett létre a másolatok ellenőrzésének részben az uralkodói előjogra épülő, részben azzal párhuzamosan működő magánjogi intézményrendszere.

A jelentős tőkebefektetést igénylő kiadások megtérülését biztosító, szerzőknek vagy kiadóknak megítélt privilégiumok Franciaországban a 16. század első évtizedeiben jelentek meg. A királyi udvar mellett privilégium kibocsátására eleinte a párizsi egyetem, a parlament és a chatelet-i bíróság is jogosult volt. 1566-tól a privilégiumok kiadása összekapcsolódott az első kiadások kötelező engedélyeztetésével. A privilégiumok, és így a francia könyvkiadás történetében az igazi fordulatot azonban nem ez, hanem a limitált időre szóló engedélyek megújításának 1630-ban bevezetett rendszere hozta. A privilégiumok, ha arra nem is voltak alkalmasak, hogy gátat szabjanak a külföldi és vidéki kiadók versenyének, a nemzeti könyvpiac koncentrációjában fontos szerepet játszottak. Az eleinte Franciaországban átlagosan 3 évre szóló privilégiumok (Armstrong, 1990, 120–123.) meghosszabbítása a piacon sikeres művek esetében a kiadók elemi érdeke volt. A privilégiumok megújítása, illetve a már szabadon nyomtatható művek újraprivilégizálása az udvar kezében is fontos eszköznek bizonyult: a megújítás rendszere lehetővé tette néhány kiválasztott, megbízhatónak ítélt kiadó lojalitásának biztosítását, valamint a meghosszabbításért cserébe az udvar időről időre elvárta bizonyos gazdaságilag kevésbé kecsegtető könyv kiadását is (Birn, 1970, 141.).

Az intézkedések nyomán szükségszerűen bekövetkező koncentráció természetesen számtalan érdeket sértett. Elégedetlenek voltak a szerzők, akik maguk nem juthattak privilégiumhoz, s a műveik csak akkor jelenhettek meg, ha azokat eladták egy kiadónak. Elégedetlenek voltak a vidéki kiadók, akik nemcsak az újonnan elkészült szövegekért folytatott versenyben érezték magukat hátrányban, de a stabil üzletmenetet szolgáló régebbi könyvek biztosította jövedelmeik is veszélybe kerültek:

> „A privilégiumrendszer számos hátránnyal járt, amit – szükség esetén – csak tovább bonyolított a kiterjedt és gyakran ellentmondásos törvénykezés is. A leginkább vitatott kérdések közül

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> egyesek a privilégiumok meghosszabbításával, illetve a régi könyvekre vonatkozó privilégiumokkal kapcsolatosak. Elvben privilégiumot lehetett adományozni régi és új munkák esetében is; így a jó udvari kapcsolatokkal rendelkező kiadók számára nagy csábítás volt arra, hogy befolyásukkal élve igazi monopóliumokat alakíthassanak ki – de éppilyen nagy volt a kísértés a hatalmi szervek számára is arra, hogy a legengedelmesebbeket részesítsék előnyben." (Febvre és Martin, 2005, 242.)

A rendszer egyértelmű nyertese az a néhány párizsi kiadó lett, aki a jól menő művek privilégiumai, az uralkodó kegye, a közigazgatás támogatása mellett a tőkeerős kiadókat preferáló szerzők bizalmát is élvezte. A 17. század második felében az udvar és a vidéki kiadókkal szimpatizáló parlament közötti csatározások nem sok eredménnyel jártak: az udvar annak ellenére bocsátott ki klasszikusokra vonatkozó exkluzív privilégiu-mokat, hogy az erről szóló 1649-es rendelkezést a parlament nem volt hajlandó törvénybe iktatni. Ezzel szemben a privilégiumok megújítását jelentős változtatások feltételeül szabó 1665-ös rendelkezés betartatlan maradt. Arra, hogy a piac mennyire ki volt szolgáltatva az uralkodó és a megbízható kiadók szövetségének, talán az az 1675-ös privilégium a legjobb példa, melynek nyomán Le Petit, a kor egyik legbefolyásosabb párizsi kiadója megkapta az Ó- és Újtestamentum kizárólagos nyomtatási jogait, kárpótlásul a raktára leégése miatt ért veszteségekért.

> „A 36 párizsi nyomdászmester és a körülbelül száz könyvkereskedő pompában és ragyogásban töltötte életét. Az ünnepek alkalmával ragyogó ruhákban, aranyliliomokkal szegélyezett bársonyba öltözve büszkén parádéztak az egyházfiak mögött. Ünnepélyes miséket tartottak védőszentjük, Keresztelő Szent János Mathurin-templomban elhelyezett ezüstszobra előtt. A társaság fényűző banketteket rendezett, s itt avatták be, rituális eskük és vizsgák rendszerén keresztül az új tagokat. Minden kedden és pénteken a céh székházában szemlézték a vámházakból és a városkapuktól beszállított, legálisan importált könyveket. Üzletembereknek meglehetősen zárkózottak voltak, úgy általában a saját dolgaikkal törődtek. Csak a 18. században mintegy 3000 rendeletből és ediktumból álló részletes szabályozás irányított minden, a legális kiadói iparral kapcsolatba kerülő személyt, egészen a 120 rongyos utcai árusig, akik feloszthatták egymás között az almanachok és hirdetmények utcai terjesztésének hivatalos

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

monopóliumát, és akik bőrből készült jelvényt viseltek a testülethez való tartozásuk jeleként. A ipari szervezettség, a monopóliumok és a családi szálak szőtték át a piac minden szegletét. A piac e sarokba szorítása egyenes következménye volt a 17. században lezajlott válságnak." (Darnton, 1982, 185.)

A könyvpiaci koncentrációból azonban messze nem következett, hogy a legális piacról kiszorított, elsősorban vidéki és külföldi kiadók felhagytak volna a könyvnyomtatással. A lyoni, roueni és a többi vidéki kiadó, a helyi közigazgatás hallgatólagos, vagy épp hathatós támogatásával továbbra is aktívan kinyomtatta azokat a köteteket, melyekre a párizsi kiadók exkluzív jogokat szereztek. Az egyre szigorodó szabályozás, köztük Colbert 1666-os rendelete,[62] amely a párizsi és a vidéki kiadók közötti kereskedelmi háborút lett volna hivatva – a párizsi kiadók javára – eldönteni, ugyan sikeresen korlátozta a legális vidéki könyvkiadók számát és lehetőségeit, ám mindez nem vezetett a párizsi kiadók győzelméhez. Bár a 17. század utolsó éveiben lezajlott lyoni razziák gyakorlatilag minimumra – Lyonban és Rouenben 12-12, Bordeaux-ban és Toulouse-ban 10-10 nyomdára (Birn, 1970, 140.) – szorították vissza a franciaországi legális vidéki könyvkiadást, a legális kiadók megfojtása a hazai és határon túli kalózkiadók megerősödését eredményezte.

A francia könyvpiac koncentrációja és a vidéki könyvkiadás ellehetetlenítése ideális helyzetet teremtett a francia határ túloldalán a francia piacra dolgozó holland és svájci kiadók számára, akik hamar felismerték a monopólium, a cenzori rendszer és a piacokhoz való könnyű hozzáférés számukra előnyös kombinációja kínálta lehetőséget. Rájuk, nem lévén francia alattvalók, sem a Párizsban kibocsátott privilégiumok, sem a cenzori döntések nem vonatkoztak. A monopolista kiadóknál jóval alacsonyabb árakon tudták kínálni a könnyen csempészhető utánnyomásokat, miközben az egymással való szoros kapcsolattartásnak köszönhetően egészen pontos képpel rendelkeztek a francia könyvpiaci keresletről. A francia határok mentén elszórt kalózkiadók sikeresen hajtották a maguk hasznára a párizsiak monopóliumát, ugyanúgy, ahogy jó fél évszázaddal korábban ugyanők jelentették a menekvést XIV. Lajos cenzúrája elől:

[62] „In 1666 Colbert had settled a trade war between the Parisian and provincial publishers by, in effect, ruining provincial printing and placing the industry under the control of the Communauté des libraries et imprimateurs de Paris. By ruling this guild, few families of master printers-booksellers dominated legal French publishing throughout the eighteenth century." (Darnton, 1982, 185.)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „Számos francia olvasó számára az olvasni vágyott könyveket a szabadabb klímájú Amszterdam, Rotterdam és Leiden nyomdáiban nyomtatták, és nem kevés olyan francia szerző akadt, aki ugyancsak hajlandó volt e nyomdák számára kéziratot küldeni. Számos, a Nantes-i Ediktum visszavonása után Hollandiába emigrált kálvinista család (mint a Desbordes és a Huguetan családok) úgy állt ironikus bosszút XIV. Lajoson, hogy olyan könyveket nyomtattak és exportáltak korábbi hazájukba, melyek vallási vagy állami érdekekre, vagy a közerkölcsre hivatkozva nem jelenhettek meg Franciaországban." (Birn, 1970, 134.)

A számos, francia piacra termelő kalózkiadó[63] közül talán a Société Typographique de Neuchâtel (STN) története a legalaposabban feldolgozott (Darnton, 2003). Az ő történetük nemcsak a franciaországi legitim piacra gyakorolt hatásuk miatt érdekes, de jól példázza azokat az informális, alulról jövő nemzetközi megállapodásokat is, melyek a könyvek nemzetközi piacait szabályozták.

3.3.2 SVÁJC: A SOCIÉTÉ TYPOGRAPHIQUE DE NEUCHÂTEL TÖRTÉNETE

Fréderic Samuel Ostervald a svájci Neuchâtel köztiszteletben álló polgára, városi elöljáró, számos kitüntető tisztség birtokosa, a közösség megbecsült tagja. És persze az egyik legrettegettebb kalózkiadó a 18. század második felében. Vállalkozása egy azok közül a francia piacra dolgozó, egymással szoros kapcsolatban álló kalózkiadók közül, akik ez idő tájt a francia könyvtermelés túlnyomó részét adták (Darnton, 2003, 4.).

Ostervald, bár maga is művelt, kifinomult irodalmi ízlésű ember volt, vállalkozását mégis elsősorban üzleti szempontok szerint építette fel, melynek legfontosabb kérdése mindig is az volt, hogy mely művek újrakiadásával lehet a maximális haszonra szert tenni.

> „A legnagyobb különbség a kalóz- és a többi kiadó között az volt, ahogy ezek az üzletről gondolkodtak. A kalózkiadók a kapitalizmus egy különösen agresszív fajtáját gyakorolták. Ahelyett, hogy a céh nyújtotta biztonság pozíciójából megszerzett kiváltságok

[63] Például Gosse és Pinet Hágában, Changuyon és Rey Amsterdamban, Dufour és Roux Maastrichtban, Boubers Brüsszelben, Bassompierre és Plomteux Liègeben, Pfaehler Berne-ben, Heubach és Grasset Lausanneban, Cramer és Detournes Genfben, Garrigan és Guichard Avignonban.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> kiaknázásán fáradoztak volna, a kereslet kielégítésével foglalkoztak, vonatkozzon ez a kereslet bármire, bárhol. Ezt a tervüket szisztematikusan valósították meg, többek között úgy, hogy saját piackutató szakértelmet fejlesztettek ki, és minden esetben gondosan kiszámították a vállalkozással járó költségeket, kockázatokat és nyereséget." (Darnton, 2003, 28.)

A könyörtelen szabadverseny azt jelentette, hogy a kalózkiadóknak nemcsak a legitim kiadásokkal kellett megküzdeniük, de egymással is. Amint egy mű a piacra került – sőt nem egyszer még annak előtte –, a lehetőség mindenki előtt nyitva állt az utánnyomások elkészítésére. Ahhoz, hogy el tudják dönteni, érdemes-e belevágni egy meglehetősen költséges, így kockázatos vállalkozásba, legalább hozzávetőleges képpel kellet bírniuk a keresletről, arról, hogy az mennyire állandó, vagy épp mennyire időleges, tudniuk kellett, hogy hányan készülődnek még kiadni a könyvet, és az előkészületekről szóló hírek mekkora része egyszerű blöff. Ismerniük kellett annyira a helyi piacokat, hogy meg tudják ítélni, az adott könyv témája, stílusa, megfelel-e a helyi divatnak és ízlésnek.

Mivel a legitim kiadók rendre lépéselőnyben voltak a kalózkiadókhoz képest, ezért a piacra másodikként érkezők kénytelenek voltak új piacokat találni maguknak. Az eredeti kiadások töredékéért árusított contrefaçonok sokban különböztek az eredetiktől. A költségkímélés jegyében az utánnyomások olcsóbb papírra, elhasznált betűkkel készültek, a költségcsökkentés fontos eleme volt az illusztrációk, a tipográfiai huncutságok elhagyása, de sokszor magának a szövegnek a megcsonkítása[64] is. A nagy, sokezres kiadások helyett inkább kevesebb példányt nyomtattak, de többször: ha menet közben kiderült, hogy még sincs akkora kereslet egy könyvre, mint ahogy azt remélték, még mindig olcsóbb volt szétszedni a már kiszedett oldalakat, mint arra várni, hogy lassú eladásokból visszajöjjön a drága papírba fektetett tőke. A piaci kockázatot tovább növelték a papírbeszerzés nehézségei, a megfelelő munkaerő[65] hiánya, illetve a legyártott példányok Franciaországba csempészének körülményes és sokszor veszélyes feladata.[66]

---

[64] Hozzá kell tennünk, hogy a „nagylelkű" kiadói szövegkezelés nemcsak a kalózkiadókra volt jellemző. Az elmaradt jövedelmek mellett a szövegek feletti ellenőrzés volt a szerzők és kiadók közötti konfliktus másik fő oka.

[65] Darnton idézi annak a berni kiadónak a panaszos levelét, akinek megfelelő munkaerő hiányában úgy kellett francia nyelvű szövegeket nyomtatni, hogy a szedő nem értett franciául.

[66] A kalózkiadók működésének hétköznapjairól Darnton (1982) ad kitűnő összefoglalót.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Ilyen viszonyok között a kockázatminimalizálás egyik legfontosabb eszköze a – kor körülményeihez képest kifinomult – piackutatási hálózat volt. Az STN történetéről az általa bonyolított és fennmaradt levelezés árul el a legtöbbet. Ostervald az STN működésének két évtizede alatt mintegy 25 ezer levelet kapott az egész Európát átszövő hálózat tagjaként. E hálózatban francia könyvkereskedők, holland, svájci kalózkiadók, utazó ügynökök és francia nyelvű szerzők egyaránt aktívan részt vettek. A levelezés egy része a versenyről szól, egy másik része azonban a kalózkiadók között formálódó szövetség dokumentuma.

Ahogy a congerek esetében már láttunk példát, és ahogy majd az amerikai kiadók esete is példázza, a törvényi szabályozás hiánya nem feltétlenül vezet totális káoszhoz. Az egymással versengő kiadók egy bizonyos ponton érdekeltté válnak az egymás közötti versenyt korlátozó szabályok kialakításában és önkéntes betartásában.

Erre a folyamatra példa a neuchâteli, a berni és lausanne-i Societé Typographique 1778-as megállapodása a kooperatív kalóztevékenység szabályairól. A megállapodás értelmében a három kiadó nemcsak a piaci információkat osztotta meg egymással, de a konföderáció fennállásának négy esztendeje alatt közösen hoztak döntést a kiadandó könyvekről, és a kiadások egy részét is közösen állították elő.

> „Amint működni kezdett, figyelemre méltó viták bontakoztak ki a Svájci Konföderációban a kortárs irodalomról, mivel mindegyik kiadó határozott véleménnyel volt arról, hogy melyek az újranyomásra leginkább érdemes könyvek, és e tárgyban széles körű levelezést folytattak, mielőtt döntésre jutottak volna. Naponta érkeztek levelek a Neuchâtel–Lausanne–Bern háromszögben, csordultig telve a szövegek minőségére, a közönség ízlésére, a legkeresettebb műfajokra és szerzőkre vonatkozó megjegyzésekkel; a többi kiadó tevékenységéről, a kereskedők megbízhatóságáról szóló beszámolókkal; a könyvipar, a papír, a nyomtatás, a terjesztés, a marketing sorsára hatást gyakorló politikai eseményekkel – azaz mindazzal, ami a könyvek világában mozgó szakember érdeklődésére számot tarthatott.” (Darnton, 2003, 18.)

Hasonló, kalózok között létrejött, mindenféle törvényi hátteret nélkülöző, csupán az íratlan normákra épülő egyensúlyt figyelhetünk meg a 18. századi ír kalózkiadók között.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

3.3.3 KÖNYVKALÓZOK ÍRORSZÁGBAN

Az elsősorban az angol és amerikai piacokra termelő írországi kiadók, bár tökéletesen hidegen hagyta őket a Statute of Anne kihirdetése, tiszteletben tartották egymás vadászterületét:

> „Van a dublini könyvkereskedők között egy, a közös jóváhagyás és szokás által kialakult szabály, mely szerint az, aki egy könyv címoldalát először kitűzi a célból, hogy a többiekkel közölje e könyv kinyomtatásának szándékát, a könyv felett tulajdonjogot szerez." Idézi (Johns, 2004)

Első pillantásra ezek a megállapodások nem sokban különböznek a londoni Társaság copyrightjától, amennyiben mindahány esetben egy adott szöveg kiadásának szokásjogon alapuló elsőbbségére vonatkoznak. A különbség nem is itt, hanem a konfliktusok rendezésének módjában és a normasértés következményeiben rejlik. Míg ugyanis a törvényi háttérrel vagy egyszerűen csak uralkodói jóváhagyással felvértezett versenyszabályozás végső esetben az állami erőszakszervezetek bevonásával rendezi a felmerülő konfliktusokat, addig e háttér híján a konfliktusban álló felek kénytelenek megegyezni egymással, illetve a teljes közösség érdekelt a konfliktus rendezésében.[67]

[67] E kutatás következő, logikus lépése az lesz, hogy megpróbálom felderíteni az online kalózcsoportokon belül megfigyelhető normák kialakulásának folyamatát. A részletes leírás helyett itt most csak utalok azokra az irodalmakra, melyek azokat a mechanizmusokat vizsgálják és modellezik, melyek segítségével a közösségek elkerülhetik a közlegelők tragédiájaként ismert problémát: (Bulte és Horany, 2010; Ostrom, E., 1990, 2000; Ostrom, E., Walker és Gardner, 1992) Talán némi magyarázatra szorul, hogy miért éppen a közlegelők kezelésével kapcsolatban létrejött irodalmat tartom a kalózokkal kapcsolatban relevánsnak. Az információ közjószág jellege régről ismert jelenség. Közlegelővé ezt az erőforrástömeget az teszi, hogy a fizikai piacokon a kalózkodás a túlhalászásnak feleltethető meg: az egymással ugyanazon címek kiadásával versengő kiadók mindegyike tönkremehet, ha e verseny nincs valamilyen módon korlátozva. A copyright, illetve a szerzői jog e problémát a tulajdonjogok egyértelmű kijelölésével, azaz a hagyományos közgazdasági logikának megfelelően rendezi. A kalózok közötti kooperáció ennél némileg összetettebb helyzetet hoz létre, hiszen a kalózok között létrejött kvázi tulajdonjog, azaz az exkluzív kiadói jogosítvány korántsem abszolút: azt a közösség a piac egésze szempontjából optimális szinten korlátozza. A digitális kalózok esetében a kérdés nem is annyira az egymással versengő kiadások okozta potenciális kár a központi kérdés, hanem a közösség erőfeszítései, egymással megosztott erőforrásai nyomán létrejött közlegelő fenntartásához szükséges erőforrások biztosítása, a potyautasok szűrése, korlátozása. Itt tehát nem a túlhasználat, hanem az elégtelen termelés problémájának megoldása kerül az önszabályozási erőfeszítések fókuszába.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Viszonylag kicsi, jól azonosítható tagokkal rendelkező, zárt közösségek esetében a konvenciók fenntartása nem ütközik különösebb problémákba, viszont elkerülhető, hogy a közösség tagjai közül bárkik visszaélhessenek esetleges erőfölényükkel. Mint azt az angol Társaság esetében láttuk, nehezebb homeosztatikus egyensúlyban tartani egy közösség tagjainak érdekeit, ha a komplex, elsőbbséget, tulajdont, igazságosságot, szolidaritást egyaránt ötvöző közösségi normák helyett az uralkodói önkény által kijelölt, vagy a hatalmi pozícióval való visszaéléssel zsákmányolt tulajdonjog személytelenné tett konstrukciója szervezi a rendet. Ahogy azt az Írország Nagy-Britanniával való egyesülését követő piaci összeomlás is jelzi, e konvenciók csak akkor képesek a hosszú távú egyensúly fenntartására, ha lehetőség van a folyamatos újratárgyalásukra, ha a környezet változásaihoz való alkalmazkodás képessége a rendszer része:

> „Az egyesülési törvény nyomán a brit copyrightrendszer Írországban is érvényessé vált. A brit címek ír utánnyomása illegálissá lett. A könyvipar ennek nyomán szinte teljesen eltűnt. Az aktív nyomdászok és kereskedők száma élesen zuhanni kezdett, a kibocsátás 80%-kal csökkent. Sok munkás az USA-ba emigrált, mások felhagytak az iparral. [...] A kalózkodásról azt tartják, hogy alapvető veszélyt jelent a felvilágosult és kereskedelmi alapokon álló könyvnyomtatás-kultúrára. Mégis, a dublini könyves ipar korábban gyorsan nőtt, a életrevalóság minden jelét felmutatta, és időben egybeesett az ír irodalom aranykorával. Az ír kalózok joggal érvelhettek amellett, hogy az igazi felvilágosodás pártján álltak. És amikor a szerzői jogi törvény rájuk is érvényessé vált, ez az ipar hirtelen összeomlott. Azért omlott össze, mert az az erő, amely ezt az ipart összetartotta, a gyakorlatból eredt, nem a doktrínából. És ez az a pont, ami felett a szerzőség és modernitás történetével foglalkozó kutatók, akárcsak a londoni könyvipar korabeli szereplői, elsiklottak. A gyakorlati megállapodások és szabályok helyett a jogi doktrínákra fókuszáltak.” (Johns, 2004, 36.)

A sors iróniája, hogy az egyesülési törvény nyomán a brit piacról kiszorult ír nyomdászok közül sokan az Egyesült Államokba emigrálva – immár az amerikai copyrightszabályozás védelmében (melyről a következő fejezetben lesz részletesen szó) – ott folytathatták a brit művek kalózkiadását, ahol Dublinban abbahagyták (Redmond, 1990).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

3.3.4 AZ EURÓPAI KÖNYVKERESKEDELEM ÉS A FELVILÁGOSODÁS DÉLNÉMET ÜGYNÖKEI

Hasonló, önszervező folyamatoknak találunk a német nyelvű könyvpiac 18. század második felében lezajlott válsága kapcsán. A német nyelvű kiadók – akik más kiadók termékeinek vásárlójaként egyben a könyvkereskedő szerepét is betöltötték – a frankfurti könyvvásáron találkoztak, itt cserélték ki egymással a kiadványaikat. A vásár sokáig barteralapú volt, a német nyelvterület minden sarkából összesereglő kiadók itt tettek szert az otthoni piacon később pénzzé tehető könyvekre, cserébe a saját maguk által nyomtatott szövegekkel „fizettek". A 18. század második felére azonban a kereskedelem szabályai változni kezdtek. A frankfurti könyvvásár veszteni kezdett a jelentőségéből, a hangsúly Lipcsébe helyeződött át. A református észak egyre kevésbé volt vevő a „Reichsbuchhandel", azaz a katolikus dél, a Habsburg-Ausztria, Svájc, Bajorország, Svábföld, Frankföld, az Alsó- és Felső-Rajna-vidék területein található, néhány száz könyvkereskedő által kínált könyvekre, miközben rendre északon jelentek meg először a felvilágosodás legfontosabb művei, melyekre délen is egyre nagyobb kereslet volt.

Az egyre nehezebben működtethető barteralapú kereskedelem helyett megszaporodtak a – déli kereskedők számára egyre kedvezőtlenebb kondíciókat kínáló – készpénzes ügyletek, a szállítási költségek megnövekedtek, a kereskedői árrés szűkebb lett, miközben a déli kiadók északi piacai egyre csak zsugorodtak. Az igazi kereskedelmi háború azonban akkor kezdődött, amikor a prominens lipcsei kiadó, Philip Erasmus Reich radikális lépésre szánta el magát:

> „1764-ben, egy évvel a biztonságosabb kereskedelmet ígérő hubertusburgi békekötés után, Reich látványosan kivonult a frankfurti könyvvásárról. Ezzel egy időben 50%-kal felemelte az árait, a délnémet kollégáival csak készpénzes tranzakciókat volt hajlandó kötni, és körlevelekben indított támadást komolyan be sem indult kalózkiadások ellen. Valójában e »Reichsbuchhandel« ellen indított támadás jelzi a kalózkiadók aranykorának kezdetét a német nyelvterületen." (Wittmann, 2004)

Mint azt láttuk, egy más által már megjelentetett könyv kalózkiadása során a várható hasznok kalkulációjakor minden egyes kiadónak számba kellett vennie a várható költségeket is. E költségek nem csupán az üzleti vállalkozás materiális és immateriális költségeit jelentik, de a hosszú távú társas kapcsolatokban, a reputációban, bizalmi tőkében bekövetkező

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

változások költségeit is, melyek a kereskedelmi kapcsolatokon keresztül a hosszú távú üzleti lehetőségekre, azok várható hasznára voltak komoly hatással. Ebben a kontextusban kulcsfontosságú az, hogy a tágan értelmezett könyvkiadásban érdekelt közösség elfogadhatónak tekintette a kalózkiadások megjelentetését minden olyan esetben, amikor „az eredeti ára megnövekedett, a diszkont csökkent, a magatartási kódexet megsértették, ha valaki a kollégáinak vagy a köznek kárt okozott, vagy ha a kalózkiadás csak olyan területeken volt kapható, ahol az eredeti nem volt elérhető." (Wittmann, 2004)

A 18. század második felére a fenti feltételek szinte mindegyike előállt. 1750-es évek és 1785 között az északról származó könyvek átlagára majd tízszeresére növekedett, miközben az északi kiadók által felkínált kereskedelmi árrés a szállítás költségeit sem fedezte. Ebben a környezetben a délnémet könyvkereskedők számára a kézenfekvő és ráadásul a közösség tagjai számára is elfogadható megoldást a piacok kalózkiadással való ellátása jelentette.

3.3.5 AZ EURÓPAI KALÓZKIADÓK TÖRTÉNETÉNEK TANULSÁGAI

A nemzetközi és kiegyensúlyozott helyi szabályozások hiányában az, hogy ki is számít ebben az időszakban kalóznak, mindenekelőtt attól függ, hogy milyen perspektívából tekintünk a születésétől fogva nemzetközi könyvpiacra. A nyomdászok és kereskedők piacokért folytatott küzdelmében a szövegek nyomtatására, terjesztésére vonatkozó kizárólagosság biztosítása a legfontosabb, ha nem is az egyetlen fegyver. Ez a kizárólagosság azonban csak akkor ér bármit, ha azt a többi piaci szereplő hajlandó tiszteletben tartani. Mind helyi, mind nemzetközi szinten számos példát láthattunk arra, hogy a piaci szereplőknek állami szankciók hiányban is érdekükben állhat mások kizárólagos jogainak – nem is annyira tiszteletben tartása, mint inkább – *megteremtése*, mégpedig azért, mert csak így számíthatnak arra, hogy saját kizárólagosságuk is tiszteletben tartatik más alkalommal.[68]

[68] A játékelméletben ezt a helyzetet ismételt fogolydilemmaként (Iterated Prisoner's Dilemma) ismerik. A fogolydilemma „egyfelvonásos", nem ismételt verziójában a mindkét fél számára előnyösebb, de kooperációt igénylő kimenetel soha nem valósul meg, mert az ösztönzők (a játék kifizetései) miatt mindkét félnek, ha csak saját érdekeit követi, a dezertálás éri meg jobban. Az ismételt verzióban viszont megnyílik a lehetőség a mindkét felet jobb helyzetbe hozó, kooperatív kimenetel előtt, mert a játékosoknak lehetőségük nyílik felismerni a kooperáció okozta

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az európai könyvpiac a kezdetektől fogva nemzetközi volt. A nyomdák viszonylag szűk kapacitása, a helyi felvevőpiacok kapacitásához mérten is kis mérete, a latin nyelvű könyvek magas száma, mint okok nyomán azokon az utakon, melyeken korábban a nyomdászmesterek, betűvágók és a könyvnyomtatás technológiája utaztak, kisvártatva a nyomtatott szövegek is terjedni kezdtek. A kialakuló kereskedelmi hálózat nemcsak a piacokról szállított információkat, de – akárcsak évszázadokkal később az Egyesült Államokban – az egyes szereplők közötti békés kooperációt is biztosította. A békés egyensúly alatt itt természetesen az egymással versengő kiadások okozta kereskedelmi háborúk korlátozását kell érteni: ha úgy hozta a sors, hogy két kiadó egymás útját keresztezve konfliktusba került, a hálózat többi tagja szükségszerűképpen abban volt érdekelt, hogy a mindenkinek károkat okozó árháború helyett békés megoldás szülessen. A kalózkiadásra ugyanis két lehetséges válasz születhetett: a kalózkiadás ellehetetlenítése egy még olcsóbb kiadás dömpingszerű, masszív veszteségek árán történő terjesztésével, vagy a vétkes kiadó portfóliójának kalózkiadása. Mindkét lehetséges retorzió jelentős költségeket rótt nemcsak az érdekelt kiadókra, de a terjesztési lánc minden egyes tagjára: a papírba, drága, s végül raktárakban rothadó könyvekbe fektetett tőke elvesztését egyik könyvpiaci szereplő sem kockáztatta szívesen. Különösen akkor, ha egyébként a legális, közösség által elfogadott módszerekkel is tisztes, és az előbbieknél jóval kevésbé kockázatosabb haszonra lehetett szert tenni.

Ha tapasztalunk zavart a rendszerben, akkor az rendre amiatt van, hogy a kizárólagosság többféle forrásból is táplálkozik. A tisztán piaci viszonyok az elsőségen alapuló kizárólagosságot diktálnak, mely gyakorlat folyamatosan alárendelődik a közösség értékrendjének. A klaszszikusok, vagy a Biblia kizárólagos nyomtatási joga körül zajló vita ezt a helyzetet illusztrálja: ugyan értelmezhető a klasszikusok esetében is az első nyomtatás által létrejött jog, de ezt egy idő után felülírja (felülírná) az ilyen szövegek kisajátíthatóságát tiltó morális konszenzus. A német könyvpiac esetében azt is láttuk, hogy milyen korlátai alakulhatnak ki az elsőbbségen alapuló kizárólagosságnak: amennyiben az visszaéléshez vezet, úgy a piaci szereplők kollektíven büntetik meg a közösség által biztosított jogokkal visszaélő szereplőt.

A kizárólagosság másik forrása az uralkodói hatalom, a korona által biztosított nyomtatási és/vagy kereskedési privilégium. Az uralkodó

előnyöket, és olyan stratégiát dolgozhatnak ki, amelyik a másikat is kooperációra ösztönzi.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

kezében a privilégium politikai fegyver. Célja a lojális sajtó biztosítása, a heterodox politikai, vallási anyagok terjedésének korlátozása, illetve a stabil kamarai jövedelmek biztosítása. A politikai lojalitásért cserébe biztosított piaci kiváltság természetesen felülírja és torzítja a piaci önszabályozó mechanizmusok nyomán kialakuló egyensúlyt, hiszen a kulturális piacok kereslet által determinált valósága már ekkor divergál a hatalom által ideálisnak gondolt állapottól. Így az sem meglepő, hogy a kétféle megközelítés képviselői között folyamatosak a konfliktusok.

A kalózkiadók elszaporodása, mint a megbomlott – vagy soha teljesen ki nem alakult – piaci egyensúlyra adott, szinte természetesnek vehető válaszreakció nemcsak a helyi, nemzeti monopóliumok kapcsán volt megfigyelhető. Míg az STN részvételével megalakított Svájci Konföderáció az ugyanarra a piacra dolgozó, egymással versengő kiadók közötti önkéntes megállapodásokra példa, addig a délnémet kalózkiadók története arra enged következtetni, hogy a nemzetközi kereskedelmi egyensúly felbomlása esetén is a kalózkiadások jelentették az egyensúly helyreállításának legfontosabb és *a közösségben legitimnek tekintett* eszközét.

Ez a helyi egyensúlyra érzékeny hozzáállás tükröződik Gosse, az STN-nel is kapcsolatban levő hágai kiadó Ostervaldnak küldött levelében is. Gosse itt Ostervald egy üzleti ajánlatára válaszol:

> „A leideni könyvkereskedők azzal, hogy ők nyomtatták az első kiadást, nem kiváltságot szereztek, hanem azt, amit mi itt a másolás jogának („droit de copie") hívunk, és mivel mi, akik a holland könyviparban dolgozunk, ezt a másolási jogot egymás között szinte vallásos tiszteletben tartjuk, ezért ezt a könyvet nem árulhatom ebben az országban." (Darnton, 2003, 6.)

Más szóval Gosse-nak, mint prominens németalföldi szereplőnek egyszerűen nem érte meg felrúgni a kollégáival kialakított, s meglehetősen jövedelmező üzleti kapcsolatokat egy kétes haszonnal kecsegtető kalózkiadás kedvéért.

Ki tehát a kalóz? A 17. században Angliában elterjedt nézet szerint *„a kalózok olyan társas intézményekhez tartoznak, melyek nem integrálódtak a tágabb közösség szabályrendszerébe. A legtöbb kollektív csoport, mint a céhek, társaságok, vagy az egyetemek által fenntartott szokások egyszerre szolgáltak a közösség összetartására és a tágabb közösség többi részével való harmonikus együttélés megteremtésére. [...] A kalózbanda minden bizonnyal kollektíva volt, de semmi olyan szabályt nem tisztelt,*

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ami ismerős lett volna a közösség többi tagja számára, és nem tartozott hűséggel a közjónak sem." (Johns, 2010, 37.)

Ez a kép azonban, mint azt láthattuk nem pontosan igaz. Egyrészt azért nem, mert a javában formálódó könyvnyomtatás-kapitalizmus e definíció szerint „tisztességes" vállalkozói is, miközben kulturális javak cirkulációjának monopolizálásával foglalkoznak, hajlamosak megfeledkezni a közjóról – azaz a többi közösség érdekéről.[69]

A másik oldalról viszont a csak a saját érdekükre figyelő kalózkiadók tevékenységének, az egymás közötti verseny és kooperáció arányától függően számos pozitív externáliája, nem szándékolt következménye van. Ha elhisszük, hogy a tudások piacán az optimális állapotot e tudások minél korlátozásmentesebb, szabadabb áramlása jelenti, úgy az egymással versengő kiadók által megteremtett szabadpiac – a privilégiumokból származtatott monopóliumokkal szemben – épp ennek az áramlásnak a lehetőségét maximalizálja. Természetesen a versenytársak közötti kooperáció azt a célt szolgálja, hogy ez a verseny ne legyen teljes, azaz ne vezessen az információs piac szereplőinek gazdasági ellehetetlenüléséhez.

A verseny azonban a kooperáció határait is kijelöli. Egy önszabályozó környezetben a kooperáció pontosan addig a pontig tart, ameddig a kooperáció eszközeivel korlátozott verseny nyomán olyan mértékű piaci egyensúlytalanságok nem támadnak, melyek indokolttá teszik a kooperáció időleges felmondását, és új versenytárs belépését az addig a kooperáció normái által védett piacra. *A piaci kizárólagosság és monopolhelyzet tehát nem abszolút, és objektív feltételekkel megragadható, hanem relatív, és lokális szituációba, helyi közösségbe ágyazott.* A kiadók versenyt korlátozó belső megállapodásai valójában nem abszolút korlátok, hanem folyamatosan változó magasságú belépési küszöbök, ahol a küszöb magasságára a piaci viszonyok, a közösség belső struktúrája és külső tényezők egyaránt hatással vannak.

Ez a homeosztatikus egyensúly egyszerre maximalizálja a versenyt és biztosítja a piac működéséhez szükséges anyagi ösztönzőket. Más szóval úgy biztosítja a közjót leginkább biztosító, ideális piaci viszonyokhoz közeli állapotokat, hogy e szempontot egyáltalán nem kell figyelembe

[69] Ezt a Társaság regiszterében foglalt jogok ellen az 1660-as években támadást indító Richard Atkins úgy fogalmazta meg, hogy az egész kiadói közösség kalózbandának tekinthető – ha tevékenységükre úgy tekintünk, mint a közös kulturális kincs privát érdekeknek történő alárendelésére. Ő a fenti problémát a könyvnyomtatás királyi előjoggá történő nyilvánításával kívánta orvosolni (Johns, 2010), azaz függetlenítette volna a közkincsnek tekintett kulturális területet a piaci szereplők döntéseitől, érdekeitől.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

vennie. A közjó növekedése ebben a szcenárióban tiszta externália, nem szándékolt, nem tervezett következmény.

3.4 A szerző és a szerzői jog születése

> „A szövegeket, a könyveket, a diskurzusokat csak akkor és annyiban kezdték valóságos szerzőknek (tehát nem mitikus vagy más fontos vallási személyeknek) tulajdonítani, amikor és amennyiben szerzőik büntethetővé váltak, azaz a diskurzus normaszegőnek bizonyulhatott. A mi kultúránkban – és bizonyára másokban is – a diskurzus eredetileg nem dolog, termék, tulajdon volt, hanem cselekvés, amely a szent és a profán, a törvényes és a törvénytelen, a vallásos és a szentségtörő kétpólusú mezején helyezkedett el. Kockázattal teli gesztus volt, mielőtt a tulajdon körforgását alkotó javak egyikévé válhatott volna" (Foucault, 1999/1979, 127.).

Eddig a pontig a kalóz jelenségét a kiadók közötti konfliktusok kontextusában vizsgáltuk. A 18. században azonban egy addig jobbára marginális szereplő is felbukkan a folyamatban. Az angliai sajtó szabályozása körüli polémiákban megjelenő szerző fogalma igazi szubsztanciával csak a század folyamán lezajló viták évtizedei alatt telik meg. Mivel ezekben a vitákban a szerző többek között a kiadók közötti konfliktusokon keresztül képes önmagát is definiálni, így a szerző kialakulásának története integráns része a kalózkiadók történetének: a „Mi a kalóz?" kérdés értelmetlen a foucault-i „Mi a szerző?" kérdés megválaszolása nélkül (Philip, 2005). És fordítva: a „Ki a szerző?" kérdés nem megválaszolható anélkül, hogy ismernénk azokat a kalózokat, akiknek a tevékenysége a szerző személyének, jogainak tisztázását végeredményben kikényszerítette.

Az alábbiakban a szerző születését irodalomtörténeti, társadalomtörténeti és jogtörténeti szempontból egyaránt leíró munkák felhasználásával (Hesse, 1990; Jaszi, 1991; Rose, M., 1988; Woodmansee, 1984; Woodmansee és Jaszi, 1994) megpróbálom rekonstruálni azt a folyamatot, ahogy a szerző, a kiadó egymás közötti konfliktusait felhasználva megtalálta saját helyét a kulturális piacok mechanizmusaiban.

A 16–17. század során kikristályosodott gyakorlat szerint szerzők nem, vagy csak alig szerezhettek privilégiumot (vagy Angliában copyrightot) a műveikre, ez a jog kevés kivételtől eltekintve a kiadókat illette. E jog (-fosztottság) azt is jelentette, hogy a szerzők a műveik hasznából

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

közvetlenül nem, csupán a kézirat eladásával részesedhettek, mely az esetek túlnyomó részében egyszeri, fix összeget jelentett, és csak ritkán találunk olyan megállapodást, mely a kiadások hasznának megosztásáról rendelkezett volna.[70] A szerző, a kézirat eladásával, örökre[71] lemondott a szöveg által termelt jövőbeni haszonról. A kéziratért kapott összeg sok mindentől függött, de talán egyetlen irodalmi kvalitás nem esett olyan súllyal a latba, mint az eladható példányszámra mindennél nagyobb hatással levő kalózkiadások okozta verseny.

Ahogy az a saját korában viszonylag híres londoni író, Samuel Richardson és dublini kiadója, George Faulkner közötti levelezésből kiderül, amint Faulkner tudomást szerzett arról, hogy minden óvintézkedés ellenére kiszivárgott az a kézirat, aminek a kiadásáról Richardsonnal megállapodott, és három másik ír nyomda is e mű nyomtatásával van elfoglalva,

> „Faulkner arról értesítette Richardsont, hogy kiszáll az egyezségből, és a másik háromhoz csatlakozik inkább. Jelezte, nem fogja kifizetni a kéziratért a kialkudott 70 guinea-t, legfeljebb annak ötödét. Az eddig megszerzett 12 ívet pedig átadta az újdonsült társainak." (Johns, 2004, 5.)

Az effajta érvágást csak az olyan kaliberű szerzők engedhették meg magunknak, mint Voltaire, aki élete vége felé a kiadók által fizetett összeg nagysága helyett inkább a szövegek minél szélesebb körű elterjesztésére ügyelt.

Voltaire nyíltan soha nem fordult kiadója, Cramer ellen. Darnton beszámolójából mégis az derül ki, hogy Voltaire a színfalak mögött meglehetősen szabadon üzletelt a korábban már említett neuchâteli kalózkiadó Ostervalddal.

„Ostervald 1770 márciusában egy másolat reményében ellátogatott Fereney-be [ahol Voltaire ez idő tájt tartózkodott]. Voltaire szívesen engedett a kérésnek, mivel ebben az időszakban már nem érdekelte, keres-e az írásaival. Több mint ötvenévnyi, kiadókkal szerzett tapasztalattal a háta mögött ismerte azok minden fogását, és azt is megtanulta, hogyan használhatja ezeket a trükköket egy nemesebb cél, a felvilágosodás

[70] Az első és sokáig egyetlen kivétel talán Milton Samuel Simmonsszal 1667-ben Az elveszett paradicsom kiadására megkötött szerződése volt, melyben Milton képes volt alaposan körbebástyázni saját jogait a kiadóval szemben (Rose, Mark, 1993, 27.).

[71] Az örökre alatt természetesen azt kell érteni, hogy az angol copyright a szokásjog szerint időben nem volt korlátozott, illetve a kontinensen a privilégiumok egy idő után automatikusan kerültek meghosszabbításra

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

terjesztésére, a »gyalázatos eltaposására«. Ez a magyarázata annak, hogy Voltaire beleegyezett abba, hogy ellátja Ostervaldot Cramer kefelevonatainak javított és kibővített másolataival, feltéve, ha minderről Cramer nem szerez tudomást. Más szóval Voltaire boldogan kalózkodott önmaga ellen. A módszer alkalmas volt arra, hogy a másolatok száma növekedjen. Emellett azzal is tisztában volt, hogy a »Kérdések az Enciklopédiáról« egyébként is a kalózok áldozata lesz – már ha nem lenne furcsa ezt a kifejezést egy eleve illegális könyv esetében használni. Az STN-nel való kooperáció lehetőséget adott arra, hogy ezt a folyamatot az ellenőrzése alatt tartsa, miközben úgy tudjon újabb szemtelen megjegyzéseket írni a szöveghez, hogy azokat később letagadhassa. [...] Voltaire az itt következő, Ferney-ben kibocsátott, komikus engedélyhez hasonló elmésségekkel tompította a kalózkodás élét: »Ezúton engedem meg minden könyvterjesztőnek, hogy saját kockázatára, romlására és hasznára újranyomja butaságaim, legyenek azok igazak vagy hamisak.« [...] Mindezek ellenére Voltaire hű kívánt maradni kiadójához, és nem akarta őt azzal megbántani, hogy nyíltan együttműködik a kalózokkal. [...] Szerette volna Cramert jobb munkára ösztönözni, aki elhanyagolta a Kérdések nyomását, és az Enciklopédia új kiadásán dolgozva késésben volt Voltaire összes műveinek kiadásával is.” [72] (Darnton, 2003, 11–16.) Voltaire kezében a kalózokkal való üzlet a legitim kiadó ellenőrzésének az eszköze. Mint szerző abban érdekelt, hogy művei a lehető leggyorsabban, a lehető legjobb áron jussanak el minél több olvasóhoz. Voltaire azt is felismeri, hogy ha több helyre adja el a kéziratot, úgy magasabb jövedelemre tud szert tenni, legalább részben lefölözve a nem hivatalos kiadások által termelt hasznot is.

Természetesen az is igaz, hogy csak bizonyos, népszerű szerzők és bizonyos, nagyon keresett szövegek esetében éri meg ez a stratégia a kiadókkal szemben. A kalózkiadók a szerzők nagyobbik részére valószínűleg inkább a magyar Takács Ádám történetéhez hasonló hatással voltak:

> „a gönyi református lelkész arra hívta fel a helytartótanács figyelmét, hogy a halotti beszédeit kiadó Paczkó pesti nyomdász munkáját megbecstelenítve Landerer nyomdász az egész kötetet utánnyomta. Az ezzel okozott kár miatt Paczkó elállt attól, hogy

[72] Vesd össze a digitális kor szabad felhasználást engedő (például Creative Commons) licenceivel, melyek segítségével a szerzők, ha ennél formalizáltabb eszközökkel, de lényegében ugyanígy engedhetik meg műveik szabad másolását, terjesztését, átdolgozását.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a második kötetet is kiadja, félvén, hogy azt Landerer ismét elorozza." (Mezei, 2004)

A két történetben azonban közös az, hogy a 18. században bekövetkezett könyvpiaci robbanás a szerzők számára is elérhetővé tette a piacról való megélhetés lehetőségét. Ehhez azonban meg kellett küzdeniük nemcsak a legitim, de a kalózkiadókkal is a jövedelmek igazságosabb elosztásáért. E küzdelemben a legnagyobb sikert a szellemi alkotások és a tulajdonjog egymáshoz való viszonyának tisztázása ígérte.

A szellemi alkotások státusza a 16. és a 18. század között jelentős változáson esett át. Kezdetben, mikor a nyomtatott szövegek túlnyomó része vallásos mű, ezek státusza aligha lehet más, mint az Isten által diktált, így egyedül csak hozzá rendelhető tudás. Ezt a szöveghez fűződő viszonyt Carla Hesse (2008/2002, 28–29.) egy Luthernek tulajdonított szövegrészlettel, az „Ingyen vettétek, ingyen adjátok"[73] jézusi mondatával jellemzi. Luthernek a nyomdászokkal, a könyvpiac egészével és a szellemi munka jutalmával való viszonya azonban jóval összetettebb annál, hogy ezzel a maximával jól le lehetne azt írni. A reformáció tanainak elterjedése nyilvánvalóan nem lehetett volna lehetséges anélkül, hogy a kulcsszövegeket ne nyomtatták volna újra és újra nyomdászok, akikről Luther adott esetben még csak nem is hallott. Luther azzal is tisztában volt, hogy a megnövekedett kereslet milyen piaci lehetőséget hordoz, ezért talán pontosabb képet kaphatunk a protestáns etikáról, ha a Hesse által, a forrás nélkül megadott idézet helyett megnézzük, mit írt Luther a kérdésről:

„Mert Krisztus azt mondta: »mert méltó a munkás az ő jutalmára«. Nos, ha méltó, akkor senkit nem érhet szemrehányás azért, mert bért szed a munkájáért. Szent Pál még tisztábban fejezi ki magát: »Ekképen rendelte az Úr is, hogy a kik az evangyéliomot hirdetik, az evangyéliomból éljenek.« A törvény hivataláról szólva azt mondja: »Nem tudjátok-é, hogy a kik a szent dolgokban munkálkodnak, a szent helyből élnek, és a kik az oltár körül forgolódnak, az oltárral együtt veszik el részüket?« Még tovább, egy gyönyörű hasonlattal élve azt mondja: »Kicsoda katonáskodik valaha a maga zsoldján? Kicsoda plántál szőlőt, és nem eszik annak gyümölcséből? Vagy kicsoda legeltet nyájat, és nem eszik a nyájnak tejéből?« De különösképpen figyeljetek arra az összehasonlításra, amit a korintosziakhoz írott levelében ír: »Ha mi

[73] Máté 10:8.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

néktek a lelkieket vetettük, nagy dolog-é, ha mi a ti testi javaitokat aratjuk?«" (Luther, 1535, 1962)

Ezek szerint már itt felmerül a később Locke-nál hangsúlyossá váló kérdés az elvégzett munkáról és annak gyümölcséről. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a kalózkiadások Luther számára nem annyira az elmaradt jövedelmek, mint inkább a szövegek hanyag kezelése miatt okoztak gondot, legalábbis a nyomdászokhoz intézett dörgedelem erre enged következtetni:

„Áldás és békesség! Mi ez, kedves urak, hogy egymás romlását okozva, már nyíltan ki lehet rabolni a másikat, el lehet lopni a másét? Hát mindannyian útonállók és tolvajok lettetek? Vagy tényleg azt hiszitek, hogy az Úr megengedi és elnézi, hogy ily gaztettek nyomán gyarapodjatok? Egészen húsvétig dolgoztam a kommentárokon, amikor is a szedő, ki a mi munkánk verejtékéből él, titokban kilopta a nyomdából, és személyesen vitte el nagyra becsült városotokba, ahol mindenki legnagyobb kárára még mielőtt elkészülhetett volna, sietve kinyomtatták azokat. De még elviseltem volna ezt a kárt, ha nem úgy bántak volna könyveimmel, ahogy – sietve és hibásan kinyomtatva őket – olyannyira, hogy mire kezemhez érnek, aligha ismerhetek rájuk. Némely részeket kihagytak, itt elcseréltek párat, néhányat meghamisítottak amott, megint más részek javítás nélkül maradtak. És ezek még tanultak Wittenbergben betűvetést, nem úgy, mint azok, akik Wittenbergnek még csak a tájékán sem jártak. Ez egyszerűen gazemberség. Figyelmeztetek tehát mindenkit, hogy óvakodjon a hat, szombati kommentártól, merüljenek ezek feledésbe, mert nem ismerem el őket sajátomként. Halljátok a figyelmeztetésem, kedves nyomdászok, akik így loptok és raboltok. A Rajna más városai, Strassburg stb. nyomdászai nem tesznek úgy, ahogy ti tesztek, és ha tennének is, nem bántana minket ennyire, mivel kiadásaik nem érnek így el hozzánk, ahogy a tieitek, kik jóval közelebb vagytok. Mert tudjátok, mit mondott Szent Pál a Thessalonikabeliekhez írott levelében: »Hogy senki túl ne lépjen és meg ne károsítsa valamely dologban az ő atyjafiát: mert bosszút áll az Úr mindezekért, a mint elébb is mondottuk néktek és bizonyságot tettünk.« Egy nap még megismeritek e szavak jelentését. Nem úgy lenne-e illendő, hogy egy keresztény, pusztán felebaráti szeretetből várjon

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> egy-két hónapot, mielőtt lemásolja mások munkáját? Tűrtünk, míg tűrhetetlenné nem vált a helyzet, és meg nem akadályozott minket abban, hogy folytassuk a próféták nyomtatását, mivel nem akarjuk ezek romlását is szemmel követni. A mohóság és irigység így késlelteti az Isteni Szó terjedését, és minderről ti tehettek. Engedjetek a mohóságotoknak, ahogy tetszik, míg barbárnak nem neveztetünk mi Németek, de könyörgöm, ne Isten nevében tegyétek mindezt. Az ítélet bizonyosan eljő. Jobb idők reményében. Ámen." (Luther, 1525, 2009)

A szövegek szerzőtől való függetlenségének ideája, de legalábbis az alkotás anyagi motiváltságának visszautasítása különböző kontextusokban még évszázadokon keresztül fennmarad. Defoe korábban már idézett, a sajtó szabályozásáról írott esszéjében (Defoe, 1704) pontosan a ugyanezek az érvek merülnek fel majd két évszázaddal később, és hasonló a kétféle kalózkodáshoz: a szöveget csonkító transzformatív kalózkodáshoz és az egyszerű másoláshoz való viszonya is. Defoe ugyanúgy az általa írt szövegek megcsonkítása ellen tiltakozik a leghevesebben, mint Luther. Ehhez képest a szöveghű másolatok miatt kieső jövedelmek problémája másodlagos.[74]

A világi hívságokat nem ismerő irodalom és költészet magasztos képe a felvilágosodásban kiegészül az objektív természeti igazságok szerzőtől való függetlenségével. Ha a világ, a természet megismerhető, feltárható objektív igazságokból áll, akkor a szerző nem feltaláló, csupán felfedező, s így a hangsúly nem a szerzőn, hanem az igazságon kell legyen. E felfogás mellett, és a szerinte pusztán a formában megtestesülő szellemi tulajdon ellen Condorcet érvelt a legszenvedélyesebben:

> „Tételezzük fel tehát, hogy egy könyv hasznos, mert az igazság, amit tartalmaz, azzá teszi. A szerző által megszerzett kiváltság nem terjed el odáig, hogy megakadályozhasson mást ugyanezen igazságok kifejtésében, hogy másvalaki érthetőbben fejezze ki, vagy meggyőzőbben bizonyítsa azokat, hogy jobbítsa vagy kiterjessze a következtetéseket. Így ez igazán hasznos könyv szerzője

[74] Érdekes és szembetűnő a kontraszt, hogy mára milyen radikálisan más lett a transzformatív és a transzformativitást nélkülöző másolás egymáshoz viszonyított kulturális megítélése. A remixkultúra apostolai (Lessig, 2001) a szerzői jogi rezsim reformjának egyik legfontosabb kérdését a transzformatív felhasználások útjában álló jogi akadályok lebontásában látják, s ezzel amellett érvelnek, hogy a szerző által évszázadokon át hangoztatott, a fentiekhez hasonló érvek minden aggodalom nélkül sutba dobhatók.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> valójában nem élvez kiváltságot. A kiváltság tehát a kifejezésre, a mondatokra létezhet csupán, de nem vonatkozhat a tartalomra és az ideákra. A szerző szavaira, nevére vonatkoznak csupán. Létokuk tehát nem az, hogy a feltalálónak hasznos találmányáért járó jutalmat biztosítsák, csak arra jók, hogy a szerző, kellemes szófordulataiért magasabb árat szabhasson." (Condorcet, 2002, 58.)

Ezek az elképzelések a 18. században lezajlott könyvpiaci keresleti robbanás által lehetővé tett anyagi függetlenség ígéretével szemben egyre nehezebben voltak tarthatók. Különösen igaz ez azokra a könnyedebb, kevésbé emelkedett szövegtípusokra, melyek az újonnan megjelenő olvasóknak: nőknek, újságokban kikapcsolódást keresőknek, szegényebb, alacsonyabb iskolázottságúaknak és/vagy társadalmi státuszúaknak készültek. Ahhoz azonban, hogy a szerzők részt kaphassanak a néhány évized alatt sokszorosára bővült piac jövedelmeiből, létre kellett hozni a modern szerzőt, aki a munkájával valami egyedi, megismételhetetlen és különleges dolgot hoz létre, mely természetszerűleg tulajdonként is megjelenik. Tulajdonként, mely szabadon elidegeníthető, örökölhető, hasonlóan a fizikai javakban megtestesülő tulajdonjoghoz. Tulajdonként, mely képes az önállósodásra törekvő szerző anyagi függetlenségének záloga lenni. Ezt a csatát három fronton is meg kellett vívnia a szerzőknek. A patrónusok helyett a piacról megszerzett anyagi függetlenséget a legitim és a kalózkiadókkal szemben egyaránt meg kellett védeni, s emellett a cenzúra elnyomása alól szellemileg is felszabadult autonóm szerzőt is meg kellett teremteni.

A 17–18. századi szerző előtt álló e hármas kihívás kapcsán Defoe lehengerlően érvel a szövegek előzetes cenzori ellenőrzése ellen, azt állítva, hogy a felforgató szövegek megjelenése ellen a legjobb védekezés nem a cenzúra, hanem az anonim szövegek betiltása, azaz a szerző nevének feltüntetése. A véleményéért kiálló, azért felelősséget vállaló, tehát számon kérhető szerző nemcsak a sajtó ellenőrzésének legigazságosabb módja, de a sajtó ellenőrzését kívánó politikai erők ellenőrzésének eszköze is. Ám igazságtalan lenne – folytatja Defoe –, ha ez a felelősség nem társulna a szövegek hasznának szerző kezébe adásával.

Defoe szövegéből Milton és Locke korábbi érvei köszönnek vissza. Milton 1644-ben megjelent Aeropagiticája fél évszázaddal Defoe előtt szintén a szövegek előzetes engedélyeztetése ellen tiltakozik. Miltont nem a szerző anyagi érdekei érdeklik, ő inkább a cenzori gyámkodást próbálja lerázni az értéket és autoritást teremtő, autonóm szerző

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

személyének felrajzolásával. Talán Miltonnál is fontosabb Locke, és az 1689-ben megjelent *Két értekezésben* megfogalmazott természetjogi érvelés (Locke, 1689/1986), ami ugyan nem foglalkozik a szellemi tulajdonnal, ám a tulajdon eredetével kapcsolatban ott megfogalmazott okfejtés később újra és újra felbukkan a szerzők művekhez való joga mellett érvelők eszköztárában.

A cenzúra elleni küzdelmet nagyban segítette, hogy a kor gyorsan változó erőviszonyai között az előzetes cenzúra intézményei egyre kevésbé voltak működőképesek, már csak azért sem, mert a bel- és külföldi nyomdák és kiadók egyéb, legitim munka hiányában előbb-utóbb szükségszerűképpen ráfanyalodtak a tiltott művek nyomtatására. Az erősen koncentrált, az ipar számos szereplőjét a legitim szövegek kiadásából kiszorító piacszerkezet, és az erős, kiadás előtti ellenőrzést preferáló cenzori hatalom kombinációja az ellenőrzés gyengeségének köszönhetően előbb-utóbb mindenhol a betiltani tervezett szövegek feketepiacainak felvirágzásához vezetett. Ezt a helyzetet, és az adott körülmények között lehetséges egyetlen megoldást, azaz a privilégiumok felszámolását és a sajtó előzetes ellenőrzésének lazítását Angliában is, Franciaországban is viszonylag gyorsan felismerték. A központi hatalom célja mindig is az információs hegemónia fenntartása és megőrzése volt. Ezt a célt szolgálta a privilégiumok rendszere, ezt a célt szolgálta Angliában a Stationers' copyrightjának támogatása, és végül a célt szolgálta az is, amikor az államhatalom végül elismerte a szerzőt:

> „Az abszolutista állam által megteremtett szerző sokkal inkább a királyi adminisztráción belül született politikai kezdeményezésnek köszönhető, mint valamely piaci tiltakozásnak, és azt az explicit célt szolgálja, hogy a szerző és az állam közé ékelődött kiadó kiiktatásával megerősítse a az állam ellenőrzését a forma, a tartalom és a tudás terjesztésének módjai felett. Ettől a pillanattól fogva a szerző a tudás nyilvánosságra hozataláért közvetlenül a Koronának és a törvényeknek tartozott elszámolással." (Hesse, 1990, 114.)

A szövegeiért felelősséget vállaló, és azok hasznából részesedni akaró szerző azonban szükségszerűképpen konfliktusba kerül a szövegeket kinyomtató, terjesztő, piacra juttató kiadók érdekeivel. E konfliktus korántsem új keletű. Gyökerei részben a kiadók privilégiumokon – és Angliában a copyrightrendszeren – keresztül szerzett monopóliumaira, és e monopóliumok korábban tárgyalt negatív hatásaira vezethetők

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

vissza. Locke az angol Licensing Act 1695-ben esedékes meghosszabbítását megelőző viták során írta a következőket:

> „Irracionális és igazságtalan az az állapot, hogy bármely személy vagy társaság kiváltsága lehet a régi szerzők kinyomtatásának kizárólagos joga; azok [a kiadók] esetében pedig, akik ma élő és író szerzőktől vásárolnak kéziratot, megfontolandó lenne e tulajdonjog fennállásának hosszát, a könyv első kiadását, vagy a szerző halálát követő néhány, mondjuk ötven vagy hetven évben korlátozni. Meggyőződésem, hogy abszurd és nevetséges az az állapot, amikor bárki úgy tehet, mintha birtokolhatná vagy átruházhatná oly szerzők munkáit, kik azelőtt éltek, hogy a könyvnyomtatást ismerték vagy használták volna Európában." Locke, Memorandum on the 1662 Act (1693), idézi (Rose, Mark, 1993, 33.)

Locke felismerte, hogy a kiadói monopólium korlátozása nemcsak a klasszikus művek esetében fontos, de a kortárs szövegek is hasonló sorsra juthatnak a jövőben, ha a kiadók örökös jogot szereznek a szerzőtől megvásárolt szövegekre. A szerzők olvasóként megélt negatív tapasztalatai, és a felvilágosodás ideáinak, szövegeinek szabad áramlása felett érzett izgalom azonban koránt sem jelentette azt, hogy a kiadói tulajdonjog korlátozásával egy időben a szerzők ne szerették volna saját tulajdonjoguk maximális kiterjesztését. Locke, és később Young természetjogi érveléséből ez utóbbi természetszerűleg következett, mint ahogy a szerzők legnagyobb bánatára az is, hogy ezeket a jogokat a kiadók a szerzőkkel kötött szerződéseken keresztül ugyanolyan feltételekkel gyakorolhatják, mint maguk a szerzők. E skizofrén helyzet legjobban Denis Diderot-nak a párizsi kiadók által megrendelt, a szellemi tulajdont védő írásában érhető tetten, aki úgy kénytelen védeni a tőle megrendelt kiadói álláspontot, hogy nem egy esetben maga is áldozata volt[75] azoknak a kiadóknak, akik mellett érvelt:

[75] „A Diderot-t megbízó könyvkereskedők érthető módon elégedetlenek voltak az eredménnyel. Csak azután terjesztették be az elkészült iromány t Sartinhez, hogy jelentősen átírták, és új címet is adtak neki: *Jelentés Formájában Megfogalmazott Vélemények és Megfigyelések a Könyvkereskedelem és Különösképpen a Kiváltságok Tulajdonviszonyainak Jelen- és Múltbeli Állapotáról*. Ez az új cím tanúskodik arról a távolságról, ami Diderot eredeti szándéka – a sajtószabadság és a szerzőt illető tulajdonjogok melletti kiállás – és a könyvkereskedőket egyedül érdeklő téma – nevesül a kiváltságok rendszerének fenntartása és e tulajdon örökkévalóságának, visszavonhatatlanságának és átruházhatóságának elismertetése – között volt. Akárcsak az Enciklopédia egyes cikkeit, a kiadók Diderot Levelét is drasztikusan újraírták, eredeti formájában majd csak 1861-ben jelenhetett meg." (Chartier, 2002, 65.)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

„Nem tartozik-e a szerzőhöz legalább annyira munkája, mint háza vagy birtoka? Nem idegenítheti-e el a tulajdonát mindörökre? Meg kell-e számára engednünk, hogy bármilyen okból visszavonhassa a tulajdonjogot attól a személytől, akinek korábban szabad akaratából átadta azt? Vajon nem ugyanolyan jogokat kell-e élvezzen az, akinek a tulajdonjog átadásra került, mint amilyet más tulajdonosoknak biztosít a kormány a bitorlókkal szemben? [...] Milyen tulajdona lehet egyáltalán az embernek, ha a szelleme munkája – e neveltetéséből, tanulmányaiból, estéiből, korából, kutatásaiból, megfigyeléseiből létrejött különös gyümölcs, legszebb órái, élete leggyönyörűbb pillanatai, saját gondolatai, szívében ébredt érzései, önmaga legértékesebb része, mindaz, ami múlhatatlan, ami halhatatlanná teszi őt – nem tartozhat hozzá? Mily csodálatos a hasonlóság, mely az ember, az ő legalapvetőbb lényege, a lelke, és a mező a rét, a fa és a szőlőtőke között van, melyet a természet a kezdetekkor mindenki számára egyenlően felkínált, s melynek művelése jelenti a birtoklás első legitim forrását? Kinek lenne a szerzőnél több joga elajándékozni vagy eladni mindazt, amit megalkotott? Nos, a tulajdonjog igazi mércéje a vevő által élvezett jogok köre. Ha gyermekeimre hagyom a műveimre vonatkozó kiváltságokat, ugyan ki merné tőlük elvenni azokat? Ha magam vagy gyermekeim szükségletei arra kényszerítetnének, hogy e kiváltságokat eladjam, vitatható lenne-e a vevő tulajdonjoga anélkül, hogy az igazságosság minden alapelve meg ne sérülne? Mily nyomorúságos lenne e nélkül a szóból élő ember sorsa! Örökös gyámság alatt úgy lenne kezelve, mint a fogyatékos gyermek, kinek kiskorúsága soha véget nem érhet. Persze a méh sem magának gyűjti a mézet, de van-e joga bárkinek úgy használni egy másik embert, ahogy e mézkészítő rovart használja? [...] Ha rossz üzletet kötök, azt magam kárára teszem. Nem kényszerített senki, hogy így tegyek. Ugyanaz a sorsom, mint bárki másnak, és ha rossz a helyzetem, vajon hogy remélhetitek, hogy javítotok rajta azzal, hogy elveszitek tőlem a tulajdonom elidegenítésének jogát, és semmissé teszitek a vevővel kötött szerződésem?” (Diderot, 1763, 2002)

A 17. század második felében Angliában megkezdett viták Európában a 18. század során tovább folytatódtak. E viták épp a két véglet, az idejétmúlt privilégiumok és a szabályozás teljes hiánya közötti egyensúlyi pont megtalálását szolgálták: vajon az irodalmi művek tulajdonjoga

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ugyanolyan jog-e, mint bármely más jószág tulajdonjoga, s mint ilyen, örök időkre szól, vagy épp ellenkezőleg, az irodalmi, képzőművészeti művekben megtestesülő innováció inkább az ipari találmányokhoz, felfedezésekhez van közelebb, melyek a társadalom vagy az uralkodó által biztosított privilégiumon keresztül élvezhetnek csak védelmet? E kérdés tétje részben a kiadók által felhalmozott szövegekhez kapcsolódó jogok értéke volt: amennyiben azok nem tekinthetők ugyanolyan tulajdonnak, mint bármely más tulajdon, úgy a jogok kimerülésével azok értéküket vesztik, ami több mint érzékenyen érinti a legnagyobb kiadókat. De e viták során arra is fény derült, hogy a kiadók és szerzők érdekein túl is vannak a kérdésben érintett szereplők.

A köz, a közösség érdekeinek felismeréséhez két út is vezetett. Az erősen kereskedelmi orientáltságú Angliában a közérdek az időben végtelen monopóliumok társadalomra rótt költségein keresztül jelent meg. Európában ezzel szemben a szerzők felvilágosodásban vállalt/elvárt szerepe diktálta a tulajdonjog korlátozását.

> „Minden kiváltság a szabadságra kivetett korlátozás, a többi polgár jogainak korlátozása. Ebben az esetben a kiváltság nemcsak azok számára okoz kárt, akik másolatot szeretnének készíteni, de azoknak is, akik másolathoz szeretnének jutni, mivel igazságtalan minden, ami az árat megnöveli. Indokolja-e a közérdek ilyen áldozat meghozatalát? Ez az a kérdés, amit körbe kell járnunk; más szóval a kérdés az, hogy szükségesek és hasznosak-e a kiváltságok, vagy kártékonyan hatnak a felvilágosodás terjedésére? Bacon akkor is megmutatta volna az igazsághoz vezető utat, ha nem lettek volna a könyvipari kiváltságok. Kepler, Galileo, Huygens és Descartes felfedezései is megszülettek volna, Newton is felfedezte volna a világot alkotó rendszert, d'Alembert is megoldotta volna azt a problémát, amit a napéjegyenlőség időpontjának vándorlása jelent. A véráram és az ingerek felfedezése, Stahl, Bergman, Scheele, Priestley és a hozzájuk hasonló férfiak sikeres kutatásai nem a kiváltságok eredménye. A felvilágosodáshoz más területeken legtöbbet hozzátevők munkái – az Enciklopédia, Montesquieu, Voltaire, Rousseau művei szintén nem élvezték a privilégium által nyújtott előnyöket." (Condorcet, 2002)

Hosszú út vezetett a közösség érdekeinek elismeréséhez. A merkantilista gazdaságpolitika az államban megtestesülő gazdasági közösség

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

érdekeit fogalmazta meg a nemzetközi kereskedelem viszonyai között. A 17. században az angliai monopóliumellenes törekvések ugyancsak a közérdek gazdasági szempontjaira koncentráltak, ezúttal immár az adott közösségen belül. A felvilágosodással következett be a kulturális, nyelvi közösség, monetáris mutatókkal, gazdasági szempontokkal nem leírható érdekeinek felismerése. A gazdasági átalakulás nyomán bekövetkező társadalmi, kulturális (r)evolúció szükségszerűképpen kikényszerítette a szerző és a kulturális közösség egymáshoz való viszonyának tisztázását is.

> „A francia forradalmárok a jelentések és igazságok maximális cseréjében, ütközésében és társadalmi megtárgyalásában hittek és ennek megvalósulását próbálták elérni, nem e jelentések egyéni diktálhatóságát. A megértés csak úgy fejlődhet – hitték –, hogy a hozzáférés és csere lehetőségei javulnak. A kulturális rezsim átalakításával a forradalmárok nem az abszolutista rendőrállamnak, hanem a konfliktusra és tárgyalásra épülő liberális államnak szerettek volna kedvező feltételeket teremteni. A szerző fogalmának konszolidációjában a demokratikus polgári forradalom nem hozott előrelépést. A forradalmárok explicit célja ehelyett az volt, hogy letaszítsák trónjáról az abszolút szerzőt, a kiváltságok e teremtményét, és újrafogalmazzák őt, nem mint privát individuum, de mint a köz szolgálója, mint a mintaszerű állampolgár. Nemcsak olyan liberális államférfiak osztották a szerzőség ezen állampolgári megközelítését, mint Condorcet és Sieyès, de olyan kapitalista kiadók is, mint amilyen Panckoucke volt. A közjó iránt érzett felelősség magyarázza, hogy a szerző hatalmát a forradalmi törvénykezés a további konszolidáció helyett erodálni és destabilizálni igyekezett.” (Hesse, 1990, 130.)

A francia forradalom során eltörölt mindennemű könyvpiaci szabályozás, és az ennek nyomán bekövetkezett totális káosz és könyvpiaci összeomlás azonban rámutatott arra is, hogy a tudások piacaira a normák nélküli szabadrablás ugyanolyan káros hatással van, mint az uralkodói előjogból származtatott kiváltságok rendszere. A francia forradalom eltörölte az ancien régime privilégiumait és a cenzori rendszert. Ezek a döntések logikusan következtek az abszolutista monarchia lebontásának követelményéből, és a felvilágosodás tudások szabad áramlását célul kitűző filozófiai alapvetéséből. Az eredmény azonban felemásra sikeredett. A korábban virágzó kiadók tönkrementek, a könyvkiadás eltolódott a nagyobb befektetést igénylő, drágább művek felől a kevesebb

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

befektetést, és így alacsonyabb kockázatot jelentő pamfletek, egyéb efemer anyagok felé, mely efemer anyagok között a gúnyiratok, lázító anyagok voltak többségben.

Míg az ancien régime esetében a monopóliumok és a cenzúra intézményei, azaz a túlszabályozás vezettek el a heterodox szövegek nem kívánt terjedéséhez, addig a francia forradalom törvény nélküli periódusában épp a piaci szabályozás hiánya váltotta ki a lázító szövegek elterjedését.

> „Ha a könyvnyomtatás kereskedelmi bizonytalanságai arra ösztökélték a nyomdászokat és kiadókat, hogy az efemer anyagok nyomtatásában keressenek menedéket, úgy az efemer anyagok (értsd: lázító és rágalmazó pamfletek) áradata megállítható azzal, hogy helyreáll a könyvkiadás kiszámíthatósága és jövedelmezősége." (Hesse, 1990, 120.)

Ennek fényében érthető, hogy miért a lázítással kapcsolatos törvénykezés keretében találjuk a forradalmi rezsim első, könyvpiaci szabályozásának nyomát. Ez a törvényalkotási kísérlet végül nem jut eredményre, és csak 1793-ban születik meg az első francia szerzői jogi törvény. Szerzői jogi törvényt írtam, mert az időközben lezajlott viták végül kirajzolták azt a konstrukciót, mely a felvilágosodás eszméivel átitatott, a forradalmi szellemiség által megfogalmazott filozófiai elvárásokat képes volt összehangolni egy, az angliai önszabályozáshoz hasonló szabadversenyes piaci logikát hírből sem ismerő gazdasági hagyománnyal.

A Condorcet által képviselt megközelítés a közérdeket az ideák szabad áramlásával azonosította, s igyekezett minden akadály ez elől az áramlás elől lebontani. Ezzel szemben a párizsi kiadók a privilégiumok modelljét, azaz a kiadókhoz rendelt örökös monopoljog intézményét kívánták újraéleszteni. Ez utóbbinak soha nem volt komolyabb támogatottsága, de a törvények híján bekövetkezett szabadrablás állapota is kikövetelte a Condorcet-féle álláspont revízióját.[76]

Az 1793-as törvény végül a szerző halála plusz tíz évben limitálta a szerzőknek járó, átruházható kizárólagosságot. A tulajdonjog időbeli limitálása mögött felsorakoztatott érvek egyértelműen a felvilágosodás információs szabadságról, a közérdekről alkotott elképzeléseit tükrözik.

[76] Az időközben elfogadott, a sajtó tartalmi kérdéseit rendező törvény végül sikeresen emelte ki a szövegek tulajdonjogáról szóló diskurzust az aktuálpolitikai megfontolások mezőjéből.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „Condorcet eredeti álláspontjával szemben a [z elfogadott törvényt előkészítő] Sieyès által benyújtott javaslat úgy érvelt, hogy a felvilágosodás elterjedésének ügyét nem az ideák birtokviszonyokból való kiemelése szolgálja a leginkább, hanem a könyv, mint jogilag definiált és védett jószág fennmaradásához szükséges körülmények biztosítása" (Hesse, 1990)

Innen eredeztethető a kontinentális szerzői jog és az angolszász copyright közötti különbségek egyik legfontosabbika: míg a copyright-rendszerben a szerző egy autonóm gazdasági érdekekkel rendelkező individuum, akiknek a szövegek felett gyakorolt tulajdonjogát a monopóliumok elkerülése végett szükséges korlátozni, addig a francia forradalomban megszületett szerző a felvilágosodás által megteremtett és a felvilágosodás értékeivel átitatott nyilvánosság főhőse, akit épp csak annyi anyagi ösztönzővel kell ellátni, amennyi képes e nyilvánosság gazdasági fennmaradását biztosítani.

Az „épp csak annyi" mértékének pontos meghatározása azóta központi problémája a szerzői jogi diskurzusoknak, mióta a tulajdonjog e limitje megjelent. Sokféle különböző diszciplína kísérletezik azzal, hogy érvényes állításokat tegyen a köz és a szerző érdekei között egyensúlyt teremtő korlátozás szükséges és elégséges mértékéről. A forradalmi hevület múltával azonban sajnos e viták sorsa hasonlatossá lett a könyvpiaci monopoljogok korábbi alakulásához. Először is a köz, a társadalom, a nyilvánosság érdekei gyorsan másodlagossá lettek a kereskedelmi megfontolások mellett, melyek különösen az – alapvetően kollaboratív erőfeszítést és nagy tőkebefektetést igénylő – audiovizuális iparágak megjelenésével váltak szinte kizárólagos szemponttá. Másrészről az iparágra jellemző, a piaci kockázatot az integrációval kezelő gazdasági logika ismét kitermelte azokat a piaci szereplőket, akik végül újfent elég erősek ahhoz, hogy a maguk érdekei felé hajlítsák a törvényi védelem köréről és mértékéről szóló diskurzust és döntéseket.

Végeredményben ugyanis mindegy, hogy a Társaság regiszterébe bejegyzett copyrightról, a királyi privilégiumokról, vagy a szerzői jogi védelmi idő meghosszabbításáról van-e szó, ha privatizálható ezeknek az intézményeknek a sorsáról szóló vita és döntés, úgy az pontosan ugyanolyan eredményre vezet, mintha a művek lennének minden megkötés nélkül privatizálhatók. Ez a logika vezette Lawrence Lessiget az amerikai Copyright Act vég nélküli hosszabbítása kapcsán indított legfelsőbb

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

bírósági eljárása során,[77] és ugyanez a logika vezeti a nemzetközi szerzői jogi rezsimek fejlődésének legutolsó, a WTO TRIPS és az ACTA szerződésekkel fémjelzett szakaszát.

3.5 A helyi normák korszakának lezárulása

A 18. század végével lezárul a szerzői jog, s így a kalózok történetének első felvonása. Az összes szereplő megjelent a színen: a saját agendáját követő központi hatalom, az ipar, a szerző és az olvasó (pontosabban a köz) érdekei, motivációi többé-kevésbé tisztán állnak előttünk. Ugyanígy körvonalat öltöttek azok a konfliktusok és problémák, melyek az egyes szereplők között feszülnek, illetve amiket a szereplők inherens módon hordoznak magukban. A Diderot által feltett praktikus kérdések java része ma is érvényes:

> „Ma – pontosabban bármely hipotézisben – a kérdések, amiket meg kell vizsgálnunk, a következők: milyen válasz adható a könyvkereskedőket eddig ért, és a jövőben várható kárra; meddig kell tűrjük a külföldiek hazai kereskedelemre mért csapásait; mi a viszony a kereskedelem és az irodalom között; lehetséges-e gyengíteni az egyiket anélkül, hogy kárt okoznánk a másiknak; a könyvekre milyen kiváltságok vonatkozzanak, és hogy e kiváltságokat a többi, utálatos monopóliummal (kizárólagossággal) egy kalap alatt kell-e kezelni; van-e legitim alapja e kiváltságok időbeli korlátozásának, vagy megújításuk korlátozásának; mi a könyvkereskedő árukészletének természete; milyen tulajdonra vonatkozó jogokat szerez meg a könyvkereskedő a szerzőtől; és vajon e jogok örökösek-e vagy időszakosak?" (Diderot, 1763, 2002)

Az ebben az időben kialakult fogalmak máig áthatják a kulturális piacok működéséről, működtetéséről zajló diskurzusokat. Az ekkor

[77] Lessig álláspontja az amerikai copyrightszabályozás kapcsán az, hogy az a védelmi szint, melyet a törvény jelenleg a jogosultaknak biztosít, a közösség egésze szempontjából káros mértékben akadályozza a remixre épülő kreativitást és innovációt, illetve számos művet tesz a jogok tisztázatlansága miatt a piacon elérhetetlenné. Mivel ezt az álláspontját az amerikai bírósági rendszeren belül sikertelenül próbálta megvédeni [Eldred vs. Ashcroft, 537 U.S. 186 (2003)], ezért az utóbbi időben már a törvényhozást rabul ejtő (tartalomipari) lobbicsoportok politikai befolyásának korlátozásával igyekszik ráirányítani a figyelmet arra a régről ismert jelenségre, hogy a politikai döntéshozatali folyamatok gyakran védtelenek a befolyásos lobbik közérdeket sértő erőfeszítéseivel szemben.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

körvonalazódott konfliktusok, és a konfliktusokra adott válaszok ma is újra és újra felmerülnek anélkül, hogy lényeges változáson mentek volna keresztül. Mi a szellemi alkotás ontológiai státusza? Függetleníthető-e alkotójától, vagy arra mint alkotója birtokára kell tekintenünk? Milyen nyelven írhatjuk le a mű és alkotója közötti kapcsolatot? Milyen gyakorlati következményei vannak annak, ha egyik, vagy másik megközelítés mellett tesszük le a voksunkat? Hogyan módosul ez a viszony abban a pillanatban, amint megjelenik a színen a művet az olvasóhoz eljuttatni képes közvetítő? Milyen érdekek fűzik a kiadókat a szövegekhez? Mi következik ebből a kiadók és a szerzők viszonyára? Milyen motivációk vezérlik a kiadókat a tevékenységük során? Mi a hatása a különféle kiadói stratégiáknak az elérhető művek számára, árára, minőségére? Milyen felelőssége van a központi hatalomnak e viszony szabályozásában? Hogyan aggregálódnak a különböző érdekek egyetlen, koherens szabályozói vízióban?

Azt látjuk, hogy a piaci logika újra és újra hasonló irányba tereli a piacot alulról szerveződő folyamatokat: egy viszonylag kis létszámú, zárt, egymással kölcsönös függésben és versenyben álló kiadói közösségben előbb-utóbb hasonló normák alakulnak ki az iparág pusztulásához vezető verseny korlátozására. Az egyes szereplők önérdeke, hogy tiszteletben tartsák az elsőbbséggel, vagy más módon megszerzett jogot egy mű kiadására. Ezek a normák biztosítják a művek piacra juttatásához szükséges befektetés melletti ösztönzést. Azt is láttuk, hogy e normák nemcsak a versenyt korlátozó kizárólagosságot rögzítik, de azokat a feltételeket is, amelyek fennállása esetén e kizárólagosság véget ér, vagy amire nézve eleve nem is vonatkozik. E feltételek nem feltétlenül fogalmazhatók meg objektív kritériumok alapján, alapjuk sokkal inkább valami homeosztatikus egyensúlyra való törekvés, ami nem tolerálja a monopolhelyzettel való visszaélést, és a másik oldalon nem engedi meg kirívóan hátrányos helyzetek kialakulását. Vegyük észre, hogy különleges történelmi körülmények között ugyanezek a szempontok formálták a francia Forradalomban megszületett szerzői jogi szabályozást is.

Fontos észrevennünk, hogy ezek a közösség életét szabályozó normák a központi szabályozástól függetlenül, nem egyszer annak ellenére jönnek létre. A felülről oktrojált és az alulról kezdeményezett normák viszonya összetett. Az ebben az időszakban kialakuló törvényi keretek részben (ahogy a Stationers' Company esetében láttuk) a közösségi normákat követve jönnek létre, más pontokon kifejezetten e normák lebontása a feladatuk (ahogy azt az ír kiadók esetében láttuk). A legalitás és illegalitás újdonsült kategóriái ebben a korban még meglehetősen

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

képlékenyek: hiába a több évszázados gyakorlat és az ezt kodifikáló szokásjog, ha a politikai, társadalmi, kulturális térben bekövetkező egy-egy tektonikus rengés új egyensúlyi pontot jelöl ki. Mindebből az is következik, hogy az éppen adott kontextusban illegálisnak minősülő tevékenység sem rend nélkül való. Az illegális szférát egy más eszközökkel kikényszeríthető normarendszer szabályozza:

> „A magatartási kódexek nem azt szabályozzák, hogy hogyan kell jónak lenni, de minden prolongált interakció alapjául szolgálnak. Még egy formalizált viselkedési kódex (strukturált etikett) felállítása sem jelenti azt, hogy létezne a »helyes viselkedésnek« bárminemű univerzális etikája, ez csupán egy társadalmi forma explicit elrendezése, ami akár illegális vagy immorális is lehet. A magatartási kódex tehát semmit nem mond annak a törekvésnek az univerzális moralitásáról, melynek kontextusában megfogalmazásra került (ez gyakori implicit feltevés a professzionális viselkedési kódexekről szóló diskurzusban), ehelyett azoknak a szabályoknak az esetleges gyűjteményéről beszélünk, melyhez egy közösségen belül ellentmondásosan ugyan, de ragaszkodnak. Ennek a jelenségnek egy aspektusa, az, amit drámaian betyárbecsületnek neveznek, egyet jelent az általános társas viszonyokkal, azaz azzal a ténnyel, hogy az etika nem az előírások egy adott gyűjteménye, hanem minden társas interakció szükséges és folyamatosan újratermelődő összetevője.” (Rehn, 2003, 15.)

Ezek a normák az illegalitásban zajló tevékenység fair játékot biztosító szabályait biztosítják, azaz hasonló a céljuk, mint a jog eszköztárát igénybe vevő, céljait és megközelítéseit tekintve „felvilágosult” – azaz a közösség minden tagjának érdekei felett kompromisszumot teremtő – szabályozásnak. Az előző oldalakon tárgyalt konfliktusok a törvénytisztelő, becsületes kiadók és a „kalózok” között a legtöbb esetben abból fakadtak, hogy a dominánssá lett szabályok eltértek a közösségi normáktól és megsértették a tisztességes versenyről alkotott elképzeléseket – vagy azért, mert (1) néhány kivételezett helyzetben lévő szereplő képes volt a maga érdekei felé torzítani a szabályozást (ez később a „state capture”-ben, az állam érdekcsoportok általi zsákmányul ejtésében ölt újra testet), vagy azért, mert (2) egyéb, a közösségen kívüli endogén érdekek (mint a cenzori hatalom fenntartásának állami érdeke) torzítja el a kialakuló szabályozást, vagy azért, mert (3) a közösség határainak túlságosan szűk-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

re szabása miatt létrejövő negatív extern hatások (mint például a szerző érdekeinek figyelmen kívül hagyása) instabillá teszik az egyensúlyt.

A 18. század a nemzeti szerzői jogi törvények megszületésének és folyamatos fejlődésének évszázada. E nemzeti törvények elsődleges célja egy, a helyi piacokat az uralkodói önkénytől függetlenített módon szabályozó rend kialakítása. Az a forma, melyet végül e törvények elnyertek, egyszerre tükrözi a megelőző évszázadok gyakorlatát, és e gyakorlat kudarcaiból leszűrt tanulságokat. E belső fejlődés elképzelhetetlen lett volna e kor kalózai nélkül.

A következő, mintegy két évszázad kalózai némileg különböznek elődeiktől. Nemcsak azért, mert alapvetően immár egy globális nemzetközi kereskedelmi rend részei – hiszen ez csak egy alapvetően mennyiségbeli elmozdulás lenne attól, amit mondjuk, a svájci STN képviselt. Ez új kor kalózai – saját hazájuk törvénytisztelő vagy törvénysértő, de megtűrt polgáraiként – immár eltérő szabályozási koncepciók képviselőiként jelennek meg a színpadon, azaz a „kalóz" többé nemcsak az önérdekkövető egyén vagy vállalkozás, de az a nemzet is, mely tudatos politikával teszi lehetővé a működésüket, kialakítja, fenntartja, védi azt a szabályozási környezetet, melyben a kalóz aktív lehet. Az egyéni kalózok helyett jöjjön tehát néhány epizód a kalóznemzetek történetéből.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

4. fejezet

KALÓZKIADÓK, KALÓZÁLLAMOK – A NEMZETKÖZI SZERZŐI JOGI REZSIM

A 18–19. században a nyugati országokban sorra létrejönnek az adott ország kulturális, politikai, gazdasági viszonyait tükröző szerzői jogi törvények. Ezek a törvények a kulturális piacok rendjét az uralkodói önkény vagy a helyi szereplők önszabályozása helyett a szerző személyéhez rendelt limitált tulajdonjogok segítségével szabályozzák. E helyi törvények azonban ebben a korban nem, vagy csak esetlegesen terjednek ki az országhatárokon túl létrejött alkotásokra, s védik a külhoni szerzők érdekeit.

A nemzetközi szerzői jogi védelem hiányára nem egy ország erőforrásként, lehetőségként tekintett. Egyes államok – mint Belgium – szimplán üzletet láttak a kalózkiadások gyártásában és kereskedelmében, más országok számára – különösen ha nem volt nyelvi akadálya egy fejlettebb országban megtermelt tudás importjának – a nemzetközi copyright hiánya biztosította a modernizációhoz szükséges tudásokhoz való hozzáférés lehetőségét.

A nemzetközi szerzői jogi védelem iránti igényt viszonylag korán, a 19. században megfogalmazták azok a szereplők, akiknek erre a legtöbb joguk volt, s akiket az elmaradt védelem miatt a legtöbb sérelem ért. Az első nemzetközi szerzői jogi egyezmény a szerzők kezdeményezésére és nyomására jött létre Európában. E szerzői jogi egyezményhez való csatlakozással, a minimálisan járó védelem, az egyenlő elbánás elvének törvénybe iktatásával, tehát azzal, hogy lemondtak a helyi gazdasági, kulturális, politikai sajátosságok diktálta sajátos szerzői jogi rezsim fenntartásának igényéről, a csatlakozó államok elindultak a szerzői jogi standardizáció irányába.

Ennek a folyamatnak a nyomán a nemzetközi szerzői jogi szerződések központi kérdése az, hogy meddig, milyen érvekkel, milyen hatékonysággal és milyen következményekkel tartható fenn egy adott ország helyi körülményekre optimalizált szabályozása, a távolmaradás a nemzetközi rezsimektől? Milyen elvek, milyen értékek kellenek, hogy a nemzetközi szerzői jogi szabványokat meghatározzák? Hogyan hangolhatók össze az

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ugyanabban a multilaterális megállapodásban aláíró fejlődő és fejlett országok érdekei? Milyen eszközökkel ösztönözhetők az aláíró országok a szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítésére?

A 19., és különösképpen a 20. századi kalózok története e kérdések körül forog. E korszak kalózai már nem feltétlenül autonóm szereplők. Vannak természetesen köztük olyanok, akik nem keresnek a nemzeti hatalomban szövetségest, és leválnak a nemzeti és nemzetközi szerzői jogi rendről. De többségük egyrészt betagozódott a nemzetállami keretek közé, másrészt alkalmazkodott ahhoz a tényhez, hogy a nemzetközi kereskedelmi rendszert is egyre inkább a szuverén államok közötti egyezmények szabályozzák. Ebben a kontextusban újradefiniálódik a kalózkiadók és a hatalom viszonya. A nemzetközi egyezmények megszületésével a kalózkodás a nemzeti politika kérdésévé vált. A nemzetközi standardoktól való tudatos távolmaradás vagy csatlakozás hasznai és költségei nemzeti szinten jelentkeztek, az egymással esetleg konfliktusba kerülő nemzeti érdekeket a nemzeti politikai szintjén kell tisztázni. Ennek megfelelően ugyan a tényleges kalóztevékenységet továbbra is egyes kiadók követték el, de az őket tiltó, tűrő, vagy éppen nyíltan támogató politikákon keresztül az egyes nemzetek kapcsán kell feltennünk a *„Ki a kalóz?”* kérdést.

Az itt következő fejezet két nagyobb szakaszra tagolható. Az első szakaszban egy speciális esetet fogok bemutatni. Az Amerikai Egyesült Államok a 19. század legnagyobb kalózállama. Az Egyesült Államok törvényhozása jó egy évszázadon keresztül tagadta meg a külföldi szerzők jogainak elismerését. E szakaszban áttekintem a kalózpolitika kialakulását indokoló tényezőket, illetve azokat az érveket, melyek a kalózstátuszt képesek voltak az egyre növekvő nemzetközi nyomással szemben fenntartani. Az amerikai kalózköztársaság története két egymástól radikálisan különböző paradigmát ível át: e történet kezdetekor már léteztek nemzeti szerzői jogi és copyrightszabályok, de ezek még nem szerveződtek a szellemi tulajdonvédelmi szabályokat harmonizáló nemzetközi rendbe. A kalózköztársaság végét követő időszak viszont már arról szól, hogy az alapvetően a szerzők kezdeményezésére létrejött nemzetközi standardizációs törekvések hogyan alakulnak át a nemzeti iparágak által meghatározott nemzeti érdekek, és ezen keresztül a globális gazdasági, politikai hegemónia fenntartásának eszközeivé.

A fejezet második felében ezzel az utóbbi problémával, illetve a kulturális termelés, kereskedelem nemzetközi rendszereiben bekövetkezett, ezzel szorosan összefüggő változásokkal fogok foglalkozni. A 20. század, különösen a II. világháborút követő időszak a kulturális iparágak

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

radikális átalakulásának időszaka. Ez az átalakulási folyamat nem elválasztható attól a történettől, ahogyan a szellemi javak nemzetközi szabályozása változott. A globálisan egyre meghatározóbb szerepet játszó néhány iparági szereplő és a működésük jogi, gazdasági, kereskedelmi, ipari kontextusát megteremtő nemzetközi szerzői jogi rezsim párhuzamos fejlődése azonban nem értelmezhető azoknak az országoknak a történetei nélkül, akik ma ugyanazokkal a kérdésekkel küzdenek, mint amilyenekkel az Egyesült Államok küzdött majd 200 évvel korábban. A nyugati országok hegemón pozícióját tükröző globális szellemi tulajdonvédelmi rezsimben helyüket kereső fejlődő országok számára a kalózkodás nemcsak egy velük szemben gyakran megfogalmazott vád, hanem – mint az USA esetében is volt – a modernizációhoz szükséges erőforrások biztosításának egyik legfontosabb eszköze. A formálódó globális világrend és a fejlődő országok kapcsolatának áttekintése e fejezet második szakaszának témája.

4.1 Az amerikai kalózköztársaság – a nemzetközi kalózháború

> „Az angol irodalom minden kincse a mienk. Az angol írói mesterség úgy áramlik hozzánk, mint az éltető levegő, vámolatlanul, még a fordítás akadályát sem kell leküzdenünk. A kérdés mármost az, hogy vessünk-e ki rá adót, s vessünk-e ezáltal béklyót az intellektuális és morális fény körfogására? Építsünk-e gátat, hogy eltorlaszoljuk a tudás folyóinak áramlását? ” C. Sherman, és T. & J. W. Johnson észrevételei, 1842. június 13-án bemutatva a képviselőháznak és a szenátusnak. Idézi: (Solberg, 1886)

Az Egyesült Államok manapság a szellemi tulajdonvédelem nemzetközi bajnokaként tündököl, ám az amerikai szerzői jogi rezsim első száz éve nem más, mint vegytiszta, protekcionista kalózpolitika. Az első amerikai szerzői jogi törvény 1783-as megszületése és a külföldi szerzők jogait először elismerő Chase Act 1891-es elfogadása között eltelt több mint egy évszázad a kalózok és az állam viszonyának újratárgyalásáról szól, mely során kiderül, hogy a szerzői jogi rezsim immár nemcsak az országon belüli erőviszonyok függvénye, de az ország nemzetközi kereskedelmi (és politikai) rendszerben elfoglalt pozíciójával is szoros kapcsolatban áll.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> Az észak-amerikai kontinens első szerzői jogi törvényét, az angol szabályozást átvéve – és egyesek szerint félreértve (Patterson, 1968, 200.) – Connecticut fogadta el 1783-ban. A törvény mögött annak a Noah Websternek a személyesen kifejtett lobbitevékenysége áll, aki a kor legnépszerűbb nyelvtankönyvének[78] szerzője volt. E törvény a Statue of Anne nyomán[79] kétszer 14 évre biztosította az *amerikai* szerzők és örököseik jogi védelmét. Az ezt követő szűk 4 évben másik 11 államban született a connecticutihoz hasonló szabályozás, melyek legnagyobb része azt követően került napirendre, hogy Webster megjelent az adott állam törvényhozása előtt.[80] 1790-ben megszületett a szövetségi szintű szabályozás[81] szintén hasonló feltételeket biztosított, immár egységesen, a tagállamok mindegyikében[82], szintén *kizárólag csak amerikai lakosok és/vagy állampolgárok* számára. A törvény nyakatekert nyelven ugyan, de egyértelműen fogalmaz: „E törvényt nem lehet olyan, kiterjesztő módon értelmezni, hogy ezáltal tiltottá váljon bármely, az Egyesült Államok fennhatósága alá nem tartozó idegen részeken, vagy helyen, nem az Egyesült Államok polgára által írt, nyomtatott vagy kiadott térkép, ábra, könyv, vagy könyvek importja, eladása, újranyomása vagy kiadása az Egyesült Államok területén."

Az amerikai kalóz-évszázad megértéséhez két kérdést kell tisztáznunk. Először is kérdés, hogy milyen érvek vezettek a külföldi szerzők jogainak el nem ismeréséhez. Másodszor érdemes megismerni azokat az érdekeket, melyek mintegy egy évszázadon keresztül működésben tartották a rendszert. Harmadrészt meg kell tudnunk, hogy végül milyen

---

[78] A könyv címe „Grammatical Institute" volt.

[79] Azzal az apró, de fontos különbséggel, hogy az amerikai törvény eleve szerzőorientált volt, szemben a brit törvény *de facto* kiadóközpontúságával.

[80] Az amerikai szerzői jog fejlődéséről részletesebben beszél például (Bracha, 2005) vagy (Patterson, 1968).

[81] A szerzői jogi törvények megalkotását az amerikai alkotmány 1 (8) tette szövetségi kompetenciává. E szakasz a kongresszus jogosítványai között felsorolja a hasznos művészetek és találmányok létrehozását előmozdító törvények meghozását, azaz szövetségi szinten rendeli szabályozni ezt a kérdést.

[82] A Wheaton vs. Peters legfelsőbb bírósági döntés azt is egyértelművé tette, amit Angliában a Beckett vs. Donaldson eset tisztázott, azaz azt, hogy a törvényhozás által megalkotott szerzői jogi törvény nem egy természetjogi alapokon álló jogot erősített meg, hanem egy új jogot alkotott, mely limitált kiváltságot biztosít a jogosultak számára.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

érvek vezettek el a külhoni jogosultak érdekeinek elismeréséhez, és ez milyen formában valósult meg. Ezzel összefüggésben az is kiderül majd, hogy miért tűrték az amerikai kalózkiadások által leginkább sújtott brit kiadók, hogy egy évszázadon keresztül ki legyenek zárva egy hihetetlen tempóban növekvő piacról.

4.1.1 AZ AMERIKAI KALÓZKÖZTÁRSASÁG KIALAKULÁSA

Amint az az amerikai copyrightszabályozás geneziséből kitetszik, az amerikai szerzők, kiadók, s erőfeszítéseik nyomán a helyi és szövetségi törvényhozók nagyon is tisztában voltak a kulturális piacok gazdasági és kulturális jelentőségével. Erre enged következtetni, hogy az amerikai alkotmány megalkotása körüli diskurzusokban nem sokan[83] érzik feladatuknak, hogy a copyright *szükségessége* mellett érveljenek:

> „A [a központi kormányzatra ruházott jogkörök] negyedik kategóri[áj]a a következő jogköröket foglalja magában. 1. »A tudomány és a hasznos művészetek haladásának támogatására« vonatkozó jogkör, »azzal, hogy a szerzők és a felhasználók számára meghatározott időre kizárólagos jogot biztosít írásműveikhez és felfedezéseikhez«.
>
> Aligha lehet kérdéses e jogkör hasznos volta. Nagy-Britanniában a szerzői jogról ünnepélyesen kinyilvánították, hogy része a polgári jognak. Ugyanilyen helyénvalónak látszik, hogy a hasznos találmányok jogával a feltaláló rendelkezzék. Mindkét esetben teljes mértékben egybeesik a közjó és az egyéni érdek. Az állam nem hozhat külön-külön hatékony rendelkezéseket egyik esetben sem, és a legtöbb állam elébe ment a döntésnek akkor, amikor a kongresszus szorgalmazására törvényeket hozott ezen a téren." (Madison, 1998/1788)

„Mindkét esetben teljes mértékben egybeesik a közjó és az egyéni érdek."[84] Ekkor még nem sejteni, hogy Madison ezen mondata csak

[83] Lásd még: (Hughes, 2006)

[84] E gondolat talán leghevesebb ellenzője az USA harmadik elnöke, Jefferson volt, aki a szabadalmak kapcsán többször is jelezte, hogy az államilag garantált monopólium költségei nagyobbak lehetnek, mint a hasznok, illetve, hogy nehezen védhető a találmányokkal kapcsolatban az örökös, természetjogi érvelésen alapuló tulajdonjog (Hughes, 2006, 1026.).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

az amerikai állampolgárokra fog vonatkozni. A későbbi viták során azonban kiderül: a közjó – de legalábbis egyes meghatározó amerikai érdekek – és a külföldi alkotók érdekei nem minden esetben esnek egybe. Erről tanúskodik 1842-ben a törvényhozás előtt zajló vitában elhangzott érv:

> „Mindenkit megillet munkájának gyümölcse, legyen ez a munka fizikai vagy szellemi, de hogy e gyümölcsök mik is legyenek, annak megállapítása csak az általános közjó fényében lehetséges. A nemzetközi szerzői jogi törvény mellett szóló, a szerzőknek igazságot szolgáltató érv csak annyira lehet igaz, amennyire az egybe esik az egész jólétével. E kérdés valójában policy kérdés, és egyszerűen megfogalmazva nem szól másról, minthogy mindent összevetve e szabályozás a nemzet érdekeit szolgálja-e?" C. Sherman, és T. & J. W. Johnson észrevételei, 1842. június 13-án bemutatva a képviselőháznak és a szenátusnak. Idézi: (Solberg, 1886)

Az ügyben, hogy vajon mennyire állhatott az amerikai nemzet érdekében a brit irodalmi termelés olcsó utánnyomása, megoszlanak a vélemények. A külföldi, mindenekelőtt az angol szerzők el nem ismerése, az angliai jogosultak, kiadók copyrightjának semmibe vétele azt jelentette, hogy elvileg nem terhelte semmiféle költség az angol nyelvű szövegek amerikai importját. Azaz, az angliai irodalmi, tudományos stb. szövegek amerikai megjelentetése előtt csupán az Atlanti-óceán állt. A külföldi szerzők műveire vonatkozó védelem hiánya azt is lehetetlenné tette, hogy az amerikai kiadók közül bármelyik monopolizálhassa a könyvet. Más szóval, a külföldi szövegek esetében a tökéletes szabadverseny volt a kiindulópont.

A tudástranszfer és az amerikai olvasóközönség szempontjából pozitív hatással szemben meg kell említeni, hogy a külföldi szerzőket illető díj meg nem fizetése szükségszerűképpen hátrányos helyzetbe hozza a hazai szerzőket, akik joggal várnak el a munkájukért cserébe részesedést a hasznokból. Az ingyenes angol szövegekkel szemben a legkisebb, amerikai szerző által elkért összeg is magas lesz, ami nemcsak a szövegeik iránti kiadói keresletet korlátozhatja, de az amerikai szerzők által írt könyvek magasabb piaci árát is eredményezheti. Ebből egyenesen következik, hogy az amerikai szerzők versenyhátrányban vannak az olcsó importtal szemben, kisebb részt hasítanak ki a piacból, nehezebben épül ki

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a hazai kulturális termelés intézményrendszere, nehezebben, kevesebb és drágább hazai mű kerül a piacra.[85,86]

Az e tárgyban végzett empirikus kutatások azonban nem támasztják alá azt a sejtést, hogy az amerikai szerzők tartós hátrányt szenvedtek volna a brit szerzőjű, olcsó művek versenyétől. Bár jelentős, nagyságrendekre rúgó eltérést tapasztalhatunk, ha a brit és az amerikai árakat hasonlítjuk össze (Maidment, 1981), csak mérsékelt különbséget találunk, ha az árakat az amerikai piacon belül vizsgáljuk (Khan, 2004). Annak, hogy nagy volt az árkülönbség ugyanannak a műnek az amerikai kalózkiadása és a brit legitim kiadása között, az lehetett a legfőbb oka, hogy az egymással versengő amerikai kiadók a lehető legnagyobb hatékonysággal dolgoztak, míg a brit kiadók a brit piacon élvezett monopolhelyzetüket kihasználva magasan tudták tartani az áraikat.[87]

De mi lehet annak a jelenségnek a hátterében, hogy a brit szerzőjű amerikai kiadványok nem voltak jelentősen olcsóbbak az amerikai szerzők által írott műveknél? Khan (2004) szerint az alacsonyabb keresletre és az alacsonyabbnak gondolt minőségre való tekintettel az amerikai szerzők művei eleve olcsóbbak voltak, míg a külföldi művek magasabb árában megjelent a kézirat megszerzéséért folytatott verseny költsége, a népszerűbb művek esetében magasabb profitráta, a kiadók kartellje és a versenyt korlátozó egyéb informális megállapodások rendszere. Más szóval, ha közvetve is, de arra következtethetünk, hogy a népszerű angol szövegek hasznából az amerikai kiadóknak lehetőségük volt keresztfinanszírozni a magasabb kockázattal és alacsonyabb profitrátával megjelentethető hazai szerzők munkáit.

A külföldről importált, olcsó, minőségi irodalom[88] végeredményben – akárcsak korábban a brit piacokon – nemcsak a könyvkiadói ipar lábra

---

[85] Erről részletesen lásd: (Khan, 2002) 118. és 199. lábjegyzete, és (Khan, 2004). Clark (1960, 184.) szerint: *„a nemzetközi copyright elismerése szükséges előfeltétele volt annak, hogy a helyi szerzők, zeneszerzők és drámaírók virágzásnak induljanak Amerikában."*

[86] Ugyanezek az érvek merülnek fel ma, amikor a nemzetközi szerzői jogi rezsim uniformizálása, a fejlődő országok szigorúbb szabályok alá kényszerítése a feladat (Richards, 2004).

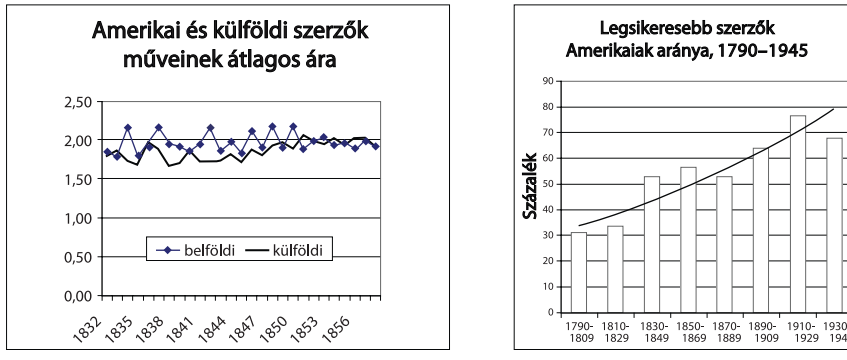
[87] „The British book industry exercised a coercive control over book prices by bringing out new books in small editions that cost large sums. When tariff duties were added to the British price, the expense was prohibitive for American buyers." (McVey, 1975, 73.)

[88] A gyorsan növekvő populáció és az ezt egyre jobban kiszolgálni képes postai rendszer, a vasúthálózat kiépülése, a gőzhajtású (rotációs) nyomdagépek megjelenése együtt vezettek a 19. század második felének könyv- és magazinpiaci robbanásához. Lásd még: (Beniger, 1986).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

állását segítette, de az olvasóközönség kinevelődését is. Ennek a folyamatnak az elemzések szerint az amerikai szerzők is haszonélvezőivé váltak, ami jól tükröződik mind a hazai bestseller szerzők arányának, mind a hazai művek árának alakulásában:

4.1 ábra A 19. században Amerikában kiadott hazai és külföldi szerzőjű művek ára, illetve az amerikai szerzőjű bestsellerek aránya az összes kiadott mű között ugyanebben az időszakban[89]

4.1.2 A SZINTETIKUS COPYRIGHTOK RENDSZERE – AZ AMERIKAI KIADÓK ÖNSZABÁLYOZÁSA

Az előzőekben már szó esett arról, hogy az Angliából importált szövegek árában megjelent a versenyt korlátozó erőfeszítések költsége is. A külföldi művek esetében az amerikai kalózkiadók a korábban már megismert szabadpiaci verseny kontextusában kellett hogy dolgozzanak. Ez a verseny e kiadók közötti is nagyon hamar kitermelte a versenyt korlátozni képes informális és önkéntes megállapodások rendszerét, a „szintetikus copyright"-ot (Khan, 2004), avagy a „courtesy of the trade"-et.

A szintetikus copyright a privát (írott, vagy szóbeli) megállapodások rendszere, mellyel a kiadók felosztották egymás között a piacot. A megállapodásokat be nem tartókkal szemben rendelkezésre álló szankciók – dömping, a partneri hálózatból való kizárás stb. –, akárcsak évszázadokkal korábban a brit, az írországi, illetve a francia piacra termelő kiadói közösségek esetében, képesek voltak hatékonyan, egészen a 19. század második feléig fenntartani a könyvpiaci rendet.

[89] Forrás: (Khan, 2004)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A szintetikus copyright amerikai kiadók között kialakult rendszerén túl, a piac logikája arra is rákényszerítette a kiadókat, hogy a megállapodásokba azokat az angliai jogosultakat is bevonják, akiknek a műveiért jog szerint nem kellett volna, hogy fizessenek. A brit első kiadásnak a lehető leggyorsabban kellett eljutnia az amerikai kiadóhoz, akár azon az áron is, hogy a szerzőtől kellett a kéziratot megvenni. Ez a tény – akárcsak az ír kiadók esetében, jó egy évszázaddal korábban – önmagában is elég volt arra, hogy *minden egyéb törvényi kényszer hiányában* is legyen olyan kiadó, melynek érdeke a szerzőnek, jogosultnak a kéziratért fizetni.[90] Az egymással versengő kalózkiadások között az elsőség gyakran a teljes piac learatását jelentette – különösen, ha a piacon először megjelenő kiadás telítette a kiskereskedelmi hálózatot is.[91]

A kéziratéhes amerikai kiadók és az angliai szerzők között létrejött megállapodások mellett számos nyomát találhatjuk az amerikai és az angol kiadók közötti informális megállapodásoknak és szövetségeknek is – annak ellenére, hogy a két kiadói kör elvileg éles versenyben állt egymással, s az angliai kiadók teljes joggal tekinthettek volna kalózként amerikai kollégáikra. Az önkéntes megállapodások hátterében itt is az amerikai piacokon megszerezhető elsőség biztosításának kényszere volt.

> „[Kirk, egy amerikai kiadó] tisztában volt azzal, hogy a külföldi szerzők jogainak el nem ismerése rengeteg kellemetlenséget okoz az angol kiadóknak. Gyógyírként »a kölcsönösség és bizalom alapjain álló« megállapodást javasolt angliai partnerének. Ez, röviden, az első amerikai újrakiadás hasznainak az angliai kiadóval való megosztásáról szólt, cserébe azért, hogy az elküldi

[90] „Ticknor and Fields paid foreign authors significant sums for early sheets, royalties or simple lump sums out of profits. For instance, the company offered Ł60 for the advance sheets for Robert Browning's Men and Women in 1855, and the following year paid Ł100 for the early sheets and engravings for Mayne Reid's juvenile fiction work, The Bush Boys. The firm also sent several unsolicited payments to Tennyson over the years out of profits on his poetry reprints. Such payments might ensure the coincidence of publishers' and authors' interests, and were recognized by reputable publishers as 'copyrights'."(Khan, 2004, 23.), de ez természetesen messze nem jelenti azt, hogy minden szerző, minden alkalommal megkapott volna minden neki járó pénzt.

[91] „In the early years of the nineteenth century publishers engaged in races in order to be the first in the market with popular books such as the works of Sir Walter Scott. A Waverley novel could be reprinted within twenty four hours through a gang system where the book was divided among as many as a dozen printers working at full capacity. Carey & Lea, a prominent Philadelphia firm, saturated the frontier markets before selling in New York, where rival printers stood ready to reprint at the first appearance of the books." (Khan, 2004, 21.)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> neki az angliai első nyomás egy példányát. A javaslat szerint Murray, az angol kiadó minden általános érdeklődésre számot tartó könyv lenyomatát, amint azok kikerülnek a nyomdából, elküldi Kirknek, aki ezért cserébe a nettó haszon harmadát fizeti." (Plant, M., 1939, 433.)

Az egymással hol kíméletlen versenyben, hol szoros érdekszövetségben álló brit és amerikai kiadók arra koncentráltak, hogy saját piacaik feletti ellenőrzést megszilárdítsák. Kevés energiájuk és motivációjuk maradt arra, hogy a olyan piacok ellenőrzésére is kísérletet tegyenek, melyeken – logisztikai problémák miatt – eredetileg maguk sem voltak jelen. A brit kiadók ahelyett, hogy az amerikai piacok lefölözésével foglalkoztak volna, azzal voltak elfoglalva, hogy megvédjék saját piacaikat az olcsó amerikai kínálattól. Ennek a védelemnek az eszköze elsődlegesen ismét csak az informális megállapodások rendszere volt, ezúttal a brit piacon.

> „A »courtesy of the trade« megállapodások arra engednek következtetni, hogy az amerikai és brit kiadók bűnrészesek voltak, és a gyakorlatban pontosan ez volt a helyzet. A brit kiadók nem exportálhattak az amerikai tömegpiacra anélkül, hogy meg ne zavarták volna saját mesterségesen magasan tartott áraikat. A brit könyvipar szoros ellenőrzés alatt tartotta a könyvek árát azzal, hogy az új címek csak kis példányszámban jelentek meg és hatalmas összegekbe kerültek. Amikor a vámok hozzáadódtak a brit árhoz, az amerikai vásárlók számára a költség prohibitívvé vált. A brit könyvipar nem engedélyezte az amerikai könyvek importját sem. Oly szoros volt a kapcsolat a brit könyvtermelők és terjesztők között, hogy a befolyásos könyvkereskedők szövetsége kész volt romlásba dönteni bármely kereskedőt, amelyik költség plusz alacsony jutalék modellben amerikai könyvek árusításával próbálkozott. Így a brit kiadók elfogadták »courtesy of the trade« szerződéseket, és eladták a kefelenyomatokat az amerikai kiadónak, így egyszerre jutottak munka nélkül szerzett jövedelemhez és sikerült a hazai piacot megvédeniük." (McVey, 1975, 73.)

A piacvédelemnek a copyright és az informális megállapodások csupán az egyik, és nem is a legfontosabb eszközei voltak. Mind az USA,[92]

[92] A polgárháborúig tartó időszakban a könyvekre kivetett importvám 8 és 15 százalék között mozgott.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

mind Anglia komoly importvámokkal igyekezett távol tartani a külföldön gyártott könyveket a hazai piacról. A fenti okok magyarázzák, hogy miért történhetett meg, hogy bár a brit kiadóknak alapvető üzleti és anyagi érdekében állt az amerikai kalózköztársaság felszámolása – és az amerikai kiadókat is sokszor hátrányosan érintette az amerikai szerzők angliai sikere –, erre mégsem tettek kísérletet.

4.1.3 AZ AMERIKAI KALÓZKÖZTÁRSASÁG FELSZÁMOLÁSÁRA TETT KÍSÉRLETEK

Természetesen a szerzők (britek, amerikaiak egyaránt) a kezdetektől fogva a nemzetközi copyright mellett álltak. Az általuk hangoztatott érvek – az igazságosságról, a szövegek megcsonkításáról, és nem utolsósorban az elmaradt jövedelmekről – azonban évtizedeken át kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy tényleges változás történjen az Egyesült Államokban. Az első lépés 1837-ben történt, amikor Henry Clay szenátor 56 brit író petíciójának hatására olyan javaslatot terjesztett az amerikai törvényhozás elé, mely védelemhez juttatta volna a brit, ír és francia szerzőket is. A brit irodalom színe-java így fogalmazott:

> „E petíciót aláírók mindegyike mind *anyagi javakban,* mind *reputációban* komoly károkat szenvedett el, melyet az okozott, hogy nincs oly törvény, mely az USA területén műveikre exkluzív jogokat biztosított volna." US Congress, Senate, Public Documents printed by the order of the Senate, 24th Cong. 2d Sess., 1836, Vol. II, Doc. No. 134, idézi (Clark, 1960), kiemelések tőlem.

A brit szerzők petíciója hiába találkozott az amerikai szerzők és egynémely értelmiségiek szimpátiájával, a Clay Bill soha nem jutott el az érdemi vita szakaszába.

Mások, így Charles Dickens személyesen próbáltak változást elérni. Dickens 1842-ben tett körutat az Egyesült Államokban. Tapasztalatairól így számol be:

> „Mint tudod, Bostonban is, és aztán Hartfordban is beszéltem a nemzetközi copyrighttól. Barátaim e vakmerőség láttán dermedten ültek. Mindenkit elnémított az a helyzet, hogy én, egymagam arra vetemedek, hogy az amerikaiak orra alá dörgölöm, hogy van egy pont, melyben sem saját polgáraikhoz,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> sem hozzánk nem igazságosak. Az semmiség, hogy minden élő között én vagyok e helyzet legnagyobb vesztese. Az igazi megrökönyödést az okozta, hogy volt egy élő, lélegző ember, aki elég vakmerő volt megmondani az amerikaiaknak, hogy valami rosszat tettek. Bárcsak láthattad volna a hartfordi asztal két oldalán ülők arcát, amikor Scottról kezdtem nekik mesélni. Bárcsak hallhattad volna, hogyan beszéltem róla. Erre az égbekiáltó igazságtalanságra gondolva forrni kezdett a vérem, s úgy éreztem magam mint egy óriás, mikor lenyomtam mindezt a torkukon." Idézi: (Sandison, 1986)

Dickens legközelebb 25 évvel később lépett amerikai földre, mikor is egy anyagilag felettébb sikeres felolvasókörutat tartott. Bár a helyzet semmit nem változott, ő maga már nem tett említést a külföldi szerzőket érő sérelemről, megjelenése csupán közvetett módon járult hozzá a kérdés napirenden tartásához.

A nem amerikai szerzők előtt nyitva álló másik stratégia az amerikai copyright megszerzése volt, például egy, a brit megjelenéssel egy időben vagy azelőtt az USA-ban megszervezett kiadással. Ezt a stratégiát követte többek között a kor két népszerű operettszerzője, a brit Gilbert és Sullivan is, akik a H.M.S. Pinafore című operettjük hihetetlen, ám annál kevésbé jövedelmező amerikai népszerűségét látva a következő, Penzana Kalózai[93] című operettjük bemutatóját már úgy szervezték, hogy a brit és az amerikai copyright egyaránt biztosítva legyen.

Időközben az amerikai szerzők is egyre határozottabban követelték a közvetve az ő érdekeiket is szolgáló védelem kiterjesztését. Először 1886-ban, majd három évvel később, 1889-ben is újra felbukkannak petíciók, melyekkel 145 amerikai szerző, illetve 114 déli író támogatta Chace szenátor nemzetközi szerzői jogokat elismerő törvényjavaslatát, annak előkészítési szakaszában (Solberg, 1925).

[93] A cím: The Pirates of Penzana, alig rejtett utalás a H. M. S. Pinafore amerikai kalózaira. Ennek ellenére maga a mű a kalózokat meglehetősen pozitív színben tünteti fel: árvákat és maguknál gyengébbeket nem támadnak meg. A Kalózkirály áriájának refrénje (az érdekesség kedvéért) „*And it is, it is a glorious thing/To be a Pirate King!*"

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

4.2 ábra Magnavox-reklám Gilbert és Sullivan, valamint a H. M. S. Pinafore *című zenés komédia főszereplésével*[94]

[94] Forrás: (Samuels, 2000)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

4.1.4 A NEMZETKÖZI SZERZŐI JOGI HARMONIZÁCIÓ FELÉ TETT ELSŐ LÉPÉSEK

Az amerikai szerzők egyre növekvő aktivitása egybeesik azokkal a folyamatokkal, melyek Európában a 19. század második felében zajlottak, s melyek nyomán – az USA aktív távolmaradásával – kiépült a szerzői jogok nemzetközi elismerésének intézményrendszere. A nemzetközi szerzői jogok eleinte bilaterális egyezményeken lettek elismerve: Dánia 1828-ban, Poroszország 1836-ban, Anglia 1837-ben döntött úgy, hogy reciprocitás alapján elismeri külföldi szerzők szerzői jogait. Franciaország 1852-ben minden külföldi szerző jogait egyoldalúan védeni kezdte. A bilaterális egyezmények azonban szükségképpen nem nyújthattak teljes védelmet, és emellett egyenlőtlenné tették az egyes országokban egyes szerzőknek járó védelmet. Ezt felismerve Franciaország, Victor Hugo vezetésével és kezdeményezésére, 1878-ben életre hívta az Association Litteraire et Artistique Internationale-t (ALAI), mely a nemzetközi egyezmények hiányát leginkább megszenvedő szerzőket gyűjtötte egy szervezetbe.

Az ALAI által 1883-ban Bernbe összehívott nemzetközi konferencia rakta le annak a multilaterális egyezménynek az alapjait, ami máig alapvetően meghatározza a szerzői jog nemzetközi intézményrendszerét.[95] A nemzetközi tárgyalások 3 éven át zajlottak, míg végül 1886 szeptemberében Németország, Belgium, Spanyolország, Franciaország, az Egyesült Királyság, Haiti, Olaszország, Libéria, Svájc és Tunézia aláírásával létrejött a Berni Uniós Egyezmény.[96] Az egyezmény lényege, hogy a tagországok ugyanolyan elbánásban részesítik a többi tagállam szerzőit, mint a saját szerzőiket. A rá következő években az egyezmény a nemzeti elbánás elve mellett számos minimumkövetelmény megfogalmazásával bővült, és kiterjesztette a védett művek körét.

Az Egyesült Államok, bár megfigyelőként részt vett a konferenciasorozaton, még jó egy évszázadig[97] nem csatlakozott az unióhoz. Ha figyelembe vesszük, hogy az unió 1896-os párizsi kongresszusán úgy változott az egyezmény, hogy a nem tagországok állampolgárai is teljes védel-

[95] A Berni Uniós Egyezmény történetéről lásd például: (Ricketson, 1986), (Kampelman, 1947)

[96] „[T]he Berne Convention and the Paris Convention did not create substantive law for member states; further, they also did not impose new law on the member states. Rather, they reflected, to a large extent, a consensus reached among the states which was legitimated by the existence of a similar system within their respective domestic countries." (Gana, 1995, 138.)

[97] Egészen pontosan 1989-ig.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

met élvezhettek akkor, ha az otthoni kiadással egy időben egy uniós országban is megjelent a mű, tökéletesen érthető az USA távolmaradása. Miután egy londoni vagy kanadai egyidejű kiadással uniós védelmet lehetett szerezni az amerikai szerzők műveire is, ráadásul mindezt úgy, hogy magának az egyezmények az elvárásait – különös tekintettel a szerző személyhez fűződő jogaira – nem kellett teljesíteni, az USA távolmaradása érthető lépésnek tűnik.

4.1.5 A NEMZETKÖZI COPYRIGHT ELISMERÉSÉHEZ VEZETŐ OKOK

Az USA azonban teljesen nem függetleníthette magát a világban zajló eseményektől. Ennek ellenére az évszázados kalózköztársaságnak 1891-ben véget vető Chace Act végül nem külső nyomásnak köszönhetően született meg, az elfogadásával megkoronázott (vagy más szemszögből éppen csak elkezdődött) folyamat hátterében ugyanis az amerikai belső piac átalakulása áll. A 19. század 50-es éveiben számos olyan változás történt, ami a szereplők érdekeinek elmozdulásához vezetett.

Az olvasóközönség – és így a forgalom – növekedésével a keleti parti kiadók egy része családi vállalkozásból professzionális vállalattá nőtte ki magát, ami jócskán átalakította azt a módot, ahogy egymással és a többi szereplővel üzletet kötöttek. A korábbi családi vállalkozások bürokratizálódásával a személyes megállapodások, szóbeli *gentlemen's agreementek* helyét a személytelen, adott esetben jogi útra terelt megállapodások veszik át. Átalakul a piaci szereplők köre is. A belső határok lezárulásával számos nagy múltú keleti parti cég kénytelen szembesülni a nyugati-középnyugati területeken aktív kiadókkal, illetve a könyvpiacon korábban alig jelen levő, de a mellékleteiken keresztül az irodalmi kiadványok piacára merészkedő havilapokkal és magazinokkal. Ebben a versenyben számos nagy múltú, keleti parti kiadó vérzik végül el.

A 1860-as évektől kezdve éreztette hatását a nyomdatechnológiában korábban bekövetkezett fejlődés[98], mely lehetővé tette nagy példányszámú kiadványok gyors előállítását. A század utolsó harmada az ún. „cheap book", azaz az olcsó könyvek kora. A gyenge minőségben kiadott, sokszor sorozatba szervezett kiadványok – Seaside Library, Lakeside Library stb. – csak a piacon már bizonyított művekből áll-

[98] 1827 és 1893 között *háromszázszorosára* nőtt az egységnyi idő alatt kinyomtatható oldalak száma (Beniger, 1986).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

tak.[99] Áruk, köszönhetően a nagy példányszámnak, az egyre hatékonyabb technológiának, a korrektúra hiányának és az olcsó, szervezetlen munkaerőnek, jóval a „hivatalos" – a copyrightért részben már fizető, korrektül előállított – kiadások alatt volt. Az olcsó könyvek piacára belépő új szereplőket már aligha lehetett beterelni a szintetikus copyright korábbi rendszerébe (Clark, 1960), az amerikai bíróságok pedig komolyan vették azt, hogy a külföldi szerzők művei esetében nincs mód a hazai verseny törvényen alapuló korlátozására, így a nagy múltú, keleti parti kiadók kezében nem maradt más fegyver, mint a *status quót* felrúgó verseny nemzetközi copyrighttal való korlátozása.

> „A nemzetközi szerzői jogi szabályozást egyedül néhány keleti parti kiadó és pár philadelphiai szedő igényelte. Mr. Hubbard szerint a javaslat nyugaton, északnyugaton és délen komoly ellenállásba ütközött. (Ezt az állítást az arkansasi Mr. Rogers is megerősítette.) Amerikában több olvasnivaló elérhető, mint a földkerekség bármely más államában, és ez a könyvek olcsóságának köszönhető." (January 25, 1890)

Az olcsó könyveken dolgozó szervezetlen munkaerő megjelenése volt az egyik legfontosabb oka annak, hogy megváltozott a külföldi szerzők védelmét korábban a leghevesebben ellenző nyomdaipari lobbi véleménye is. A nyomdaipar nettó haszonélvezője volt a külföldi kiadványok szabad hazai felhasználásának. Álláspontjuk csak akkor változott meg, amikor rádöbbentek, hogy az olcsó, sokszor csak a vonatút idejére vásárolt, s aztán eldobott, brit szerzők tollából származó könyvek előállításán legtöbbször alig fizetett, nem szakszervezeti tag nők dolgoztak. A szakszervezeti vezetők hamar felismerték, hogy a nemzetközi védelem a legjobb eszköz a nem szakszervezeti tag munkaerő kiszorítására (Warner, 1999), különösen, ha a *„manufacturing clause"* törvénybe foglalásával a külföldi versenytársakat is sikerrel ki lehet szorítani a hazai piacról. Az amerikai gyártást megkövetelő záradék támogatása ráadásul az amerikai kiadóknak is érdekében állt, hiszen ezzel úgy lehetett a külföldi szerzők jogait megvédeni, hogy közben ki lehetett zárni a külföldi kiadókat is az amerikai piacról. Ringer (1967, 1057.) szerint az amerikai szabályozásból csak 1986-ban kikerült *„manufacturing clause"* miatt a külföldiekre kiterjesztett védelem csupán látszólagos volt.

Végül nem szabad arról a tényről sem elfeledkeznünk, hogy a 19. század végére az USA már nem az a gyarmati sorból éppen kikecmergett

[99] 1885-ben 1500 különböző cím jelent meg ebben a formátumban.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

fejlődő ország volt, mint száz évvel korábban. Az Egyesült Államok, egy évszázad erősen protekcionista copyrightpolitikájának köszönhetően nettó kulturális importőrből lassan nettó kulturális exportőrré vált.

> „Ez idő alatt az amerikai kiadói ipar felnőtt, beérett. Webster álma a nemzeti irodalomról megvalósult – úgy is mint üzlet, úgy is mint esztétikai hagyomány. A kalózkodásnak kulcsszerepe volt a közönségek és a nagyméretű kiadói szervezetek létrejöttében, s ezzel párhuzamosan fejlődtek a szerkesztői, gyártási és kritikai funkciók is. Mindeközben, a kalózkodással megszerzett brit irodalom jelenléte, hosszú távon a szerzői hivatás fejlődését, új, sajátos témák, irodalmi formák és technikák invencióját is ösztönözhette." (Bender és Sampliner, 1996–1997, 268.)

4.1.6 A RABLÓBÓL LETT PANDÚR

A külföldi szerzők jogainak amerikai elismeréséhez a nemzetközi nyomás szükséges volt, de önmagában aligha lett volna elegendő. Az amerikai szabályok nem változtak volna meg a belföldi szerzők, a piacaik elveszésétől félő keleti parti kiadók és a nyomdák különös szövetsége nélkül. A helyi érdekek primátusa az univerzalisztikus ideák felett az 1891-ben elfogadott Chace Actben foglalt korlátozásokban is tetten érhető. A külföldi szerzők, művek védelmének megszerzését a *manufacturing clause* mellett tovább nehezítették a különböző regisztrációs kötöttségek[100], és az USA BUE-től való szisztematikus távolmaradása is.

Az amerikai kalózkiadók története azonban nemcsak arról a ma már közhelyként hangoztatott igazságról szól, hogy végeredményben mindig is a helyi érdekektől fog függeni, hogy egy ország megfelel-e a nemzetközi szerzői jogi szabályozási normáknak. Az amerikai irodalmi szcéna angliai importtal szembeni megerősödése segíthet eldönteni azt a tyúk-tojás problémát is, hogy a nemzetközi copyright szükséges előfeltétele-e a helyi szerzői jogra épülő iparágak kialakulásának. A válasz, legalábbis ennek a példának az ismeretében az, hogy nem, nem szükséges a nemzetközi védelem. Ugyanezt támasztják alá azok a fejlődő országokban végzett – részben később ismertetendő – tanulmányok (Larkin, 2004; Liang, 2003; Manuel, 1993), melyek mind arról számolnak be, hogy a külföldről olcsón vagy ingyenesen importált kalózjavak

[100] Az amerikai szerzői jogi rendszer fejlődésének nemzetközi jogi aspektusairól részletesen lásd: (Henn, 1953)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

mellett a helyi iparnak, a helyi kulturális termelésnek is van esélye megerősödni.

Az amerikai kalózköztársaság története épp annak a folyamatnak a története, ahogy egy gyenge, nettó tudásimportőr ország a külföldi, fejlettebb országokból származó szellemi javak normasértő importja segítségével világhatalommá válik. A szerzői jogi rezsimben a változás történelmileg azon a ponton következik be, amikor a fejlődő országból saját gazdasági, kulturális, katonai hatalmát a világban megjeleníteni vágyó nagyhatalom lesz. Abban a pillanatban, mint kimerülnek a szabadpiac keretei között a további növekedés lehetőségei, a nemzeti iparágaknak érdekévé válik a további intenzív és extenzív növekedést lehetővé tevő tulajdonjogok egyértelművé tétele[101], illetve azoknak a nemzetközi infrastruktúráknak a kiépítése, melyeken ez az expanzió végül lezajlik.

Ez az expanzív periódus a 20. században egybeesik számos, a kulturális piacok szempontjából radikális változást indukáló technológia – a hang- és képrögzítés és -továbbítás lehetőségeinek – megjelenésével, és az ezek nyomán megnyíló tömegpiacok boomjával. A továbbiakban először a kulturális javak piaci, technológiai környezetében bekövetkezett változásokat tekintem át röviden, hogy ezután rátérhessek az iparági átalakulással együtt járó, a nemzetközi szerzői jogi rezsimekben lezajlott változások elemzésére.

4.2 A kulturális termelés szerkezetének átalakulása a 20. században

A kulturális javak termelésének és elosztásának rendszerei a 20. század során drámai átalakuláson mentek keresztül. Ebben az időszakban az e területen működő vállalkozásokat tömörítő iparágban – melyeket Hesmondhalgh (2007, 15–17.) nyomán kulturális iparágaknak fogok a továbbiakban nevezni – mélyreható változások következtek be, melyek megváltoztatták a kulturális termelés és elosztás domináns

[101] Ezt más kontextusokban a közösség használatban lévő „közlegelők" bekerítésének szokták hívni. Manapság a szerzői jogi diskurzusban ez a kérdés a public domain rovására kiterjesztett szerzői jogi védelem kapcsán merül fel leggyakrabban (Bollier, 2002; Boyle, 2002, 2003; Seeger, 2005). Az amerikai kiadók számára a külföldi szerzők művei a public domain részeként jelentek meg, a nemzetközi copyright elismerése e közlegelő bekerítéseként, a mindenki számára egyformán elérhető erőforrás privatizálásaként is értelmezhető.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

formáit, és ezen keresztül azt az egyensúlyt, ami a kulturális piacok szabályozásában a 19. századra kialakult (Bajomi-Lázár, 2001).

A reprodukciós technológiák hatékonyságának ugrásszerű növekedése, és a disztribúciós és a távközlési hálózatok kiépülése nyomán a kulturális javaknak korábban soha nem látott tömegpiacai alakulnak ki. Az új piacok kialakulása együtt járt új üzleti modellek kialakításával. A tömegkommunikációs csatornák tulajdonosai új szövetségest találnak a fogyasztói javak számára vevőkört kereső termelők személyében, akik képesek és hajlandók voltak megfinanszírozni a kulturális termelés reklámokra alapozott üzleti modelljét (Beniger, 1986/2005; McManis, 1997–1998). A fogyasztási javak termelői elkezdtek a termékeik iránti kereslet ellenőrzésének, befolyásolásának eszközeként tekinteni a kulturális iparágak által előállított termékekre.

A kulturális iparágakon belül is megjelenik ez a szemlélet. *Ahogy a kulturális iparágak szereplői számára is egyre fontosabbá válik az, hogy a piackutatáson, a reklámon és az értékesítésen keresztül integrálni lehessen a kulturális javak fogyasztásának kontrollját a termelés folyamataiba (Beniger, 1986/2005), úgy kapnak egyre nagyobb szerepet a terjesztésért felelős szereplők a kulturális termelés folyamataiban.* A kulturális termelők számára is rendelkezésre állnak azok a marketingeszközök, melyek lehetővé teszik, hogy a fogyasztási javak termelői a termékeik iránt ébredő keresletet ellenőrizzék. A kulturális iparágak szereplőinek ugyanaz a feladatuk, mint az általuk felkínált felületeken reklámozó többi gazdasági szereplőnek: minél kockázatmentesebbé és kiszámíthatóbbá kell tenni a fogyasztásra szánt javak termelését. Ennek nyomán a kulturális termelés meghatározó szereplői azok lesznek, akik képesek a kereslet hatékony ellenőrzésére és kielégítésére. A közvetítők elsődleges célja a disztribúciós terület – a piackutatás, a marketingkommunikáció és a terjesztés – szoros kontrollja, melynek következtében a terjesztésre kiválasztott alkotások egyre inkább a közvetítők megrendelésére, az általuk közvetített értékek, elvárások mentén az ő irányításuk, instrukcióik alapján készülnek.

Az először az angolszász országokban, a 20. század első évtizedében bekövetkező szerzői jogi változás jól jellemzi a kulturális termelés folyamatainak előbb tárgyalt átrendeződését. Ahogyan az autonóm szerző érdekeinek kimondása, elismerése a politikailag és gazdaságilag is függetlenedő értelmiség megjelenésével esik egybe, úgy jelzi *work-for-hire* doktrína megjelenése a kreatív termelő, alkotó egyre növekvő kiszolgáltatottságát, és a kulturális termelés folyamataira gyakorolt csökkenő befolyását (Fisk, 2003).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az amerikai szerzői jogi szabályozásban 1909-ben kodifikált doktrína a munkaviszony keretében született alkotások szerzői jogait a munkáltatóhoz rendeli, s ezzel a köz érdekében eljáró, autonóm, individuális szerző-géniusz ipari alkalmazottá válik. Ez a változás részben elkerülhetetlen: egyre több kreatív termelő egyre szorosabban koordinált erőfeszítése kell egy-egy kulturális produktum létrejöttéhez. Egy napilap, egy zenei album, egy film több tucat, több száz kreatív szerző szellemi hozzájárulását feltételezi. A szerző lefokozása ugyanakkor megnyitja az utat azelőtt, hogy azokat a funkciókat, melyeket korábban a szerző töltött be (Foucault, 1999/1979), immár a kulturális termékekhez kötődő immateriális javak: a brand, a mesterségesen felépített sztár-perszóna, a sorozatok kliséi által megteremtett ismerősség vagy a rajzolt szuperhősök töltsék be.[102]

Ezeknek a változásoknak végeredményben egyetlen funkciója van, mégpedig a kulturális piacok keresletének kiszámíthatóvá, tervezhetővé tétele (Ang, 1991; Hesmondhalgh, 2007; Miège, 1989; Turow, 2008). A kultúra élményjószág. Ez a fogyasztó oldalán azt jelenti, hogy minden egyes vásárlásnak jelentős kockázata van, mert a jószág igazi értéke csak fogyasztás után derül ki. A termelő emiatt azzal kell szembenézzen, hogy nehezen jelezhető előre a termékei sikeressége: még egy befutott, népszerű előadó esetében sem garantált, hogy a korábbi albumokat megvásárlók az új művet is értékelni fogják. Más szóval, a kulturális ipar kockázatos üzlet. Ez a kockázat a termelő oldaláról részben a fenti eszközök alkalmazásával csökkenthető. Az ismerős, megbízható brandek, a sztárrendszer, a szerialitás, illetve az egy műfajban sikeresnek bizonyult termék átdolgozása más médiumokra olyan eszközök, melyek a fogyasztói bizonytalanságot és ezzel a kereslet volatilitását képesek hatékonyan csökkenteni.

Az üzleti kockázat csökkentésének másik útja a termeléshez szükséges erőforrások feletti kontroll biztosítása. Ezt egyrészt a fejlett országok, mindenekelőtt az USA szerzői jogi rezsimjének folyamatos bővítésével és finomításával lehetett elérni, melynek során egyre bővült a védelemre érdemes műtípusok és az engedélyhez kötött felhasználások köre, valamint a védelmi idő hossza. Emellett az erőforrások növelésének másik, extenzív módja e szerzői jogi rend kiterjesztése, globális standarddá tétele volt.

A nemzetközivé tett, nyugati elvekre épülő szellemi tulajdonjogi rezsimek és a nyugati központú multinacionális kulturális iparági vállalatok

[102] Nem mellesleg az itt felsoroltak mindegyikét szellemi tulajdonként értelmezi a jog.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

egymást feltételező jelenségek. A kulturális piacokon tevékenykedő vállalatoknak létérdekük, hogy határokon átnyúló horizontális és vertikális integrációkon keresztül csökkentsék a kulturális piacokba kódolt immanens kockázatokat, és biztosítsák a növekedés materiális feltételeit. Az integrációs folyamatoknak viszont az a feltétele, hogy létrejöjjön a kulturális javak termelését, elosztását, felhasználását szabályozó egységes és szabványos nemzetközi jogi infrastruktúra, mely országtól függetlenül mindenhol kiszámíthatóvá teszi az iparág működését.

4.2.1 A SZERZŐI JOGI SZABÁLYOZÁS NEMZETKÖZI RENDSZERÉNEK FEJLŐDÉSE

A globális hegemón szerepet, a gazdasági, politikai elsőséget Nagy-Britanniától a 19. században az Egyesült Államok veszi át. A 20. században az USA a szellemi javak piacain is vezető szerepbe kerül. Ebben a helyzetben az USA és a többi fejlett ország immateriális javakat, tudást termelő iparágainak alapvető szüksége van a szellemi tulajdonra épülő javak és szolgáltatások globális kereskedelmét lehetővé tevő, uniformizált szerzői jogi és iparjogvédelmi védelemre. Ehhez viszont szükség volt arra, hogy közös szerzői jogi elveket teremtsenek meg azokban – az elsősorban fejlődő – országokban, melyek ha tagjai is valamelyik szerzői jogi egyezménynek, kifejezetten gyenge védelmet biztosítanak a külföldről származó szellemi javaknak.

Az amerikai kalózévszázad kapcsán megtapasztalhattuk, milyen előnyökkel és hátrányokkal jár, ha az egyes országok a *helyi* csoportok érdekeinek megfelelően alakíthatják ki saját szerzői jogi szabályaikat. Uniformizált szabályok nélkül számos olyan ország lesz, amely nettó kulturális importőrként, erős helyi érdekcsoportok híján abban lesz érdekelt, hogy egy megengedő szerzői jogi rezsimen keresztül minimalizálja a külföldről megszerzett szellemi javak költségét. Ezt azok az országok, ahonnan e javak származnak, nyilván némi ingerültséggel fogják szemlélni.

A fejlődő országokon belüli kalózkodás, ha országhatáron belül marad, jellemzően alig okoz veszteséget a fejlett országok termelőinek, hiszen a sokszor nagyságrendekkel alacsonyabb nemzeti jövedelem alacsonyabb vásárlóerővel és – a fejlett országok piacaival össze nem hasonlíthatóan – alacsony piaci árakkal jár együtt. Az 1960-as évek tajvani könyvkalózainak története (Kaser, 1969) azonban arra figyelmeztet, hogy a globális logisztikai hálózatok korában aligha lehet a kalózkiadások terjedését földrajzilag izolálni. Az amerikai tan- és szakkönyvkiadók

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

számára az egyébként marginális tajvani piacon termelt kalózkiadások akkor váltak központi kérdéssé, amikor az eredeti ár töredékéért megvásárolható, Tajvanon gyártott kalózkiadások az amerikai egyetemeken is megjelentek.

Az olcsó másolási technológiákhoz hozzáférő fejlődő országok és a – papíron[103] – milliárdos veszteségekkel szembesülő fejlett országbeli iparági szereplők közötti konfliktusokat egy ideig unilaterális akciókkal, kifejezetten a szerzői jogokra fókuszáló bi- és multilaterális egyezményekkel próbálták a kulturális exportőr államok rendezni. Ezekre az eszközökre azért volt szükség, mert a létező nemzetközi egyezmények, mindenekelőtt a berni uniós egyezmény az állami kalózkodás jelenségének korlátozására nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben volt alkalmas.

Számos baj volt a meglévő nemzetközi intézményrendszerrel. Az első, és legfontosabb az volt, hogy a 20. század második felében létrejött új országok számára[104] a minimumfeltételek – például a védelmi idő hosszára, a védett alkotások körére vonatkozók – túlságosan szigorúak voltak, ezért sokuk teljesen távol maradt ezektől a szerződésektől. A már csatlakozott tagországok sem minden esetben tartották magukat a nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettségeikhez; tehették, hiszen nem volt komoly szankciója a szerződésszegésnek. Problémát okozott az is,

[103] Mekkora valójában a kalózkodás okozta tényleges veszteség? Ennek megállapítása sok szempontból problémás. Az illegális piac valós mérete nehezen becsülhető, hiszen javarészt láthatatlan marad a jogosultak és a hatóságok számára. És ha különféle becslésekkel közelíthető is a feketén értékesített másolatok száma egy adott országban, akkor azzal a módszertani problémával kell megküzdenünk, hogy az eredeti ár töredékéért másolatot vásárlók nagy része valószínűleg az eredeti árat nem lenne képes megfizetni. Ennek ellenére az iparági szereplők jellemzően az „1 másolat=1 el nem adott példány" módszertanát használják (IIPA, 2006, Appendix B.), miközben a másolatok és az eredetik piacai közötti közgazdaságtani összefüggések ennél jóval bonyolultabbak (Anand és Galetovic, 2004; Bakos és Brynjolfsson, 1999; Besen és Kirby, 1989; Boyle, 2000; Breyer, 1970; Chellappa és Shivendu, 2003; Domon és Nakamura, 2007; Gopal és Sanders, 1998; Gu és Mahajan, 2004; Johnson, W. R., 1985; Khan, 2004; King, S. P. és Lampe, 2003; Landes és Posner, 1989; Liebowitz, 2006; Marshall, 2004; Maskus, 2000; Oberholzer-Gee és Strumpf, 2007; 2008; Peitz és Waelbroeck, 2006a; Picard, 2004; Plant, A., 1934; Rob és Waldfogel, 2006; Takeyama, L., Gordon és Towse, 2005; Takeyama, L. N., 1994; Watt, 2000; Zentner, 2006). Még ha ezek a szerzők sokszor egymásnak ellentmondó következtetésekre jutnak is. Már e tény önmagában is arra figyelmeztet, amire a közgazdaságtani elmélet is, hogy a kalózkodás, néhány marginális esetet kivéve, ellentmondásos hatással van nemcsak az össztársadalmi jólétre, de sokszor magukra az eredeti előállítóira is.

[104] Ebbe a csoportba annyiban tartoznak bele a volt gyarmatok, hogy azok, ha meg is tartották az anyaország nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeit, azokon nem változtattak számottevő mértékben. (Gana, 1995, 65. lábjegyzet)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hogy a meglévő szabályok a fejlett országok számára túlságosan megengedők voltak, e szabályok szigorítása azonban rendre elbukott a fejlődő országok ellenállásán. Mivel e szerződések a szerzői jogi kérdéseket önmagukban kezelték, így nehéz volt ösztönzőket találni a fejlődő országok számára, ha már a szankciók hiánya miatt kényszert nem lehetett alkalmazni.

> „Bár néhányan erénynek gondolják, de a berni egyezmény és az Universal Copyright Convention[105] legnagyobb gyengesége az, hogy a nemzeti elbánás elvének tiszteletben tartása csupán a hitre épül, arra a hitre, hogy a többi csatlakozó állam legalább a egyezmény minimumfeltételeinek megfelelő mértékű védelmet fog a külföldi szerzőknek biztosítani. Nincsenek kikényszerítési mechanizmusok, nincsenek szankciók, és bár az egyezmény lehetővé teszi az aláíró országoknak, hogy a nemzetközi bíróságon panaszt tegyenek egy a szabályokat megsértő tagállam ellen, eddig erre nem került sor. Azokban az országokban, melyek a szerzői joggal védett művek nettó importőrei, erős lehet a motiváció arra, hogy csaljanak, ha a külföldi és hazai művek ingyenes hozzáférhetőségének előnyei meghaladják azokat az előnyöket, amik egy a helyi és külföldi szerzőkre egyaránt érvényes védelem kiterjesztéséből fakadnak.” (Goldstein, 2003, 153.)

A 20. század közepére nyilvánvalóvá váltak az önkéntes csatlakozásra épülő nemzetközi egyezmények korlátai. Adott volt a kérdés, hogy hogyan lehet felépíteni egy olyan nemzetközi szellemi tulajdonvédelmi intézményrendszert, mely képes a szigorúbb szellemi jogi szabályozás bevezetetésének ellenálló fejlődő országokat is kooperációra bírni.

Ezt a patthelyzetet oldja fel a 90-es években a World Trade Organization égisze alatt tető alá hozott Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) egyezmény. A TRIPS az áruk és szolgáltatások globális áramlását szabályozó GATT-rendszert egészíti ki

[105] Az Egyesült Államok kezdeményezésére az ENSZ égisze alatt 1952-ben jött létre a Universal Copyright Convention. AZ UCC a BUE-val versengő nemzetközi megállapodás, mely szintén a nemzeti elbánás elvén alapul, de az USA szerzői jogi szabályozásának megfelelően nem ismeri el a szerzők személyhez fűződő jogait, lehetővé teszi a mű közzétételétől számított fix idejű, de megújítható védelmet, és megkönnyíti az USA-ban elvárt regisztrációs kötelmek teljesítését. Az UCC olyan kompromisszum volt, melyhez a fejlett országok mellett a BUE által biztosítottnál gyengébb védelmet kereső fejlődő országok is különösebb gond nélkül csatlakozni tudtak, így egy darabig gyorsan nőtt azoknak az országoknak a száma, melyek az UCC tagjaivá váltak.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a szellemi javak védelmére vonatkozó szabályokkal, s ezzel a szellemi tulajdon szabályozása kilépett arról a szűkre szabott szakmai területről, melyben az addig mozgott. A szellemi javak kereskedelmi rendbe való beemelésével a copyrightszabályozás erősítésében érdekelt fejlett országok új pozícióból tárgyalhattak a gyenge szabályozásban érdekelt fejlődő országokkal, és tehették ezeknek az országoknak a fejlett országokba való exportjának *egészét* a szellemi javak szabályozásának függvényévé.

A TRIPS által diktált szabályok, bár tartalmazzák a World Intellectual Property Organization (WIPO) által kezelt nemzetközi szerzői jogi egyezményeket[106], mégis első sorban a TRIPS-et kezdeményező Egyesült Államok szerzői jogi szabályozását és érdekeit tükrözik. Így a WTO, s így a TRIPS is a legnagyobb kedvezmény elvén alapul, mely azt mondja ki, hogy minden tagállam jogosultja hasonló elbánásban részesül. Ez a szellemi javak piacain eltávolodást jelent a nemzeti elbánás elvétől, s kiveszi a tagállamok kezéből azt a közpolitikai eszközt, mely a helyi piacok fejlettségéhez volt képes igazítani a külföldieknek biztosított védelmi szintet. A TRIPS nagyon magas minimumelvárásokat tartalmaz, s szemben a korábbi egyezményekkel, komoly hangsúlyt helyez a végrehajtás szabályaira, és a szankciókra is.

A szellemi javak védelmére vonatkozó szabályok nemzetközi kereskedelmi szabályrendszerbe illesztésével a szellemi javakra vonatkozó nemzeti politika megszűnik autonóm területnek lenni. A WTO TRIPS által diktált szabályoknak való megfelelés tétje ugyanis az *adott ország egészének* helye a nemzetközi kereskedelem rendszerében. A szellemi javak védelméről szóló diskurzus így kikerül az autonóm szerző/egyedi mű kontextusból.[107] Ehelyett a szellemi javakhoz való hozzáférés által lehetővé tett fejlettség, modernitás, haladás ideálja a kereskedelmi viszonyok fejlettségével kapcsolódik össze.

A szabad kereskedelem elvileg értéksemleges ideája azonban korántsem ártatlan ideológia. Már a tengeri kalózok és a kereskedőhatalmak konfliktusában is tetten érhető volt, hogy a szabad kereskedelem ethosza valójában az egyenlőtlen kereskedelmi viszonyok és az ezekből fakadó aszimmetrikus viszonyok elkendőzésére szolgált.

---

[106] A WIPO több nemzetközi szerzői jogi egyezményt is adminisztrál, így az irodalmi és művészeti alkotások művek védelmére létrejött berni egyezményt, az előadóművészek és hangfelvétel előállítók jogait védő, 1961-es római egyezményt, az iparjogvédelem 1884 óta hatályban lévő nemzetközi egyezményét, a párizsi uniós egyezményt, és így tovább.

[107] A TRIPS preambulumából hiányzik minden utalás akár a szerzőre, akár az alkotóra, akár a szellemi javakhoz való hozzáférés által létrejött közjóra, s csupán a nemzetközi kereskedelem előtt álló akadályok lebontását fogalmazza meg célként.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „A tengeri kalózok 1880 és 1940 között virágzó historiográfiai megközelítése egybeesett az európai expanzionizmusnak a helyi kalózok felett aratott végső győzelmet követő második hullámával. Nagy hatással volt rá az a gondolat, mely szerint a kereskedelmi expanzió a »civilizáció« előretörését szolgálja. Ez a kalózjelenségnek olyan értelmezését tette csak lehetővé, mely a helyi kalózkodást szembeállította a nyugati civilizációval. A nem európai kalózok elfojtása a tengeren a francia gyarmati területek civilizálására indult misszióval ekvivalens folyamatként került be a köztudatba – még az angolok között is, akik, szemben a franciákkal, igyekeztek a helyi intézményeket megőrizni." (Starkey, 2001, 28.)

A copyrightkalóznak tekintett fejlődő országokkal szemben követett stratégia ugyanezt a logikát követi. A kalózállamok civilizálásának a kereskedelem az eszköze. A világkereskedelmi rendben való tagság egyet jelent az ország befogadásával a civilizált világba. E státusz, és a belőle fakadó előnyök elnyerésének a feltétele a fejlett országok által kalózkodásnak tekintett laza szerzői jogi rezsimek felszámolása.

A TRIPS-egyezménnyel szemben megfogalmazott kritikák egy része épp a látszólag egalitáriánus kereskedelmi rendszer által projektált renddel kapcsolatban fogalmazódott meg (Bettig, 1996; May, 2006; May és Sell, 2006; Richards, 2004; Scotchmer, 2004; Wang, 2003). Ezek az elemzések a globális szellemi tulajdonvédelmi rezsimet olyan rendszerként írják le, mely elszakadt a szerzői jog csupán néhány rövid pillanatra felfénylő filozófiai, gazdasági (és, teszem hozzá, közösségi) megalapozottságától. E szerzők a TRIPS-egyezményben a globális gazdasági rendben hegemón szerepet betöltő, áru-, termelési és pénztőke felett rendelkező iparági hatalom újratermelésének eszközét látják.

> „Azáltal, hogy a TRIPS-egyezmény globális szinten intézményesíti a rendszer (a tőke szempontjából) leginkább liberális nemzetállamának, az Egyesült Államok szellemi tulajdonvédelmi szabályait, úgy járul hozzá a globális kapitalizmus terjedéséhez, hogy közben segít fenntartani és megerősíteni a jelenleg létező termelési és hatalmi viszonyokat. A szabadalmi törvények megszilárdítják azokat a technológiai előnyöket, melyeket a kapitalizmus imperialista története a központra ruházott. Ezek a törvények gátként akadályozzák a tudás átadását, és a világ fogyasztóinak és munkásainak igényeihez történő adaptálását, különös

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> tekintettel azokra, akik a peremen élnek. Mindeközben megőrződik a központban székelő transznacionális vállalatok technológiai felsőbbrendűsége és hatalma. A TRIPS lényegében intézményesíti a globális munkamegosztásnak azt a rendjét, melyben az USA-ban, Európában és Japánban élő nemzetközi elit sikeresen védi meg a transznacionális vállalatok versenyelőnyét. A szellemi tulajdonjogok harmonizációja emellett mérsékli a javak és a tőke áramlásából fakadó kockázatokat. Ennek az áramlásnak a forrása ismét csak a központ, és célja az értéktöbblet nemzetközi operációkon keresztül történő kiaknázása. A TRIPS-nek minden szempontból meg van a lehetősége arra, hogy a létező hegemón rend kiterjesztésének hatékony eszköze legyen." (Richards, 2004, 120.)

Jelen elemzés keretei között a fentieknél enyhébb módon, de érdemes újrafogalmazni ezt a kritikát. A nemzeti szerzői jogi szabályozások kialakulása körüli időkben a kérdés az volt, hogy milyen érdekeket szolgálnak a központi szabályok. A kalózok és a legitim szereplők közötti konfliktusok tétje az volt, hogy át tudja-e venni a lokális megállapodások által betöltött szerepet a központi szabályozás úgy, hogy az ne egyetlen érdekcsoport túlhatalmát termelje újra. Az univerzalisztikus, szerzőközpontú BUE utáni nemzetközi szellemi tulajdonvédelmi rezsim kérdése hasonló: felül lehet-e írni a nemzeti szabályokat egy olyan nemzetközi egyezményrendszerrel, mely elég inkluzív és kiegyensúlyozott ahhoz, hogy ellent tudjon állni a nemzeti érdekcsoportok nyomásainak, érkezzenek azok a fejlett országok szellemitulajdon-exportőr iparágai felől, vagy a fejletlen országok feketegazdasága irányából.

Úgy tűnik, és erről beszélnek a fenti szerzők is, hogy a TRIPS nem más, mint egy kitüntetett érdekcsoport érdekeit tükröző intézmény. A globális kereskedelmi rendhez csatlakozásnak az e rendben domináns Nyugat hegemón pozíciójának elfogadása az ára. A kereskedelmi egyezményhez csatlakozó országok látszólag lemondanak számos kulturális, gazdasági, társadalmi, egészségpolitikai érdekükről, cserébe a globális kereskedelmi rendben való részvétel lehetőségéért. A TRIPS politikai gazdaságtanával foglalkozó szerzők arra fókuszálnak, hogy milyen eszközökkel sikerült a fejlett országoknak elérniük azt, hogy a fejlődő országok belemenjenek egy olyan alkuba, mely tudottan nem szolgálta a rövid távú érdekeiket.

A fejlődő országok ellenállását legyőzni hivatott unilaterális szankciók, és a kooperációt serkentő bi- és multilaterális kereskedelmi engedmények kifinomult rendszerének leírása azonban szükségszerűen

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

megmarad azon a szinten, melyen e tárgyalások zajlanak – a nemzeti/nemzetközi szinten, és nem foglalkozik a szubnacionális aktorok stratégiáival, érdekeivel, azokkal a folyamatokkal, melyek nyomán e nemzeti szint alatt szereplők érdekei a nemzetközi porondon végül megjelennek.

> „A politikai gazdaságtan e kategóriái ugyan hasznosak, ha a globális gazdaság struktúráit kell megmagyarázni, de nem veszik figyelembe azokat a kulturális, nemzeti és regionális folyamatokat, amiknek többek között a legérdekesebb helyi különbségek és sajátosságok betudhatók. Miben különböznek a helyi és regionális törvények és a betartatásuk? Hogyan lesz Tajvanból, Koreából, Kínából és a többi, hozzájuk hasonló késői modernizátorból jó tanuló? Hogyan kerülnek direkt és indirekt összeütközésbe a kormányok és a fogyasztók a helyi, regionális és globális kalózokkal? Milyen szerepe van a szórakoztatóelektronikai cégeknek ezekben a folyamatokban?" (Wang, 2003, 35., hivatkozások elhagyva)

Ha csak a nemzetközi egyezmények által uralt térre tekintünk, és az ebben való részvételt tekintjük a elemzendő szintnek, akkor szem elől vesztjük a modernizációs folyamathoz szükséges szellemi erőforrások helyi használatából fakadó sajátosságokat. E nélkül pedig bizony csak nagyon korlátozott érvényű magyarázatok adhatók, például arra a kérdésre, hogy a TRIPS bevezetését követő időszakban vajon miért nem tapasztaljuk a kulturális javak illegális forgalmának csökkenését, sőt, az elmúlt évek iparági beszámolói alapján miért lehetünk tanúi egy ellenkező irányú folyamatnak.

A TRIPS életbe lépése utáni időszakban már nem a különböző standardok különbözősége vezet konfliktushoz, hanem e szabályok betartása és betartatása. Ebben az időszakban azokat a funkciókat, melyeket korábban a helyi iparági szereplők legálisan töltöttek be, a fejlődő országok kénytelen-kelletlen az immár valóban illegális kalózokkal láttatják el. A kalózkodást ha nem is támogató, de implicit tűrő helyi politika egyet jelent a formálisan vállalt nemzetközi kötelezettségek megtartásának tudatos hátrasorolásával, annak érdekében, hogy az olcsó kínálat adta előnyöket egészen addig a pontig élvezni lehessen, amíg az adott ország kellőképpen meg nem erősödik. A Kínai Népköztársaság elmúlt két évtizedes története erre példa.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

4.3 TŰRT ÉS TÁMOGATOTT: KÍNA, A KALÓZOK ÉS A NEMZETKÖZI KERESKEDELMI REZSIM

> „Ezeknek a külföldi ördögöknek egyszerűen nincs igazuk. Őszintén: évszázadok óta csak kihasználnak minket, kínaiakat. Mit ugrálnak ezzel a szellemi tulajdon dologgal itt? Egyébként is, kinek az ősei találtak fel mindent?" (Ye, 1996)

Annak ellenére, hogy a Kínai Népköztársaság csak 1980-ban csatlakozott a WIPO-hoz, és az első, igazi, nyugati értelemben vett szerzői jogi törvénye csak 1990-ben lépett érvénybe, figyelemre méltó utat tett meg a nemzetközi szerzői jogi standardokhoz való felzárkózás útján – legalábbis papíron. 1992-ben az ország csatlakozott BUE-hez és a Genfi Egyezményhez is, míg 2001-ben, a WTO csatlakozás előkészületeként egy TRIPS-kompatibilis jogi szabályozás lépett életbe. A két évtized alatt lezajlott radikális szerzői jogi „modernizáció" azonban a mai napig nem hozta meg a kívánt eredményt. Kína ugyanúgy a kalózkodás fellegvára ma, mint volt tíz, vagy húsz éve. Sőt. Azok a Tajvant, Hongkongot és Kínát összekötő gazdasági kapcsolatok, melyek nagy részben magyarázzák az elmúlt évtizedek drámai gazdasági növekedését, legalább ilyen mértékben járultak hozzá a kalózok működéséhez, sikerességéhez.

> „A nagyobb Kína (Greater China) körüli gazdasági kapcsolatháló paradox módon a nagyobb kínai kalózhálózatot is jelenti. Akárcsak a legitim vállalkozások, az árnyékgazdaságban működő kalózhálózatok is a már meglévő infrastruktúrát és intézményeket használják. Ahogy a nagyobb Kína egyes területeinek egymást kiegészítő szerepe kulcsfontosságú e régió gazdasági növekedésének létrejöttében, ugyanilyen, egymást kiegészítő szerepet játszanak e területek a kalózhálózatokban. Kína mint vonzó felvevőpiac, termelő és exportbázis központi szerepet játszik, ami a hatalmas és viszonylag olcsó munkaerőnek, az 1,3 milliárdos piacméretnek, a természetes be- és kijutást, a csempészetet megkönnyítő hosszú partvonalának és határainak, geopolitikai befolyásának és egyedülállóan hibrid politikai-gazdasági-társadalmi rendszerének köszönhető. Míg a kalózkodás kontinentális területeken tapasztalható mértéke egyértelműen a sajátos piaci struktúrával és az ország disztribúciós sajátosságaival és politikájával magyarázható, addig Hongkong esetében ez a regionális és globális kereskedelemben betöltött helyének, raktározó és átrakodó

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> funkciójának köszönhető. Az 1980-as évek második felétől kezdve Kínából Hongkong-ba áramlottak a hamisított termékek, hogy aztán az ottani helyi piacon találjanak gazdára, vagy külföldi piacokra reexportálják őket. [...] Bár a tajvani piac mérete eltörpül a kontinentális szomszédja mellett, technológiailag fejlett gazdasága, és, ami talán még ennél is fontosabb, a gazdag legitim tartalomforrásokhoz való hozzáférése kulcsfontosságú kapcsolattá és csomóponttá teszi a globális kalózhálózatokban. A szerzőijog-alapú iparágakat fenyegető veszélyessége nem a piac méretében, hanem az általa birtokolt technológiai, földrajzi és kereskedelmi előnyökben keresendő." (Wang, 2003, 47.)

A kínai piacra betörni készülő nyugati vállalkozások mindenekelőtt a fejletlen jogrendben látták a magas kalózszint okait. Erejüket épp ezért a jogi szabályozás naprakésszé tételére fókuszálták, mely erőfeszítések gyümölcse szűk két évtized alatt, Kína 2001-es WTO-csatlakozásával be is érett. A kalózprobléma ettől azonban távolról sem múlt el. Az elmúlt évtizedben Kína nem került le az amerikai kereskedelmi képviselő által összeállított, a kalózkodás elleni küzdelem központi eszközének számító *Special 301 Report* prioritáslistájáról, s többször fenyegetett kereskedelmi háború a kalózok miatt. A legutóbbi Kínáról szóló jelentés szerint az amerikai copyrightiparágak Kínában árult javainak 85–95%-a volt 2007-ben kalózmásolat, ami csupán marginális javulás az egy évtizeddel korábban 100%-ra becsült értékekhez képest. (U.S. Trade Representative, 2009)

A katasztrofális helyzetért immár nem okolható a laza jogszabályalkotás. Ehelyett a panaszok a végrehajtás hiányosságaira: az alacsonynak tartott büntetési tételekre,[108] a felkészületlen bírói és rendőri testületre,

[108] Bár a büntetési tételek láthatólag soha nem tudnak elég magasak lenni. „In addition to keeping copyright policy in balance, threatening infringement with severe sanctions offers efficiency gains. Cognitive psychologists tell us that humans routinely overestimate the likelihood of so-called „dread" risks — those that capture our imaginations with the prospect of spectacular crashes and terrible pain. Most travelers wrongly regard airplanes as more dangerous than autos, for instance. Lawmakers might thus economize on the costs of enforcing copyrights by inflicting especially dreadful penalties for infringement. It should take only a few high-profile prosecutions — giving some file sharers the Guantanamo treatment, for instance — to discourage a great many other would-be infringers. Although that may seem cruel, „mercy to the guilty is cruelty to the innocent," as Adam Smith observed" (Bell, 2008). A kínai adatok ezzel szemben arra utalnak, hogy változatlan feltételek mellett viszonylag csekély a büntetési tételek megemelésének hatása a kalózkodás szintjére. Amikor 1998-ban radikálisan megemelték a szerzői jogsértésért kiszabható büntetések mértékét, a rákövetkező évben valóban csökkenés volt tapasztalható a kalózja-

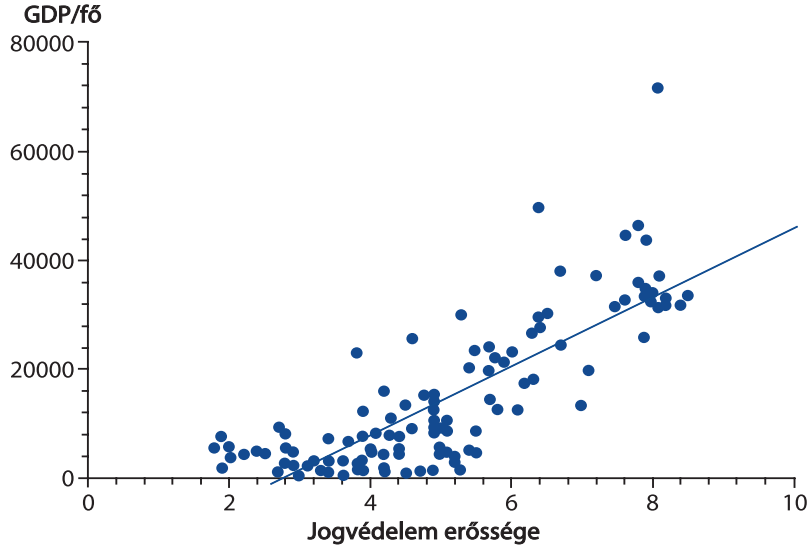
www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

az inkonzekvens végrehajtásra, és a szokásos bürokratikus problémákra (rivalizálás és belső konfliktusok) koncentrálódnak.

A kérdés, ami e stratégiával kapcsolatban csak ritkán merül fel az, hogy tényleg csupán a jogi környezet elégtelenségének köszönhető-e a fejlődő országokban tapasztalható magas kalózszint. Az ezzel foglalkozó irodalom (Priest, 2006, 821. o; Yu, P. K., 2003, 407.) számos olyan tényezőt azonosít, ami hatással lehet a kalózkodás nyugati szemmel magas szintjére.

E tényezők közül talán a legfontosabb az ország gazdasági fejlettségi szintje. A gyarmatbirodalmak felbomlása után erősen kiszolgáltatott fejlődő országoknak ugyanazzal a kihívással kellett szembenézniük, mint amellyel az Egyesült Államok szembesült jó egy évszázaddal korábban. A helyi adottságokat tükröző megengedő szerzői jogi környezet az, ami képes szabad hozzáférést biztosítani a modernizációhoz szükséges szellemi erőforrásokhoz, az ezeket hasznosítani képes helyi kulturális ipar, illetve az e javak piacait jelentő társadalmi csoportok számára. A gazdasági fejlettség szintje a felmérések szerint egyenes arányban áll a szellemi (és egyéb) tulajdon védelmének erősségével.

4.3 ábra A GDP és a szellemi tulajdon védelmének erőssége közötti összefüggés[109]

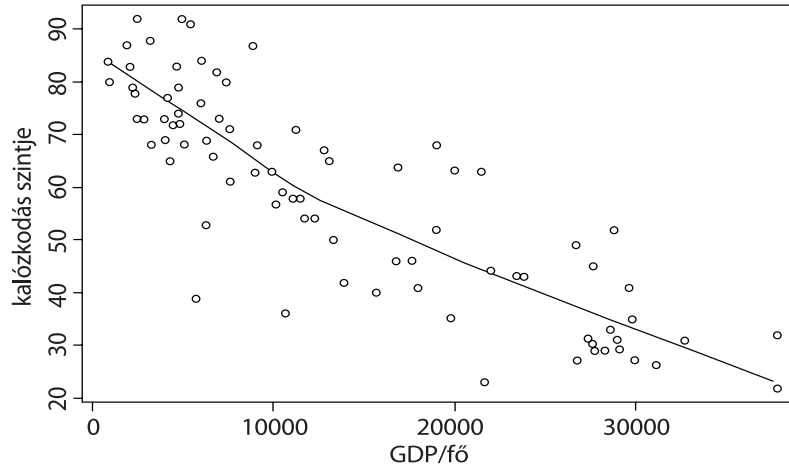
vak becsült piacán. De a mintegy 200 millió dolláros, a teljes feketepiac 7%-át kitevő csökkenésből nem lett trend.

[109] Forrás: (Thallam, 2008)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Ezzel összefüggésben a kalózkodás szintje és a gazdasági fejlettség fordított arányban vannak egymással.

4.4 ábra A kalózkodás szintje és a GDP (az ábrán USD-ben) közötti összefüggés[110]

Az alacsony fejlettségi szintnek köszönhetően alacsony vásárlóerő nyilvánvalóan ösztönzi mind a kalózjavak termelését, mind a fogyasztásukat (U.S. Trade Representative, 2009). Ráadásul a virágzó kalózipar, ha nincsen erős hazai ellenérdekeltség, komoly bevételi forrást jelenthet az állam számára is, így az közvetlenül is érdekeltté válik a kalózipar egybetartásában.

> „Szingapúrban három ok miatt virágzik a kalózkodás: (1) Elavultak a copyrighttörvények (az 1912-es brit copyright törvény van még mindig érvényben). (2) A kalózkodás érdemben járul hozzá Szingapúr külkereskedelmi mérlegéhez (a kazetta export »hivatalos« mennyisége 50 millió darab/év). (3) Nagyon kicsi a helyi zenei szcéna. A kalózkodás helyi zenészekre gyakorolt hatása olyannyira marginális, hogy a helyi kalózkodásellenes lobbi erőtlen.„ (Wallis és Malm, 1984, 289.)

A kalózkodás és a gazdasági fejlettség szintje közötti összefüggés részben a fenti ok miatt bonyolultabb annál, hogy a fejlődő országok szegényei nem tudják megvenni a drága eredetiket, tehát a feketepiacon

[110] Forrás: (Varian, April 2005)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

szerzik be a kulturális javakat. A kalóziparágak keresletét valóban azok adják, akik beérik az olcsóbb – sokszor gyengébb minőségű – másolatokkal.[111] Ám az ezt a keresletet kiszolgáló szereplők és a tevékenységüket tűrő/támogató állami környezet mindkét oldalon aktív, tudatos szereplőket feltételez.

A kalózkodás a fejlődő országok modernizálásához szükséges (anyagi és szellemi) erőforrások igénybevételének alapvető eszköze, és egyben jól jövedelmező üzlet nemcsak a kalózoknak, de azoknak a hivatalnokoknak is, akik a kalózban szövetségest látnak.

> „Valószínűleg a helyi protekcionizmus jelenti a kínai kalózkodás elleni fellépés legnagyobb akadályát. Az illegális javak termelőiként, elosztóiként, fogyasztóiként a vidéki közösségek, kis- és nagyvárosok hatalmas szerepet játszanak a kalózüzletben. Bár a központi hatalmi szervek léptetik életbe a különböző törvényeket és szabályokat, de a helyi közigazgatási szervek ültetik ezeket át a gyakorlatba. Komoly kétségek merültek fel a helyi hivatalnokok kalózok megállítása iránt érzett elkötelezettségét illetően. A helyi hivatalnokok érdekei nem mindig esnek egybe a központi hatalom érdekeivel; a helyi vezetők gyakran vonakodnak felszámolni egy, a régió gazdasági tevékenységéhez jelentős mértékben hozzájáruló kereskedelmi tevékenységet, még akkor is, ha az illegális; nem egy esetben e vezetők közvetlenül is érdekeltek az illegális kereskedelemben. Számos térségben a kalózkodás teszi ki a helyi kereskedelem jelentős részét, s ezzel munkalehetőséget és jövedelmet teremt a helyiek számára, adókat és más bevételeket fizet a helyi hivatalnokoknak. Van, hogy a teljes helyi gazdaság a kalózkodásra épül.” (Priest, 2006, 822., lábjegyzetek elhagyva)

A Nyugatról kényszerűségből importált IP-szabályozást a helyi érdekcsoportok saját szabályaik szerint appropriálják. *Ebből a szempontból a globális IP-rezsim sem más, mint szöveg, egy a Nyugatról feketén importált számtalan szellemi jószág közül.* Jelentése, értelmezése, használata – ahogy az összes többi szellemi alkotás esetében – a helyi kontextusban zajlik, ugyanazok a szabályok vannak hatással rá, melyek az összes többi szellemi jószág elérhetőségét, árát, keresletét és kínálatát, értékét és mindenekelőtt *értelmezését* meghatározzák.

[111] Mely kereslet, és a másolatok preferálása az „eredetik”-kel szemben korántsem korlátozódik a fejlődő országok piacaira. (Fiveash, 2008)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A *szellemi javak sorsát szabályozó rezsim, mint szellemi jószág* osztozik az általa szabályozni kívánt szellemi javak sorsával: önálló életet kezd élni a helyi bürokrácia, gazdasági érdekcsoportok, fogyasztók, illetve a technológia, a szokások, történelmi hagyományok és kulturális normák által kijelölt térben. A TRIPS-kompatibilis szabályok ellenére Kínában megfigyelhető magas kalózszint nemcsak arról szól, hogy a filmek, zenék, könyvek jogosultjai elvesztették az ellenőrzésüket a termékeik piaci disztribúciója felett. Ennél sokkal fontosabb (és drámaibb), hogy a globális rezsim tagjaként a helyi kalózokat tűrő nemzeti politika is egy kontrollvesztés jele, mégpedig a globális IP-rezsim értelmezése, jelentése, integritása feletti kontroll megingásáról szól. A többek között a WTO TRIPS mögött álló nyugati IP-exportőr iparágak tehát kétfrontos harcot vívnak a szellemi javak kalózai és a globális IP-rezsim kalózai ellen.

A globális IP-rezsim egy tőle tökéletesen idegen kultúrában keresi a helyét. A Nyugat által meghonosítani kívánt szerzői jogok, és e jogokat alátámasztó filozófiai, természetjogi érvek rendre alárendelődnek a mindenkori kínai országos és helyi hatalmi elit – pozícióit megőrizni kívánó – modernizációs erőfeszítéseinek. (Qu, 2002)

> „A szerzői jogi törvények huszadik század elején lefolytatott reformja gyakorlatilag egy utilitarista felfogásban levezényelt nyugatosítási folyamat volt. A Csing-dinasztia a jogi reformmal az uralkodó pozíciójának megerősítését, a külföldi agresszió elhárítását, a belső zavarok elfojtását kívánta elérni. [...] Az 1980-as, 90-es években a jogi reform mögött álló szándék az volt, hogy gátat szabjanak a kormányzati szervek önkényes hatalomgyakorlásának, és jogi keretet adjanak a társadalom gazdasági, politikai és társas kapcsolatainak átalakításához. Bár a Kínai Kommunista Párt nem adta fel a történelmi determinizmushoz való ragaszkodását, de arra is rájött, hogy absztrakt fogalmakkal nem lehet megnyerni a tömegek támogatását. Így tehát ma a jogban ünnepli a társadalmi átalakulás eszközét, pont úgy, ahogy korábban az ideológiában találta meg ugyanezt az eszközt. A rezsim legitimitása szempontjából ma a jog kulcsszerepet játszik, mert ezen keresztül institucionalizálható a gazdasági reform.” (Qu, 2002, 319.)

A jogilag már implementált szerzői jogi szabályozás csak akkor kezdheti el a Nyugat által neki szánt szerepet betölteni, ha mind a helyi, mind a nemzeti szinten az érdekelt szereplőknek ez érdekükben áll majd. Helyi szinten ez, akárcsak a 19. századi Amerikában a helyi

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

kulturális ipar megerősödésekor várható.[112] Nemzeti szinten pedig akkor, ha a szabályok betartásával az ország úgy csatlakozhat a globális játéktérhez, hogy lehetősége van a globális rendben aktív résztvevőként – és nem passzív elfogadóként – megjelenni.

4.4 A nemzeti kalózok két évszázadának tanulságai

„Ismerjük azt az érvet, mely szerint a fejlődő országokban élők azért vesznek kalóztermékeket, mert az árkülönbség miatt nem lennének képesek megvenni az eredetiket. Tagadhatatlanul van igazság ebben a felvetésben, a probléma megközelítésének e módjával azonban van egy alapvető probléma, mégpedig az, hogy a könyörületesség modelljére épít (a szegény, harmadik világbeli figurájára), és a nemzetközi kapcsolatok »fejlődésre« és a »Nyugathoz való felzárkózásra« alapuló megközelítésein alapszik. A globális kortárs világ azonban ennél sokkal összetettebb, és nem lehet megúszni a globális korban zajló kulturális termelés komplex logikájának megértését. A fejlődő világ kalóza nem egy jámbor figura, és ez a megközelítés megfosztja őt attól az ágenciától, mellyel a tapasztalatot keretező globális médiaterekben navigál. [...] Ezekben az esetekben a nacionalista modernitásprojekt metanarratívája számára láthatatlan osztályok modernitásra bejelentett igényére látunk példát. Ezekre az újrahasznosító kultúrákra azonban nem jellemző az ellennyilvánosságok romantikája és hősiessége. Ez a világ – mely a hangkazettával kezdődött, aztán a számítógépekkel és digitális eszközökkel folytatódott – a termelés és fogyasztás szétszórt logikáján alapszik, és túlnyomó- részt illegális. A modernitásba vezető belépési pont ilyen jellegű újrafogalmazása egybeesik a globális pillanattal, a globalizáció különböző módokon – a call centerekhez, kiszervezett szoftverfejlesztéshez hasonlatos, új munkaformákon, a médián keresztül – zajló eljövetelével, mikor is a nemzeti modern

[112] Sok szempontból érdekes a 2009 végén a Google könyveket digitalizáló programja és a Kínai Nemzeti Kiadó között, a Google által engedély nélkül digitalizált kínai művek miatt kirobbant konfliktus (Kinai Nemzetközi Rádió, 2009). A kínai fél által sérelmezett gyakorlat egyszerre értelmezhető a nemzetközi szerzői jogi rezsim opportunisztikus használatának, és veti fel a kérdést, hogy mennyire rontja a kínai kulturális iparágak amerikaiakkal szembeni alkupozícióit a hazai kalózkodás magas szintjének tolerálása.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> korábbi megfogalmazásait felváltja a globális modernitás. Ha ezt megértettük, akkor az is húsbavágó, hogy felismerjük azokat a képzelet regisztereiben bekövetkező változásokat, melyet e globális zúdít a nemzeti modernitás szerkezetére." (Liang, 2003, 13.)

A viszonylag széles körben hozzáférhető reprodukciós technológiák: a fénymásoló (stencilgép), a hangkazetta, a VHS-technológia radikálisan lecsökkentették a szövegek, audiovizuális tartalmak sokszorosításának költségét.[113] A költségcsökkenés ugyan kevés volt ahhoz, hogy mindenkiből másoló válhasson – mint lesz a helyzet az internet esetében –, de e technológiák kellően olcsók voltak ahhoz, hogy kialakulhasson egy kisipari módszerekkel dolgozó másolóréteg a hagyományos ipari szereplők és a fogyasztók között. Ez a folyamat – melynek jelentőségét nem lehet igazán túlértékelni – két hatással is járt. Egyrészt lecsökkent a kulturális importőrállamok külföldi termelőktől való függése azáltal, hogy a helyi másolóknak is lehetőségük nyílik kulcsfontosságú kulturális javak sokszorosítására. Egy hanglemez[114], egy 35 mm-es filmkópia másolása bonyolult és költséges dolog, szemben egy hangkazettával[115] vagy VCD-

[113] Az audiovizuális kalózok történeteinek részletes feldolgozása szétfeszítené e dolgozat kereteit. Az eddigi gondolatmenet egyik fontos kiindulópontja az, hogy a kalózokat a lokális kontextus ismerete nélkül aligha lehet megérteni. Az audiovizuális kor kalózai – az olcsó technológia gyors elterjedésének köszönhetően – túl sok, egymástól radikálisan eltérő környezetben jelennek meg ahhoz, hogy ugyanolyan részletességgel lehessen őket bemutatni, mint a könyvkalózokat. E fejezetben csak utalok rájuk, és a hivatkozott irodalmakból leszűrhető, általános érvényű megállapításokat fogalmazom meg velük kapcsolatban.

[114] Bakelitalapú kalózszubkultúrákra szinte kizárólag a fejlett országokban találunk példát, ahol a bakelitlemezek reprodukciós technológiája elég elterjedt ahhoz, hogy a nem professzionális termelők is igénybe tudják azt venni. Az USA-ban (Heylin, 1995) és Nagy-Britanniában (Marshall, 2004) a bootleg kultúra által rögzített (koncert és rádió) felvételek kis példányszámú kiadásai töltik ki a nagy kiadók kínálata által szabadon hagyott réseket, s olyan felvételeket juttatnak el a dedikált rajongókhoz, melyek a nagyok kínálatban nem szerepelnek.

[115] A zeneművek kalózkodása persze nem a hangkazettával kezdődött. A zenekalózkodás hétköznapivá válása a 20. század kezdetére tehető, mégpedig azért, mert ebben az időszakban lett a zongorából és pianínóból hangszerkészítő műhelyben gyártott drága és ritka hangszer helyett tömegtermelésben előállított termék. A századforduló viktoriánus Angliájában valóságos zenei forradalom zajlott le a századfordulón, egyes források szerint évi 40 000 új címet publikáltak ebben az időszakban. A kották ára meglehetősen borsos volt, így érthető, hogy egy jól kereső munkás bérének 5%-ába kerülő műveket hamar elkezdték – az első időkben kézzel – másolni. A 18. században terjedt el a litográfiai eljárás, melyet egy drámaíró, Alois Senefelder fejlesztett ki a célból, hogy olcsón, a nyomdászok kikerülésével maga tudja sokszorosítani műveit. (Boorman, 2007). A század utolsó évtizedeiben elérhetővé vált a fotolitográfia, mely szükségtelenné tette a komplikált kották újraírását. Ez a fejlemény

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

vel. Ennek köszönhetően az egyes államok könnyedén kiszervezhették a kulturális javak importját a kisipari szereplők számára anélkül, hogy maguknak kellene vállalniuk mind a technológiai beruházások, mind a nemzetközi egyezmények nem teljesítésének költségeit.

Másrészről, ahogy egyre olcsóbbá válnak a másolás technológiái, úgy kerül egyre közelebb a kultúrát termelő/fogyasztó/megélő egyénhez az az infrastruktúra, mely számára a kulturális javakat tárgyiasult formájukban legyártja és eljuttatja. Ez a lecsökkent távolság radikálisan képes átalakítani az elérhető kulturális javak körét akkor, ha a hagyományos szereplők egy egyébként erősen koncentrált kulturális iparággá álltak össze (Adorno és Horkheimer, 1990).

Az olcsó másolatok egy fejlődő ország piacain erősen ellentmondásos szerepet játszanak. Egyrészről megkönnyítik a külföldi eredetű kulturális javak importját, ezzel – ahogy azt az amerikai esetben láttuk – a kalózkiadások kiszoríthatják a helyi termelőket a piacról. Másrészről viszont a nem egy esetben külföldi tulajdonban lévő gyártó és disztribúciós monopóliumoktól való függetlenedés lehetősége számtalan olyan helyi szerző-előadó előtt nyithatja meg a piacra jutás lehetőségét, akik egyébként kiszorultak volna a terjesztés hagyományos csatornáiból. Ez elsősorban a hagyományos, inkumbens kultúripari szereplőknek rossz hír, akik egyszerre kénytelenek versenyezni a repertoárjuk kalózmásolataival, és az ugyanezen az infrastruktúrán terjesztett független szereplőkkel.

A kazetta- és VCR-kalózoknak nagyon erős a helyi beágyazottsága: beágyazódtak a (városi) térbe, ahol élnek, ahol a műhelyeik vannak, ahol

nemcsak azzal az eredménnyel járt, hogy az eredeti árak töredékéért lehetett olcsón zenéhez jutni, de kiépültek a disztribúció csatornái is. Mivel a technológia relatív olcsó volt, így a kalózkiadásokat néhány főből álló vállalkozások gyártották, és adták el az utcai terjesztőknek. Az a tény, hogy sok, kicsi, nehezen azonosítható szervezet űzte az ipart, a könyvkiadókétól eltérő ellenlépéseket tett szükségessé a zeneműkiadók számára. A zeneművek ez idő tájt már védelmet élveztek, a törvényt megszegőknek azonban kevés következménnyel kellett számolniuk. Szinte lehetetlen volt a számtalan kisebb szervezetet arra kényszeríteni, hogy ténylegesen beszüntessék a tevékenységüket, és a károk megtérítését is nehezen lehetett érvényesíteni a tetten ért utcai árusokkal szemben. A zeneműkiadók ezért maguk próbáltak érvényt szerezni az érdekeiknek, és kiöregedett rendőrökkel, erős emberekkel kezdtek házkutatásokat tartani. Ezek az eszközök azonban ugyanolyan törvénytelenek voltak, mint a kalózok űzte ipar, és a kiadók hamar abban a kényelmetlen helyzetben találták magukat, hogy a bíróságok őket marasztalják el birtoksértés és fizikai erőszak miatt. Ebben a helyzetben nem maradt más választásuk, mint a jogsértés büntetőjogi szankcionálását elérni a törvényhozásnál. Ez, bár nem ment könnyen, végül célravezető megoldásnak bizonyult. 1906-ban az brit parlament megszavazta a jelentős büntetőjogi szankciókat – köztük a házkutatást, börtönbüntetést és jelentős pénzbeli büntetést lehetővé tevő – törvénymódosítást.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a vásárlóik élnek, beágyazódtak abba a kulturális térbe és társas kapcsolatok hálójába, mely a keresletet jelenti (Liang, 2003). Ennek a beágyazottságnak ugyanaz a hatása Tanzániában, Tunéziában, Svédországban, Trinidadon (Wallis és Malm, 1984), Nigériában (Larkin, 2004), Indiában (Manuel, 1993), Vietnamban (Domon és Nakamura, 2007) és a Balkánon (Kurkela, 1997): a helyi gyártású tartalmak elképesztő változatossága jelenik meg a piacon. Mindez arra is figyelmeztet, hogy a technológia által lehetővé tett kalózgazdaságok hátterében több van, mint az alacsony gazdasági fejlettség okozta alacsony jövedelmi szint.[116]

A helyi kalózokat tűrő állam szempontjából mindez nagyon kényelmes megoldás. A kalózok úgy látják el a helyi piacokat importált kulturális javakkal, hogy az nem rontja az állam külkereskedelmi mérlegét. Az informális disztribúciós hálózatok nemcsak a külföldről importált kalózjavak terjesztésére, cseréjére használhatók, de a helyi kulturális termelés alap-infrastruktúrájaként is üzemelnek. A kalózkodás helyi, de nemzeti szinten is meghatározó gazdasági jelentőségű tevékenység is lehet.

Az a szerep, amit e szétszórt és jobbára koordinálatlan kalózok egy nemzet, egy kultúra életében betöltenek, akkor válik különösen szembetűnővé, ha kilépünk a Nyugat otthonos határai közül, és először szembesülünk mindazokkal a korlátokkal, amik egy fejlődő országban a kulturális javak legális hozzáférhetősége előtt állnak. A vásárlóerő-paritáson számolva egekbe szökő árak nem egyszerűen a CD-hez vagy DVD-hez jutást nehezítik meg, hanem a helyi közösség aspirációinak, mobilitásának, a kulturális javak nemzetközi cseréjébe való bekapcsolódásának szabnak sokszor áthághatatlan gátat. A helyi kalózok lehet, hogy mindebből csak a kereslet és a kínálat közötti szakadékot, a piaci kudarcot veszik észre, és reagálják le. De aki végignézte már egyetlen fejlődő országbeli kalózárus standján a kínálatot, az tudja, hogy abból – ahogy az

[116] Amikor a délszláv háború után először látogattam el a Boszniai Szerb Köztársaság területére, a határátkelő utáni első méteren elkezdődött, és aztán még hosszú kilométereken keresztül tartott az út szélén illegális CD-ket DVD-ket áruló, mozgó kioszkok sora. Minden kapható volt ezektől a kalózoktól, amit csak ki tudtam gondolni, játék- és üzleti szoftverek, szerb turbofolk és komolyzene, a legfrissebb hollywoodi alkotások és a filmtörténet klasszikusai. A háború utáni, romokban heverő gazdaságban e kulturális javakat legálisan forgalmazni jogosult szereplők mindegyike hiányzott a piacról. Akkor az a kérdés fogalmazódott meg bennem: hogyan várható el, hogy ez az ország, ez a kultúra része legyen az európai politikai, gazdasági, kulturális közösségnek, ha nincs lehetőségük arra, hogy részesedjenek azokból a kulturális javakból, melyek e közösséget megteremtik és fenntartják.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16
© Typotex Kiadó

európai könyvkalózok címlistája tartalmazta a felvilágosodás DNS-ét – a modernizációhoz szükséges tudások katalógusa állítható össze.

A fejlődő országok kormányai ebben a folyamatban egyre tudatosabb szerepet játszanak. Többek között az egyre szigorodó nemzetközi szellemi tulajdonvédelmi standardok nyomán egyre élesebben szembesülnek azokkal a költségekkel, melyeket e rezsimek rájuk rónak. Ebben a helyzetben az informális kalózok tűrése, tolerálása akkor is komoly erőforrást jelent, ha az állam sem közvetve, sem közvetlenül nem részesedik a kalózok által megtermelt jövedelmekből.

www.interkonyv.hu
© Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5. fejezet

A P2P-KALÓZOK KORA

Az ebben a fejezetben tárgyalandó internetes fájlcserélők[117] egyik, eddig megismert kalózcsoporthoz sem hasonlítanak. A P2P-hálózatok milliónyi felhasználója mind a kalózkiadók, mind a kalózállamokban tevékenykedő kisipari kalózok hagyományából kilóg.

A különbségek közül talán a legszembetűnőbb az eddig megkerülhetetlen kereskedelmi, üzleti szempont hiánya. Az otthonról ismeretlenekkel digitális tartalmat ingyen megosztó peer-to-peer kalózokat a könyvnyomtatáskor kalózaitól az különbözteti meg, hogy az internetes fájlcserélők tevékenységében a kereskedelmi, üzleti szempontok nem játszanak szerepet – azaz a digitális állományok cseréjét jellemzően nem kísérik pénzbeli tranzakciók.[118] A kulturális javak piacainak történetében eddig jobbára csak a szerzőt találjuk, aki anyagi áldozatra is hajlandó azért, hogy részt vehessen a kulturális javak cseréjének, termelésének, fogyasztásának folyamataiban.

[117] Fájlcserélők alatt itt, és az elkövetkezőkben nem egyszerűen azoknak az egyéneknek a mindenkit befogadó csoportját értem, akik az internetes fájlcserélő technológiákat használnak. A fájlcserélő technológiát használó egyedi felhasználó ugyanis sosincs egyedül: része annak a bolynak, mely boly tagjai között az egyes tartalmak gazdát cserélnek. E bolyok határait viszont azok a központok jelölik ki, akik számon tartják, mely tartalom melyik felhasználónál megtalálható. E központok mindegyike sajátos szabályokkal bír: különböznek egymástól a fájlcserére használt technológia, nyitottságuk/zártságuk, tartalmi kínálatuk, felhasználási szabályaik, felhasználóik demográfiai jellemzői szerint. Amikor tehát „a fájlcserélőkről" van szó, ezekről a különös, sajátos, a többiektől különböző szabályok szerint viselkedő csoportokról van szó.

[118] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne találnánk példát fizetős fájlcserélő szolgáltatásokra, azaz arra, hogy a felhasználók fizetnek egy közvetítőnek azért, hogy aztán részt vehessenek az ingyenes cserefolyamatokban. Vannak tehát olyan közvetítők, akik a fájlcsere folyamatában olyan szolgáltatásokat képesek nyújtani, amiért megéri fizetni akkor is, ha elérhetők az ingyenes alternatívák is. Az, hogy egy végfelhasználó a tartalomért fizet, nem újdonság, de az, hogy egy kalóz ráfizet, hogy sokszorosíthasson és megoszthasson, egyedülálló a kalózkodás történetében. A P2P-kalózok egy része valójában nem teljesen önzetlen: azért oszt meg, hogy letölthessen, vagy hogy a szubkulturális tőkéjét növelje. Rajtuk kívül azonban számos olyan kalózt találhatunk, akik valamiféle belső ösztönzőnek engedelmeskedve válnak kalózzá. Az ő esetükben az ideáloknak, a magasabb rendű céloknak – mint például az információ szabadságának biztosítása – komoly szerep jut a kalózzá válás folyamatában. A különböző motivációkról részletesen lásd: (Frey, 1997)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A keresletet a kínálattal összekötő, közvetítői mezőben – legyen szó kalózokról vagy legális szereplőkről – ezzel szemben ritkán[119] találunk olyan szereplőt, akinek nem kell az anyagi szempontokkal törődnie, mivel legyen bármilyen elkötelezett egy kiadó, kiskereskedő, ha a tevékenysége tartósan veszteséges, egyéb források híján rövid időn belül kénytelen lesz felhagyni vele. A fájlcserélő hálózatok esetében a nyereségesség, az üzleti fenntarthatóság nem szempont. A fájlcserélők által létrehozott disztribúciós hálózat önfenntartó, mivel olyan erőforrásokra épül, melyeket a tagok, a fogyasztás aktusával megkerülhetetlenül megosztanak. Mivel minden P2P feketepiaci fogyasztó egyben automatikusan (potenciális) disztribútor is, így valójában a feketepiaci fogyasztás aktusain keresztül épül fel és marad fenn a P2P disztribúciós hálózat.

A digitális technológia sajátosságainak köszönhetően a fogyasztók képessé váltak a kulturális javak digitális verzióinak elkészítésére, és e kópiák disztribúciójára. Ennek köszönhetően a fogyasztók egyik pillanatról a másikra robbantak be a kulturális termelés és elosztás integrált, racionalizált és iparszerűen megszervezett és lebonyolított folyamataiba. Megjelenésük egyik legfontosabb következménye az lett, hogy az immár immateriális formában rendelkezésre álló tartalom köré *egy új, sok szempontból alternatív tér szerveződött*. Ez a tér – legalábbis részben – autonóm, szabályait, infrastruktúráját, határait a fájlcserélők írják, tartják fenn, őrzik.

Ez az autonómia sokban hasonlít ahhoz az autonómiához, amit a kulturális javak fogyasztói e javak felhasználása kapcsán otthonuk falai között eddig élvezhettek. Az európai szerzői jogi törvények egy része a 19–20. század fordulójától kezdve tartalmazta a szerzői jogok magáncélú másolatok készítésének esetére vonatkozó korlátozását. „Az általánosan elfogadott álláspont az volt, hogy a szerzői jogi védelem ott ér véget, ahol a privát szféra elkezdődik. Ebből logikusan következett, hogy a magáncélú felhasználás kívül esett a szerzői jogok körén. Egészen addig, amíg a másolatkészítés cselekménye a privát szférára korlátozódott, addig az önmagában nem sértette a jogosult személyhez fűződő vagy kereskedelmi érdekeit." (Guibault, 2002, 48.)

Az otthoni tér elhatárolása a szerzői jog által szabályozott tértől annak volt köszönhető, hogy korábban nem álltak rendelkezésre azok a

[119] A kevés kivételezett közvetítők közé tartoznak a könyvtárak és egyetemek, melyek köz- vagy klubjószágként tartják fenn a kulturális javakhoz való hozzáférést. Arról, hogy ezen intézmények működése mennyire kilóg a szerzői jog hagyományos logikájából, jó példa a haszonkölcsönzési jog, mint kizárólagos vagyoni jog ellentmondásossága (Bodó és Gyenge, 2006).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

technikák, melyek az otthon terében az e téren kívül is relevanciával bíró mennyiségű másolat készítését tették volna lehetővé.[120] Az 1950-es évektől, a mágnesszalagos magnók megjelenésével ez a konszenzus újragondolásra szorult. A különböző másolási technológiák megjelenését menetrendszerű biztonsággal követték az éppen aktuális *status quo* meghatározó szereplői által indukált morális pánikhullámok (erről részletesebben lásd a 5.1.1 alfejezetet.) A heves ellenreakciókat a másolatok készítése felett élvezett monopólium elvesztésének réme indokolta.

A standard érvelés szerint a másolatok szükségszerűképpen a korábbi szereplők által forgalmazott eredetiket helyettesítik, s így az otthoni másolás az eredetik forgalmának csökkenését fogja eredményezni. Bár ezek a félelmek utólag visszatekintve javarészt megalapozatlannak bizonyultak, jövőbe látó képességek híján a jogosultak az érdekeiket veszélyeztető technológiák elleni jogi fellépés biztonságos stratégiájához fordultak, s így a bíróságokra (és később a jogalkotókra) hárult az új, otthoni másolatok készítését lehetővé tevő technológiák pozitív és negatív hatásainak megítélése, s e gyakorlatok legalitásának újragondolása.

A Németországban 1955-ben (*Grundig Reporter-eset)* és 1964-ben *(Personalausweise-eset*), az Egyesült Államokban 1984-ben (*Betamax-eset*) megszületett döntések értelmében az otthoni másolatok készítését lehetővé tevő technológiák forgalmazását, használatát szerzői jogi eszközökkel megakadályozni (értsd: az otthoni másolatkészítést a jogosult kizárólagos engedélyezési jogává tenni) nem lehetséges, legfeljebb csak annyi érhető el, hogy e jelenség térnyerésével párhuzamosan kiépül az a kompenzációs rendszer, mely az otthoni másolatkészítésért cserébe a jogosultnak jogdíjat képes biztosítani (Guibault, 2002; Helberger és Hugenholtz, 2007; Hugenholtz, Guibault és van Geffen, 2003). Az egyes országok egymástól jelentős mértékben különböző, otthoni másolatkészítésre vonatkozó szabályai (részletesen összefoglalóját és elemzését lásd: Gyenge (2010)) azt a bizonytalanságot jelzik, ami az otthoni másolatok gazdasági jelentősége, a művek piacaira, rendes felhasználására vonatkozó hatása kapcsán ma is fennáll. Bár az otthoni másolástechnológiák szinte mindegyike kapcsán megfogalmazódott a kalózkodás vádja (Patry, 2009), és egyes piaci szereplőkről máig feltételezhető, hogy Nimmer (1982) érvelését követve máig nem fogadják el az otthoni másolatkészítés legalitását,

[120] Ide tartozó pontosítás, hogy sokáig (egészen az ipari termelés általánossá válásáig) nem vált szét az otthon és a műhely, azaz a nyomtatás is, mint gazdasági tevékenység az otthon falai között zajlott. A kalózkiadók, kalóznyomdák elleni fellépést például Angliában rendszerint megnehezítette az a védelem, amit az otthoni, privát szféra élvezett.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a kialakult konszenzus mégis az, hogy ha vannak is az otthoni másolatkészítésnek negatív piaci következményei, azok eltörpülnek a tevékenység ellenőrzésének és megakadályozásának költségei és logisztikai problémái mellett.

Az a védőernyő azonban, ami megvédte az analóg kor otthoni kalózait, nem védi, nem védheti a fájlcserélőket. A védelem nemcsak azért problémás, mert a másolatkészítés, egyébként a privát szféra védelmében zajló aktusa nehezen elválasztható a másolatok azonnali közzétételétől (mellyel kapcsolatban nem fogalmazódtak meg a kizárólagosságot esetleg korlátozni képes szempontok), azaz végérvényesen összemosódik a privát és a nyilvános tér. A fájlcserélők esetében az igazi problémát az okozza, hogy a hálózatba kötött számítógépekkel zérus költséggel minimális idő alatt végtelen mennyiségű másolat készíthető, és ez radikálisan más következményekkel jár a kulturális javak piacainak egészére, mint néhány, otthon készült, gyorsan romló minőségű audiokazetta.

Bár évekre vagyunk attól, hogy megnyugtató biztonsággal megállapítható legyen, hogy a fájlcsere pontosan *milyen* hatással van az egyes kulturális piacokra, láthatók biztató jelek (IFPI, 2010; Kanzler, 2010). Ezek az adatok – legyenek bár mégoly örvendetesek – aligha képesek feledtetni azt az alapvető tényt, hogy az otthoni másolatkészítő P2P-felhasználók az iparági másolatkészítők vadászterületein mozognak, s olyan tevékenységet űznek, melyhez nincs joguk. A fájlcserélők ugyan otthon, a privát szféra védelmében másolnak, s haszonszerzési céljaik sincsenek, viszont tagadhatatlanul hatással vannak azoknak a kulturális javaknak a termelőire és piacaira, melyek a digitális eszközökkel könnyen másolhatók. E hatás egy része a P2P-másolatok legális másolatokkal való versenyében keresendő. Arról, hogy ez a hatás mekkora, hogy a fájlcserélők hatása kreatív pusztítás-e vagy szimpla rombolás (Liebowitz, 2006), megoszlik a közgazdászok és piackutatók véleménye. A másolatok között zajló verseny azonban csak egyik, és még csak nem is a legfontosabb mód, ahogy a fájlcserélővé lett korábbi fogyasztók átalakítják a kulturális iparágak működési logikáját.

A most következő fejezetben e nem gazdasági szempontok elemzése következik. Először azt vizsgálom, hogy a fájlcsere apropóján hogyan szerveződik (újra) a kulturális javak termeléséről, cseréjéről, e folyamatok ideális jogi, technológiai, piaci, kulturális környezetéről zajló diskurzus. Másodjára bemutatom, hogy a fájlcsere definiálásának jogáért folytatott retorikai küzdelemnek milyen externáliái, nem kívánatos, nem tervezett következményei lehetnek a digitális hálózati kommunikáció egészére. Ezek után azt keresem, hogy milyen kulturális hagyományok

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

alakították – akár rejtett módon is – a fájlcserére alkalmas technológiák fejlesztőinek szemléletét, s ennek nyomán milyen formát ölt az a technológia, ami a kezük közül kikerül. Ebben a szakaszban egészen az 1960-as évek amerikai nyugati parti ellenkulturális eszményeihez, illetve a számítástechnika fejlődésének korai szakaszában kialakult hackeretikáig nyúlok vissza, hogy megmagyarázzam annak a technológiai infrastruktúrának a sajátosságait, mely az elmúlt évtized minden erőfeszítése ellenére képes volt nyitva tartani a tartalmak szabad és relatív ellenőrizetlen csereberéjének lehetőségét.

Az ezt követő, 5.4 fejezetben azokat a tényezőket veszem sorba, melyek a digitális hálózatokon szerepet játszhattak a fájlcsere jelenségének kivirágzásában. Ennek során bevezetem a kulturális jószág kiterjesztett fogalmát, mely lehetővé teszi, hogy ne csak az egyes zeneszám vagy film szintjén értelmezhessem a kalózkodás jelenségét, hanem egymás mellé állíthassam a kalózhálózatokat és a legitim kiskereskedelmi és disztribúciós szolgáltatásokat is.

Azok az okok, melyek a feketepiacra való belépést megmagyarázzák, nem válaszolják meg maradéktalanul az utolsó szakaszban feltett kérdést, mely arra keresi a választ, hogy az egyre növekvő kockázat és az egyre gazdagabb legális alternatívák ellenére miért marad meg a felhasználók egy része a feketepiacoknál. Itt azokra a stratégiákra vagyok kíváncsi, melyek a nyilvánvaló törvénysértést racionalizálják az egyén szempontjából, és amik áthidalják a fájlcsere pozitív morális és negatív törvényi megítélése közötti távolságot, azaz megteremtik a legális alternatíváktól való távolmaradás gazdasági racionalitáson túli indokait.

5.1 A fájlcsere mint nyilvános térben zajló diskurzus

Mint az a következő szakaszban kiderül, a fájlcsere – mivel technikai értelemben nem megkülönböztethető, nem elválasztható attól a folyamattól, ahogyan egyébként a hálózat működik – nem más, mint a digitális hálózatok természetes működésének egyféle elnevezése. A digitális állományok végfelhasználók közötti cseréjének technikai lehetősége köré szerveződött társadalmi gyakorlat felvetette e gyakorlat definiálásának, megértésének, értelmezésének szükségességét mindazokban a társadalmi rendszerekben, melyek e gyakorlatra hatással lehetnek, illetve melyekre e gyakorlat hatással lehet. A fájlcserélő hálózatokon zajló kommunikáció is része e diskurzusoknak, s célja nem utolsósorban épp a fájlcsere legitimálása. A „Mi a fájlcsere? Kik a fájlcserélők, és mit akarnak? Mi a tár-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

sadalom, a köz érdeke a fájlcsere kapcsán?" kérdésekről szóló diskurzus igazi, demokratikus párbeszéd. Egyszerre találhatók meg benne az amerikai legfelsőbb bíróság alkotmányértelmezései, a világ szerzői joggal foglalkozó vezető jogászainak állásfoglalásai, a kulturális iparágakban inkumbensként vagy diszruptor innovátorként jelen lévő üzletemberek elemzései, a szerzői jogi, a technológiai, gazdasági, politikai környezet laikus[121] értelmezései és szándékos, vagy meg nem értésből fakadó félreértelmezései, félreértései.[122]

A fájlcsere mint társadalmi gyakorlat értelmezése során mindenekelőtt azzal a problémával kell szembenéznünk, hogy egy olyan jelenség leírását kell adjuk, mely a jelenlegi, mainstream formájában épp tízéves múltra tekint vissza. Egy épp formálódó gyakorlatról van tehát szó, mely, mint ahogy azt látni fogjuk, bár számos, valamennyire már rögzült hagyománnyal rokonítható, mégsem tekinthető egyik részének

[121] Laikus értelmezés alatt értem a nem szakértők által megfogalmazott álláspontokat, értelmezéseket.

[122] Ezen értelmezések egyikét – legyen az mégoly pontatlan – sem lehet az elemzésből kizárni: különösen az internetes fórumokban, ahol nem feltétlenül van jelen olyan tag, aki képes lenne a félreértéseket korrigálni, a pontatlan információk önálló életet élnek. Az ezeket egymás számára újra és újra közlő tagok olyan alternatív értelmezési mezőket hoznak létre, melyek lehet, hogy pontatlanul képezik le a jogi környezetet vagy a technológiai lehetőségeket, mégis alapvetően meghatározzák a közösség tagjainak döntéseit, tetteit, s ezeken a döntéseken keresztül az egész jelenségre befolyással vannak. A következő példa jól illusztrálja a fenti helyzetet: 2009 februárjában zajlott le a The Pirate Bay ellen indított per bírósági tárgyalása, ahol a weboldal üzemeltetőit a szerzői jog megsértésében való közreműködéssel és szerzői joggal védett alkotások hozzáférhetővé tételében való közreműködéssel vádolták. A Pirate Bay oldal ún. torrent tracker. A torrent tracker valójában egyetlen hatalmas katalógus, amelyik folyamatosan nyilvántartja, hogy az általa ismert fájlok közül melyiket éppen melyik kliensnél megtalálható. A végfelhasználóknál működő kliensek rendszeres időközönként lekérdezik ezt az adatbázist, hogy kapcsolódni tudjanak azokhoz a kliensekhez, akiknél a keresett fájl szintén megtalálható. A per második napján kiderült, hogy az ügyész nem értette meg pontosan a rendszer technikai működését, és az általa bemutatott bizonyítékok nem alkalmasak arra, hogy bizonyítsák, az oldal maga megsértette volna bárki szerzői jogait (Harvey, 2009). A félreértés, mely a jelek szerint az ügyészség hároméves előkészítő munkája alatt folyamatosan fennállt, jól jelzi, milyen erejük van az adott területen nem szakemberek között azoknak az információknak, amiket a rendelkezésre álló számtalan forrásból végül leszűrnek maguknak. Nem egy esetben hasonló félreértések táplálják a szerzői jogban járatlan felhasználók között megfigyelhető copyright-abolicionista vagy éppen a jogosultakkal szembeni hangulatot, ahogy azt az egyik fórumban olvasható hozzászólás is tanúsítja: *„A gond ott van, hogy az ASVA külföldi törvények alapján akar cselekedni, mert a magyar törvényeket semmibe veszi... Páros lábbal tapossák a demokráciát stb."* (TheElf, 2009. május 10. 12:46) Ez az értelmezés nyilvánvalóan téves, ettől függetlenül szolgálhat a felhasználók nagyobb csoportja számára a cselekvést megindokoló ideológiául.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

sem. Másrészről nemcsak a vizsgált gyakorlat van meglehetősen képlékeny állapotban, de azok a társadalmi rendszerek is, melyekbe beágyazódik: a technológiai fejlődés következményei a mából előre nehezen megjósolhatóak, a piacok az információs gazdaságok, a közösségi termelés megjelenésének következményeit dolgozzák fel éppen, a szerzői jog pedig abból a sokkból kell magához térjen, amit az addig e terület által nem szabályozott zenehallgatók, olvasók szerzői jogi értelemben vett felhasználóként való megjelenése okozott. E területek fluiditása még azok számára is megnehezíti a tisztánlátást, akik egyébként szakmaszerűen foglalkoznak velük. A többiek pedig a transzparens, áttekinthető, kiszámítható környezet helyett kénytelenek megelégedni lokálisan és időlegesen érvényes tudások gyorsan örvénylő mixével, s ez alapján mérlegelni és kialakítani a fájlcserével kapcsolatos álláspontjukat.

E fejezet során tehát elfolyósodott értelmezési keretekbe próbálok majd beágyazni egy eleve cseppfolyós társadalmi jelenséget. Az itt következő elemzés során egyaránt használni fogok tudományos cikkeket, sajtóban megjelent híradásokat és internetes fórumokban, levelezőlistákon megjelent néhány mondatból álló megszólalásokat. Egymás mellé fognak kerülni a különböző lokális földrajzi, szakmai terekben érvényes megállapítások, ugyanúgy, ahogy a fájlcserélő hálózatokon és a róluk szóló beszélgetésekben egymás mellé kerülnek a különböző jogi fennhatóság alatt élők, különböző piaci realitásokkal szembesülők élményei, tapasztalatai, értelmezései. Egymás mellé fognak kerülni nyilvánvaló és szándékosan megfogalmazott valótlanságok, a laikus értelmezések és a mértékadó szakmai, tudományos forrásokból származó megállapítások ugyanúgy, ahogy a fájlcseréről szóló diskurzusokban a sokféle forrásból származó, és nem egyszer kétes igazságtartalmú állítások.

5.1.1 A FÁJLCSERÉRŐL SZÓLÓ DISKURZUS KISAJÁTÍTÁSÁRA TETT ERŐFESZÍTÉSEK

A megnevezés aktusa önálló jelenséggé tette a fájlcserét, s ettől a pillanattól kezdve nemcsak az a kérdés, hogy *mi* a fájlcsere, hanem az is, hogy *kinek* van lehetősége jelentéssel feltölteni ezt a fogalmat. A fájlcseréről szóló diskurzus gazdagságának hangsúlyos megjelenítése ebben a szövegben azért is kulcsfontosságú, mert jelentős erők mozdultak meg e diskurzus kisajátítása érdekében.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A fájlcsere megjelenése a kulturális piacok történetében talán a legfontosabb fejlemény azóta, hogy John Philip Sousa[123] a századfordulón – a zene mechanikus reprodukcióját lehetővé technológiák térhódítása miatt esedékessé vált szerzői jogi törvény módosítása kapcsán tartott kongresszusi meghallgatáson – a következőket mondta: „Ezek a beszélő gépek tönkre fogják tenni a zene művészi fejlődését ebben az országban. Amikor gyerek voltam, a nyári estéken minden ház előtt embereket lehetett látni, ahogy régi és új dalokat énekelnek. Ma csak ezeket a pokoli gépeket lehet éjjel-nappal hallani. Nem maradnak hangszálaink. A hangszálakat ugyanúgy el fogja tüntetni az evolúció, ahogy az emberré válás során eltűnt az ember hátáról a farok."

Sousa drámai szavai a rögzített zene iparszerű, oligopóliumokra épülő termelésének a kezdetét jelezték, annak a korszaknak a kezdetét, aminek az internet, és azon belül a fájlcsere megjelenése látszik véget vetni. A fájlcsere, miközben alig tízéves múltra tekint vissza, drámai és tagadhatatlan hatással van a fizikai formában megjelenő kulturális javak iparszerű termelésében és disztribúciójában kulcsszerepet játszó szereplőkre: hanglemezkiadókra, kis- és nagykereskedőkre, videokölcsönzőkre, részben a televíziókra, rádiókra, könyvkiadókra és könyvesboltokra, a kulturális javak termelésének és disztribúciójának hagyományos szereplőire, e javak piacaira. A fájlcsere által indukált változások mértékére, dinamikájára válaszul a fent említett szereplők által beindított folyamatok egy része arra irányul, hogy kisajátítsa a fájlcsere értelmezésének lehetőségét.

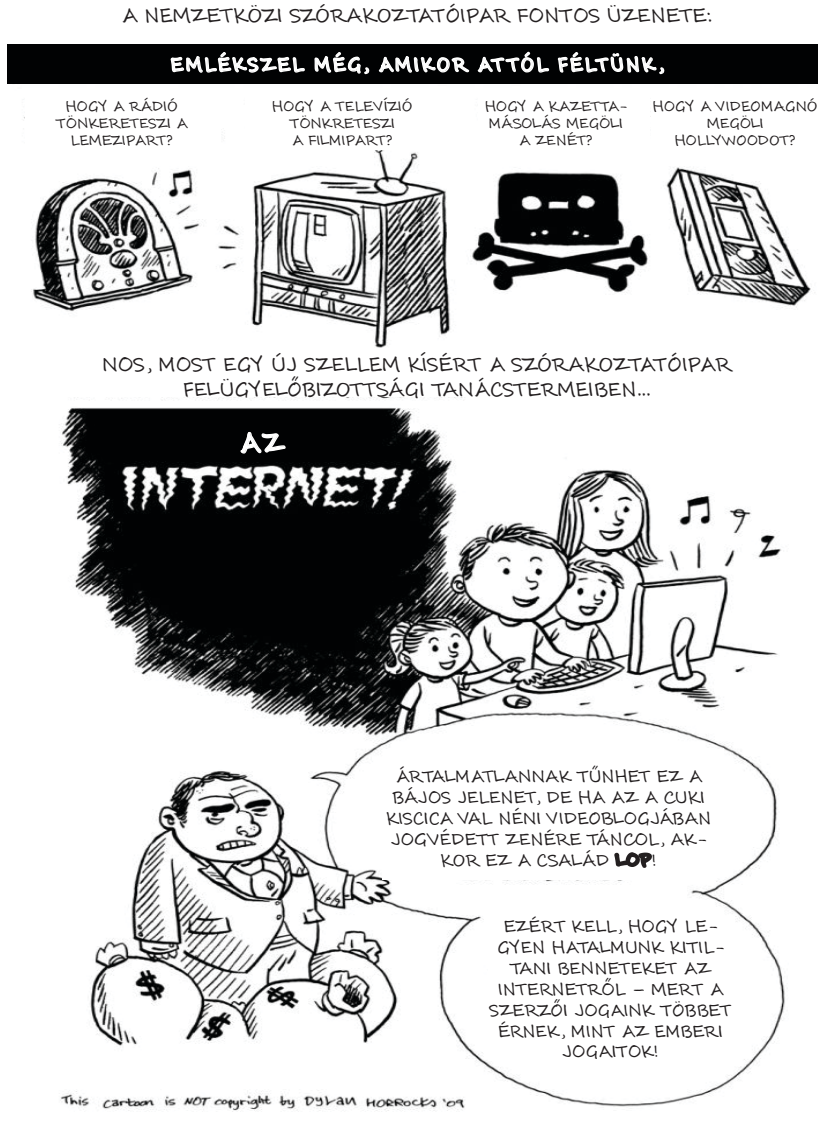
A fájlcsere gyors és radikális változást hozott a kulturális piacok szerkezetében, működésében. Ezt a változást – nem utolsósorban a fájlcsere tényleges hatásainak megítélést nehezítő bizonytalanságnak köszönhetően – a kulturális piacok néhány meghatározó szereplője veszélyként értelmezte, és ezzel beindulhatott a morális pánik ismert folyamata (Cohen, Stanley, 1972; Kitzinger, 2000; Patry, 2009). A zene- és filmipari lobbiszervezetek számára a fájlcsere megjelenése egybeesett azzal az időszakkal, amikor a fizikai hordozók eladása, s ezzel párhuzamosan egyes szektorok árbevétele és nyeresége radikálisan csökkenni kezdett. Bár e visszaesést – mint az a későbbiekben kiderül – számtalan egyéb ok is magyarázza, e csoportok a fájlcserét azonosították a gazdasági nehézségek legfőbb okaként, és – mint ahogy az évszázad folyamán már annyiszor – az új kommunikációs technológia megjelenését a hagyományos

[123] John Philip Sousa (1854. november 6. – 1932. március 6.) amerikai zeneszerző, karmester. A tőle származó idézetre Lawrence Lessig hívta fel a figyelmem.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

piacaikra leselkedő veszélyként azonosították, és ennek nyomán a nehézségeik kizárólagos okaként próbálták beállítani.

5.1 ábra A különböző reprodukciós technológiák körül keltett morális pánikokat kifigurázó karikatúra[124]

[124] Forrás: Dylan Horrocks

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az a folyamat, ami végül lejátszódott, a morális pánikoknak csak torz változataként értelmezhető. A népszerű sajtó- és a közvélemény, pontosan a korábbi, a rádió, a gramofon, a televízió, a videomagnó megjelenésekor gerjesztett, és később hamisnak bizonyult riadalmakból tanulva[125] jórészt szkeptikusan fogadta a jogosultak abbeli erőfeszítéseit, hogy elfogadtassák: a fájlcsere súlyos károkat okoz a kulturális termelőknek. Az iparágakat ért milliárdos nagyságrendű veszteségekről szóló hírekre válaszul – jól ellenőrizhető állításokról lévén szó – szinte azonnal megkezdődött az iparági adatok ellenőrzése, az elhangzott állítások verifikálása, ami számos eltúlzott, valós forrás nélküli, vagy éppen valótlan állításra derített fényt. Az iparági érvekkel szembeni szkepszis azonban nem akadályozta a morális pánik folyamatában a következő lépés, a törvényi, szerzői jogi szigorítás bekövetkezését, illetve ennek nyomán a regisztrált esetek számának növekedését.

A fájlcsere, mint kulturális javak terjesztésére is alkalmas technológia működése (az eddig a pontig)[126] a szerzői jog által szabályozott területre is kiterjed. Ezért felmerült az a kérdés, hogy elhelyezhető-e ez a gyakorlat a szerzői jog rendszerén belül. A fájlcsere megjelenését követő évtized részben arról a folyamatról szól, ahogyan sikerült a fájlcsere technikai folyamatát a korábbi jogi fogalmaknak megfeleltetni, illetve megteremteni azokat az új jogi eszközöket, melyek a le nem fedett részeket a szabályozás ernyője alá vonják. Ezek az erőfeszítések részben azt a célt szolgálták, hogy a jogi diskurzus – és ezen keresztül a jogi diskurzusban legnagyobb befolyással bíró, legtöbb erőforrás felett rendelkező szereplők csoportja – monopolizálni tudja az értelmezés lehetőségét. Abban a pillanatban ugyanis, amint egyértelműen rögzül egy társadalmi gyakorlat szerzői jogi szabályozásba, alaptörvényekbe, nemzetközi kötelezettségekbe ütköző volta, az értelmezés lehetőségei jelentősen beszű-

[125] Talán a legnagyobb visszhangot Jack Valenti, az amerikai filmipari szövetség, az MPAA elnökének a videomagnók megjelenésekor az amerikai kongresszusban elhangzott mondatai keltették, melyek szerint: „Azt mondom, hogy a videomagnó olyan az amerikai filmproducer, az amerikai nyilvánosság számára, mint amilyen a bostoni fojtogató volt az otthon egyedül lévő asszonyoknak." (*Hearings Before The Subcomittee On Courts, Civil Liberties, And The Adminstration Of Justice Of The Committee On The Judiciary House Of Representatives, Ninety-Seventh Congress Second Session On H.R. 4783, H.R. 4794 H.R. 4808, H.R. 5250, H.R. 5488, And H.R. 5705 Home Recording Of Copyrighted Works*)

[126] A feltételes módú befejezett múlt idő annak a lehetőségnek szól, hogy elképzelhető az a szcenárió, hogy a szerzői jog jelenleg ismert rendszere nem képes szerkezeti változás nélkül integrálni azt a technikai környezetet, melyben a másolatok jelentősége, szerepe radikálisan különbözik a Gutenberg-galaxisban megszokottól.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

külnek, arányosan azzal, amennyire e gyakorlatot a törvényi eszközökkel kriminalizálni lehet.

Ezen a ponton azonban nem várt következménye lett annak, hogy nem sikerült a szerzői jogra, illetve a szerzői jog által szabályozott ágazatra leselkedő veszély mértékét megértetni és elfogadtatni a társadalom kritikus tömegével. A szerzői jogi szabályozás szigorodása és a fájlcserélők elleni egyre határozottabb és látványosabb fellépés újabb morális pánikfolyamatot indított el, immár alulról, a jogosultak fellépésétől fenyegetett, a társadalom jelentős részét (az online populáció 20–40%-át[127]) kitevő fájlcserélői csoport felől. E morális pánikjelenség a kulturális iparági szereplőkben a kulturális szabadság és sokszínűség, az információs szabadságjogok legfőbb ellenségét látja és láttatja, akik a szerzői jog fegyverével egy idejétmúlt üzleti modellt próbálnak a technológiai fejlődés ellenében fenntartani, s eközben nem vesznek tudomást sem a fogyasztóik igényeiről, preferenciáiról, sem a köz érdekeiről.

E két, egy időben zajló, ellenkező előjelű és egymás ellen ható folyamat azonban nem tudta kioltani egymást, ugyanis a két folyamat következményei két különböző térben teljesedtek ki. A jogosulti csoportok által gerjesztett pánikfolyamat – a lobbira szánt összegek hathatós segítségével – képes volt végiggördülni a törvényhozáson és az állami intézményrendszeren, ám – mint azt a fájlcserét szabályozó normákkal foglalkozó 5.5 fejezetben látni fogjuk – megakadt a nyilvánosságban, illetve kifejezetten a tervezettel ellentétes hatást ért el az attitűdök és hiedelmek területén. A fájlcserélők között ébredt pánikfolyamat eredménye a technológiai eszközökkel való védekezés felgyorsulása lett, ami viszont elkerülhetővé tette az első pánikfolyamat következményeinek a legjavát anélkül, hogy érdemi, közvetlen befolyása lett volna a törvényhozás szintjén zajló folyamatokra.

E folyamatok nyomán végletesen kettészakadt és állóháborúvá merevedett az interneten keresztüli ingyenes hozzáférhetőség kulturális piacokra gyakorolt hatásáról éppen csak megkezdődött vita. Az egyik oldalon a zárt és teljes szerzői jogi rezsim az, amelyik immár olyan kezdeményezéseknek is útjában áll, melyek megakadályozása normális körülmények között aligha szolgálná a jogosultak érdekeit, de a jelen szituációban szükségszerűképpen fennakadnak a piacaik és az ellenőrzés további elvesztésétől megrettent jogosultak ellenállásán.

A másik oldalon a kulturális piacok forgalmának jelentős hányada szorul vissza a technológiai eszközökkel egyre jobban körülbástyázott

[127] Az online kalózok számáról lásd a 5.4.1 fejezetet.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

undergroundba, amelyet egyre inkább a radikális oppozíció jellemez, s amelyet egyre kevésbé lehet a hagyományos csatornákon nemcsak ellenőrizni, de egyáltalán megszólítani. A fogyasztók, a fájlcserélő technológiát fejlesztők, és az ezeket – más és más célból, eltérő módokon – használók tudatosan, célzottan és politikusan használják a kulturális feketepiacok csatornáit. Az egymást követő technológiai fejlesztéseknek köszönhetően egyre tudatosabban és egyre határozottabban ölt testet az underground infrastruktúrát kifeszítő kódban az ellenállás ideológiája. Ez az ideológia lehet radikális libertáriánus, szabadságpárti, esetleg anarchista politikai állásfoglalás, antikapitalista, antikorporatista, copyright-anarchista, alapvetően gazdasági, politikai elégedetlenséget kifejező indulat, vagy egyszerűen csak a hacker játékossága és problémamegoldási vágya. Az ezek nyomán létrejövő kód, az általa felkínált és fel nem kínált lehetőségek, alapbeállítások pedig azoknak a felhasználóknak a viselkedését is meghatározzák, akiknek esetleg egyébként fogalmuk sincs arról a közdelemről, ami a színfalak mögött zajlik (Strahilevitz, 2003).

> „A szerzői jogi lobbi kénytelen minket komolyan venni, mert mi vagyunk az erősebbek. A jogi, erkölcsi és műszaki fölényünk annyira túlnyomó, hogy amíg ők óriási pénzeket fordítanak az ellenünk való küzdelemre, mi fillérekből frusztráljuk őket. Mi fenyegetjük őket létükben, nem ők minket. [...] A túlnyomó műszaki-gazdasági erő és a magabiztos erkölcsi fölény pozíciójából kell érvelni." – interjú az Elite Hub alapítójával.

Ezt a patthelyzetet már aligha lehet feloldani a feketepiac felszámolásával, ezért változást – mint minden korábbi esetben is – a legitim piacokon, és ezen keresztül az ezeket szabályozó szerzői jogi rezsimben végrehajtott változásokkal lehet elérni. Ez viszont csak akkor képzelhető el, ha a fájlcserét nemcsak a szerzői jog eszközeivel, nyelvével, kategóriáival tudjuk értelmezni, ha ki tudjuk emelni a fájlcseréről szóló diskurzust a szerzői jogi kontextusból. Ez már csak azért is indokolt, mert a fájlcsere reflektálatlan integrálása a szerzői jog rendszerébe olyan kérdéseket vetett fel mind a rendszeren belül, mind a rendszerre vonatkozóan, amik mellett nem lehet válasz nélkül elmennünk, ha valóban meg akarjuk érteni a kulturális javak termelésének és elosztásának előttünk álló alternatíváit.

Érdemes-e, lehetséges-e a szerzői jognak a másolatok készítésére fókuszálnia egy olyan technológiai környezetben, ahol a másolatok készítése mindenki számára zérus költséggel rendelkezésére áll, sőt a másolatok

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

készítése jelenti az egész rendszer alapját? Hogyan lehet kezelni azt a helyzetet, amikor a szerzői jogi felhasználók az iparági szereplők kis, jól ellenőrizhető csoportja helyett otthoni internethasználók milliárdjaiból áll? Betarthatók-e ebben a helyzetben a szerzői jogok, és ha igen, milyen áron, milyen költséggel? Hol található meg az egyensúlyi pont a szerzők, alkotók, a közvetítők és a közösség egészének érdekei között? A szabályozás hagyományos eszközeivel megjeleníthetők-e az újonnan megjelent szereplők – a felhasználók, a technológiai innovátorok – érdekei a szerzői jogi jogosultak érdekeivel szemben? Egyáltalán, a szerzői jog alkalmas-e a digitális információs gazdaság szabályozására? Milyen más, korábban nem, vagy csak érintőlegesen kapcsolódó területek válnak relevánssá – a szólásszabadságtól a személyes adatok védelméig?

Ezek azok a kérdések, amik a fájlcsere megjelenésével felmerülnek, és ezek azok a kérdések, melyek megválaszolását nem érdemes azzal rövidre zárni, hogy a tárgyalótermekben és a törvényhozó testületekben kialakuló értelmezést elfogadva kizárjuk a jogon kívüli területeken: a technológia szintjén, a piacokon, illetve a szűkebb szakmai nyilvánosságban, a népszerű sajtóban és az internetes fórumokon zajló értelmezési kísérleteket.

Ezeknek a területeknek mindegyikén egyszerre, egymással szoros összefüggésben zajlott, zajlik a küzdelem a fájlcsere néven ismert jelenség értelmezéséért. Küzdelmet írtam, nem véletlenül. A diskurzus tétje ugyanis az, hogy fennmaradhat-e az a történelmi léptékben egyedülálló állapot, melyben minden egyes, számítógéppel és internet-hozzáféréssel rendelkező ember a rendszer egésze szempontjából is meghatározó mértékű részt vállalhat a kulturális javak elosztásának, megőrzésének feladatában, részese lehet a kulturális termelés, újrafelhasználás folyamatainak a mai, hálózati, digitális feltételek között.

Ennek nyomán másrészről megválaszolásra vár az a kérdés, hogy ez a lehetőség hogyan befolyásolja a kulturális termelők helyzetét – értve ez alatt a termeléshez szükséges ösztönzők meglétét vagy hiányát –, illetve a korábbi és új közvetítők gazdasági lehetőségeit. Ugyan a jogi konfliktusok a status quo fennmaradásáért küzdő hagyományos tartalomipari szereplők és az új belépők között zajlanak, a kérdés nem az, hogy a régi szereplők fennmaradnak-e, vagy elsodorja őket a technológia szintjén zajló változássorozat, hanem, hogy az új környezetben kialakuló kulturális gazdaságoknak meg lesznek-e a fennmaradáshoz szükséges feltételei.

Visszatérve a szerzői joghoz, szeretnék még egy érvet felsorakoztatni amellett, hogy miért nem lehet a fájlcserét csupán jogi problémaként kezelni. Egy darabig úgy tűnhetett, mintha működne a szerzői jog, illetve

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

az ezt alkalmazó, értelmező intézmények központi szerephez juttatása a fájlcsere értelmezéséért folytatott küzdelemben. A Napster, az azt követő többi fájlcserélő technológia, később a felhasználók tízezrei ellen folytatott jogi eljárások során úgy tűnhetett, hogy a bírósági tárgyalótermekben történteken áll vagy bukik a fájlcsere léte, fennmaradása, jövője. Mára kiderült, hogy hiába egyértelmű a fájlcsere jogi megítélése, ha a technológia folyamatosan nyitva tartja a jogi kötelezettségek elkerülésének lehetőségét, és a résztvevők morálisan elfogadhatónak tartják a korábban pénzért vásárolt kulturális javak ingyenes letöltését és másokkal való megosztását.

Ebből következően állítom, hogy a fájlcsere, bár úgy tűnik, hogy a legfontosabb csaták a bíróságokon zajlanak – nem szerzői jogi, pontosabban nem jogi kérdés. Ha a fájlcserét tisztán jogi kérdésnek tekintjük, elvesztjük annak a lehetőségét, hogy megértsük azokat a változásokat, amiket a másolás mindenki számára elérhető technológiáinak megjelenése indukált a szerzői jogban és azon túl: a kulturális piacokon, a felhasználók – szerzői jogról, a kulturális piacok működéséről, a technológia kínálta lehetőségekről alkotott – percepcióiban, elvesztjük annak a lehetőségét, hogy megértsük, s a megértésen keresztül befolyásolni tudjuk e folyamatokat. Először azonban érdemes áttekinteni a fájlcsere jogi megítélését

5.2 A P2P-fájlcsere jogi megítélése

A fájlcsere folyamataiban részt vevő egyes szereplők jogi megítélése akár országról országra is különbözhet. Másrészről az erre vonatkozó bírói döntések is folyamatosan változnak, alakulnak, és akár egy-egy jelentősebb döntésnek köszönhetően akár egyik hónapról a másikra is megváltozhat egy-egy szereplő tevékenységének jogi státusza. Mezei Péter (2010) kiváló tanulmánya alapos összefoglalót nyújt a különböző szereplők jogi státuszáról az egyes jogrendekben. Az itt következő szakaszban épp ezért csupán a legjelentősebb szereplőket érintő, mára kikristályosodottnak tekinthető jogi álláspontokat fogom összefoglalni, és jelzem, hogy van-e fontosabb eltérés az amerikai és az európai szabályozásban, illetve a bíróságok jogalkalmazásában. A fájlcsere kapcsán a következő szereplők jogi felelőssége merült fel az eddig eltelt időben:

- végfelhasználók
- fájlcserélő technológia fejlesztője/üzemeltetője

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

- illegálisan elérhetővé tett tartalmakra linkekkel hivatkozó weboldalak jogi felelőssége
- a fájlcserélő boly koordinálásához szükséges technikai közvetítő (hub vagy tracker) felelőssége
- távközlési szolgáltató felelőssége

A végfelhasználók kétféle szerepben ítéltetnek meg: letöltőként és feltöltőként. A feltöltő szerep megítélése jogilag egyértelmű: nincs olyan jogi rezsim, melyben a szerzői joggal védett művek megosztása – a magyar jogban nyilvánossághoz való közvetítése (Szerzői Jogi Szakértő Testület, 2008) – ne lenne engedélyköteles. Más a helyzet a letöltéssel. A magyar jog közvetlenül nem rendezi az illegális forrásból letöltött művek jogszerűségének kérdését. Ugyan létezik egy erre vonatkozó, ezt a kérdést tisztázni igyekvő szerzői jogi szakértő testületi állásfoglalás (Szerzői Jogi Szakértő Testület, 2006), mely szerint az illegális forrásból nem lehet jogszerűen magáncélra másolatot készíteni, ezt az álláspontot a legutóbbi törvénymódosításkor a törvényhozás nem tette a normaszöveg részévé. Magyarországon tehát a letöltés, függetlenül annak forrásától, magáncélú másolatkészítésnek minősül, és ekképpen a szabad felhasználás esetei alá tartozik.[128] Az Egyesült Államokban az engedély nélküli letöltés is törvénybe ütköző cselekmény.

Problémásabb területre érkezünk, ha a fájlcsere folyamatában közvetítőként fellépő szereplők jogi státuszát próbáljuk megállapítani. Egyrészt számos nehézségbe ütközik a gyorsan változó technológiai környezet leképezése a jogi kategóriákra, másrészről folyamatos problémát jelent, hogy minden technológia és minden közvetítői szolgáltatás *dual-use,* azaz ugyanúgy alkalmas tökéletesen jogszerű és egyértelműen jogsértő felhasználásra is. A legkézenfekvőbb példát itt a keresők jelenthetik: különbözik-e egymástól a Google és egy alapvetően e-bookok felkutatására specializálódott kereső jogi státusza akkor, ha fellelhető e-könyvek (mp3-ak, videók) jelentős része valószínűleg jogsértő módon vált elérhetővé? Tudja-e, kell-e tudnia, van-e lehetősége megtudnia a közvetítőnek, hogy a rajta keresztül elérhető tartalmak egy része jogsértő módon vált elérhetővé? Mi a teendője, ha tudomást szerez a jogsértő tartalmakról?

[128] A feltöltés és a letöltés fenti elkülönítése azonban alig releváns: a peer-to-peer technológiák jelentős része úgy épül fel, hogy a letöltés és feltöltés cselekménye egyszerre valósul meg, azaz nem lehetséges úgy letölteni, hogy a felhasználó egyben ne töltene is fel. De ha a technológia nem is kapcsolja össze a letöltést a feltöltéssel, a peer-to-peer közösségek legtöbbje előírja felhasználói számára a minimális megosztás mértékét, azaz a letöltés lehetőségét a megosztás feltételévé teszi.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az amerikai szabályozás e kérdésekben a közreműködői felelősség (*contributory liability*) és a helyettes szerzői jogsértés (*vicarious copyright infringement*) fogalmain keresztül vizsgálja a közvetítő felelősségét. Az előbbi tényállás kapcsán azt vizsgálja, hogy a közvetítőnek tudomása volt-e a jogsértésről és ahhoz érdemben hozzájárult-e, esetleg a jogsértést tevőlegesen ösztönözte, míg az utóbbi tényállás megállapításának az a feltétele, hogy a közvetítő ellenőrizni legyen képes a jogsértő magatartást, és ezzel egy időben kereskedelmi haszna származzon a jogsértésből. Az elmúlt évek jelentősebb amerikai fájlcserélő pereiben e két tényállás valamelyikét sikerült a bíróságnak megállapítania. A Napster ellen folytatott perben még megállapítható volt a helyettes szerzői jogsértés, mivel a cég maga ellenőrizte a fájlcserélőket koordináló szervereket. A fájlcserélő technológiák későbbi generációi épp erre válaszul decentralizálták ezeket a funkciókat, így immár joggal hivatkozhattak arra, hogy a helyettes szerzői jogsértés nem megállapítható. Esetükben (így például a Morpheus, és a Grokster elleni perekben) a közreműködői felelősség megállapítása került a jogi küzdelem fókuszába. A közvetítői felelősség két szempontja közül az érdemi hozzájárulás bizonyítása ment eddig könnyebben: amennyiben bizonyítható, hogy a közvetítő közvetett vagy közvetlen lépéseket tett az illegális tartalmak megosztásának támogatására, például az új felhasználók megszerzése, vagy a meglévőkkel folytatott kommunikáció során, esetleg elmulasztott eleget tenni a jogosultak tartalom-eltávolítási kéréseinek, úgy az érdemi hozzájárulást az amerikai bíróságok bizonyítottnak tekintik. Problémásabb annak megállapítása, hogy mit jelent e tényállás másik feltétele, az, hogy a közvetítő tudomással bír-e a rajta keresztül zajló jogsértésről.

A közvetítő szolgáltatásokra az EU-ban az Elektronikus Kereskedelmi Irányelvben[129], az USA-ban pedig a Digital Millenium Copyright Actben[130] lefektetett, a közvetítői szolgáltatásokat nyújtó szervezetekre vonatkozó felelősségkorlátozás vonatkozik. Eszerint egy közvetítő szolgáltató nem tartozik felelősséggel a felhasználói által elkövetett jogsértésekért, mindaddig, amíg ezekről nincs tudomása, és amint azokról az ún. értesítési és eltávolítási eljárás keretében tudomást szerez, minden megtesz a jogsértő állapot megszüntetéséért. Az elmúlt években a jogosultak kísérletet tettek annak az álláspontnak a bírósági elfogadtatására,

[129] Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól („Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv") 4. szakasz.

[130] U.S. Code 512§

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hogy az értesítési és eltávolítási eljárás keretében megjelölt tartalmakat a közvetítőnek nemcsak a konkrét megjelölt esetekben kell eltávolítania, de minden, az értesítést követő időpontban felkerült verzióját is. Más szóval, e kötelesség kiterjesztésével próbálkoztak, mely a szolgáltatókat a rajtuk keresztül áramló tartalmak folyamatos szűrésére és monitorozására kötelezné.[131]

Jelenleg is zajlanak azok a perek, melyek a közvetítői felelősség megállapításának pontosítását is célozzák. A jogértelmezés kikristályosodásáig a közvetítőkkel szemben nem is az e tényállások kapcsán indított perek, hanem a közvetítők adminisztratív/rendészeti eszközökkel folytatott fenyegetése jelentik a leghatékonyabb eszközt. Sokszor már csak a puszta fenyegetés is eredményt hoz.[132] Európában a jogérvényesítési irányelv[133] alapján a jogosult kérheti a bíróságot a jogsértés folytatásának megakadályozására szolgáló ideiglenes intézkedés meghozatalára, ennek alapján a gyanúba keveredett szerverek leállíttathatók. A végül eredménytelenül végződő, de évekre elhúzódó nyomozások, bírósági eljárások is alkalmat adhatnak a közvetítők ellehetetlenítésére, hiszen az ellenük folytatott eljárás idejére számítástechnikai eszközeiket lefoglalják.

Ezek az eszközök azonban csak egy-egy közvetítővel szemben sikeresek, de nem képesek a jogosultak által problémának látott jelenség szisztematikus kezelésére. A jogosulti figyelem ezért az utóbbi időkben egyre inkább a távközlési szolgáltatókra fókuszálódik. Az ISP-k két funkcióban is kulcsszerepet játszanak a fájlcserélők ellen folytatott jogi küzdelemben. Egyrészt ők rendelkeznek azokkal az információkkal, melyek összekötik a fájlcserén ért számítógép internetes címét azzal az előfizetővel, akinek az internetkapcsolatát ez a gép használja. Ez ugyan még kevés a szerzői jogsértés elkövető személy azonosságának megállapításához, de arra elég, hogy ne ismeretlen tettessel szemben történjen a jogi fellépés. Másrészről e távközlési szolgáltatók e felelősségkorlátozásának

[131] Többek között ezzel próbálkoztak a Viacom ügyvédei a YouTube ellen folyó perben (von Lohmann, 2010b), Európában pedig a Rapidshare fájlküldő szolgáltatóval szemben folytatott perekben merült fel ez a kérdés.

[132] Az egyéni felhasználókkal szemben az utóbbi időben ismét divat lett az úgynevezett *spamigation,* azaz a felhasználók perrel fenyegetése, majd egy relatív alacsony összeg fejében történő peren kívüli megegyezés. A költséges és tömeges perek a jogosultak képviselőinek sem állnak igazán érdekében, és épp e technikával szemben a leggyakrabban hangoztatott ellenérv: ha a jogosultak igazából nem is kívánnak a bírósági rendszer keretei között eljárni, úgy a tevékenységük nem sokban különbözik a zsarolástól. (von Lohmann, 2010a)

[133] Az Európai Parlament és a Tanács 2004/48/EK irányelve (2004. április 28.) a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

korlátozása jelenti az illegális fájlcsere ellen folytatott jogi harc utolsó védvonalát. Mivel az összes többi közvetítő szereplő könnyen pótolható, és a jelek szerint az esetleges kiesők helyére azonnal kétszer annyi új belépő áll, ezért a viszonylag kisszámú internetszolgáltató van jelenleg abban a helyzetben, hogy a hálózat forgalmának ellenőrzésével véget vessen a fájlcsere technikai lehetőségének. Az utóbbi időszakban épp ezért rájuk irányult a legnagyobb figyelem. A következő fejezet e küzdelem igazi tétjéről szól.

5.3 A fájlcsere technológiai definíciója

> „A kultúránk szempontjából központi helyen álló szellemi tulajdon fogalmának nincs olyan megfogalmazása, ami közvetlenül megfeleltethető lenne a az absztrakt információs tér kategóriáinak. Az információs térben meg lehet fontolni egy dokumentum szerzőségének problémáját [...], de a technikai infrastruktúra, egyszerűen a technikai hatékonyság és a megbízhatóság miatt szükségessé teszi a másolatok készítését. A másolatokhoz kötött copyright fogalmának e területen egyszerűen semmi értelme nincsen." (Berners-Lee, 1996)

A fájlcsere az internetre kapcsolódó, jellemzően az otthoni felhasználók számítógépei között zajló közvetlen adatcsere, ahol az egyes felhasználók között zajló kommunikáció a központi kapuőröket[134] megkerülve zajlik. A felhasználók között zajló közvetlen kommunikáció ellenőrzésére, felügyeletére csupán a kommunikációs hálózat fenntartójának van technikai lehetősége.

[134] Ki a kapuőr? A hagyományos, egy a sokhoz média világában az, aki a kommunikációs folyamatban központi szerepet játszó, a kommunikáció folyamatát ellenőrizni képes erőforrásokat birtokolja/ellenőrzi: az újságok, a televíziók, a rádiók tulajdonosai és szerkesztői. Az online világ sok a sokhoz kommunikációjából sem hiányoznak elvileg az ellenőrzésre képes szereplők: a centralizált szolgáltatások (mint például a Google vagy a Faceebook) tulajdonosai mellett elvileg kapuőr szerepet játszhatnak a kommunikációs infrastruktúrában meghatározó szereplők: a távközlési szolgáltatók, vagy a hálózatra kötött eszközök numerikus azonosítóit emberi nyelvre lefordító DNS-szolgáltatók is. Kína internetet korlátozó erőfeszítései, vagy a Wikileaks nevű, internetes kiszivárogtató oldal eltüntetésének nehézségei azonban arra figyelmeztetnek, az interneten zajló kommunikációt nem könnyű, de nem is teljességgel lehetetlen ellenőrizni, befolyásolni.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A fájlcsere az internet alapjául szolgáló digitális hálózati technológiák használatának immanens következménye, e technológiák elválaszthatatlan része. A hálózatra kötött számítógépek egymás közötti kommunikációját lehetővé tevő ún. IP-protokoll[135] a kezdetektől fogva egy primitív, tartalom- és eszközagnosztikus hálózat működtetésére lett kitalálva, mely hálózatban a végpontokban található az intelligencia.

Az ún. end-to-end hálózatok másik sajátossága, hogy azzal a feltételezéssel él, hogy minden végpont egyszerre adó és vevő is: a kommunikáció minden esetben kétirányú és szimmetrikus. A 90-es években teret hódított, alapvetően a broadcast modellre hasonlító, egy erős, központi szerver által a buta, gyenge kliens számára „sugározott" (elérhetővé tett), aszimmetrikus kommunikációra építő www-protokol elterjedésében – sok egyéb ok mellett – az játszott közre, hogy amint az internet a 90-es évek elején kilépett abból az egyetemi/ipari környezetből, ahol létrejött, hirtelen szembe kellett néznie a szűkös sávszélességgel és az otthoni számítógépek szűkös kapacitásaival, melyek legkönnyebben a fenti kliens–szerver logikával voltak áthidalhatók.

> „1983-ban egy a CompuServe-szolgáltatáshoz telefonvonalon csatlakozó otthoni számítógép a tevékenységek változatos tárháza közül válogathatott: olvashatott Associated Press híreket, egy »CB-rádió szimulátorral« csetelhetett többi CS-felhasználóval, de e-mailezhetett is velük, vagy használhatta az elektronikus üzenőfalat, esetleg játszhatott. De ha egy külső cég szeretett volna szolgáltatást fejleszteni a CS-előfizetők számára, ezt aligha tehette volna meg automatikusan. Még ha tudta volna is, hogyan kell a CS-szervereket programozni, akkor is szüksége lett volna a CS hozzájárulására. A CompuServe ugyan kötött ilyen jellegű megállapodásokat külső tartalombeszállítókkal – mint az AP –, nem egy esetben külső programozókkal is, de 1984 és 1994 között, míg az előfizetők száma néhány százezerről kétmillióra

[135] Némileg leegyszerűsítve, a csomagkapcsolt hálózat lényege, működése hasonlatos a postai hálózat működéséhez, ahol minden üzenet megfelelően fel van címezve, és a hálózatot működtető aktív eszközök (routerek) az üzeneteket (darabokra bontva, és az egyes darabokat esetenként egymástól eltérő útvonalon) a címzés alapján a címzett végpont irányába továbbítják. Az útvonal, melyen az üzenetek eljutnak a feladótól a címzetthez, változhatnak: a hálózat egyes csomópontjai a terheléstől függően választhatnak a lehetséges útvonalak közül. Alapesetben egyik továbbítást végző hálózati csomópont sem ismeri az általa továbbított üzenet tartalmát. Minden, a hálózaton továbbított üzenet ilyen módon jut el a feladótól a címzettig, legyen szó egy e-mailről, egy YouTube-videó egy darabkájáról, egy csetbeszélgetés szavairól, vagy egy, a jogosult engedélye nélkül lemásolt zeneműről.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> nőtt, a szolgáltatás által kínált funkcionalitás alig változott. A CompuServe-höz hasonló szolgáltatók esetében az innováció a hálózat középpontjában történt a hálózat pereme helyett. A PC-knek egyetlen szerepe volt: az adatok eljuttatása az előfizetőkhöz; a felhasználóknak sem programozniuk nem kellet tudniuk, sem arra nem voltak képesek, hogy a központi szolgáltatójuktól különböző felektől vegyenek igénybe szolgáltatásokat." (Zittrain, 2008, 23.)

De még a másodpercenként 28 800 bit átvitelére képes modemek korában is igaz az, hogy a hálózat alapvetően a végpontok közötti kétirányú kommunikáció lehetővé tételére lett kitalálva. Ez, az ún. end-to-end, generatív (Zittrain, 2008) felépítés az, ami a hálózat nagy szabadságfokát megteremti: tetszőleges készülék csatlakoztatható hozzá, ami beszéli a hálózati kommunikáció nyelvét, és tetszőleges üzenetet továbbíthat, amennyiben az a kommunikációs protokoll néhány alapvető technikai szabályának megfelel.

A 2000-es évek második felének szélessávú robbanását követően, a még mindig aszimmetrikus, de már használható nagyságú feltöltési sávszélesség[136] lehetővé tette, hogy az otthoni felhasználók birtokában lévő gépek maguk is szerverként tudjanak információt sugározni (lekérhetővé tenni) a többi végpont számára.[137] Ennek fényében immár az is érthető, hogy az a jelenség, amit az ezredfordulón peer-to-peer forradalomként éltek meg egyesek, valójában csak a hálózat ideális működéséről alkotott eredeti – korábban a technikai szűk keresztmetszetek miatt csak korlátozottan kivitelezhető – elképzelések gyakorlati megvalósulását jelentette (Minar és Hedlund, 2001). Mivel a hálózatra kötött számítógépek kommunikációját lehetővé tevő hálózati kommunikációs protokoll a kezdetek kezdetétől lehetővé tette a kétirányú adatcserét, így a P2P-logika csupán a web kilencvenes években jellemző működésének fényében tűnik újszerűnek, illetve forradalminak.

A fájlcsere technikai/technológiai jelentésének tisztázása azért fontos, hogy megérthessük, mit jelent a hálózat szintjén az a jogtulajdonosok által egyre gyakrabban megfogalmazott elvárás, hogy a fájlcserélő

[136] A sávszélesség-robbanás mellett érdemes megemlíteni azt, hogy az ADSL és kábeles technológiák nyomán általánossá vált az always-on, azaz a folyamatos online kapcsolat.

[137] Az Opera-böngésző legújabb verziója már eleve tartalmaz egy beépített webszervert, azaz a szoftver nemcsak a mások szerverein tárolt tartalmak böngészésére alkalmas, de a felhasználó gépén található információk elérhetővé tételére is.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hálózatokon zajló forgalmat a távközlési szolgáltató szűrje, korlátozza. Erre ugyanis csak abban az esetben van lehetőség, ha a hálózat fenntartója minden általa, a címzett irányába továbbított üzenetet felbont, azaz az ún. Deep Packet Inspection technológia felhasználásával megvizsgál, és megpróbál következtetni arra a tartalomra, amit a vizsgált csomagok hordoznak.

Ahhoz, hogy egy szolgáltató *bármit* (legyen az vírus, spamüzenet, terroristák közötti kommunikáció, vagy engedély nélkül sokszorozott hollywoodi film) azonosítani és szűrni tudjon, *minden* csomagot meg kell vizsgálni, és ennek a ténynek a szerzői jogon és az egyszerű fájlcserén messze túlmutató következményei vannak az digitális hálózatokon zajló kommunikáció egészére, illetve arra a társadalomra, melynek az ilyen hálózatok adják a kommunikációs infrastruktúráját.

5.3.1 A TARTALOMAGNOSZTIKUS TÁVKÖZLÉSI SZOLGÁLTATÓK JELENTŐSÉGE

Egy kommunikációs hálózat végpontjai nyilvánvalóan azért szerveződnek hálózatba, hogy információt cseréljenek egymással. Ez a célja a postai hálózatnak ugyanúgy, mint a telefonhálózatnak: egyenrangú felek állnak egymással horizontális kapcsolatban[138], ahol minden egyes végpont adó és vevő is egyben. A bárki a bárkihez kapcsolatot lehetővé tevő hálózatok jellemzően tartalomsemlegesek: a hálózat közömbös az általa továbbított tartalmakra nézve, s így nem is tesz kísérletet az üzenetek vizsgálatára és szűrésére. Ez a megállapítás annak ellenére igaz, hogy mind a postai, mind a telefonos hálózat esetében az állam fenntartja magának a jogot arra, hogy az e hálózatokon zajló kommunikációt megfigyelje, illetve bizonyos tartalmakat kiszűrjön. Ez a jog állami monopólium, melyet szigorú szabályok bástyáznak körbe és védenek az abúzustól.[139]

[138] Ez a definíció nem jelenti azt, hogy az egyes végpontoknak szimmetrikus kapcsolatban kellene, vagy éppen lehetne állni egymással. A teljes szimmetria minden bizonnyal olyan sávszélesség-kapacitást követelne meg, melynek biztosítása ma még nem megoldott.

[139] Magyarországon a postáról szóló 1992. évi XLV. törvény 27–28. §-a rendelkezik arról, hogy a postai szolgáltatást nyújtó szolgáltató a postai szolgáltatási szerződés teljesítése során, vagy azzal összefüggésben tudomására jutott levéltitkot, magántitkot, üzleti és üzemi titkot köteles megtartani, valamint a személyes adatok titokban maradásáról gondoskodni, és ezzel összefüggésben a zárt postai küldeményt nem bonthatja fel. Az elektronikus hírközlés esetében az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény 155. §-a mondja ki a közlés bizalmasságának követelményét. A kommunikáció bizalmasságának korlátait a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Bármennyi privát, üzleti, kereskedelmi érdeket sértő üzenet is található ezeken a hálózatokon, bár erre számos technikai lehetőség akad, senkinek sincs joga ezeket az üzeneteket lehallgatni, szűrni, felhasználni: sem a hálózat fenntartója, sem más nem cenzúrázhatja a hálózatot.[140]

Az internetmegjelenést követő időszak konvergenciafolyamatai elvezettek egy olyan állapothoz, melyben a hálózati infrastruktúrát fenntartó/üzemeltető vállalatok hirtelen több ponton is érdekeltté válnak a semlegesség újragondolásában, és esetenként felülvizsgálatában:

- *tartalom- és infrastruktúra-vállalatok üzleti konvergenciája motiválja a semlegesség feladását:* ugyanaz a vállalat mindkét tevékenységgel foglalkozik, esetleg leányvállalatokon keresztül érdekelt tartalomprojektekben, s így érdekelt lehet abban is, hogy a hálózatán a saját tartalmait részesítse előnyben
- *az infrastruktúra-vállalatok kiszolgáltatottá válnak a hálózatukat használó technológiák piacán zajló innovációnak,* ami azzal jár, hogy a hálózatszolgáltatók jobb esetben csak az üzleti terveik sarokszámait kell újragondolják, rosszabb esetben a teljes üzleti modelljük megváltozására kényszerülnek.
- *újradefiniálódik az infrastruktúra-szolgáltató jogi felelőssége az általa továbbított tartalommal kapcsolatban,* és a jogalkotói, jogalkalmazói oldalon bekövetkezett események nyomán olyan kötelezettségei keletkeznek, melyekkel korábban nem kellett számolnia.

A fenti három lehetőség közül ezúttal az elsővel nem foglalkozom, mivel a kétféle tevékenység jogilag és szervezetileg jellemzően jól szétválasztható, és szét is válik, a rejtettebb „szinergiák" viszont e vállalatcsoportok belső üzleti titkai, és ezért tettenérésük meglehetősen körülményes.[141]

---

törvény 69. §-a szabályozza: „A Rendőrség bírói engedéllyel bűncselekmény elkövetésének megelőzésére, felderítésére, megszakítására, az elkövető kilétének megállapítására, elfogására, körözött személy felkutatására, tartózkodási helyének megállapítására, bizonyítékok megszerzése céljából a *súlyos bűncselekmények* esetében [...] levelet, egyéb postai küldeményt, valamint a telefonvezetéken vagy azt helyettesítő távközlési rendszerek útján továbbított közlés tartalmát megismerheti, azt technikai eszközzel rögzítheti."

[140] Amikor fény derül arra, hogy ez mégis megtörténik, annak a botrányon kívül komoly büntetőjogi következményei is várhatók. Az üzleti szférában az elmúlt években kiderült lehallgatási botrányokról lásd: (Boston, 2008)

[141] Részben ide tartoznak azok a nagy port felvert esetek, amikor amerikai távközlési szolgáltatók (Comcast, AT&T, Verizon) megakadályozták olyan tartalmak átvitelét, melyek véleményük szerint politikai vagy más érzékenységet sértettek. Így került

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.3.1.1 *Az internetszolgáltatók és a semleges szolgáltatás*

Annál nagyobb nyilvánosságot kapott az elmúlt években a távközlési szolgáltatók abbéli törekvése, hogy az üzleti modelljeikre alapvető hatást gyakorló tartalompiaci és technológiai változások negatív hatásait csillapítsák, illetve azokat a javukra fordítsák.

Alapvetően kétféle módon gyakorolhatnak hatást a hálózat fenntartóira azok a harmadik felek, melyek a hálózatot használó technológiák, szolgáltatások innovációjával foglalkoznak. Az első csoportba azok a technológiák tartoznak, melyek a hálózat fenntartójának alapvető üzleti kompetenciaterületén okoznak változást. Erre a típusú innovációra a klasszikus, tankönyvi példa az ún. Voice-over-IP (VOIP) szolgáltatások megjelenése, mely a hagyományos telefonszolgáltatáshoz hasonló hangkapcsolat kialakítását teszi lehetővé standard internetkapcsolaton keresztül. A VOIP-szolgáltatások a távközlési vállalatok alapvető üzleti tevékenységében, és annak is az eddig legjövedelmezőbb szegmensében, a nemzetközi hívásokban okoznak drámai bevételcsökkenést. Az addig leginkább jövedelmező nemzetközi beszélgetéseknek egyik pillanatról a másikra megjelent az ingyenes alternatívája, mely kikényszerítette a teljes telekom üzleti modell újragondolását.

Ebben az átalakulásban természetesen az is felmerült lehetőségként, hogy a hálózatszolgáltatók nemes egyszerűséggel kiszűrik a VOIP-forgalmat a hálózatukról, vagy az ilyen szolgáltatást használó előfizetőknek magasabb díjat írnak elő (Anderson, N., 2006), ám ezek a próbálkozások rendre fennakadtak a helyi felügyeleti szervek versenysemlegességi előírásain.[142]

A hálózatszolgáltatókra leselkedő másik veszély az, hogy a hálózatukon zajló innováció extra beruházást tesz szükségessé az infrastruktúra oldalán, de nincs mód arra, hogy részt szerezzenek az innováció termelte jövedelemből. Az internetfelhasználás átalakulása alkalmi, keskenysá-

cenzúrázásra egy Pearl Jam-koncert George W. Busht kritizáló szelete (Anderson, 2007), vagy egy abortuszpárti civil szervezet emelt díjas SMS-szolgáltatása (New York Times, 2007).

[142] E kérdésben releváns még az az egyelőre kétséges kimenetelű közdelem, amit az iPhone-t gyártó Apple vállalat folytat a készüléken telefonfunkcionalitást lehetővé tevő külső fejlesztőkkel, többek között a Google-lal, illetve a Skype-pal. Az Apple eddig rendre kitiltotta azokat az alkalmazásokat az általa üzemeltetett alkalmazás-piactérről, amik olyan funkcionalitásokat tettek lehetővé, melyek sértették a cég vagy az üzleti partnerei érdekeit. A Google Voice VOIP-szolgáltatás elérhetetlensége mellett például ezért nem használható a készülék mobilinternet-modemként sem: ezek az alkalmazások lehetővé tették volna a felhasználók számára, hogy kikerüljék az Apple mellett a készüléket forgalmazó mobilszolgáltató hangszolgáltatásait is.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

vú használatból always-on szélessávú felhasználásra a példa arra, hogy hogyan alakul át alig pár éven belül az internetszolgáltatók (Internet Service Provider, ISP) addig ismert üzleti modellje.[143]

Azon túl, hogy a végfelhasználók egyre nagyobb arányban használják ki a nekik értékesített sávszélességet, robbanásnak vagyunk tanúi az online szolgáltatások sávszélességigénye kapcsán is. A (nagyfelbontású) audiovizuális tartalmak online átvitele egyre nagyobb arányt hasít ki az egyébként is évi 25-30%-kal növekvő (Burstein, 2008) internetforgalomból: az egyes jelentések (Kim, 2007; Schulze és Mochalski, 2009) 7–16% közé teszik a streamelt audiovizuális tartalmak arányát a teljes internet forgalomból. A következő oldalon az utolsó ismert mérés eredményét ábrázoló grafikont láthatjuk.

A hozzáférés-szolgáltatók számára a forgalom növekedésének mértéke, illetve a felhasználók által szabadon hagyott kapacitás mennyisége azért kulcsfontosságú kérdés, mert nekik kell állniuk a kapacitásbővítés tetemes költségeit, miközben a kiskereskedelmi árak a verseny miatt folyamatos nyomás alatt állnak (European Commission, 2008). A kapacitásbővítésbe történt beruházás eredménye ezzel szemben az audiovizuális tartalomszolgáltatóknál csapódik le, vagy még csak ott sem, ha a fájlcserélő hálózatokon térítés nélkül csereberélt tartalmakról van szó.

A szűkös kapacitásokból származó torlódások kezelése, valamint a tartalomszolgáltatóknál képződő jövedelem egy részének appropriá-

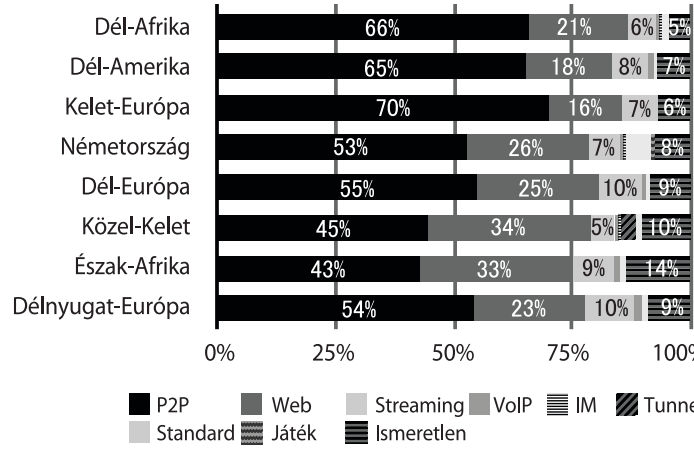
[143] Az internetszolgáltatók üzleti modellje a legutóbbi időkig azt a modellt követte, hogy a rendelkezésükre álló gerinchálózati kapacitást a végfelhasználók felé sokszorosan túlértékesítik, azaz a végfelhasználóknak értékesített hozzáférécscsomagok kapacitásának összege sokszorosan meghaladja a gerinchálózati kapacitást. Ezt csak úgy tehetik meg, ha a végfelhasználói csomagok egyfajta maximális elérhető sávszélességértéket jelölnek, s abban bíznak, hogy az egyes felhasználók ennek a maximális kapacitásnak átlagosan csak töredékét veszik egy adott időpillanatban igénybe. Ez a feltételezés az aszimmetrikus, alapvetően szövegalapú web 1.0 esetében volt csak tartható. A web 2.0. egyik olvasata szerint (Benkler, 2006) éppen azt jelenti, hogy a felhasználók képesek megosztani egymással a rendelkezésre álló szabad kapacitásaikat, és e kapacitások között ott szerepel a szolgáltatótól megvásárolt, de korábban kihasználatlanul maradt sávszélesség is. A nap 24 órájában futó otthoni számítógépekre ma már számtalan olyan alkalmazás telepíthető, amely a sávszélesség kihasználásával biztosít valamely szolgáltatást. Ilyen megoldás például az összes p2p fájlmegosztó program, de ilyen technológia volt a Joost online televízió, mely egy központi szerver helyett a többi felhasználó gépéről szedte volna a (legálisan terjesztett) televíziós tartalmat, a reklámokat beleértve. Hasonló tartalomdisztribúciós technológiával próbálkozik a BBC a saját online tartalomdisztribúciós stratégiájában, de a sávszélesség megosztását teszi lehetővé az internetes cenzúra kikerülését, az anonim, titkosított kommunikációt lehetővé tevő TOR-technológia is.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

lásának igénye, sok egyéb tényező mellett[144] abban teszik érdekelté a távközlési szolgáltatókat, hogy az általuk továbbított forgalmat annak tartalma alapján osztályozni, és ezen keresztül ellenőrizni tudják.

Az ellenőrzés leginkább általános – és legkevésbé intruzív – módja a korábban korlátlanként hirdetett internet-előfizetések adatforgalmának limitálása, illetve a fogyasztók adatforgalom szerinti árdiszkriminációja. Ugyan a reklámanyagokban még mindig mintha az internetkapcsolat sebessége lenne a fő érték, az egyes csomagok közötti különbség valójában a forgalmazni engedett adatmennyiségben van.

5.2 ábra Az egyes protokollok részesedése az internetes forgalomból[145]

Az ellenőrzés következő lépése az ún. puha forgalomszabályozás (soft traffic shaping). Ez az eszköz egyszerre avatkozik be az adatforgalomba protokoll és az előfizető szintjén, és képes arra, hogy a csúcsidőben nagy mennyiségű adatáramlással járó protokollok által igénybe vehető sávszélességet visszaszorítsa, és a csúcsidőn kívülre korlátozza. Mindaddig elfogadható ez a gyakorlat, amíg az transzparens, előre bejelentett és mindenekelőtt protokollsemleges, tehát a célja a zsúfoltság mérséklése addig, amíg a sávszélesség bővítését célzó beruházások meg nem történnek.

Ugyanaz az infrastruktúra, amelyik lehetővé teszi a protokollsemleges zsúfoltságcsökkentést, azt is lehetővé teszi, hogy – mint ahogy azt

[144] Ilyen ösztönzők még a kéretlen reklámlevelek szűrése, vírusok, botnetek és egyéb számítógépes kártevők megállítása, egyéb, törvénybe ütköző tartalmak (pl. gyerekpornó) kiszűrése.

[145] Forrás: (Schulze és Mochalski, 2009)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a VOIP-forgalom korlátázására tett erőfeszítések esetében már láthattuk – az egyes szolgáltatók a saját üzleti érdekeiknek megfelelően szűrjék az általuk közvetített adatforgalmat.

Az utóbbi években a hálózat semlegessége körül komoly érdekkülönbség és konfliktus bontakozott ki az internetes iparág egyes szereplői között. Az egyik oldalon a távközlési szolgáltatók, illetve a szerzői jogok tulajdonosai vannak, akiknek elemi érdekük a hálózaton zajló adatforgalom szabályozása mind protokoll, mind tartalom szempontból. A távközlési szolgáltatók ezzel az eszközzel kordában képesek tartani a sávszélességet intenzíven használó felhasználóikat, előnyben tudják részesíteni saját szolgáltatásaikat a versenytársakkal szemben, illetve az eddig velük kapcsolatban nem álló tartalomszolgáltatóktól is jövedelmet tudnak beszedni az alapján, hogy azok mennyi sávszélességet használnak a hálózaton. Az adatok csoportba sorolása aszerint, hogy milyen gyorsan és megbízhatóan jutnak el a végfelhasználóhoz, nyilván nagyszerű lehetőség arra, hogy a legnagyobb adatszolgáltatókat, mint amilyen a YouTube, fizetésre lehessen kényszeríteni.

A hálózat semlegessége mellett épp ezért egyrészt a Google és a többi nagy online tartalomszolgáltató lobbizik, másrészt létrejött egy széles, felhasználókat, aktivistákat, innovátorokat egyaránt tömörítő koalíció az általuk Net neutrality-nek nevezett koncepció mellett. Ellehetetlenül az innováció – mondják e szereplők –, ha a egy új szolgáltatásnak azzal kell számolnia, hogy a hirtelen népszerűség nem tervezhető mértékű díjak kifizetésével fog járni, illetve azok, akik erre nem képesek, vagy nem hajlandók, másodrendű tartalomszolgáltatókként kiszorulnak az online szolgáltatások piacáról. Ráadásul a végfelhasználókkal kétszer is kifizettetik ugyanazt a szolgáltatást, egyszer a havi előfizetési díjban, és egyszer a tartalomszolgáltatók által fizetendő, de nyilván a fogyasztókra áthárított díjakkal.

Az Egyesült Államokban a szólásszabadság, illetve a szabad innováció (Wu, 2003a), Európában a verseny és kereskedelmi konfliktus kontextusában megfogalmazott „Net neutrality” vita egyelőre nem dőlt el. Sem a hálózat semlegessége nem fogalmazódott meg előírásként a különböző felügyeleti szervek részéről, de – néhány zajos visszhangot keltő próbálkozástól eltekintve – a szolgáltatók sem mertek erőteljesebb forgalomszabályozási megoldásokkal előállni.

Az óvatosságnak több oka is van. Egyrészt a szabályozók – így a kérdésben leginkább aktív amerikai Federal Communications Comission – eddig tartózkodtak attól, hogy a semlegességet előírás formájában fogalmazzák meg, konkrét esetekben azonban konzisztensen felléptek

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a semlegességet sértő szolgáltatói próbálkozásokkal szemben. Másrészről az internetszolgáltatók is tisztában vannak azzal, hogyha saját érdekeiket követve erőteljesen elkötelezik magukat egyes protokollok, szolgáltatások, tartalmak diszkriminációja mellett, úgy szembe kell nézniük azokkal az eddig a pálya szélén várakozó érdekcsoportokkal – így például a szerzői jogi jogosultakkal – is, melyek szintén érdekeltek a hálózati forgalom ellenőrzésében.

5.3.2.1 *Az internetszolgáltatók és a jogi felelősség*

Hogy meddig és milyen mértékig maradhat semleges a telekommunikációs infrastruktúra, abba egyre nagyobb beleszólást követel magának egy eddig közvetlenül a konfliktusban nem érintett fél, a legnagyobb szerzői jogi jogosultak köre. Mint láttuk, a protokoll, vagy éppen tartalomalapú forgalomszűrés és -szabályozás eddig az internetszolgáltatók és a tartalomszolgáltatók (egészen pontosan online tartalomdisztribútorok) közötti kérdés volt. Az internetes forgalom jelentős részét azonban nem a jól definiálható, rögzített törvényi keretek között működő tartalomszolgáltatók generálják, hanem azok az internet-végfelhasználók, akik különböző fájlcserélő technológiák segítségével egymással osztanak meg különböző, nem egy esetben szerzői joggal védett tartalmakat. Ennek a forgalomnak nincs olyan könnyen nevesíthető gazdája, mint mondjuk egy audiovizuális streamnek, amit egy nagy televíziótársaság tesz elérhetővé az interneten.

Az interneten nem hiányoznak azok a szerzői jog működése szempontjából kulcsfontosságú szereplők, azok a kapuőrszervezetek, amelyek oroszlánrészt tudnak vállalni a szerzői jogsértések számának korlátozásában (Wu, 2003b, 137.), mert elég kevesen vannak ahhoz, hogy velük szemben érvényesíteni lehessen a jogi követelményeket. Ezek a szervezetek azonban nem fedik le az interneten keresztül zajló felhasználások mindegyikét, sőt, ahogy azt láttuk, valójában csak a forgalom kisebbik részét képesek ellenőrizni, így az internetszolgáltatók abba a helyzetbe kerültek, hogy ők, és csakis ők képesek betölteni azt az ellenőrző szerepet, ami korábban a kiadók, rádió- és televíziótársaságok, elektronikagyártók stb. töltöttek be.

A sok esetben nyílt forráskódú fájlcserélő technológiákon a végfelhasználók között zajló adatforgalom szabályozása kétféleképpen képzelhető el:

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

(1) protokoll[146] szinten, azaz az egyazon technológiát használó kommunikáció teljes szűrésével/korlátozásával, illetve

(2) a forgalmazott adatok megvizsgálásával – azaz a felhasználók egymásnak szánt küldeményeinek felbontásával és esetenkénti megvizsgálásával.

Épp ez utóbbira próbálják rákényszeríteni a szerzői jogi jogosultak az internetszolgáltatókat. Az elmúlt tíz évben először a fájlcserélő technológiákat fejlesztő, üzemeltető cégekkel, majd az egyes felhasználókkal szemben folytatott jobbára sikertelen jogi küzdelem újabb állomásaként a jogosultak az internetszolgáltatókat vették célba. A bírósági döntéssel ellehetetlenített fájlcserélő hálózatok – mint a Napster, a Kazaa, a Grokster –, illetve e a hálózatokon információs hubként üzemelő weboldalak helyébe már az elmarasztó ítélet másnapján újabbak léptek. A sok tízezer perben elmarasztalt, vagy peren kívül fizetésre kényszerített végfelhasználó példája sem volt elég elrettentő erejű. Az internet tökéletes másológép: *„Az egyik legalapvetőbb funkciója az, hogy lemásoljon minden tettet, minden betűt, minden gondolatot, amit szörfölés közben elejtünk. Amíg az internet egyik sarkából a másikba eljut egy üzenet, a kommunikációs protokollok számtalan másolatot készítenek róla útközben. A technológiai cégek nagyon sok pénz keresnek azzal, hogy olyan berendezéseket árulnak, amik ezt a végeláthatatlan másolást lehetővé teszik. Minden egyes, a világ bármelyik számítógépén valaha megjelent adat, másolatként máshol is megtalálható. A digitális gazdaság tehát nem más, mint a másolatok végtelen folyama. Szemben a mechanikus kor tömegesen előállított darabjaival, ezek a másolatok nem egyszerűen olcsók, de egyenesen ingyen vannak."* (Kelly, 2008)

A távközlési szolgáltatók felelőssé tétele az általuk továbbított tartalomért ennek a másológépnek a megállítására tett kísérlet. A szabályozó hatóságoknál, a bíróságokon, illetve a tárgyalóasztaloknál zajló konfliktusok három területre terjednek ki:

- az internetszolgáltatók tartalomszűrésre való rákényszerítésére,
- egyes weboldalak elérhetőségének blokkolására,
- illetve a jogosultak által átadott adatok alapján a felhasználók elérésének korlátozására.

[146] A protokoll szűrésének kérdése részben azért merül fel újra és újra, mert a szerzői jogi jogosultak által a Napster ellen sikeresen lefolytatott per egyik tanulsága az volt, hogy míg egy konkrét szolgáltatás perbe fogható, és a működése felszámolható, addig egy protokoll-lal ugyanezt sokkal nehezebb megtenni. A fájlcserélő technológiák fejlesztői így tudatosan mozdultak el a szolgáltatás fejlesztés irányából a protokollfejlesztés felé.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az internetszolgáltatók reakciója a szerzői jogosultak tartalomszűrési elvárásaira korántsem egységes, köszönhetően annak, hogy még az Európai Unión belül sem könnyű egyértelműen értelmezni az egymással gyakran konfliktusban levő EU-direktívákat, illetve helyi implementáció-ikat. A számos eset közül néhányat érdemes kiragadni. Függőben van a belga szerzők, zeneszerzők és kiadók társaságának (SABAM) pere a belga internetszolgáltató Scarlet ellen, melynek során azt kérték, hogy a bíróság kötelezze a szolgáltatót arra, hogy az szűrje a SABAM által képviselt alkotók védett műveinek fájlcserélőn való forgalmazását. A per meglehetősen messze van még a nyugvóponttól, nemcsak azért, mert nem egyértelmű, hogy a rendelkezésre álló technológia képes lenne hatékonyan észlelni és kiszűrni a felhasználók közötti kommunikációból bizonyos, esetünkben a szerzői jogi jogosultak által megnevezett tartalmakat, de azért is, mert kérdéses, hogy az ilyen gyakorlat nem ellentétes-e a jelenleg érvényben lévő EU-szabályozással.[147]

Az európai kontinensen az internetszolgáltatók a bíróságokon próbálják megvédeni magukat a szerzői jogi jogosultak abbeli igyekezetétől, hogy az általuk továbbított tartalmat ellenőrizniük kelljen, vagy egyáltalán, hogy a jelenleg érvényben lévő szabályozás előírásain túl felelősséggel tartozzanak az előfizetőik esetleges törvénysértő cselekedeteiért. Mind Olaszországban, mind Dániában a szerzői jogi jogosultak bizonyos szervezetei megpróbálták elérni, hogy a helyi internetszolgáltatók a – 2009 tavaszán nem jogerősen szerzői jogsértésben való közreműködésben bűnösnek talált – Pirate Bay-szolgáltatás elérhetőségét az előfizetőik számára korlátozzák. A több fordulóban lezajlott perek során a bíróság Olaszországban a jogosultak kérését elutasította, míg Dániában előírta a tiltást a szolgáltató számára. [148] (Angelopoulos, 2009)

A jogi környezet tisztázására, egyértelműsítésére a jogalkotói szinten több országban is történtek kísérletek. 2009 első felében a francia kor-

[147] Az Elektronikus Kereskedelemről szóló 2000/31/EK irányelv 15. cikke kimondja, hogy „A tagállamok nem állapítanak meg a szolgáltatókat terhelő olyan általános kötelezettséget, amely [...] szerint az általuk továbbított vagy tárolt információkat nyomon kellene követniük, sem olyan általános kötelezettséget, amely szerint jogellenes tevékenységre utaló tényeket vagy körülményeket kellene kivizsgálniuk." Ugyan az internetes szerzői jogsértések jogi megítélése során még számos szempont felmerül a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságától az adatvédelmi szabályozásig, a lehetséges szempontok részletes ismertetésétől eltekintünk. Ez ügyben lásd például: (Faludi, 2008)

[148] Hiába volt a dán bírósági döntés, a Pirate Bay rendszergazdái és felhasználói szinte azonnal, sikerrel játszották ki a távközlési szolgáltató forgalmat szűrő intézkedéseit, így a bírósági döntésnek semmiféle gyakorlati relevanciája nincs, már ha a jogi győzelem tényétől eltekintünk.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

mány többször is megkísérelte az internetszolgáltatókat arra kötelezni, hogy a jogosultak által gyűjtött adatok alapján, két figyelmeztetést követően, harmadjára függesszék fel a jogosultak által szerzői jogsértéssel vádolt előfizető internet-hozzáférését. A szerzői joggal védett tartalmak internetes felhasználását felügyelő szervezet elnevezése után HADOPIként ismert törvényjavaslatot végül 2009 őszén törvénybe iktatták. A francia modellben tehát az adatforgalom monitorozása nem feladata az internetszolgáltatónak, de a jogosultak által átadott adatok alapján kötelessége lenne az előfizetőt szankcionálni.

A francia modellhez hasonló, az internetszolgáltatót monitorozásra nem kötelező, de a jogosultak által átadott adatok alapján a felhasználó ellen többlépcsős szankcionálási metódust bevezető rendszer meghonosítására több kísérlet is történt, ezek eredménye igen vegyes. Németország (Roettgers, 2009), Új Zéland (Jayasuriya, 2009) elvetette ennek a modellnek a bevezetését. Az Európai Parlament is több olyan jelzést adott, mely szerint nem támogatja az állampolgárok internet-hozzáférésének megvonását (pi, 2008, 2009).

Ezzel szemben az ír távközlési szolgáltató Eircom peren kívüli megegyezésben vállalta a modell működtetését (Weckler, 2009). A megegyezéssel az Eircom egy olyan pernek vetett véget, melyben a jogosultak azt kérték a bíróságtól, hogy kötelezze a szolgáltatót a forgalmának monitorozására és szűrésére. A szolgáltatók és a jogosultak közötti önkéntes megállapodásokra, kooperációs kísérletekre Nagy-Britanniában (Gain, 2008) és az Egyesült Államokban (Sandoval, 2009) is találunk példát. Az önkéntes megállapodások azonban csak ritkán terjednek túl az ISP által kiküldött írásos figyelmeztetésen, hiszen az internetszolgáltatók (és minden bizonnyal a jogosultak is) tisztában vannak azzal, hogy bírósági végzés nélkül bármilyen, ennél súlyosabb lépés jogilag vitatható lenne.

Az önkéntes megállapodások létrejöttét az állami beavatkozástól tradicionálisan idegenkedő angolszász országokban a perek megelőzése és a tartalomtulajdonosokkal közös jövőbeni üzleti lehetőségek nyitva tartása mellett az is magyarázza, hogy a piaci szereplők, mindenekelőtt a távközlési szolgáltatók így próbálják megelőzni azt, hogy az állam, a törvényhozáson keresztül, alkosson meg olyan szabályokat, melyeket privát megállapodásokon keresztül maguk is kialakíthatnak (Sharma, Teret és Brownell, 2010). Az amerikai ISP-k szeme előtt minden bizonnyal az amerikai felsőoktatási intézmények szomorú példája lebeg, akiket a 2008-ban elfogadott felsőoktatási törvény (Higher Education Opportunity Act (H.R.4137)) kötelez arra, hogy az egyetemi hálózatokon a jogsértő módon közzétett tartalmak

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

szűrését lehetővé tevő technológiákat alkalmazzanak, ha szövetségi támogatásban kívánnak a jövőben részesülni (Esguerra, 2008).

A fenti események tisztán kirajzolják a távközlési szolgáltatók előtt álló lehetőségeket. Nyilvánvaló, hogy amennyiben nem tudják a törvényhozásokban biztosítani, és/vagy a bíróságokon megvédeni a tartalom- és protokollsemleges működésüket, és nem tudják magukat jogi értelemben elszigetelni a felhasználóik által végzett tevékenységek jogi következményeitől, úgy igazából kétféle szerep közül választhatnak. Jobbik esetben az ISP-k csupán rendőri szerepben kell majd eljárjanak, s a harmadik felek – köztük a szerzői jogi jogosultak – instrukciói alapján, az általuk átadott adatok birtokában, jobb esetben bírói jóváhagyással, rosszabb esetben automatikusan, csupán a gyanú alapján kell majd korlátozniuk az előfizetőik hozzáférését. Az ISP-k előtt álló rosszabbik alternatíva az, ha nekik maguknak kell kiépíteniük és működtetniük az ellenőrzés infrastruktúráját.

Ez utóbbi megoldás azt is jelenti, hogy a kommunikációs folyamat utólagos ellenőrzése és szankcionálása kiegészül az előzetes, automatikus ellenőrzés képességével, ami ironikus módon a 18. században felszámolt előzetes engedélyeztetési rendszer visszaállításaként is lehet értelmezni, azzal a különbséggel, hogy az ellenőrzés hatásfoka a 21. századi technológiai fejlettségi szintet fogja tükrözni. Hogy képet kaphassunk egy ilyen világról, nem kell messzire mennünk. 2009 júliusában sok ezer e-könyvolvasókészülék tulajdonosa szembesült azzal, hogy a készüléket gyártó és forgalmazó Amazon vállalat egyik pillanatról a másikra letörölt a készülékről két, elektronikus formában megvásárolt könyvet, mert kiderült, hogy azok forgalmazására a cég nem volt jogosult. A két könyv Orwell 1984-e és Állatfarmja volt.

A digitális hálózaton a fájlcsere csak egy a felhasználók, illetve a végpontokban található eszközök kommunikációját leíró terminusoknak. Lényegét, eszközeit, technikáját illetően semmiben sem különbözik bármilyen más internetes infrastruktúrán zajló kommunikációs aktustól. Ha a fájlcsere kapcsán, a szerzői joggal védett tartalmak forgalmazását korlátozandó kiépül az előzetes ellenőrzés és szűrés infrastruktúrája, ha megszűnik a protokoll- és tartalomsemlegesség előírása, ha partikuláris érdekek előtt megnyílik a lehetőség a kommunikációs hálózaton zajló forgalom bizonyos elemeinek kiszűrésére, úgy az online kommunikációs infrastruktúra totális ellenőrzésének képességét tesszük lehetővé.

Az internetes kommunikáció korlátozását nyomon követő opennet-kezdeményezés[149] tanúsága szerint a föld egyetlen országa sem mentes

[149] http://opennet.net/

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

azoktól a próbálkozásoktól, melyek az online térben megjelenő tartalmak körét próbálják valamilyen szempont szerint ellenőrizni, szűrni. A diktatórikus és a demokratikus országok internetszűrési gyakorlata között a legfőbb különbség éppen az előzetes tiltás – utólagos felelősségre vonás között található. Csak nyilvános, transzparens, demokratikus folyamatokon keresztül lehet legalább valamennyire megnyugtatóan megvitatni egy adott tartalom veszélyességét, szűrésének módját, mértékét, körét.

Az előzetes szűrés, amennyiben jól működik, épp ezt a folyamatot képes megkerülni. Egy újabb gyakorlati példával illusztrálva a fenti állítást: mint azt korábban már említettem, a fájlcserélők számára kereső szolgáltatásokat nyújtó, és ezért 2009 júniusában nem jogerősen a szerzői jogok megsértésének elősegítésében vétkesnek talált The Pirate Bay (TPB) nevű weboldal szűrését több országban is kérték az internetszolgáltatóktól a szerzői jogi jogosultak. A TPB segítségével kétségtelenül el lehet jutni jogvédett tartalmakhoz is,[150] de nemcsak ilyen tartalmakhoz. A TPB ugyan pontosan nem meghatározható mértékben, de fontos központja a legálisan forgalmazott tartalmaknak is. A TPB elérhetetlenné tétele ezeket a tartalmakat is elérhetetlenné teszi, és ezzel a fent említett demokratikus diskurzust lehetetleníti el. Ez az az érv, melyre hivatkozva a norvég távközlési szolgáltató, a Telenor megtagadta a TPB szűrését: *„Ha a Telenort bűnrészesnek találnák a hálózatán zajló illegális tevékenységekben, akkor blokkolnunk kellene a gyanúba keveredett weboldalak és felhasználók mindegyikét. Ezekben az esetben a Telenor olyan lenne, mint egy magánrendőrség, vagy valami magáncenzori szervezet, ami a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága és más fontos alapértékek szempontjából súlyos problémákat vet fel."* (Ernesto, 2009a) A távközlési szolgáltatók – véleményem szerint – joggal tartanak attól, hogyha egy partikuláris érdekcsoportnak lehetővé teszik a tartalmak előzetes és differenciálatlan szűrését, akkor olyan precedenst teremtenek, ami tetszőleges érdekcsoport számára lehetővé teszi az előzetes cenzúrát.

Másrészről viszont mind az egyes érdekcsoportoknak, mind a szabályozóknak érdekükben áll megtalálni azt a piaci szereplőt, amelyik kapuőrként képes lesz a szerzői jogi (és egyéb, gyermekpornográfiára, kéretlen reklámüzenetre stb. vonatkozó) szabályozás betartatásában közreműködni. A fenti dilemmából a kiutat a távközlési szolgáltatók tartalomsemlegességére vonatkozó előírások eredeti megfogalmazásához való visszatérés jelentheti. Ezek a kommunikációs folyamatba való beavatko-

[150] Akárcsak tetszőleges másik internetes keresővel.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

zást csak szigorúan szabályozott keretek között, csak állami rendvédelmi szervek számára, és csak bírói felügyelet mellett tették lehetővé.

A beavatkozás célja a súlyos bűncselekmények megelőzése és felderítése, ahol a súlyos bűncselekményt – ehelyütt lehet, hogy nem épp a legpontosabban, de – úgy definiálom, mint a társadalom egészére negatív hatást gyakorló tettet. Tíz évvel az első fájlcserélő hálózat megjelenése után még mindig kérdés, hogy a szerzői joggal védett tartalmak internetes cseréje ilyen hatással jár-e. Mind az elméleti modellek, mind az előző fejezetben ismertetett esetek, mind azt elmúlt években a fájlcsere gazdasági hatásait feltérképező – e fejezetben részletesen is ismertetett – kutatások arra engednek következtetni, hogy a kulturális piacok szereplői közötti erőegyensúly-átrendeződés össztársadalmi hatása legjobb esetben is ellentmondásos társadalmi hozadékú. Épp emiatt fontos, hogy a jövő távközlési infrastruktúráját, és ezen keresztül a használói által élvezett szabadságokat alapvetően meghatározó döntéseket a jogosulti csoportok által gerjesztett morális pánikok helyett az online kalózkodás társadalmi hatásairól szóló, empirikus tapasztalatokon nyugvó, demokratikus diskurzus feltételévé tegyük.

Ez a feladat nem végezhető el anélkül, hogy megértenénk, milyen folyamatok vezettek el a fájlcserélő technológiák kifejlesztéséhez, milyen okai vannak annak, hogy a felhasználók milliószám térnek át a kalózpiacok használatára, és mik azok az okok, melyek nyomán az egyre növekvő jogi nyomás ellenére is a feketepiacokat részesítik előnyben. Az első, tengeri kalózokkal foglalkozó fejezet egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a kalózkodást kiváltó, és a kalózkodást fenntartó okok csak részben ugyanazok. A következő szakaszban a fájlcserével kapcsolatban szeretném áttekinteni azokat az egymástól eltérő folyamatokat, melyek

- a fájlcserélő technológiák kifejlődését segítették, lehetővé tették,
- a fájlcserélők számának folyamatos növekedését megmagyarázzák, illetve
- a fájlcsere társadalmi elfogadottságát a törvényi szabályozással szemben is fenntartják.

A fájlcserélők történetének e három fázisa jól elkülöníthető egymástól. A fájlcserét lehetővé tevő technológiák kifejlődését, létrehozását kifejezetten segítette az a hagyomány, mely az 1960-as évek amerikai ellenkulturális mozgalmaihoz vezethető vissza, s amely a hacker szubkultúra mellett alapvetően meghatározta az internetes innovátorok megoldandó problémákhoz való hozzáállását.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.4 A fájlcserélő technológiák létrejötte mögött álló ellenkulturális és szubkulturális előzmények

Minek köszönhető, hogy néhány sztereotipikus, kólán és pizzán élő tinédzser a hálószobában, a pincében vagy egy garázsban a számítógépén bütykölve képes térdre kényszeríteni évszázados múltra visszatekintő vállalatokat, egész iparágakat? Hogyan alakult az otthoni számítástechnika és az internet kultúrája olyanná, hogy nemcsak megtűri, de kifejezetten támogatja ezt a fajta innovációt? Vajon véletlen-e hogy az internetes kommunikáció architektúrája pontosan tükrözi ezt a kultúrát? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, egészen az 1960-as évek Amerikájának ellenkulturális mozgalmaihoz kell visszanyúlnunk, melyek – Turner (2006) megkerülhetetlen, a továbbiakban általam is intenzíven használt munkája szerint – máig alapvető hatást gyakorolnak az internetet szabályozó konvenciók, népszerű elképzelések, etika világára.

5.4.1 A MEGOSZTÁS ELLENKULTURÁLIS GYÖKEREI

Az 1960-as években a San Franciscó-i öböl környéki radikális mozgalmak, szakítva az USA második világháborút követő társadalmi, politikai berendezkedésével, egyre határozottabban és öntudatosabban kezdtek fellépni a faji, szexuális diszkriminációval, a kor fogyasztásra és a hidegháborús szembenállásra épülő társadalmával szemben. Szakítva a hagyományos baloldal hierarchikus szervezeti felépítésével és az amerikai társadalom, az iskola, a hadsereg és a nagyvállalati munkahely által képviselt merev struktúráival egy kollektivista, demokratikus értékekre alapuló libertáriánus társadalom felépítését tűzték ki célul. A kor ellenkulturális mozgalmai közül az új baloldal a politikai aktivizmus segítségével próbált változást elérni, míg a Turner (2006) által új kommunalistáknak nevezett csoportok az elidegenedést új társadalmi struktúrák megélésével és a technológiai fejlődés eredményeinek felhasználásával próbálták megszüntetni.

A városokból kivonuló új kommunalista csoportok számára a túléléshez szükséges eszközöket egy Whole Earth Catalog (WEC) nevet viselő kiadvány szedte össze. A WEC egyszerre volt katalógus-áruház, életmódmagazin, és az utópia megvalósításához közelebb vivő ideológiát, készségeket és tudásokat kínáló, modern kori kalendárium. A WEC a centralizált hatalmi struktúrákkal szemben alternatívákat keresőknek a csináld magad, alulról szerveződő kultúráját kínálta. Ideológiája az volt, hogy ha

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

az emberek jó eszközöket kapnak a kezükbe, akkor ezekkel az eszközökkel egy jobb világot képesek felépíteni.

5.3 ábra A WEC *1969 őszi kiadásának borítója*

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Understanding Whole Systems

Buckminster Fuller

The insights of Buckminster Fuller initiated this catalog.

Among his books listed here, **Utopia or Oblivion** *is now probably the most direct introduction. It's a collection of his talks and papers from 1964 to 1967, at a bargain price.* **An Operating Manual for Spaceship Earth** *is his most recent, and succinct, statement.* **Nine Chains to the Moon** *is early, and openly metaphysical.* **The Untitled Epic of Industrialization** *is lyrical and strong.* **Ideas and Integrities** *is his most autobiographical, and perhaps the most self-contained of his books.* **No More Secondhand God** *is the most generalized, leading into the geometry of thought.*

People who beef about Fuller mainly complain about his repetition——the same ideas again and again, it's embarrassing, also illuminating, because the same notions take on different contexts. Fuller's lectures have a raga quality of rich nonlinear endless improvisation full of convergent surprises.

Some are put off by his language, which makes demands on your head like suddenly discovering an extra engine in your car——if you don't let it drive you faster, it'll drag you. Fuller won't wait. He spent two years silent after illusory language got him in trouble, and he returned to human communication with a redesigned instrument.

—SB

Utopia or Oblivion
R. Buckminster Fuller
1969; 366pp.

$1.25 postpaid

from:
Bantam Books
666 Fifth Avenue
New York, New York 10019

or WHOLE EARTH CATALOG

My recommendation for a curriculum of design science:

1. Synergetics
2. General systems theory
3. Theory of games (Von Neumann)
4. Chemistry and physics
5. Topology, projective geometry
6. Cybernetics
7. Communications
8. Meteorology
9. Geology
10. Biology
11. Sciences of energy
12. Political geography
13. Ergonomics
14. Production engineering

•

Here on Southern Illinois' campus we are going to set up a great computer program. We are going to introduce the many variables now known to be operative in economics. We will store all the basic data in the machines memory bank; where and how much of each class of the physical resources; where are the people, what are the trendings—all kinds of trendings of world man?

Operating Manual for Spaceship Earth
Buckminster Fuller
1969; 133pp.

$1.25 postpaid

from:
Pocket Books, Inc.
1 W. 39th St.
New York, N.Y. 10018

or WHOLE EARTH CATALOG

To comprehend this total scheme we note that long ago a man went through the woods, as you may have done, and I certainly have, trying to find the shortest way through the woods in a given direction. He found trees fallen across his path. He climbed over those crisscrossed trees and suddenly found himself poised on a tree that was slowly teetering. It happened to be lying across another great tree, and the other end of the tree on which he found himself teetering lay under a third great fallen tree. As he teetered he saw the third big tree lifting. It seemed impossible to him. He went over and tried using his own muscles to lift that great tree. He couldn't budge it. Then he climbed back atop the first smaller tree, purposefully teetering it, and surely enough it again elevated the larger tree. I'm certain that the first man who found such a tree thought that it was a magic tree, and may have dragged it home and erected it as man's first totem. It was probably a long time before he learned that any stout tree would do, and thus extracted the concept of the generalized principle of leverage out of all his earlier successive special-case experiences with such accidental discoveries.

•

To begin our position-fixing aboard our Spaceship Earth we must first acknowledge that the abundance of immediately consumable, obviously desirable or utterly essential resources have been sufficient until now to allow us to carry on despite our ignorance. Being eventually exhaustible and spoilable, they have been adequate only up to this critical moment. This cushion-for-error of humanity's survival and growth up to now was apparently provided just as a bird inside of the egg is provided with liquid nutriment to develop it to a certain point. But then by design the nutriment is exhausted at just the time when the chick is large enough to be able to locomote on its own legs. And so as the chick pecks at the shell seeking more nutriment it inadvertently breaks open the shell.

•

A new, physically uncomprised, metaphysical initiative of unbiased integrity could unify the world. It could and probably will be provided by the utterly impersonal problem solutions of the computers.

•

Heisenberg's principle of 'indeterminism' which recognized the experimental discovery that the act of measuring always alters that which was being measured turns experience into a continuous and never-repeatable evolutionary scenario.

•

The gold supply is so negligible as to make it pure voodoo to attempt to valve the world's economic evolution traffic through the gold-sized needle's 'eye'.

•

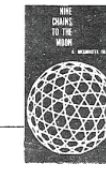
Brain deals exclusively with the physical, and mind exclusively with the metaphysical. Wealth is the progressive mastery of matter by mind . . .

•

Stepping forth from its initial sanctuary, the young bird must now forage on its own legs and wings to discover the next phase of its regenerative sustenance.

Nine Chains to the Moon
Buckminster Fuller
1938, 1963; 375 pp.

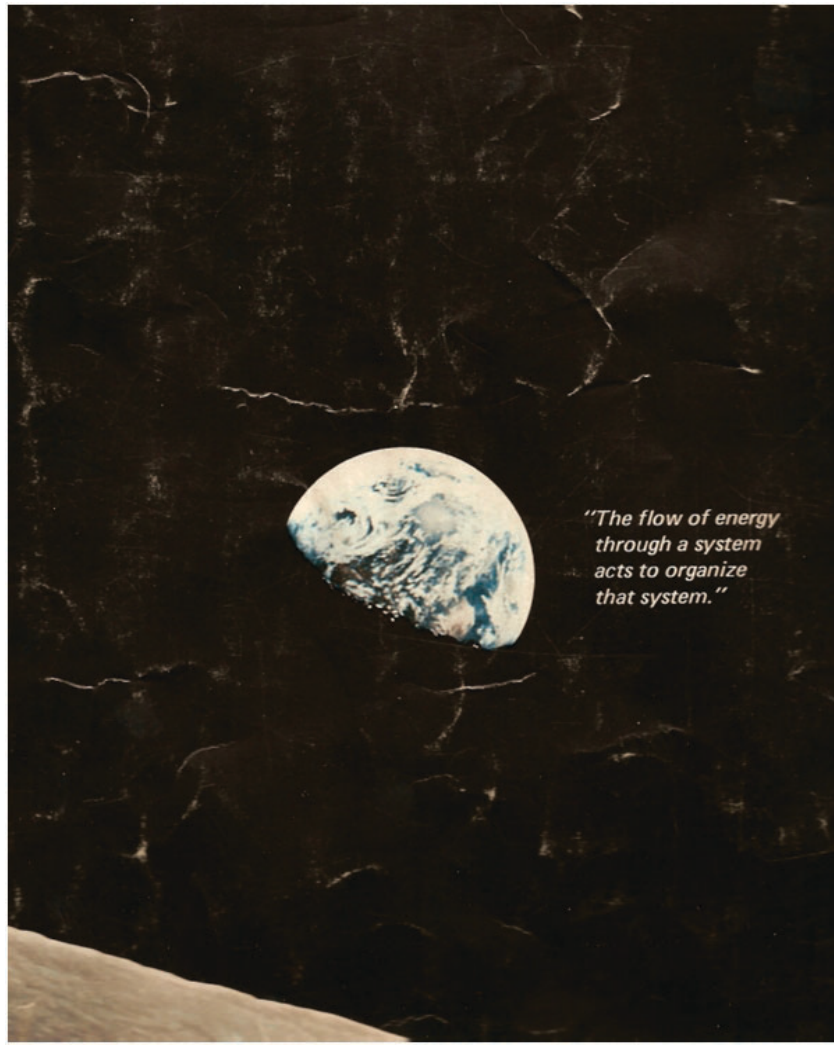
Unavailable until 1972

5.4 ábra A Last Whole Earth Catalog *bevezető oldala 1971-ből*

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.5 ábra A WEC *utolsó kiadásának hátsó borítója 1971-ből*

Az első szám bevezetőjében az ötletgazda és főszerkesztő, Stewart Brand a következőket írta:

> „Istenekhez mérhető hatalmunk van, ideje ezt végre jól csinálni. A kormány, a korporációk, a formális oktatás, az egyház által megjelenített hatalom és dicsőség kudarcai rávetülnek az elért sikerekre. Válaszul erre a dilemmára és a sikerekre, fejlődésnek indult a személyes, közvetlen hatalom mezője – hatalmunkban

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

áll megválasztani, hogy kiktől és mit tanulunk, honnan merítünk inspirációt, hogyan formáljuk saját környezetünket, kikkel osztjuk meg ezt a kalandot. A Whole Earth Catalog azokat az eszközöket keresi és teszi közzé, melyek e változásban a segítségünkre lehetnek." (Brand, Stewart, 1968)

A katalógus által felkínált ideológiákra nagy hatással volt Marshall McLuhan víziója a média, a számítástechnika és a telekommunikáció konvergenciájából létrejövő elektronikus agoráról, ahol az iparági és kormányzati hatalmi struktúrákat megkerülve alakulhatnak ki cenzúrázatlan, személyközi párbeszédek, s nyomukban egy egalitáriánus, a kisközösségek szerveződési mintáit követő társadalmi utópia (McLuhan, 1962/2001, 1964). De az ugyanebben az időben a hatalmas állami, jellemzően hadiipari megrendeléseknek köszönhetően az észak-kaliforniai egyetemeken, vállalatok között beinduló számítástechnikai, kibernetikai K+F folyamatokat is meghatározó kibernetikai alapvetések is tökéletesen beleillettek a magukat ezekkel a struktúrákkal szemben definiáló ellenkulturális mozgalmak ideológiai eszköztárába:

„Az új kommunalisták és a szélesebb értelemben vett ellenkultúra számára a kibernetika és a rendszerelmélet nagyszerű ideológiai alternatívát jelentett. Akárcsak két évtizeddel korábban Norbert Wiener, az ellenkultúra tagjai is meglátták a kibernetikában a vertikális hierarchiák és a felülről lefelé irányuló hatalom alternatíváját, ahol az információ és az energia körforgása köré épül a világ. Ebben a körforgásban benne volt egy olyan stabil társadalmi rend ígérete, ami a komoly pszichológiai költségekkel járó, a hadseregre és a nagyvállalatokra jellemző parancsuralmi mechanizmusok helyett a kommunikációs áramlásokra épül." (Turner, 2006, 38.)

A két kultúra, a katonai-ipari komplexumban dolgozó mérnökök és az új kommunalisták közötti átjárás – melyet később Barbrook és Cameron (1995) a kaliforniai ideológia néven azonosít –, sok tényező együttállásának köszönhető. A kibernetikai fejlesztések az ellenkultúra fővárosának számító San Franciscó-tól délre elterülő Szilícium-völgyben, a Stanford Egyetem és a UC Berkeley kampusza környékén megtelepülő számítástechnikával, információfeldolgozással, elektronikus kommunikációs hálózatokkal, szoftverekkel foglalkozó kutatóműhelyekben, laborokban történtek. A közös lokalitás mellett a közös kulturális élmények, a zajos sikert arató WEC, és mindenekelőtt annak szerkesztője, Stewart Brand szerepe

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

volt meghatározó, aki a kezdetektől fogva egyaránt szoros kapcsolatot ápolt a kutatólaborokban dolgozó, a számítástechnika fejlődését alapvetően meghatározó vizionárius fejlesztőmérnökökkel és az ellenkultúra meghatározó figuráival.

Az új kommunalista mozgalom azután is megőrizte a kapcsolatait a kommunikációs technológiák fejlesztőivel, miután a hippikommunáknak a 70-es évek elején/közepén bealkonyult. A WEC profilt váltott, és a föld megműveléséhez szükséges tudások és eszközök helyett az akkor robbanásszerű fejlődésen áteső új, minden korábbinál izgalmasabb eszközökre fókuszált: számítástechnikára, a gépre, és az információra, amit a gép és kód feldolgozott és előállított.

> „A peer-to-peer információs rendszerek gondolata, és az a vágy, hogy az egyén ellenőrizni tudja az információt és az információs rendszereket mind az új kommunalistákra, mind az új baloldalra jellemző volt egy időben. Ám az az elképzelés, hogy mindezt a számítógépek segítségével is el lehet érni, a Stanford Kutatóintézet és a XEROX PARC falain kívül újdonságnak számított. Azok számára, akik a technológiát népszerű célok szolgálatába kívánták állítani, a technológia WEC által hirdetett vallása fontos konceptuális keretet és legitimációs forrást adott." (Turner, 2006, 115.)

Az ellenkulturális mozgalmak letörését, illetve kooptálását követően a Whole Earth Catalog kiadásának vége szakadt, de a katalógus, a szerkesztőgárda, és a körülötte kialakult szubkultúra egy új projektnek szolgált mintául. Ez a projekt a nyolcvanas évek legendás BBS-e, elektronikus üzenőfala, a WELL volt. A WELL mögött ugyanúgy Stewart Brand állt, mint a WEC mögött, maga a szolgáltatás eleinte ugyanazoknak a csoportoknak szolgált találkahelyül, mint amely csoportokat a WEC összekötött. Az ellenkultúra technológiatudatos tagjai és a – következő szakaszban részletesen is bemutatott – hacker szubkultúra tagjai körül az évek alatt az online világ legbefolyásosabb virtuális közössége bontakozott ki.

Indulása idején a WELL néhány nagyon markáns alapelv köré szerveződött. Ezek közül az első kettő az ingyenesség, pontosabban az olcsóság, és a gazdasági fenntarthatóság volt. A szolgáltatás igénybevétele ugyan pénzbe került, és elég bevételt termelt ahhoz, hogy gazdaságilag rentábilis legyen, de az ingyenes elérések tudatos, és stratégiailag megtervezett kiosztásával a WELL képes volt egy olyan tagsági bázis

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

kialakítására, melyért a második hullámban érkezők örömmel fizették ki a havi előfizetési díjat. A közösségre vonatkozó célok a kommunalista felfogást tükrözték: a WELL egy nyílt végű univerzumnak készült, melynek nem voltak előre definiált határai vagy korlátai. A Whole Earth Catalog hagyományaira épülő önszervező, önszabályozó virtuális közösség saját maga diszponált a sorsa, működése felett (Rheingold, 2000).

WELL sikere egyszerre köszönhető azoknak a tagoknak, akik az új kommunalista mozgalomban szocializálódva tudták, hogyan lehet egy közösséget a semmiből megteremteni, és azoknak a mérnököknek, akik képesek voltak a virtuális közösség technológiai alapjait megteremteni.

> „A felhasználóknak a WELL nemcsak egy egyszerű számítógépes konferenciaszolgáltatás volt. Azt a lehetőséget látták meg benne, hogy újrateremthetik a közös tudat ellenkulturális ideálját az új, virtuális közösségben." (Turner, 2006, 142.)

A szabadság, az olcsóság, a nyitottság, az alulról építkező, közösségi, önkormányzó szellem az ellenkultúrából és a kibernetikából a virtuális világba átörökített értékek voltak.[151]

Hasonló, tartós értéknek bizonyult az a jelenség, ahogy a tagok, az információkat ajándékképpen, ingyen osztották meg egymással. A Rheingold (2000) által a klasszikus ajándékgazdaság elektronikus változataként azonosított interakciókban az egyes tagok birtokában lévő információk megosztása, akárcsak a Mauss (1954) által leírt archaikus, premodern közösségekben,[152] a közösségen belüli rendnek, a társas kapcsolatok hierarchiájának is a forrása lett.

> „Azáltal, hogy a WELL tagjai információs ajándékok ajándékozóiként és elfogadóiként gondoltak magukra, egyszerre elismerték és elfedték azt a tényt, hogy ők valójában az anyagi értékkel bíró információk cseréjével egy új, információs gazdaság tagjaivá váltak. A részvétellel a társadalmi tőkéjük növelése mellett olyan információs és társas erőforrásokhoz jutottak, melyektől az off-line munkájuk sikeressége is függött. Ez az információs munkavégzés a WELL felületein a személyközi intimitás élményével párosult. A tudatközösség új kommunalista víziójának zászlaja alatt létrejött az érzelmi kapcsolatok és az információs munka-

[151] Figyeljük meg a hasonlóságot a 18. századi tengeri kalózok ideológiai örökségével: az autonómiával, az önkormányzatisággal, a nyitottsággal.

[152] Az ajándékgazdaság Mauss által leírt, klasszikus antropológiai értelmezését lásd a 166. lábjegyzetben.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

végzés elegye, ami létrehozta az internet értelmezésére azóta is használt egyik legfontosabb értelmezési keretet: a virtuális közösség fogalmát." (Turner, 2006, 158.)

Richard Barbrook szerint (1998) van még egy oka annak, hogy az önkéntességre, az erőforrások monetáris cserén kívüli ajándékozására, ingyenes közzétételére, megosztására alapuló új kommunalista ideológia olyan könnyen otthonra talált a digitális eszközök fejlesztésén dolgozók között. Ez utóbbi társaság nagy része ugyanis eleve egy olyan közegben szocializálódott, mely az ajándékgazdaság egy formájára épül. Az akadémiai közegben eleve természetes, hogy a szakmai reputáció megszerzése, az intézményi előmenetel a tudományos eredmények megosztásán keresztül történik.

Így volt ez azokban a kutatólaboratóriumokban is, melyek a számítógépes kutatások avantgárdját adták az 1950-es évek legvégén, az 1960-as évek elején. Az Egyesült Államok keleti partján, a Massachusetts Institute of Technology számítógéplaborjaiban kialakult hacker szubkultúra „hackeretikája" a Summer of Love előtt jó egy évtizeddel már mindazt kimondta és a gyakorlatban is működtette, amire később az új baloldal rátalált. A hacker szubkultúra jelentőségét a legjobban a hackerek történetének korai szakaszában kikristályosodott hackeretika ismertetésével lehet megvilágítani.

5.4.1.1 *A hacker szubkultúra*

Az 1950-es évek végétől kezdve kisebbfajta forradalom zajlott le az MIT számítástechnikával foglalkozó intézményeiben. Ebben az időszakban jelennek meg a csak a technikusokon keresztül hozzáférhető, szigorúan őrzött és elzárt, sokmillió dolláros IBM számítógépek mellett az olcsóbb, és közvetlenül is elérhető (programozható, kezelhető, a szó szoros értelmében megérinthető) számítógépek. A közvetlen hozzáférés lehetősége hozta létre azt az MIT hallgatói közül verbuválódott csapatot, *amelyik a számítógépben már nemcsak egy valamely más probléma megoldásához hozzásegítő eszközt látott, láthatott, hanem e korai számítógépek működésének felfedezését tekinthette a megoldandó problémának.* A John McCarthy, Jack Dannis, Marvin Minsky körül kialakult csoport[153] maga

[153] E csoport tagjainak családi, szocializációs gyökerei a rádióamatőr szubkultúrára vezethetők vissza. Az amerikai rádióamatőr-csoportok, akárcsak később a hackerek a szabad kísérletezés, az információ szabad áramoltatása, és az információt monopolizálni vágyó ipari szereplőkkel (a rádió technológia szabadalmait

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

kellett megbirkózzon a kezeik közé került számítógép felfedezésével, a használatához szükséges szoftvereszközök fejlesztésével, a hibák okainak feltárásával, a továbbfejlesztés okozta kihívásokkal. Mindemellett lehetőségük volt arra, hogy olyan problémák megoldásán dolgozzanak, melyek nem hordoztak különösebb tudományos jelentőséget – ilyen volt például az eszköz egyetlen, kezdetleges hangkimenetének alkalmassá tétele zene lejátszására –, ám tagadhatatlanul szép kihívást jelentettek (Levy, 1984). Ebben a környezetben hamar kialakultak a közös munkának, a kooperációnak, a kívánatos viselkedésnek az alapvető szabályai, melyet a hackeretika (Himanen, 2001) hét pontja foglalt össze.

> „Szabad és korlátlan hozzáférést a számítógépekhez, és bármi máshoz, ami a világ megértéséhez közelebb vihet! Elsőbbséget a közvetlen kísérletezésnek! Minden információnak szabadnak kell lennie! Ne bízz a hatalomban, támogasd a decentralizációt! A hackerek tekintélye csak a hackjeik minőségétől függ, és semmi köze olyan hamis szempontokhoz, mint a kor, a diploma, a faj vagy a pozíció! Művészetet és szépséget alkothatsz a számítógéppel! A számítógépek jobbá tehetik az életedet!" (Levy, 1984)

A fenti szabályok egy olyan világ realitásait tükrözik, ahol szűkösen áll rendelkezésre a tudás, de ez a szűkösség nem mesterséges, külső szabályok által teremtett hiány, hanem a terület ismeretlenségéből következő információhiány. Ebben a helyzetben kontraproduktív lett volna a természetes (architekturális) szűkösség felett egy újabb szűkösséget teremtő réteg létrehozása, az információ monopolizálása. A továbblépést segítő tudások pénzért történő cseréje márt csak azért is nehezen elképzelhető, mert jórészt hiányzik az a piac, ahol az ilyesfajta tranzakciók megtörténhetnének. Ezzel szemben működtek a számítógéppel foglalkozók körében az információáramlás informális csatornái, ahol a megosztott tudás ellenértéke presztízsben, lekötelezettségben, kölcsönös szívességben, megosztott tudásban manifesztálódott, s manifesztálódik gyakran ma is.

A korai hackerközösségekben kikristályosodott elvek mentén szerveződött a hackerek második és harmadik generációja is. A San Franciscó-i öböl környékén szerveződött hardverhackerek, a Homebrew Computer Club mikroszámítógépeket építő tagjai – köztük Steve Wozniakkal, és Steve Jobsszal, az Apple alapítóival –, és harmadik generáció, a 80-as évek mikroszámítógép forradalmának játékból játékot hackelő tagjai

birtokló korporációkkal) való szembenállás köré építették fel a saját identitásuk. (Johns, 2010).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hasonló elveket vallottak, anélkül hogy közvetlen kapcsolat lett volna közöttük. A hackerek mindhárom generációja a közvetlen, kísérletező, próbálkozásra, hibajavításra épülő munkamódszer, a lelkesedésből, élvezetből, belső elkötelezettségből végzett munka, a szabadság, a társadalmi nyitottság, a gondoskodás és a kreativitás híve volt (Himanen, 2001).

A hacker szubkultúra és a kaliforniai ellenkultúra végül 1984-ben ért össze, amikor a Brand networkjébe tartozó Levy megmutatta Brandnek a frissen megjelent, hackerekről szóló, itt is idézett könyvét. Brand felismerte a hasonlóságot, és azt is, hogy a hacker szubkultúra képes volt megvalósítani azt, ami az új kommunalistáknak nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben sikerült.

> *„Azt hiszem, hogy a hackerek az amerikai alkotmány megalkotói óta a legérdekesebb és leghatékonyabb értelmiségi társaság. Egyetlen, általam ismert csoport sem vágott bele egy technológia felszabadításába sikerrel. Nem elég, hogy sikerrel jártak a nagyvállalati Amerika ellenében, de azt is elérték, hogy a sikerük nyomán a nagyvállalati Amerika kénytelen volt alkalmazkodni a módszereikhez. A személyi számítógépek segítségével sikerült az információs kort újraszervezniük az egyén körül, és ezzel könnyen lehet, hogy megmentették az amerikai gazdaságot. Mára a fejlett technológia van a tömegek kezében ahelyett, hogy ők lennének a technológiának kiszolgáltatva. A 60-as évek legcsendesebb szub-szubkultúrája bizonyult a leginnovatívabbnak és leghatalmasabbnak – és a leggyanakvóbbnak a hatalommal szemben."*
> (Brand, idézi Turner (2006, 138.))

A hackerek MIT-n szerveződő első generációja számára a hackeretika hét pontja még nem igazán jelenthetett ellenkulturális állásfoglalást, hacsak az IBM által megjelenített merev, elidegenített, hozzáférhetetlen számítógép-használat ellenzését nem tekintjük annak. Az MIT-n kifejlesztett programok – legyen az egy debugger vagy a Space War című első játékprogram (Brand, S., 1972) – szabadon terjedtek, szabadon terjedhettek az egyes felhasználók között. Ez idő tájt még nem találjuk nyomát érdekkülönbségnek az MIT hackerei, illetve az általuk használt számítógépeket fejlesztő korporációk között: minden fél érdekelt volt abban, hogy hozzáférhessen a másik által létrehozott tudáshoz, hiszen ezt diktálta a kutatás avantgárd jellege, a más csatornákon hozzáférhetetlen tudás igénye, a terület újdonsága és feltérképezetlensége, illetve az akadémiai közeg tudásmegosztáson alapuló ethosza.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Ennek a kölcsönös egymásrautaltságnak, illetve a hacker munkamódszer uralkodó státuszának azonban véget vetett a szoftverek piacának 1970-es években kezdődött megerősödése, és az ennek nyomán megváltozó szerzői jogi szabályozás. Ahogy nőtt azoknak a vállalkozásoknak a száma, akik a korábban szabadon csereberélt szoftverek piaci értékesítésére építették az üzleti terveiket, úgy nőtt a szoftverben testet öltött tudás üzleti titkokkal, és később szerzői jogi eszközökkel történő védelmének igénye.

5.4.1.2 *Stallman és a szabadszoftver-mozgalom születésének okai*

Az Egyesült Államokban 1976-ban elfogadott szerzői jogi törvény módosítás, jelentős változásokat hozott az akkortájt formálódó szoftveres iparág működésében, mely iparág gerincét a korábbi évtizedekben hackerkörökben maguknak hírnevet szerzett egyéniségek alkották. A számítógépek elterjedésével a szoftver kereskedelmi jelentősége egyre nőtt, és így az is felmerült, hogy milyen módon lehet fenntartani a szoftverek esetében azt a szűkösséget, ami a kereskedelmi tranzakciókat lehetővé teszi.

A forráskód és a futtatható kód a szoftveres világban szétválik. Az emberi elme számára értelmezhető forráskód szabadalmakkal való védelme, illetve üzleti titokként kezelése mellett a szoftverek (bárminemű formájának) szerzői joggal való védelme meglehetősen ritka volt, köszönhetően azoknak a regisztrációs formai kötöttségeknek, melyek az 1976-os amerikai Copyright Act elfogadásáig (1909 óta) érvényben voltak. Az 1976-os törvény azonban eltörölte a szerzői jogi védettség publikációhoz és regisztrációhoz kötöttségét, és védeni rendelt minden alkotást, mely valamely rögzített formában előállt. 1980-ban ráadásul egy újabb módosítás a szoftvert is a szerzői jog által védett alkotások körébe sorolta, így gyakorlatilag a 70-es évek második felében, a korábban az üzleti titkok segítségével védett, de még inkább személyes megállapodásokon, a hackeretikán, ad hoc engedélyeken és a regisztrálatlan forráskód szabad cseréjén alapuló szoftveres közlegelő bekerítése hamar lezajlott.

Az egyetemeken, kutatóintézetekben, vállalkozásokban dolgozó hackerek ráadásul azzal is szembe kellett hogy nézzenek, hogy a munkaviszony keretében létrejött alkotások 1976-tól automatikusan a munkáltatójuk tulajdonát képezték, mely szervezetek – meglátva a lehetőséget – egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek ezeknek az alkotásoknak a piaci

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hasznosítására, és élni kezdtek a törvény által számukra biztosított jogokkal (Kelty, 2008, 199–206.).

Az ily módon egyik napról a másikra privatizált, bezárult szoftveres közkincs újrateremtése volt Stallman célja (Cringely, 2005). Ő a korábbi, a hacker szubkultúrában természetes állapotot: a szoftverek forráskódjának megismerhetőségét, bárki általi továbbfejleszthetőségét, a szoftver szabad terjedését, és e szabadságok továbbörökítését az új jogi környezetben jogi és technikai eszközökkel egyaránt újraalkotta. Egyrészt hihetetlen teljesítményt nyújtva, egymaga újraírt és szabadon közzétett olyan szoftvereket, melyek zárt forráskódú verzióin egész fejlesztő csapatok dolgoztak. Másrészről Stallman biztosítani akarta, hogy az ily módon létrejött eredmények mindenki számára korlátozás nélkül hozzáférhetők legyenek, s e célból meg kellett alkotnia azt a jogi konstrukciót, mely az általa kívánatosnak tartott szabadságjogokat a szoftverek szabad terjedését korlátozó szerzői jogi szabályozás fogalmaival és nyelvén fogalmazza meg. Ez a konstrukció először az 1989-ben közzétett General Public License 1.0-ban (GNU GPL) öltött koherensen megfogalmazott formát. A licenc, a szerzői jogi törvény nyelvén, a törvény fogalmait használva fogalmazza újra a hacker etika legfontosabb normáit:

> „A legtöbb szoftver licencei azzal a szándékkal készültek, hogy minél kevesebb lehetőséget adjanak a szoftver megváltoztatására és terjesztésére. Ezzel szemben a GNU GPL célja, hogy garantálja a szabad szoftver másolásának és terjesztésének szabadságát, ezáltal biztosítva a szoftver szabad felhasználhatóságát minden felhasználó számára. [...] A szabad szoftver megjelölés nem jelenti azt, hogy a szoftvernek nem lehet ára. A GPL-licencek célja, hogy garantálja a szabad szoftver másolatainak szabad terjesztését (és e szolgáltatásért akár díj felszámítását), a forráskód elérhetőségét, hogy bárki szabadon módosíthassa a szoftvert, vagy felhasználhassa a részeit új szabad programokban; és hogy mások megismerhessék ezt a lehetőséget. A szerző jogainak védelmében korlátozásokat kell hozni, amelyek megtiltják, hogy bárki megtagadhassa ezeket a jogokat másoktól, vagy ezekről való lemondásra kényszerítsen bárki mást. Ezek a megszorítások bizonyos felelősségeket jelentenek azok számára, akik a szoftver másolatait terjesztik vagy módosítják.” (gnu.org, 1991)

A programok mellett, azok felhasználási feltételeit rögzítő licenc a szerzői jog által biztosított jogokat maximálisan kihasználva azt mondja

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ki, hogy a szoftverek alkotói lemondanak a kódokra vonatkozó azon jogaikról, melyek a fenti szabadságokat bármilyen szinten korlátozhatnák.

> „A GPL és a Szabad Szoftver Alapítvány létrehozására leggyakrabban, mint a hacker etika vagy Stallman szabadsághoz kötődő ideológiai elkötelezettségének kifejezéseként gondolnak. [De] a GPL több volt, mint egy hack: a licenc egy új típusú, magánúton szabályozott jogi „kommunát" hozott létre. Ez, a szerzői jogi szabályozás csúszós, változékony anyagából megformált tér úgy ette be magát a vállalati és egyetemi szoftveres világ szabályaiba és gyakorlataiba, hogy közben minden szempontból független tudott maradni. Abban az időszakban, amikor a szoftveripari óriások egy másfajta – a meglévő szellemi tulajdonvédelmi viszonyokat megőrző, netán erősítő – nyitottság megteremtéséért küzdöttek, a hack által megteremtett radikális alternatíva a nemzeti-vállalati egységből kilépő önformáló egyén szuverenitását hirdette a nemzeti vagy vállalati status quóval szemben. A GNU GPL nem a bürokratikus modernitás elnyomó struktúráitól megszabadított kisközösségek aranykorába vezetett vissza, hanem valami újat hozott létre ezekből a struktúrákból. E struktúrák stabilitását hangsúlyozta, mert ezekre támaszkodik – legalábbis addig, amíg nincs már rájuk többé szükség." (Kelty, 2008, 207.)

A szabadszoftveres mozgalom nemcsak azért fontos, mert végül bebizonyította, hogy alternatívát tud jelenteni a kereskedelmi logika mentén szerveződő innovációnak. A szabad szoftveres hack nemcsak a szoftveres világban alkotott maradandót, de mint jogi innováció is mérhetetlenül inspiratívnak bizonyult. A digitális köz(összégi) javak körül komoly szakmai, akadémiai és népszerű érdeklődés támadt: a szoftveres licencet a hagyományos kulturális javakra alkalmazható Creative Commons licencektől a tudományos kutatás inputjainak és eredményeinek szabad megismerhetőségét sürgető Science Commons mozgalomig számos területen fogtak hozzá azoknak a tudástípusoknak az összegyűjtéséhez, melyek a digitális public domain, a mindenki által szabadon hozzáférhető kulturális javak közé kell tartozzanak, és fogtak hozzá annak a jogi infrastruktúrának a megfogalmazásához és terjesztéséhez, mely a tudásközösség szabadságát képes biztosítani.

A jogi innováción túl maradandó öröksége a stallmani ideológiának annak mások általi kreatív kisajátítása, félreértése, tudatos félremagyarázása. Stallman eredetileg az információ szabadságán annak szabad hozzáférhetőségét értette:

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „Abban hiszek, hogy az általánosan hasznos információnak szabadnak kell lennie. A szabad alatt nem ingyenességet értek, hanem az információ szabad másolhatóságát és átalakíthatóságát. Az általános értelemben vett hasznos információ másolásával az emberiség gazdagsága nő, függetlenül attól, hogy ki másolja és ki kapja az információt." (Denning, 1990)

Ezt az összetett érvelést a hippi szubkultúrában szocializálódott Stewart Brand „Az információ szabad akar lenni" sommás (és hamis) kijelentésre redukálta, mely aztán a digitális hálózatokon zajló mindennemű fájlcsere támogatásának ideológiai fűtőanyaga lett.

A hacker kultúra szabad szoftveres mozgalom által közvetített értékei játsszák a kulcsszerepet az online kalózkodás szempontjából kulcsfontosságú, az elektronikus másolásvédelmi technológiák feltöréséről szóló epizódban is. A DVD-k, és tágabb értelemben minden digitális formátumú kulturális jószág szabad terjedésének, másolásának megakadályozására kitalált másolásvédelmi technológiák éles összeütközésbe kerültek a szabad szoftveres mozgalommal. A konfliktus több volt, mint egyszerű ideológiai egyet nem értés: a másolásvédelmi technológiák jogosultak által alkalmazott digitális jogosultságkezelő technológiák a szabad szoftverekkel technológiai szinten is inkompatibilisek voltak, mivel a másolásvédelemre alkalmazott technikák esetében az alkalmazott eljárások megismerhetetlensége jelentette a legfőbb technológiai védelmet. A szabadszoftveres világ azonban a kód transzparenciájára épül, ezért a másolásvédelmi technológiák fejlesztői mindent elkövettek azért, hogy az általuk fejlesztett programok ne kerüljenek be a szabad szoftverek közé. Ez természetesen azt is jelentette, hogy mindazok a tartalmak, amik ezeket a technológiák segítségével voltak védve, szintén elérhetetlenné váltak a szabadszoftvereket felhasználók számára.

5.4.1.3 *A DRM mint technológiai és piaci probléma*

A nagy sávszélességű hálózatok hétköznapivá válásáig a fizikai hordozó jelentette a digitális formában tárolt kulturális javak terjesztésének egyetlen reális alternatíváját. A zene és a mozgókép olyan adatmennyiséget jelentett, melyet egészen az elmúlt évekig gyorsabb és gazdaságosabb volt a nagy adatsűrűségű CD- és DVD-lemezformátumokban mozgatni.

A digitális átállás folyamán az is nyilvánvalóvá vált, hogy a jogosultaknak elemi érdekük – legalábbis akkor annak tűnt –, hogy a digitálisan tárolt művek másolásának valamilyen formában gátat vessenek:

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

mivel a digitális adatok minőségvesztés nélkül korlátlan számban végtelenül alacsony költséggel másolhatók, ezért félő volt, hogy megfelelő védelem nélkül az egyszer digitális formában elérhetővé tett alkotás terjedését, fizikai hordozó ide, szűk sávszélesség oda, nem lehet majd megállítani.

Ennek a felismerésnek köszönhető, hogy a mozgóképek digitális hordozóplatformja, a DVD-technológia szabványában már szerepel egy másolásvédelmi eljárás, melynek lényege az a titkos algoritmus volt, mely a lemezen titkosított formában tárolt adathalmazból képes volt előállítani a mozgóképes információt. Az 1995-ben a számítástechnikai és szórakoztatóelektronikai cégek munkacsoportja által kidolgozott DVD-szabványt gondozó konzorcium licencelte a lejátszáshoz szükséges technológiát azoknak a készülékgyártóknak, illetve szoftverfejlesztőknek, akik a DVD lejátszását lehetővé tevő készülékeket, illetve szoftvereket gyártottak.

Az olajozottan működő mechanizmusba azonban homok került, amikor kiderült, hogy a szabad szoftveres licenc alatt fejlesztett Linux operációs rendszer használóinak nincs és legálisan nem is lehet majd lehetőségük arra, hogy a számítógépük DVD-lejátszója segítségével a képernyőn filmet nézhessenek. Ehhez ugyanis az kellett volna, hogy a titkosítás feloldását végző algoritmust egy szabad szoftveres fejlesztő licencelje, ami még megoldható lett volna, az azonban nem, hogy a szabadon megismerhető forráskódban a titkos algoritmus ne jelenjen meg, és ne legyen szabadon hozzáférhető (megismerhető, módosítható stb.).

A Linux alá kifejlesztett, nyílt forráskódú médialejátszók mindegyike szembesült azzal a problémával, hogy legálisan nem tehetik lehetővé a szabadszoftvereket használók számára a zárt formátumú másolásvédelmi technológiákat alkalmazó tartalmak elérését, még akkor sem, ha a tartalom a felhasználó jogos tulajdonát képezi. A DVD-formátum messze nem az egyedüli zárt, esetleg másolásvédelmi eszközöket használó adatformátumok közül. A probléma megoldása a zárt formátumok visszafejtése, feltörése lett. A DVD-kódolás feltörése elsőként 1999 októberében a norvég Jon Lech Johansennek és két, ismeretlen társának sikerült, és ezzel megnyílt az út a DVD-k otthoni, tömeges rippelése[154], másolása, és végül megosztása előtt – nemcsak a Linuxos rendszereken, de minden elérhető platformon.

Az engedély nélküli digitális másolatkészítést megakadályozó technikai intézkedések megkerülését, kijátszását, az erre szolgáló eszközök terjesztését, forgalmazását az 1996-ban elfogadott WIPO Copyright Treaty,

[154] A (titkosított) fizikai hordozóról szabadon olvasható fájl formátumba való átalakítás.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

és annak helyi jogba átültetett intézkedései[155] tiltják. E szabályok megsértése miatt indítottak eljárást Norvégiában és az USA-ban nem csak „DVD Jon" ellen, de a 2600 című hackermagazin ellen is, mely a honlapján elérhetővé tette a DeCSS-ként elhíresült algoritmust. A jogi fellépés példátlan reakciót váltott ki mind a szűkebb, Linuxos közösségen belül, mind a tágabb, DRM-technológiával, digitális kultúrával, elektronikus szabadságjogokkal foglalkozók között.

A szabad szoftveres mozgalom tagjai az egész konfliktusból azt érzékelték, hogy egy a DVD-technológiát ellenőrző üzleti kör döntése miatt emberek egy csoportjának nincs lehetősége arra, hogy tökéletesen legitim módon használjon egy legális csatornákon megvásárolt terméket. Ezt – joggal – úgy élték meg, hogy durván és indokolatlanul korlátozták őket a szabadságjogaikban. A konfliktus arra is rávilágított, hogy milyen elnagyoltak a DRM megkerülését tiltó szabályok, és milyen kevés teret engednek azoknak, akik legális és legitim célok elérése érdekében kerülik meg a technikai intézkedéseket. Ezt fogalmazta meg muslix 64, a nagy felbontású DVD-formátumok (HD-DVD, Blu-Ray) erős másolásvédelmi eljárásait feltörő hacker egy interjúban:

> „A mainstream médiában a tetteid kapcsán sokféleképpen emlegetnek: hacker, cracker, kalóz stb. Te minek neveznéd magad, és hogy hívnád azt, amit csinálsz?
>
> *Én csak egy elégedetlen vásárló vagyok. Amit csinálok, az a szabad felhasználás lehetőségének kikényszerítése.*
>
> Mi motivált arra, hogy feltörd a HD-DVD és a Blu-Ray tartalomvédelmi eljárását?
>
> *Egyszerűen nem tudtam lejátszani a HD-DVD-lemezeimet a HDCP-szabványt [biztonságos tartalomtovábbítási csatorna, hardver szintű másolásvédelem, ami a user interfészig titkosított formában „őrzi" a tartalmakat] nem ismerő monitoromon. Feldühített, hogy csak azért, mert egy hollywoodi döntéshozó úgy döntött, nem nézhetem meg azokat a filmeket, amiket megvásároltam. A HD-DVD feltörése után rájöttem, hogy csak az egyik formátumot feltörve a dolgok meglehetősen kiegyenlítetlenek lettek, ezért megcsináltam a Blu-rayt is.*" (Mennecke, 2007)

[155] Az USA-ban a Digital Millennium Copyright Act (DMCA).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

49310 83597 02850 19002 75777 67239 07649 57284 90777
21502 08632 08075 01840 97926 27885 09765 88645 57802
01366 00732 86795 44734 11283 17353 67831 20155 75359
81978 54505 48115 71939 34587 73300 38009 93261 95058
76452 50238 20408 11018 98850 42615 17657 99417 04250
88903 70291 19015 87003 04794 32826 07382 14695 41570
33022 79875 57681 89560 16240 30064 11151 69008 72879
83819 42582 71674 56477 48166 84347 92846 45809 29131 53186
00700 10043 35318 93631 93439 12948 60445 03709 91980
04770 94629 21558 18071 11691 53031 87628 84778 78354
15759 32891 09329 54473 50881 88246 54950 60005 01900
62747 05305 38116 42782 94267 47485 34965 25745 36815 11706
55028 19055 52656 22135 31463 10421 00866 28679 71144
46706 36692 19825 86158 11125 15556 50481 34207 68673
23407 65505 48591 08269 56266 69306 62367 99702 10481
23965 62518 00681 83236 53959 34839 56753 57557 53246
19023 48106 47009 87753 02795 61868 92925 38069 33052
04238 14996 99454 56945 77413 83356 89906 00587 08321
81270 48611 33682 02651 59051 66351 87402 90181 97693 93767
78529 28722 10955 04129 25792 57381 86605 84501 50552
50274 99477 18831 29310 45769 80909 15304 61335 94190
30258 81320 59322 77444 38525 50466 77902 45186 97062
62778 88919 79580 42306 57506 15669 83469 56177 97879
65920 16440 51939 96071 69811 12615 19561 02762 83233
98257 91423 32172 69614 43744 38105 64855 29348 87634
92103 09887 02878 74532 33132 53212 26786 33283 70279
25099 74996 94887 75936 91591 76445 88032 71838 47402
35933 02037 48885 06755 70658 79194 61134 19323 07814
85443 64543 75113 20709 86063 90746 41756 41216 35042
38800 29678 08558 67037 03875 09410 76982 11837 65499
20520 43682 55854 64228 85024 29963 32268 53691 24648
55000 75591 66402 47292 40716 45072 53196 74499 95294
48434 74190 21077 29606 82055 81309 23626 83798 79519
66199 79828 55258 87161 09613 65617 80745 66159 24886
60889 81645 68541 72136 29208 46656 27913 14784 66791
55096 51543 10113 53858 62081 96875 83688 35955 77893
91454 53935 68199 60988 08540 47659 07358 97289 89834
25047 12891 84162 65878 96821 85380 87956 27903 99786
29449 39760 54675 34821 25675 01215 17082 73710 76462
70712 46753 21024 83678 15940 00875 05452 54353 7

5.6 ábra 1811 számjegyű prímszám, mely Linux x86 rendszereken futtatható állományként viselkedve képes a DVD-k másolásvédelmének semlegesítésére. Terjesztése a hatályos törvényekbe ütközik.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A másolásvédelem feltörése arra is rámutatott – amit persze az ezzel foglalkozó mérnökök az elejétől fogva tudtak –, hogy ha ugyanannak a személynek egyszerre van a birtokában egy titkosított adat, a feloldáshoz szükséges szoftver és a feloldáshoz szükséges kulcs, akkor csak idő kérdése, hogy mikor tudja valaki a titkosítást feltörni (Doctorow, 2004), márpedig a DVD esetében, akárcsak a többi titkosítási eljárás esetében, igazából mindig erről van szó.

A 2600 magazin ellen lefolytatott eljárás pedig arra mutatott rá, milyen nehéz is úgy definiálni a technikai védelem kijátszását lehetővé tevő eszköz fogalmát, hogy az ne vezessen a digitális világban abszurditásokhoz. A tiltás ellen akcióba lépő közösség tagjai ugyanis pillanatok alatt a lehető legfantáziadúsabb formákban reprodukálták azt az algoritmust, ami a dekódolást végzi, a haiku formátumtól kezdve egészen addig a prímszámig, mely a megfelelő operációs rendszeren futtatható kód is egyben, mely kód a DVD-védelem feltörését végzi el. Be lehet-e tiltani egy verset, vagy be lehet-e tiltani egy prímszámot? – tették fel a kérdést a hackerközösség tagjai, olyan hatékonysággal, hogy évekkel később végül minden vádpontot ejtettek a vádlottakkal szemben.

Aligha találunk olyan másolásvédelemmel a mainstream piacra dobott terméket, amelyet a DRM-technológia megóvott volna attól, hogy az a másolásvédelemtől megfosztva is elérhető legyen az interneten. Hosszabb-rövidebb idő alatt, de feltörték nemcsak a DVD utódjának szánt nagy felbontású Blu-Ray-lemez védelmét, a különböző szoftverek másolásvédelmét, de a hardveres védelemmel ellátott játékkonzolok sem úszták meg a feltörést lehetővé tevő, ún. mod-chipek kifejlesztését. Ha hihetünk az übermorgen médiaművész akciócsoportnak, még az olyan, saját ellenőrzött szervereiről tartalmat szolgáltató cég, mint az Amazon könyváruház, sem tudta megvédeni az online betekintésre elérhetővé tett könyveket attól, hogy azt komoly technológiai eszköztár bevetésével le ne töltsék, és teljes könyvvé össze ne állítsák a hackerek (Dieter, 2007).

Goode és Cruise (2006) a szoftverek másolásvédelmét feltörő crackerek motivációinak járt utána. Azt találták, hogy a legfontosabb motivációs tényező a másolásvédelmi technológia bonyolultsága: a crackerek kihívásként, megoldandó problémaként tekintenek a DRM-technológiára, s minél bonyolultabb az előttük álló feladat, annál nagyobb a kihívás, és annál nagyobb a megoldás felett érzett öröm. Emellett a tényező mellett eltörpülnek a sikeres crack segítségével szerezhető társas előnyök: az elismertség, hírnév, de elhanyagolható az információszabad-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ság melletti elkötelezettség hatása is. Ez az eredmény jól egybevág a hacker munkamódszer Himanen (2001) által leírt jellegzetességeivel:

> „A hackerek azért programoznak, mert a programozási kihívások a legbelsőbb érdeklődésük tárgyai. A programozás során felmerülő problémák őszinte kíváncsiságot, és a megismerés vágyát ébresztik a hackerben. [...] A hackert lelkesítik, felvillanyozzák az érdekes dolgok. A 1960-as évek MIT-jétől kezdve a klasszikus hacker kora délután felébred, lelkesen munkához lát, és a kódolásba mélyen belemerülve egészen a késő hajnali órákig fenn van. [...] A hackertevékenység nem utolsósorban örömteli. Gyakran találjuk az előzményei között a játékos felfedezést. Torvalds, a neten közzétett üzeneteiben leírta, hogy a Linux operációs rendszer kifejlesztése a frissen vásárolt számítógéppel való kísérletezés eredménye. Ugyanezekben az üzenetekben azt is leírta, mi motiválta a Linux kifejlesztését: „jó móka (volt) ezen a problémán dolgozni." (Himanen, 2001, 3–6.)

5.4.1.4 *A hacker munkamódszere és az internetvállalkozók generációja*

A hackerek munkamódszerére nem jellemző az előzetes, alapos tervezgetés, a gondos előkészítés és a bombabiztos üzleti terv összeállítása. Ehelyett a probléma kísérletezéssel, próbálkozásokkal, kudarcokkal és sikerekkel tarkított, bütykölésen alapuló megközelítés a jellemző: itt egy probléma, próbáljuk megoldani, és nézzük meg, mi sül ki belőle. A személyi számítógépek és az internet elég egyszerű technológiák ahhoz, hogy ez a munkamódszer általánossá válhasson. Mind a PC, mind az internet nyitott technológia, nincsenek kapuőrök, akik gátat tudnának vetni a kísérletezésnek, felfedezésnek. Mind a PC, mind az internet történetében kulcsszerepet játszanak a garázscégek: azok az innovátorok, akiknek minimális erőforráshoz volt szükségük ahhoz, hogy bebizonyítsák egy jó ötletről, hogy az működőképes, és hatékony megoldást jelent egy létező, másokat is foglalkoztató problémára. Ha van a hackereknek máig ható örökségük, az az alulról jövő innováció elfogadottsága.

Ezért az elfogadottságért nagyon sokat tett az internetes kultúra egyik vezető médiuma, a Wired című folyóirat. A kívülállókat és szakmabelieket egyaránt megcélzó kiadvány szerkesztői között – talán mostanra már egyáltalán nem meglepő módon – ismerős arcokat találunk: az első főszerkesztő Kevin Kelly, és a lapban sorra felbukkannak olyan emberek,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

akik korábban a Whole Earth Catalog, a WELL vagy a Hacker konferenciák életében is szerepet játszottak. Az internetes világ egyik véleményvezér médiuma közvetlen leszármazottja mind a 60-as évek végi balos ellenkultúrának, mind az MIT-n született hacker szubkultúrának. Azok az értékek, amiket a lap az internetes boom első pillanatától közvetített az e boomban tevőleges szerepet játszók felé, ugyanazok az értékek voltak, amiket ez a csoport az azt megelőző majd három évtized alatt folyamatosan képviselt. A jó eszközökbe, az eszközök által bekövetkező pozitív társadalmi változásokba, egy demokratikus, participatív, emancipatorikus, egalitáriánus, liberális társadalmi vízió megvalósíthatóságába, az egyén hatalmába, a technológiával hatalmat kapott egyén mindenhatóságába vetett hit olyan értékek voltak, melyek az internetgeneráció, az előzményekről mit sem sejtő tizen-, huszonévesek tömegeinek értékrendjét formálták a 90-es években.

E generáció tagja volt Shawn Fanning, egy tizenéves, önjelölt hacker, aki szabadidejében, minden különösebb anyagi, szervezeti támogatás nélkül megoldott egy olyan problémát, mely a saját hobbija szempontjából kulcsfontosságú volt. Fanning zenerajongó volt, és az internetet használta arra, hogy a hasonló zenei ízlésű emberekkel beszélgessen. A 90-es évek végi technológiák azonban nem adtak arra lehetőséget, hogy azokban a csetszobákban, ahol a rajongók összetalálkoztak, ugyanezek az emberek megmutathassák egymásnak, miről is folyik a társalgás. Nemcsak az online zenehallgatás legális csatornái hiányoztak, de azok a felületek is, ahol az egyes felhasználók saját, digitalizált gyűjteményük egyes darabjait megmutathatták volna egymásnak.

Fanning hackernek vallotta magát, és úgy döntött, egyszer és mindenkorra megoldja ezt a problémát. A részleteket a Napster elleni perben tett vallomásából tudhatjuk meg:.

> „Én, Shawn Fanning, a következőket jelentem ki:
> [...]
> 2. 1998 szeptemberében kezdetem dolgozni a Napster szoftveren, miközben a bostoni Northeastern University elsőéves hallgatója voltam. A „Napster” szó a becenevem volt, ezt használtam e-mail címként, és az IRC-s csetszobákban azonosítóként. Abban az időben az IRC-t használtam információgyűjtésre, leggyakrabban a programozással és internet biztonsággal kapcsolatos csatornákat használtam. [...] Az egyik kollégiumi szobatársam nagyon szeretett MP3-akat hallgatni, a MP3.lycos.com és a Scour.com szolgáltatásokat használta a zeneszámok megtalálására. A szobatársam

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

sokat panaszkodott ezeknek a szolgáltatásoknak a megbízhatatlanságára, mivel azt tapasztalta, hogy a számokra mutató linkek gyakran nem működnek, és az indexek hamar elavultak, mivel a keresők indexeit rendszertelenül frissítették. Abban az időben érdekelt a számítógép-programozás, és ezért elkezdtem azon gondolkodni, hogy hogyan lehetne megoldani azokat a megbízhatósági problémákat, amikre a szobatársam panaszkodott.

3. Ezekre az ötletekre építve megkezdtem egy valós idejű internetes fájlkereső motor megtervezését és kifejlesztését.

4. Elkészítettem a valós idejű keresőmotor alapvető terveit, és megkezdtem az implementációt. Először a szerveroldali programot írtam meg. Ez követően a kliensoldali részen, a felhasználói felületen kezdtem dolgozni. Vettem egy Windows programozási kézikönyvet, hogy megtanuljam az engem érdeklő részeket. Kevés alvással sok órát dolgoztam a projekten. Teljesen magával ragadott a munka, mivel azt gondoltam, hogy ez egy menő gondolat és mellesleg meg akartam tanulni Windows-t programozni. Azt akartam, hogy a szoftver működjön, be akartam bizonyítani, hogy az internetes fájlcserére vonatkozó koncepcióm helyes.

5. A Napster-rendszer a valós idejű keresőmotort ötvözi a csetszobákkal és a közvetlen üzenetküldési lehetőséggel. Emellé fejlesztettem egy »hot list« funkciót, ami lehetővé tette az emberek számára, hogy a többiek által megosztott fájlok listáját megtekintve képet kaphassanak azok zenei ízléséről. A technológiák e szinergiája lehetővé tette, hogy a felhasználók zene iránt érdeklődő közössége a különböző műfajok szerint megszerveződhessen, és kialakulhasson a részvétel, az interakció, az egyéni elköteleződés érzése a fájlokat egymással megosztók között. A Napster egy közösség, melynek tagjai beszélgetnek és zenét osztanak meg egymással.

6. A szoftver prototípusának kifejlesztése után megbeszéltem az ötleteimet Sean Parkerral, egy Virginiában élő barátommal, akit az IRC-n ismertem meg. Sean 1999 közepén csatlakozott projekthez. Úgy döntöttünk, hogy a szoftvert Napsternek fogjuk hívni. 1999 nyarán tettük közzé a szoftver béta verzióját. Néhány korai felhasználó a hibák javításával és a véleményével segített. A Napster szoftver 1999 nyarára lett kész. A szoftver eleinte személyes csatornákon keresztül terjedt. A download.com szolgáltatás a Download Spotlight rovatában 1999 kora őszén mutatta be a szoftvert, ekkor a felhasználók száma gyors

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

növekedésbe kezdett." Shawn Fanning nyilatkozata, beadva a felperesek előzetes keresetével szemben fogalmazott beadvány támogatásaként.

Fanning bíróság előtt tett nyilatkozatát azért is fontosnak tartottam hosszabban idézni, mert ez a dokumentum található a történetünk szempontjából kulcsfontosságú folyamatok metszéspontjában. Fanning nyilatkozata azt a folyamatot dokumentálja, ahogy az ötlet technológiává válik, azaz épp az új kommunalisták által vizionált *empowerment*, a technológia által nyert hatalom létrejöttébe nyerhetünk bepillantást. Ez a pillanat egyben a fájlcserélő világ addig csak informálisan létező eredettörténete is, az alapító mítosz, mely azzal, hogy egy per részeként fogalmazódott meg, nemcsak egyszerűen kimondattatott az alapító által, de kimondása pillanatában ki is lépett a mítoszok közül, és bizonyító erejű okirattá vált. Végül ez a peren keresztül elnyert hivatalos státusz az, mely visszahat majd a fájlcserélők önlegitimációs diskurzusaira, és teszi a technológia emancipatorikus erejébe vetett hitet egy egész szubkultúra központi értékévé.

Stewart Brand korábban idézett, 1985-ben megfogalmazott, profetikusnak bizonyult mondatai a hackerekről[156] a Napster eljövetelével váltak a tömegkultúra, a mainstream számára is érthetővé és relevánssá. Egy tinédzser a kollégiumi szobából, néhány könyv és egy PC segítségével pontosan azt a váltást hajtotta végre, amiről Brand beszélt: a tömegfogyasztók kezébe adta a kulturális iparágak működése szempontjából legfontosabb technológiát, a disztribúció technológiáját, melynek addig a pontig kiszolgáltatottjai voltak. Fanning és az őt követő technológiafejlesztők sikerrel védték meg ezt a helyzetet a nagyvállalati Amerika teljes jogi, PR- és lobbiarzenáljával szemben, s tíz évvel a Napster születése után úgy tűnik, hogy Brand utolsó jóslata is valóra válik (Buskirk, 2008), és *„a sikerük nyomán a nagyvállalati Amerika rákényszerül arra, hogy alkalmazkodjon a módszereikhez."*

[156] „Azt hiszem, hogy a hackerek az amerikai alkotmány megalkotói óta a legérdekesebb és leghatékonyabb értelmiségi társaság. Egyetlen, általam ismert csoport sem vágott bele egy technológia felszabadításába sikerrel. Nem elég, hogy sikerrel jártak a nagyvállalati Amerika ellenében, de azt is elérték, hogy a sikerük nyomán a nagyvállalati Amerika kénytelen volt alkalmazkodni a módszereikhez. A személyi számítógépek segítségével sikerült az információs kort újraszervezniük az egyén körül, és ezzel könnyen lehet, hogy megmentették az amerikai gazdaságot. Mára a fejlett technológia van a tömegek kezében ahelyett, hogy ők lennének a technológiának kiszolgáltatva. A 60-as évek legcsendesebb szub-szubkultúrája bizonyult a leginnovatívabbnak és leghatalmasabbnak – és a leggyanakvóbbnak a hatalommal szemben."

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Fanning volt az első olyan hacker, akinek sikerült kilépnie saját szűkebb, geek szubkultúrájából, és popsztárokhoz mérhető hírnévre szert tennie a népszerű kultúrában.

> „A Napster megalkotójaként Shawn Fanning olyan hírnévre tett szert, mint előtte egyetlen 19 éves sem, ha nem volt sportoló vagy popsztár. Szerepelt a FORTUNE, a BusinessWeek, a Forbes és a Industry Standard magazinok címoldalain, míg az összes többi újságban portrét közöltek róla. Neve és arca – a ragyogó kék szemek, a széles arccsont, az elmaradhatatlan University of Michigan baseballsapka alól kivillanó egykedvű tekintet – eggyé vált az internet, a hatalmat a felhasználók kezébe helyező ígéretével, és annak lehetőségével, hogy egy semmiből jött programozó kölyök egész iparágakat pusztíthat el. Idegenek kiszúrják a tömegben, amikor egy bevásárlóközpontban burritót eszik, San Francisco Giants-meccset néz, vagy a frissen tuningolt Mazda RX-7-ével furikázik. Ő vezette fel Britney Spearst az MTV Video Music Awardson. A Nike [co-branding] megállapodást kínált neki." (Greenfeld és Taro, 2000)

Történetünk szempontjából nem Fanning személye, vagy a hackersége az igazán fontos, hanem az a tény, hogy az őt és alkotását övező nyilvánosság és népszerűség hatékony hordozója volt azoknak az értékeknek, melyeket a 60-as évek ellenkulturális mozgalmai sikertelenül próbáltak a saját idejükben tartósan meghonosítani a mainstream kultúrában.

A Napster nemcsak az internet növekedése, mainstream jelenséggé válása szempontjából megkerülhetetlen fontosságú (Lessig, 2005, 267.). Igazi jelentősége abban volt, hogy meghatározó szerepet tudott játszani az internethasználók frissen bekapcsolódó tömegeinek szocializációjában, azoknak az értékeknek az átadásában, melyek az internet tömegmédiává válása során elveszni látszottak.

A Napster, de különösen az elmúlása, és az azt követő időszak az internetfelhasználók millióinak tanította meg, hogy a szoftver használata több is lehet, mint egyszerű fogyasztás. A Napster csúcspontján 60-70 millió felhasználónak (King, B., 2001) tanította meg, hogy az, hogy az ember milyen szoftvert használ, egyben értékválasztás is, bizonyos normák elfogadása vagy elutasítása, törvényekkel és így a hatalommal való szembehelyezkedés vagy azoknak elfogadása. A Napstert követő időszak sok száz milliónyi (pontos számokat lásd a következő szakaszban) felhasználója pedig ennek köszönhetően ébredhetett rá a kezében

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

lévő hatalomra, arra, hogy milyen ereje van a szétszórt erőforrásoknak, ha azokat meg lehet osztani egymással, és gondolkodott el talán azon, hogy milyen felelősséggel is jár ilyen mértékű hatalom birtoklása.

5.5 A fájlcserét életre hívó gazdasági környezet

> A baj az volt [lemezkiadókkal], hogy ahelyett, hogy mindenki számára egyformán elérhető módon, villámgyorsan licencelték volna a jogvédett műveket, ki akarták zárni a közvetítőket, illetve mindenáron ellenőrizni akarták azokat a közvetítőket, akik megmenthették volna őket.
> Először az alábbi alternatívát ajánlották a fogyasztóiknak: illegális P2P, vagy a saját újonnan felállított [kiadói] weboldalaik. Amikor ez nem működött, választani lehetett az illegális P2P és a két közös vállalkozásuk (pressplay és MusicNet) egyike között. Amikor ez sem működött, a választás, amit felkínáltak, egyik oldalon az illegális P2P volt, a másik oldalon az a néhány „szerencsés" vállalkozás, amelyik mérhetetlen mennyiségű pénzt költött tárgyalásra, jogi díjakra, és biztosítékokra, hogy a lemezkiadók olyan mennyiségű díjakat fognak kapni, amik biztosan nem összeegyeztethetők az üzlet logikájával, miközben cserébe olyan terméket tudtak a fogyasztóknak kínálni, amit megnyomorítottak a technológiára vonatkozó megkötések (ideértve a gazdaságos P2P-terjesztés tilalmát). Időközben azt gondolták, hadd játsszon az Apple a maga elhanyagolható piaci részesedésű homokozójában, ezért azt licencelték, aztán – lásd csodát – egyszer csak az iTunes PC-n is elérhető lett. Amikor ez sem működött, és azt látták, hogy az iTunes mintegy véletlenül megszerzett licence hirtelen a legnagyobb üzlet lett a városban, túl nagy ahhoz, hogy akár ellenőrizni tudják, akár meg nem történtté lehessen tenni, felkínálták azt a választást, ami az egyik oldalon a továbbra is illegális P2P-ből állt, a másikon pedig a talpon maradt pár vállalkozás által kínált licencelt, DRM-mentes kínálat, miközben az a 2-3000 másik, amelyik korábban online zeneértékesítéssel próbálkozott volna, már vagy csődbe ment, vagy már nem érdekelte az üzlet, vagy felvásárolták és tönkretették." (Mitchell, 2009)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Naivitás lenne azt gondolni, hogy a fájlcserélő hálózatok sok százmillió felhasználója azért választotta a kulturális igényeinek kielégítésére a fájlcserélő hálózatokat, mert valamiféle belső meggyőződéstől hajtva az új kommunalista ideológia vagy a hackeretika mellett szeretett volna tüntetőleg fellépni. Ha tapasztalható is ilyesfajta elköteleződés, ez csak a fájlcserében való részvétel fennmaradásában kap majd szerepet. A belépés, a fájlcserélő hálózatok igénybevételét kiváltó elsődleges impulzus mindenekelőtt egy gazdaságilag racionális döntés eredménye. Vagy ahogy azt Tony Vaughan, a Warner kínai disztribúciós vegyesvállalatának elnöke megfogalmazta: *„a [kínai] [k]alózkodás kialakulásának az volt az oka, hogy nem volt elég termék, jó áron, elég korán a piacon”* – (idézi Kurtenbach (2006).)

5.5.1 A FÁJLCSERÉLŐK SZÁMÁRA ÉS A CSERÉLT FÁJLOK MENNYISÉGÉRE VONATKOZÓ BECSLÉSEK

A fájlcserélő hálózatok elterjedtségével kapcsolatban legalább négyféle adattal találkozhatunk. Egyrészt a fájlcserélő programok penetrációjával, azaz azzal az értékkel, hogy az egyes fájlcserélő programokat hányszor töltötték le, illetve a személyi számítógépek hány százalékára installálták. Ettől különböző szám az az érték, ahányan egy adott időn belül használták is ezeket a programokat. Ez az időintervallum a különböző módszertanokat használó mérésekben az egy évtől terjedhet az egyszeri kipróbálásig. A harmadik érték az egy adott időpillanatban az egyes hálózatokon megtalálható felhasználók száma, illetve egy időszak átlaga. A forgalomra az időszakon belül (ez lehet egy hét vagy egy hónap) letöltött fájlok száma, illetve az ez által lekötött gerinchálózati sávszélesség utalhat.

Ezeket az adatokat egyaránt mérni lehet közvetlen méréssel – mintán alapuló becsléssel, vagy a teljes populáció számbavételével –, vagy az adatközlők – internetfelhasználók, fájlcserélő szolgáltatások – megkérdezésével. Minden adat mérhető továbbá nemzeti és globális szinten.

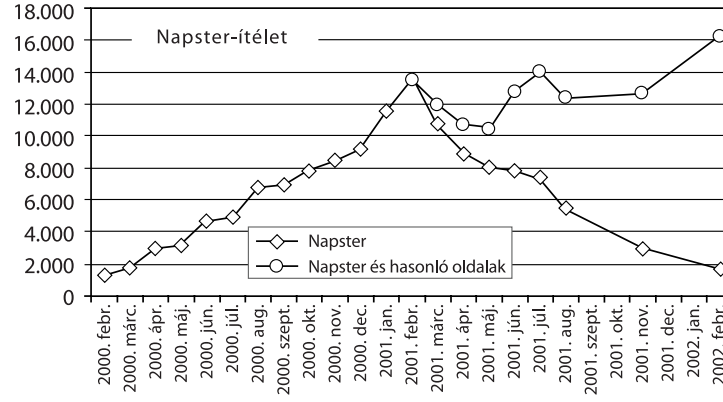
Minden egyes módszernek megvannak a maga eredményeket erősen torzító problémái. Az önbevallás az egyéni felhasználók esetében valószínűleg alul-, a szolgáltatók szintjén túlbecsli a tényleges értékeket. A becslésen alapuló közvetlen mérés esetén mindig probléma a minta reprezentativitása, míg a teljes populációt mérő megközelítések soha nem lehetnek teljesen biztosak abban, hogy valóban sikerült minden

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

– egyre elszántabban rejtőzködő – forgalom számbavétele. Ebben a szakaszban összegyűjtöttem a fájlcsere elterjedtségére vonatkozó fellelhető becsléseket, méréseket. Mivel mindegyik eltérő módszertant használ, illetve nem definiálja pontosan a közölt adatok tartalmát, ezért összevetésük aligha lehetséges; a célom nem is az, hogy pontos becslést adhassak a fájlcsere mértékéről. A célom e szakaszban az, hogy érzékeltessem a fájlcsere helyi és globális növekedésének mértékét, ütemét.

Az első fájlcserélő technológia, a Napster 1999-ben jelent meg az interneten, és azóta is tartja a minden idők leggyorsabban növekvő internetes szolgáltatása címet. A megjelenést követő hetekben, hónapokban, a szolgáltatás felhasználói bázisa 5–25%-kal nőtt *naponta.* A cég saját becslései szerint összesen 70 milliónyian töltötték le az alkalmazást, ami lehetővé tette a fájlcserét (King, B., 2001). A Napster felhasználószáma – bár nem derül ki, hogy ez az egy időben egyszerre bejelentkezett felhasználók maximális száma-e vagy minden olyan felhasználóé, aki egyszer is kipróbálta a szolgáltatást – Amerikában Liebowitz (2006) szerint a következőképpen alakult:

5.7 ábra A Napster amerikai felhasználóinak száma (1000 fő)[157]

Egy a lemezkiadók nemzetközi szervezete által hivatkozott kutatás szerint a Napster csúcspontján, 2001 februárjában a hálózaton 2,8 milliárd fájl cserélt gazdát (IFPI, 2001).

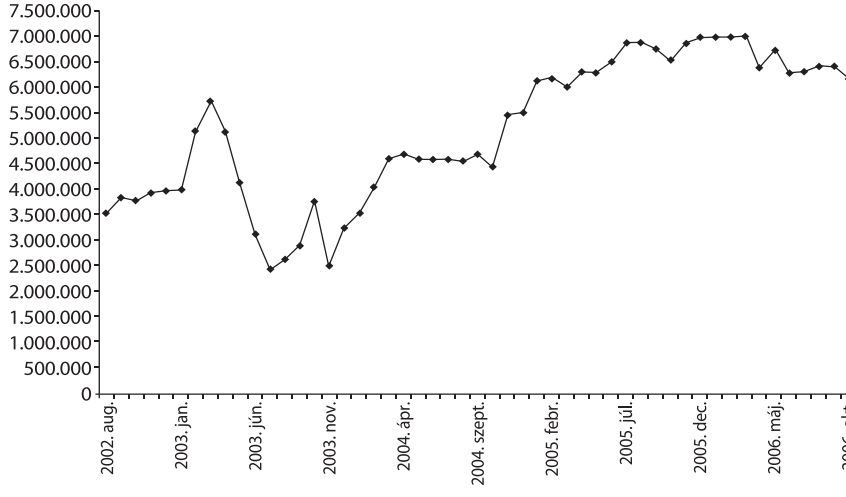
A Napstert követő időszak fájlcserélőszám-becslései több ok miatt is borzasztóan bizonytalanná válnak. Ebben az időszakban kezdődött a szerzői jogi jogosultak jogi hadjárata először a fájlcserélő technológiák

[157] Forrás: (Liebowitz, 2006, 5–6.)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

fejlesztői, üzemeltetői ellen, később az egyéni felhasználók ellen, ami legalább 17 országot és több tízezer felhasználót érintett (Bangeman, 2006). A jogi fenyegetettség hatására válaszul megindult a fájlcserélő technológiák számának növekedése és rejtőzködési képességeinek javulása, azaz egyre nagyobb számú, egyre nehezebben detektálható fájlcserélő technológiát kellett volna egyre több országban pontosan nyomon követni. A pontos mérés feltételei máig nem teljesültek, így a fájlcserélők számára vonatkozó adataink leginkább egyes helyi piacokra vonatkozó, sokszor egymásnak ellentmondó becsléseiből állnak össze.

5.8 ábra Az egy időben bejelentkezett P2P-felhasználók átlagos száma az USA-ban[158]

A 2000 és 2008 közötti időszakban tehát, bár egyre szaporodnak a fájlcserélők számára vonatkozó becslések, aligha lehet egymással megbízhatóan összevethető számokat találni. Összefoglalásul néhány ebben az időszakban mért érték. A Pew Internet and American Life 2004 tavaszán végzett kérdőíves felmérése 23 millió főre, az internetpopuláció 18%-ára becsülte azoknak az amerikaiaknak a számát, akik aktív zeneletöltők. Ez az érték 5 százalékponttal volt magasabb, mint fél évvel korábban, de 11 százalékponttal alacsonyabb, mint egy évvel ko-

[158] Forrás: BigChampagne, idézi: (Leung, 2008)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

rábban[159] (Pew Internet & American Life & comScore, 2004). A Lyle (2006) által idézett kutatás 2007 folyamán az otthoni PC-k 35-38%-án, a munkahelyi gépek 15-18%-án talált fájlcserélő szoftvereket, ám ebből a kutatásból nem derül ki, hogy ezek hány százalékát használták is. A Liebowitz (2006) által használt források szerint 2002 és 2005 között a pereknek köszönhető némi visszaesést követően majd kétszeresére nőtt a fájlcserélők és az általuk forgalmazott fájlok száma (bár nem derül ki, de feltehetőleg szintén az USA-ban).

A protokoll szintjén, ugyanebben az időszakban elvégzett forgalomelemzés (Karagiannis, Broido, Brownlee, Claffy és Faloutsos, 2004) viszont nem mutatott ki csökkenést a P2P-hálózatokon forgalmazott adatmennyiség tekintetében, ami arra utal, hogy a perek hatására tapasztalt felhasználószám-csökkenés oka legalábbis részben az volt, hogy a felhasználók egy része átváltott a nehezebben detektálható technológiák használatára, illetve nem vallotta be a fájlcserében való részvételt. Az első, közvetlen jogi fenyegetés múltával aztán az összfelhasználók száma ismét gyors növekedésbe kezdett, ami az óvatosabb felhasználók visszatértével, és az új felhasználók beáramlásával magyarázható. Két, az Egyesült Királyságban a 14–18, illetve a 14–24 éves korosztály letöltési szokásaira vonatkozó felmérés az alábbi, egymásnak ellentmondó eredményekre jutott. A Music Ally felmérése szerint 2008-ban egy év alatt 42%-ról 26%-ra csökkent a 14–18 éves korosztályban a havonta legalább egyszer fájlcserélő hálózatról zenét letöltő fiatalok aránya (Music Ally, 2009). Ezzel szemben a UK Music kutatása azt találta, hogy a 14–24 korosztályban ugyanebben az időszakban változatlanul 61% azoknak az aránya, akik fájlcserélő hálózatokról szerzik be a zenét, több mint 80%-uk legalább heti rendszerességgel (Bahanovich és Collopy, 2009).

További problémát jelent az, hogy eltérő mintát követnek, eltérő technológiákat használnak a zene, film, könyvek és a szoftverek cseréjére. A fájlcsere mainstreammé válása, a filmek cseréjét is lehető szélessávú elérések árának csökkenése, az elérhető tartalmak körének bővülése, és a fájlcserélő közösségek diverzifikálódása és specializálódása tovább kuszálja az egyébként is zavaros számokat. A zenei feketepiac szerkezetében ilyen változást jelentett a forgalom átterelődése a klasz-

[159] Ebben az időszakban kezdődtek meg az otthoni felhasználók ellen indított perek, melyek nyomán a fájlcserélők egy része legalábbis egy időre abbahagyta a fájlcserét (vagy nem vallotta be többé, hogy ilyen tevékenységben vesz részt). E jelenségről részletesen lásd a következő szakaszt.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

szikus fájlcserélő platformokról a legális platformokra, a YouTube-ra, mp3-blogokra és fájlküldő szolgáltatásokra.

A Google által üzemeltetett videomegosztó oldal mára a mainstream zenei produkciók legnagyobb archívumává nőtte ki magát. Akárcsak a fájlcserélő oldalak esetében, az elérhető tartalmak legnagyobb részét itt is az egyéni felhasználók töltik fel az oldalra, anélkül, hogy erre joguk lenne. A YouTube pedig egyrészről egyre nagyobb számban köt megállapodást a jogosultakkal a művek közzétételére, másrészről megpróbálja elérhetetlenné tenni azokat a műveket, melyekre nincs érvényes megállapodása. Az előbbi erőfeszítések sikere, és az utóbbi próbálkozások kudarca miatt a YouTube mára a világ legnagyobb zenei archívumává nőtte ki magát, amit az is jelez, hogy megjelentek azok a parazita szolgáltatások, melyek egy egyszerű interfészen keresztül, a YouTube-videóknak csak a hangsávját felhasználva kínálnak ingyenes on-demand hozzáférést ehhez az archívumhoz.

A niche zenei tartalmak a fájlcserélő hálózatokról a Rapidshare típusú fájlküldő szolgáltatásokra vándoroltak. A zenék köré szerveződő közösség, illetve a zenékről szóló információk megjelenési felülete egy-egy rajongó, szakember, DJ által üzemeltetett blog, melynek tulajdonosa a szóban forgó zeneműveket – egyes számokat, albumokat, illetve teljes életműveket – egy ún. file-hosting szolgáltatásra tölti fel, és a letöltést lehetővé tevő linkeket teszi közzé. A legnagyobb file-hosting oldal, a rapidshare.com szolgáltatás az Alexa mérései szerint 2009 nyarán az internet 16. legforgalmasabb oldala, a hozzá hasonló szolgáltatások naponta az internetező populáció mintegy 10%-át érik el. Az Ipoque internetforgalom-elemző berendezéseket gyártó cég, reprezentatívnak nem tekinthető adatai szerint (Schulze és Mochalski, 2009), a file-hosting-szolgáltatások egyes területeken az internetforgalom 9-10%-áért felelősek. Ugyanez a felmérés, ugyanebben a nagyságrendben mérte a YouTube-ról, és a hozzá hasonló legális vagy legalitásra törekvő szolgáltatások által közvetített streamek forgalomból való részesedését.

A váltásnak (amit jelentősen felgyorsított az Oink elnevezésű, bittorrent alapú zenei fájlcserélő felszámolása) két egyformán fontos oka van. Technikai értelemben – a sebességet, kínálatot illetően – mára a YouTube, vagy a file-hosting-alapú fájlcsere nincs hátrányban más platformokhoz képest. A jogi fenyegetettség azonban mindkét esetben radikálisan csökkenthető azáltal, hogy a korábban a klasszikus P2P-technológiákat használó felhasználók megváltoztatják a disztribúcióra használt infrastruktúrát. A törvénysértő módon megosztott fájlok okozta jogi felelősség ez utóbbi esetben a file-hosting-szolgáltatóé, vagy

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a YouTube-é, akik, ha a jogosultak felszólítására eltávolítják a jogsértett tartalmat, nem vonhatók felelősségre. A feltöltést jogtalanul végző mindkét esetben joggal számíthat arra, hogy anonim, és így védett marad,[160] míg az esetlegesen észrevett és eltávolított tartalmak könnyen és gyorsan pótolhatók.

A zenei feketepiac szerkezetének megváltozása azt eredményezte, hogy szétvált a tartalom disztribúciójának az infrastruktúrája a közösség kapcsolattartását és a (szerzői joggal nem védett) metainformációk megosztását végző infrastruktúrától. Mindennek azért van jelentősége, mert ebben a struktúrában ez előbbi esetleges megszűnése nem sodorja veszélybe az utóbbit, s amíg a közösség egyben van, addig a disztribúciós csatorna a számtalan, egymással versengő videomegosztó és file-hosting-szolgáltatásnak köszönhetően könnyen újraépíthető.

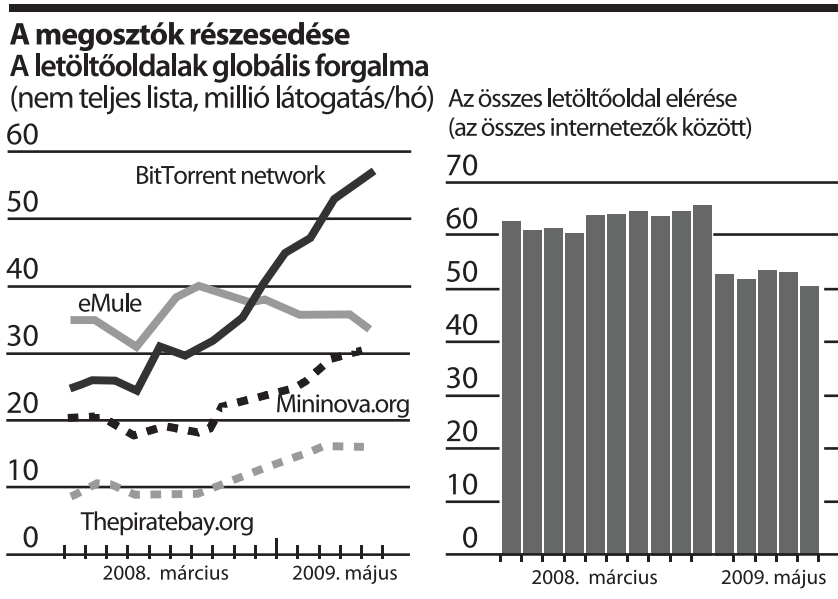
A filmes feketepiacon ezzel szemben másféle változások zajlottak az évtized második felében. A szélessávú kapcsolatoknak köszönhetően robbanásszerű növekedés volt tapasztalható a filmes feketepiacon, amit egy technológiai újítás, a nagyméretű fájlok gyors átvitelét lehetővé tevő ún. bittorrent[161] technológia népszerűvé válása tett lehetővé. Különböző országokban más és más programok, más és más protokollokat használó fájlcserélő hálózatok lettek népszerűek, divatosak, ezért nem érdemes egyetlen protokollt is kiragadni a változás elemzése során, annyi azonban megállapítható, hogy a 2008–9-es időszakban végzett mérések, ha nem is reprezentatívak, mindenhol a bittorrent protokoll piaci részesedésének radikális növekedését jelzik az összes többi, helyi népszerűséget élvező hagyományos protokollal szemben (Schulze és Mochalski, 2009). A bittorrent elmúlt években növekvő népszerűségét minden, általam ismert forrás alátámasztja (Bangeman, 2008a, 2008b).

[160] Ennek a vélelemnek némileg ellentmond, hogy a YouTube-nak a Viacommal folytatott perben ki kellett adnia a felhasználói adatokat a jogosultaknak, bár azok rögtön bejelentették, hogy nem kívánják ezeket az adatokat a tartalmakat illegálisan feltöltők azonosítására és beperlésére felhasználni (Guynn, 2008). A Rapidshare ellen a német bíróságokon folytatott eljárás eredménye is az lett, hogy 2009 tavaszán a jogosultak megkapták az illegálisnak gondolt tartalmakat feltöltők azonosítására alkalmas adatokat (Ernesto, 2009b).

[161] A P2P-hálózatok a felhasználóknál tárolt állományok (egészen pontosan a felhasználók tárolókapacitásának) megosztását teszik lehetővé. A bittorrent P2P-technológia ezt azzal teszi könnyebbé, hogy megoszthatóvá teszi az egyes felhasználók sávszélességét is: ugyanazon állomány számos különböző forrásból egyszerre érkezik, így sokkal rövidebb időt igényel az egyes állományok cseréje.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.9 ábra A globális fájlcsereforgalom 2008–2009[162]

A Napster megjelenését követő 10. évben egyre problémásabbá vált egyértelműen megállapítani, hogy mennyien is vannak az online kalózok. A klasszikus fájlcserélő hálózatok (mint a fenti ábrán jelzett Emule-hálózat) forgalmának csökkenése egyszerre jelezheti a fájlcserélőkkel szemben folytatott jogi háború sikerességét, de jelezheti azt is, hogy a korábbi Emule-felhasználók más, biztonságosabbnak gondolt illegális forrásokra álltak át, vagy azt, hogy az időközben megjelent legális források teszik feleslegessé az Emule használatát. Az ábrából továbbá teljességgel hiányoznak egyes népszerű fájlcserélő hálózatok adatai, másrészt hiányoznak az egyébként nem a fájlcserélő szolgáltatásokhoz sorolt szolgáltatások (például az IRC-, vagy a file-hosting-szolgáltatók) fájlcsere célú forgalma, illetve nem tud számot adni a hálózaton kívül zajló másolásokról (CD-írásról, iPod-tartalmak másolásáról, az újra virágkorukat élő sneakernet[163]-ekről).

A különböző adatokból, felmérésekből nagy vonalakban az alábbi kép szűrhető le. A felhasználók diverzifikálták a tartalombeszerzési for-

[162] Forrás: comScore, idézi: (Davoudi és Bradshaw, 2009)
[163] Fizikai hordozón csereberélt tartalom.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

rásaikat. E források között egyértelműen illegális, vitatott legalitású és legális források egyaránt megtalálhatók. Számos kutatás bizonyította, hogy a legális és az illegális fogyasztás között erős korreláció tapasztalható, és magas azoknak az aránya, akik sokat vásárolnak, és sokat is töltenek le, és viszont (Blomqvist, Eriksson, Findahl, Selg és Wallis, 2005; 2008; Huygen, Rutten, Huveneers, Limonard, Poort, Leenheer, Janssen, Eijk és Helberger, 2009). A felhasználók aszerint választanak az egyes források között, hogy az általuk keresett tartalom mely forrásokból, milyen feltételek mellett szerezhető be. A fájlcserében részt vevő felhasználók száma egyes források szerint 2009-ben tetőzött (Davoudi és Bradshaw, 2009). Ez a tetőzés egyszerre jelezheti a legális alternatívák megjelenésének hatását, a jogi fenyegetések hatékonyságát és az illegális forgalom átterelődését a nem, vagy csak nehezen nyomon követhető darknetekbe (Biddle, England, Peinado és Willman, 2001; Oksanen és Välimäki, 2007).

Az, hogy mi is történik a fájlcserélőkkel, a fejezet utolsó szakaszának témája. Előtte azt szeretném megvizsgálni, hogy milyen körülmények vezetnek oda, hogy valakiből online kalóz váljék.

5.5.2 A KULTURÁLIS FEKETEPIACOK IGÉNYBEVÉTELÉNEK OKAI

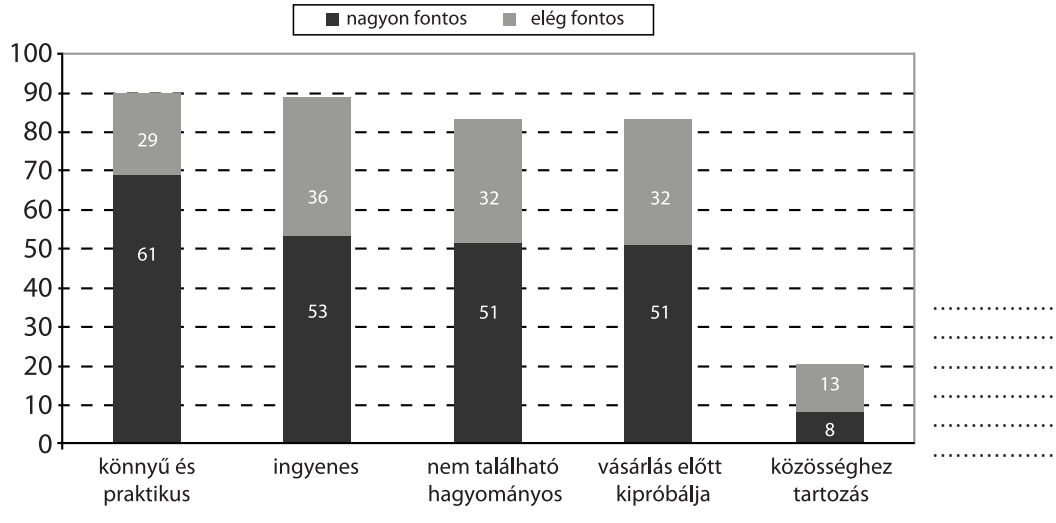
A fájlcserélők által jelentett alternatív piacok igénybevétele előtt a folyamat kezdetén csak néhány meglehetősen alacsony belépési korlát állt. A szoftverek, hálózatok használatát nyilvánvalóan el kell sajátítani, illetve nem árt tisztában lenni a hálózatokon kialakuló nyelvi konvenciókkal, szokásokkal, normákkal. A perek megkezdődését követő időszakban egyre növekvő jelentősége van a tudatos törvénysértés elkövetését megakadályozó erkölcsi, morális gátak leküzdésének. Az egyre inkább rejtőzködő fájlcserélő szolgáltatások időszakában nem elhanyagolható jelentősége van annak a tudásnak, ami az e hálózatokhoz való hozzáférés mikéntjéről szól, illetve annak a társas kapcsolathálónak, amelyik ezt a tudást az egyén számára hozzáférhetővé teszi. Sokszor ez utóbbi tudás megszerzése jelenti a legnagyobb akadályt a fájlcserében: ugyan számos népszerű nyilvános szolgáltató ismeretes az interneten, a gyorsaságot minőséggel kombinálni képes, valódi közösségként funkcionáló szolgáltatások bizony exkluzívak, ahova – mint azt a világ ötven legkeresettebb

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

torrent trackerének listája tanúsítja – egyáltalán nem könnyű bejutni.[164] (sharky, 2008)

Ezek a belépést nehezítő tényezők állnak szemben a belépésnek köszönhetően elnyerhető előnyökkel. A „Miért használnak fájlcserélő programokat a felhasználók?" kérdésre számos kutatás és ad hoc felmérés kereste a választ, például: (Bahanovich és Collopy, 2009; Becker és Clement, 2006; Blomqvist és mtsai, 2005; 2008; hancu, 2009; OECD, 2009). Ezek a kutatások hasonló válaszokat adtak a feltett kérdésekre: könnyű és praktikus a használatuk; ingyenesek; olyan művek is elérhetők általuk, melyek a hagyományos boltokban nem; lehetőséget adnak a samplingre, a vásárlás előtti kipróbálásra; illetve olyan közösséget találnak ott a felhasználók, amit másutt nem. Emellett szempontként felmerülhet még a feketepiacok legális piacokhoz viszonyított gyorsasága, illetve a feketepiacon kínált formátumok előnye a legális, DRM-védett vagy fizikai formátumokhoz képest.

5.10 ábra A fájlcserében való részvétel okai[165]

Ezekből a válaszokból az következik, hogy a P2P-feketepiacok több szinten is versenyeznek a hagyományos közvetítőkkel. A fájlcserélő hálózatok:

[164] Érdemes megjegyezni, hogy a jogosultak által folytatott jogi háborúnak végeredményben nem a felhasználók elrettentése sikerült a legjobban, hanem a fájlcserélő hálózatok rejtőzködésbe kényszerítése, mely mindennél nagyobb belépési akadályt jelent a feketepiacon frissen megjelenni vágyó kereslet előtt.

[165] Forrás: (Blomqvist és mtsai, 2005)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

- direkt versenyben vannak **a hordozó szintjén**: a kínált javak árában, körében, formátumában, hozzáférhetőségében versenyeznek a legális csatornákkal,
- direkt versenyben vannak a hagyományos **disztribútori lánc tagjaival**, és a hagyományos disztribútorok által kínált szolgáltatásokkal, illetve
- kihívást jelentenek a **kereslet ellenőrzésének, befolyásolásának hagyományos eszközei** számára.

Mielőtt részletesen is elemezném az egyes szinteken zajló versenyt, szeretném pontosítani az előbb használt *termék* szó definícióját.

5.5.2.1 *A termék definíciója a kulturális javak piacán*

Hagyományosan a kulturális termék alatt a művet értjük, abban a formában, azon a hordozón, amin a mű a piacon megjelenik. Ez zenei területen lehet egy kotta, egy zeneszám, egy album, egy koncert, a mozipiacon egy film a moziban, DVD-n, egy Video-on-Demand szolgáltatáson, egy könyv nyomtatott vagy e-book formátumban stb. Más szóval a termék egyenlő azzal az egységgel, ami fogyasztásra kerül.[166]

A most következő szakaszban ennél bővebb értelemben fogom a termék fogalmat használni, és a jelentésébe beleértem nemcsak a művet, azt a formátumot, amiben épp megjelenik, de azt az intézményrendszert is, ami az adott formátumot előállítja, terjeszti és a közönséghez eljuttatja. Sőt, még ennél is tovább megyek, és azt állítom, hogy a termék fogalmához tartozik az a metainformációs rendszer is, mely a reklámokon, kritikákon, ajánlásokon, promóciós akciókon, bulvárhíreken, sztárrendszeren keresztül a termék keresletének ellenőrzésére, befolyásolására törekszik. A termék, ebben az olvasatban tehát nem csupán a CD-hordozón megjelentetett album, de az albumot megrendelő, CD-formában előállító, terjesztő és értékesítő folyamatot ellenőrző intézményrendszer, ami kiegészül a kiadói megbízásból pénzért cserébe a számból slágert gyártó kereskedelmi rádiókkal, koncertekkel és fesztiválokkal, a zenei szaklapok oldalain megjelenő reklámokkal és

[166] A zenepiacon például meglehetősen nagy felfordulást okozott az, hogy a fogyasztás egysége az album helyett ez egyes zeneszám lett, mert az a lehetőség, hogy a fogyasztóknak lehetőségük lett kilépni a termelők/terjesztők által felkínált termékcsomagokból, láthatóvá tette a termelés „felesleges", senki által nem keresett/értékelt részét, s ezzel érvénytelenítette a csomagok előállítására és értékesítésére építő üzleti modelleket.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

lemezkritikákkal, az előadók sztár státuszát kultiváló, fenntartó erőfeszítésekkel.

Mi indokolja a termék fogalmának ezt a radikális kiterjesztését? Először is az, hogy ha megmaradunk a termék szűk, hordozóra korlátozódó jelentésénél, akkor a kulturális piacok átalakulásából nem látunk többet, mint azt, hogy egy korábban pénzért árult hordozónak (CD, DVD) megjelent az ingyenes alternatívája (P2P-fájlcsere), és ennek következtében drámaian zuhanni kezdett a pénzért árult alternatíva kereslete. Ez az olvasat, bár lehet hogy önmagában nem hamis, de nem is magyarázza meg a jelenséget, s így az általa megengedett, a probléma megoldására tehető javaslatok (pl. korlátozzuk az ingyenes alternatíva hozzáférhetőségének lehetőségét) szükségszerűképpen elégtelenek lesznek.

Másodszor: a termék kiterjesztett értelmezése nem jelent többet, mint visszatérést a kulturális termelés alkotóközpontúságához. A kulturális kereslet az alkotások helyett mindig is az alkotókra irányult: az alkotó (előadó, szerző) személye és munkássága sokféle csatornán, sokféle formában megjelenik, és a különböző felületeken megfigyelhető kínálatok között mindig is az alkotó szintjén történt az optimalizálás (haszonmaximalizálás). Azokban az esetekben, ahol nincs, vagy nem egyértelműen meghatározható az alkotó (a szó európai, szerzői jelentésében), ott a termék az a brand, ami köré a gazdasági/kereskedelmi tevékenység épül: a Shrek brand a termék, ami a hasonnevű rajzfilm folytatásainak különböző formátumban kiadott verzióiból, a merchandise-ból, a McDonald'sos Happy Meal figurákból, a számítógépes játékból, a musical-ből, és így tovább, áll össze. Az érdeklődés, a kereslet a Shrekre vonatkozik, és – legalábbis jelen elemzésünk szempontjából – nincs értelme a franchise különálló elemeit külön értelmezni.[167] Ha elfogadjuk, hogy a szerzők, az alkotók anyagi ösztönzése a kulturális termelés központi kérdése, akkor a kérdés nem az, hogy kevesebb Madonna-CD fogyott-e az utolsó évtizedben, hanem az, hogy hogyan változott a Madonna iránti összkereslet,

[167] A tisztánlátás végett érdemes megemlíteni a rajongói aktivitás egyre intenzívebb jelenlétét a kulturális termékek életében. A hivatalos történetek kiegészülnek az ún. fan fictionnel, a rajongók által írt heterodox történetekkel (Jenkins, 1992, 2006), a rajongók által épített, az ő részvételükből táplálkozó kánon töredezetté válik, ahol a különböző rajongói csoportok más és más kombinációban választanak kulturális termék számukra felkínált elemeiből, és ezekhez eltérő módon illesztik hozzá saját szövegeiket. Azt azonban, hogy egyáltalán beszélhetünk ezekről a rajongói kultúrákról, az teszi lehetővé, hogy létezik az a kulturális termék, mely körül a rajongói tevékenységek kikristályosodhatnak. Az ily módon létrejött kánon lehet, hogy heterogén és sokszerzőjű, de végül mégiscsak a hivatalos termelők által felkínált kulturális termék körül szerveződik.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

aminek része az eladott hanghordozó, de része a koncertbevétel és a rádiós játszások után járó jogdíjbevétel is.

Harmadszor: ha elfogadjuk, hogy az elemzés egysége az alkotó (brand) iránti kereslet, akkor a az ingyenesen elérhető digitális javak hatását képesek vagyunk az iránta támasztott összkereslet belső szerkezetében zajló változás részeként értelmezni. Ebben az esetben már nem lehet figyelmen kívül hagyni annak az intézményrendszernek az átalakulásban játszott szerepét sem, amelyik a (z esetünkben zuhanó keresletű) verzió (CD, esetleg DVD) előállításával foglalkozik.

Ha tehát a fájlcsere megjelenése által indukált változásokat szisztematikus átalakulásként értelmezzük, mert kilépünk a „letöltés ellehetleníti a CD-eladásokat" leegyszerűsítésből, akkor talán közelebb juthatunk az átalakulás okainak, természetének és következményeinek megértéséhez. Ebből a szempontból releváns, hogy a fájlcsere hatását nem csupán a szűken vett termék, a hordozó szintjén vizsgálom, hanem a hordozót előállító és forgalmazó intézményrendszer és a hordozó iránti keresletet befolyásolni képes metaszinten is.

5.5.3 VERSENY A HORDOZÓ SZINTJÉN

A fájlcserélők által támasztott verseny természetesen a hordozó szintjén jelentkezik először. A fájlcserélők által kínált javak:

- ingyenesek,
- változatosak, azaz az elérhető javak köre nagyságrendekkel nagyobb, mint a hivatalos csatornákon,
- hordozhatók, azaz szabadon másolhatók tetszőleges eszközre, tetszőleges emberek számára, tetszőleges alkalommal,
- remixelhetők, azaz nincs technikai akadálya annak, hogy alapanyagként új alkotásokban szerepeljenek.

5.5.3.1 *A hordozhatóság és remixelhetőség*

Talán érdemes ez utóbbi két szempontot előre venni a viszonylagos egyszerűségük miatt. A hordozhatóság és a remixelhetőség attól a technikai formátumtól függ, melyben az adott kulturális jószág elérhető. A digitális világban e képességek a legfontosabb korlátjai az ún. Digitális Jogosultságkezelő technológiák (Digital Rights Management – DRM), melyek épp azt teszik a jogosultak által szabályozhatóvá, hogy a digitális

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

fájl hányszor, milyen eszközökön lejátszható, másolható, CD-re kiírható stb. A DRM-technológiák alkalmazásának vannak előnyei és hátrányai is. A hátrányok egy fajtájára korábban már láttunk példát. A DRM sok olyan felhasználást is megakadályoz, amely kifejezett törvényi védelmet élvez – az angolszász jog ezeket a felhasználásokat fair use néven, a kontinentális jog a szabad felhasználás eseteiként ismeri – (Akester, 2009), de legtöbbször csupán érthetetlen és feleslegesnek tetsző akadályokat emel tisztázatlan legalitású, de teljesen legitim, vagy a felhasználó szempontjából annak tetsző használatok előtt.[168] Az elmúlt években ráadásul sok ezer felhasználó kellett azzal szembesüljön, hogy az a szolgáltató, amelytől a DRM-védett tartalmakat megvásárolta, bejelentette a folyamatos felhasználást lehetővé tevő autentikációs infrastruktúra felszámolását, ami a megvásárolt digitális javak elvesztésével egyenértékű (Anderson, N., 2008a, 2008b).

A másik oldalról a DRM azt az ígéretet hordozza, hogy amennyiben nincs DRM nélküli alternatíva a piacon, úgy a másolásvédelem elvezethet a tökéletesen hatékony piachoz, ahol minden fogyasztó pontosan azon az áron jut hozzá a javakhoz, amit az neki megér (Boyle, 2000). Egy jól működő DRM-technológia azt az ígéretet hordozza, hogy használatával a kalózkodás szintje csökkenthető, és a fogyasztóig tartó disztribúciós lánc minden eleme pontosan ellenőrizhető, nyomon követhető. A DRM továbbá lehetővé teszi, hogy ugyanazon jószág különböző felhasználásai különböző termékként jelenhessenek meg a piacon (egy zeneszám például CD-ként, iPod-ra letölthető, hordozható felvételként, csengőhangként, számítógépen hallgatható felvételként, remixelhető verzióban stb.) extra bevételi lehetőséget teremtve ezáltal a jogosult számára.

A jogosultaknak soha nem sikerült igazán meggyőzően elhitetniük a fogyasztóikkal, hogy miért is jó nekik (mármint a fogyasztóknak) egy olyan technológiai megoldás, ami láthatólag számtalan kényelmetlenséget, viszont nulla kézzel fogható előnyt kínál, s mivel egészen 2008-ig nem volt olyan legális szolgáltató,[169] amelyik jogot szerzett volna arra,

[168] A DRM segítségével a jogosultak olyan felhasználásokat próbálnak korlátozni, melyek a brit fiatalok zenehasználati szokásait vizsgáló kutatások szerint a zene mindennapos használatához tartoznak (zárójelben az adott tevékenységet gyakorlók aránya a válaszadók százalékában): CD más eszközre másolása (97%), barát CD-jének lemásolása (86%), saját CD-barát készülékére másolása (75%), zene küldése (75%), illetve fogadása (78%) e-mailen, IM-en, bluetoothon vagy skype-on (Bahanovich és Collopy, 2009).

[169] Kivéve természetesen néhány független kiadót, és a Creative Commons licencet használó alkotókat.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

hogy DRM nélkül is árulhasson digitális tartalmakat ezért a DRM-től való megszabadulás egyetlen lehetősége a feketepiac igénybevétele volt. Mire 2007 folyamán a jogosultak letettek arról, hogy DRM-védett zenéket próbáljanak eladni a fogyasztóiknak, addigra a DRM mérhetetlen károkat okozott a jogosultak számára.

Jelenleg a játékszoftverek piacán zajlik a DRM hatékonyságának újraértékelése. Annyi már most is nyilvánvaló, hogy (legalábbis a PC-s játékok piacán) másolásvédelem nem maradt feltöretlen, és a kiadók másolásvédelmi erőfeszítései rosszabb esetben kifejezett bosszúhadjáratot gerjesztettek a vásárlók között (Kuchera, 2008), jobb esetben elenyésző hatékonysággal bírnak (Carroll, 2008). A megoldás e piacon már most is az a működő modell lehet, ahol a szoftver ingyenesen (de legalábbis DRM nélkül elérhető), míg a teljes játékélmény egy a felhasználók tízezreivel benépesített, előfizetésért cserébe igénybe vehető virtuális valóságban zajlik.[170]

A DRM-technológiák mára az audiovizuális tartalmak védelmére szorultak vissza. Ezek a technológiák a DRM-mentes, kalózverziók azonnali megjelenését ugyan továbbra sem tudják megakadályozni, de az egyelőre nyitott kérdés, hogy a használatuk ugyanolyan negatív hatással lesz-e a legitim piacokra, mint amit a zene esetében tapasztalhattunk.

5.5.3.2 *A kínálat*

A fizikai hordozón forgalmazott kulturális javak kínálata előtt komoly korlátot jelent az értékesítéshez szükséges fizikai tér szűkössége. A kínálat ott ér véget, ahol a hordozó logisztikai, bolti értékesítési határköltsége meghaladja az általa termelt bevételt. A kínálat szempontjából további szűkösséget eredményez a forgalmazásra/terjesztésre jogosult piaci szereplők számára rendelkezésre álló szervezeti erőforrások korlátozottsága. Limitált mennyiségű figyelem, humán erőforrás, forgótőke jut egy-egy jellemzően korábban létrejött termék forgalmazásának, terjesztésének támogatására. Ennek a két egyszerű, és könyörtelen adottságnak köszönhetően meglehetősen tágra nyílt az az olló, ami a piacon aktuálisan elérhető

[170] Ennek a modellnek a zeneiparban a last.fm szolgáltatás lehet az analógiája, mely semmivel nem tartalmaz több zeneszámot, mint ami a feketepiacról beszerezhető, de a nagyszámú felhasználó zenehallgatási szokásaira, ízlésbeli preferenciáira épülő kollaboratív szűrő- és ajánlórendszere más eszközökkel reprodukálhatatlan. Ez az a hozzáadott érték, ami miatt a last.fm felhasználók hajlandók fizetni a szolgáltatásért, még akkor is, ha a befizetett díj jelentős része a zeneművekhez kapcsolódó jogdíjak kifizetésére fordítódik.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

(in print) kulturális javak és a – kereskedelmi hasznosítás ösztönzése okán létrejött – szerzői jogi védelem alatt álló javak száma között van. A jogvédett, de nem kapható művek aránya az összes szerzői jogi védelem alatt álló műhöz képest piactól és terméktől függően a 10–30%-os sávban mozog (Bodó, 2006).

Mivel az elérhető kínálatot a kereslet kiszolgálásának költségei határozzák meg, ezért az online disztribútorok megjelenése a költségek csökkenésén keresztül a kínálat változatosságának, számosságának radikális bővülését ígérte. Az első körben megjelent, hibrid modellt alkalmazó online kereskedők – gyakorlatilag fizikai javakkal kereskedő internetes katalógus-áruházak, mint az amazon.com –, illetve a másodlagos piacok – antikváriumok, használt javak viszonteladói – elektronizálódása meg is hozta a kínálat bővülését: hirtelen elérhetővé váltak az ún. hosszú farokban[171] található alkotások is (Anderson, C., 2006).

Ugyanazok a technológiák, melyek lehetővé tették a fizikai hordozón forgalmazott javak kínálatának bővülését, egyben a formátumváltást, és ezen keresztül – legalábbis elméletben – a kínálat további bővülését is lehetővé tették. Először a zeneművek, majd a filmek, és végül a nyomtatott anyagok digitális piacain azonban a kínálat bővülése nem haladt olyan sebességgel, mint amit a fogyasztók elvártak volna. A keresleti oldalról jó képet ad a felhasználóik zenehallgatási szokásait monitorozó last.fm online szolgáltató adatbázisa, melybe négy év alatt tízmillió alkotó 75 millió zeneszáma került be azért, mert valaki, valahol a számítógépén lejátszotta azt (Bawa és Ogle, 2007). A zenei metaadatok értékesítésével foglalkozó Gracenote adatbázisban ennél csak kicsivel több, mintegy 80 millió dal adatai szerepelnek. Ehhez képest az egyik legnagyobb online zeneáruházban, az emusic.com-on 6 millió dal közül lehet válogatni.[172] Az audiovizuális tartalmak esetében a szűkösség még nyilvánvalóbb, a legnagyobb audiovizuális online tartalomközvetítők nemhogy a világ filmtermésének, de az amerikai filmkincsnek is csak töredékét teszik elérhetővé, azt is csak az amerikai, jobb esetben a legfejlettebb nyugat-európai piacok számára (Bodó, 2007).

Felvetődhet a kérdés, hogy össze lehet-e vetni a kétféle, keresletre és kínálatra vonatkozó számot. A kulturális javak iránti kereslet nyilvánvalóan nem egyenletesen oszlik el a különböző művek között, így a legritkábban keresett művek elérhetetlensége jóval kevesebb potenciális

[171] A hosszú farok kifejezés a népszerűségük alapján sorba állított művek által kirajzolt görbe alakjára, illetve ezen keresztül a kevésbé népszerű művekre vonatkozik.
[172] 2010 eleji adatok.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

vevőt érint, mintha a népszerűségi lista elejéről hiányoznának alkotások. Számos kutatás (Anderson, C., 2008; Elberse, 2008) hívta fel a figyelmet arra, hogy a legális kulturális piacokon a kereslet túlnyomó része a legnépszerűbb néhány tízezer alkotásra korlátozódik.

A hosszú farok elmélet azt ígérte, hogy a digitális környezetben a legnépszerűbb javakból álló fej mellett komoly gazdasági szerepet játszik majd a hosszú farokba tartozó, ritkán keresett, de nagyszámú alkotás iránt meglévő kereslet, melyet az online szolgáltatók nemcsak, hogy képesek lesznek gazdaságosan kiszolgálni, de az értékesítésük összvolumenének nagyobbik hányada a hosszú farokból fog származni. Ehelyett azonban egyre több jel mutat arra, hogy a legális piacokon az elmélet nem válik automatikusan piaci realitássá. Számos olyan digitális kereskedőtől származó adatsor gyűlt mára össze, amelyik azt sugallja, hogy hiába elérhető a hosszú farok, az oda tartozó művek iránt nincs, vagy olyannyira elhanyagolhatóan alacsony a kereslet, hogy azt még a digitális infrastruktúrán sem gazdaságos kiszolgálni. Más szóval a niche-piacok paradigmaváltó eljövetele helyett egy a fizikai terjesztéshez hasonló piac valósult meg.

Ennek a jelenségnek számos, csak a legális piacra jellemző oka lehet. Ezek közül talán a legfontosabb az, hogy a folytonos kulturális termelés, és azt ezt kísérő/támogató marketingtevékenység logikája nem változott, s az a szűkös közvetítői erőforrásokat továbbra is a legújabb címek erős marketinggel megtámogatott értékesítésére fordítja, s ez alapvetően meghatározza a keresletet is (hisz épp ez a célja). Ezen túl a legális piacok mégoly alacsony árai erős korlátjai lehetnek a kísérletezésnek, az ismeretlen műfajok, alkotók felfedezésének. Az a legális értékesítési csatornákról kialakult kép, hogy azok eleve egy meglehetősen szűk, és számos ponton esetleges kínálatot képesek csak biztosítani,[173] azt eredményezheti, hogy a niche-fogyasztás eleve nem is veszi igénybe a legális csatornákat, mert onnan nem remélhet sikert.

Mindezeket a feltételezéseket azok a tapasztalatok támasztják alá, melyek a feketepiaci kínálat bőségéről, és az ottani kereslet szerkezetéről állnak rendelkezésünkre. A feketepiacok kapcsán az egybehangzó tapasztalat az, hogy a tartalmakat elérhetővé tevő internetfelhasználók jóvoltából a legális szereplők által meghatározott kínálatnál nagyságrendekkel több alkotás válik elérhetővé. Ez azt is jelenti, hogy a feketepiacokon nem érvényes az a gazdasági racionalitás, mely a népszerűség

[173] Ennek az állításnak a magyar digitális filmforgalmazás kapcsán megfogalmazott illusztrációját lásd a 6.3.1. fejezetben.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

alapján sorolja hierarchikus rendbe az egyes kulturális javakat. A – hosszú távú – feketepiaci kínálatot nem a kereslet – annak vásárlóereje, koncentráltsága vagy más dimenziója – határozza meg, hanem a megosztásra képes felhasználók érdeklődési területe és megosztási hajlandósága. A feketepiac kínálati piac: elég egyetlen ember, aki fontosnak tart valamit digitalizálni, archiválni, megosztani másokkal, és e kulturális jószág – szinte – mindenki számára – szinte – korlátlanul elérhetővé válik.

Más szóval elképzelhető, hogy a jelenlegi legális csatornákon keresztül elérhető 6 millió zeneszám eléri vagy meg is haladja a gazdasági racionalitás diktálta repertoárnagyságot, mint ahogy az is valószínű, hogy e 6 millió zeneszám jelentős részére nem akadt egyetlen vevő sem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a digitális javak globális internetes körforgásában ezeknek a műveknek ne lenne meg a helyük. A digitális kópiák feketepiaci elérhetősége valamiféle korábbi igény meglétének indikátora. Valaki, valahol erőforrásokat szánt a digitális formában nem elérhető mű felkutatására, digitalizálására stb. További erőforrások és elköteleződések (lojalitások) szükségesek ahhoz, hogy a digitális kópiák a feketepiacokon anyagi ellentételezés nélkül is folyamatosan elérhetők legyenek. Ebből arra következtethetünk, hogy e művek minden gazdasági racionalitással ellentmondó elérhetővé válása arra vonatkozó erős jelzés, hogy e javakra – valahol, valamikor – szükség volt (van).

A legális digitális katalógus bővülését egyszerre akadályozta a jogok tisztázatlansága, a jogi környezet összetettsége, a licencelésre jogosult szervezetek nehézkesen mozduló belső struktúrája, a kalózkodástól való félelem, az újonnan megjelenő online közvetítőkkel szembeni bizalmatlanság (lásd e fejezet mottójául választott idézetet), a digitalizáláshoz szükséges erőforrások hiánya, a kiadók a fizikai piacokról megörökölt, kiadási időablakokra épülő piacszegmentálási stratégiája, és a kiadói erőforrások limitált volta. Az így kialakult kínálat éles kontrasztban áll a fájlcserélő hálózatokon elérhető, az egyes felhasználók fizikai hordozókról házi módszerekkel digitalizált gyűjteményeiből összeálló kínálat gazdagságával, mellyel a legális terjesztők a Napster-forradalom után egy évtizeddel sem tudnak igazából versenyezni. A beszerzési forrásokat kereső fogyasztó választhatott a DRM-mentes, végtelen kínálatot ingyen biztosító feketepiac és a másolásvédelemmel ellátott, korlátozott választékot a fizikai hordozó áránál nem olcsóbban kínáló legális alternatívák között.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.5.3.3 *Az online zeneáruházak elérhetősége Magyarországon*

2007 áprilisában a Quart online zenei szaklap áttekintette a legnagyobb online zeneáruházak kínálatát (Tövisházi és Gitár, 2007). Az újságírók két, a lap által dicsért albumot (Arcade Fire – Neon Bible, LCD Soundsystem – Sound Of Silver) próbáltak megvásárolni legálisan, digitális formátumban. Két és fél évvel az eredeti cikk után én is megpróbáltam megvásárolni az egyszerűség kedvéért a fenti két albumot. Az alábbi táblázat a 2007. tavaszi és a 2009. őszi helyzetet foglalja össze:

Szolgáltató	2007. áprilisi helyzet	2009. őszi helyzet
iTunes	Magyarországról nem elérhető	Magyarországról nem elérhető
eMusic	Magyarországról elérhető, 1 dal ára 0,43-0,28 euró, katalógus mérete: kb. 2 millió dal, a két keresett album nem megvásárolható	Magyarországról elérhető, 1 dal ára 0,45-0,41 euró, katalógus mérete: kb. 6 millió dal, a két keresett album nem megvásárolható
Rhapsody	Magyarországról nem elérhető	Magyarországról nem elérhető
Napster	Magyarországról nem elérhető	Magyarországról nem elérhető
Zune Marketplace	nem vizsgált (lejátszóeszköz nem kapható Magyarországon)	Magyarországról nem elérhető
Sony Connect	nem vizsgált (lejátszóeszköz nem kapható Magyarországon)	megszűnt
Yahoo! Music Jukebox	technikai problémák	megszűnt
Allofmp3.com	legalitása vitatott	megszűnt
Beatport.com	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható
Audio Lunchbox	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Dalok.hu	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható
Songo.hu	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható	Magyarországról elérhető, a két keresett album megvásárolható (1000 Ft/szám vagy 3400 Ft/album)
T-Online zeneáruház	Magyarországról elérhető, egy keresett album megvásárolható, technikai problémák	megszűnt
Mp3music.hu	Magyarországról elérhető, a két keresett album nem megvásárolható	megszűnt

5.1 táblázat Zeneáruházak elérhetősége Magyarországról

Az eredmény lesújtó. Azok az oldalak, amik két és fél évvel korábban nem voltak Magyarországról elérhetők, azok továbbra sem azok, néhány nagy és sok kicsi játékos egyenesen megszűnt, legálisan egyetlen szolgáltató forgalmazza a keresett zenéket, érthetetlenül magas, 1000 forintos számonkénti áron. Érdekes módon árnövekedés volt tapasztalható az egyetlen, itthonról is elérhető külföldi zeneáruházban is, ahol az elérhető legalacsonyabb ár mintegy másfélszeresére nőtt az eltelt időben, de a külföldi szolgáltató árai még így is mintegy harmada az egyetlen hazai szolgáltató árainál.

5.5.3.4 *Az ár*

A fájlcserélő hálózatokon a felhasználók zérus árat kérnek egymástól a megosztott kulturális javakért. Attól az apró, ámde lényeges különbségtől eltekintve, hogy a fájlcserélők általában olyan dolgokat cserélnek, melyek esetében a cseréhez szükséges jogaik hiányoznak, a fájlcserélő hálózatok klasszikus ajándékgazdaságok, ahol – és itt a továbbiakban a zárt fájlcserélő közösségekről lesz szó, ahol lehetőség van ismételt interakciókra – a megosztásért cserébe nem anyagi ellenérték jár, hanem társadalmi státuszban, jó hírnévben, elismertségben megnyilvánuló szim-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

bolikus tőke keletkezik.[174] A cserélt tartalmaknak ugyanis csak az ára zérus, az értékük viszont ennél lényegesen nagyobb. A digitális információs gazdaságok központi kérdése éppen az, hogy hogyan lehet elérni azt, hogy a felhasználók hajlandóak legyenek kifizetni azt az árat, amekkora értéket számukra az információ képvisel, ha egyszer az információ (fekete)piaci ára a másolatkészítés határköltségéhez, azaz nullához tart?

A klasszikus közgazdaságtan szerint a kifizetett ár és a felhasználó által tulajdonított érték közötti különbözet nem vész el, hanem fogyasztói többlet[175] formájában jelenik meg.[176] Ha a piacon gazdát cserélő termé-

[174] A digitális kultúra hagyományának és a digitális kultúráról szóló narratíváknak integráns része a hagyományos, piaci mechanizmusokon kívül eső ajándékgazdaság, a 'gift economy' (Mauss, 1954) jellemzőivel leírható működés. A klasszikus, autonóm individuumok piaci alkufolyamatait részben megelőző, részben helyettesítő ajándékozás során az áruk és szolgáltatások önkéntes adakozás révén cserélnek gazdát. Az ajándékozás aktusa ugyan önkéntes, de alóla kibújni lehetetlen, az önkéntesség a társadalmilag elvárt viselkedési normák része. Az ajándékok adása és elfogadása, mint társadalmi gyakorlat célja sokrétű. E folyamatokon keresztül zajlik a fennálló társadalmi kapcsolatok megerősítése, illetve jönnek létre új személyes kapcsolatok. Az ajándékozás az elfogadó részéről lekötelezettséget hoz létre, melynek viszonzatlanul hagyása egyfajta rangbéli alávetettséget hoz létre. Azt ugyan nem mondhatjuk (pontosabban kár lenne leegyszerűsíteni a problémát) az „önzetlen ajándék nincs" maximájára, az bizonyos, hogy az ajándékozás rítusa a gazdasági tőke társadalmi tőkévé, a nyers hatalom szimbolikus hatalommá konvertálásának hatékony eszköze (Bourdieu, 1997, 234.). Az ajándékozáson alapuló társadalmak elöljárói által felhalmozott vagyon rituális megsemmisítése, elajándékozása, feláldozása egyszerre működik a gazdagság, a hatalom, a társadalmi rang indikátoraként, és jelenti az ajándékokat elfogadók részéről e státusz elfogadását, elismerését. Az ajándékcseréből következő profit tehát nem anyagi jellegű, célja a társadalmon belüli, vagyonon, elismertségen, státuszon alapuló hierarchiák kiépítése, fenntartása, megerősítése. A Mauss által számos archaikus kultúra kapcsán megfigyelt és leírt struktúrák megragadták a 60-as években maguknak alternatív társadalmi modelleket kereső szubkultúrák tagjait. Az 1954-es tanulmány az amerikai új baloldal képviselőinek közvetítésével az abban az időben formálódó számítógépes szubkultúra alapértékei közé is bekerült. Az ajándékgazdaság működésére engednek következtetni a megosztás miértjére vonatkozó, nyugati fiatalok körében végzett felmérések is. Egy, a fájlcserélő hálózatok brit felhasználói között 2008 tavaszán végzett kérdőíves kutatás szerint a fájlokat megosztók 70%-a azért oszt meg tartalmakat, hogy ezzel visszaadjon valamit a közösség számára. Ezt az okot követi a nagyra értékelt zene megosztásának vágya és a másképpen elérhetetlen zene elérhetővé tétele (~40%) (British Music Rights, 2008).

[175] Az a fogyasztóknál lecsapódó haszon, ami a tényleges ár és a fogyasztó által realizált hasznosság különbségéből fakad.

[176] Ide tartozó, szemléletes példa az amazon.com internetes könyváruház megjelenése által generált fogyasztói többlet számszerűsítésére tett kísérlet. Azáltal, hogy az amazon.com-on olyan könyveket is meg lehet vásárolni, melyek korábban beszerezhetetlenek, vagy csak nagyon nagy költséggel beszerezhetők voltak, 2000-ben 1 milliárd USD-nek megfelelő fogyasztói többlet keletkezett (Brynjolfsson, Hu és Smith, 2003).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ket a korábban már tárgyalt szűkebb értelemben definiáljuk, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy ezt a fogyasztói többletet a hagyományos termelők nem tudták kisajátítani,[177] mivel nem sikerült az ingyenes letöltések felől a fizetős alternatívák felé terelni a fogyasztót. Megváltozik a helyzet akkor, ha a terméket annak kibővített jelentésében használjuk. Ebben az esetben az a kérdés, hogy hogyan változik meg a termék keresletének belső szerkezete, és milyen verziók megvásárlására allokálják a felhasználók a megszerzett hasznosság ellenértékét.

Abban az árban, amit a fogyasztók az egyes formátumokért hajlandók kifizetni, megjelenik a kulturális terméket előállító és hozzánk eljuttató intézményrendszer hasznosságáról mondott ítélet is: azzal, hogy hajlandó vagyok kifizetni nemcsak a szerzőknek és előadóknak járó összegeket, de a közvetítők – a CD esetében Magyarországon a teljes kiskereskedelmi ár 75-80%-át kitevő (Bhattacharjee, Gopal, Lertwachara és Marsden, 2003) – díjait: kis- és nagykereskedelmi árrést, kiadói overheadet, profitot, a fizikai hordozó gyártásának költségeit elismerem, hogy ezek a tényezők is értéket hordoznak. Az a tény, hogy a fogyasztók egyre több piacon nem hajlandók megfizetni azt az árat, amit a fizikai hordozóért korábban elkértek tőlük, csak részben szól arról, hogy mit gondolnak az alkotók munkájának ellentételezéséről (a fogyasztók változó lojalitásáról a következő szakaszban esik szó).

A fizetés elmaradása a közvetítők szerepéről, hasznosságáról, a saját védelmük érdekében felhozott érvekről és a pozícióik megőrzésének céljából alkalmazott stratégiák felett mondott, egyértelműen negatív ítélet. A fájlcserével valóban létrejött a kulturális termékek ingyenes elérhetősége, de ez nem azért jelent veszélyt, mert *„az ingyenességgel nem lehet versenyezni”*, ahogy James Gianopulos, a 20th Century Fox társelnöke fogalmazott (idézi: (Thompson, 2003)). Az ingyenessel lehet versenyezni (Dubosson-Torbay, Pigneur és Usunier, 2004; Kelly, 2008b; King, S. P. és Lampe, 2003; Peitz és Waelbroeck, 2006b), de ha a küzdelem igazi tétje

[177] Pedig a fogyasztói többlet kisajátításának számos technikája ismeretes. Csak két, alaposan feldolgozott esetre utalok itt: a könyvtári kölcsönzések és tudományos folyóiratok fénymásolása is olyan helyzetet teremt, ahol a fogyasztó jóval a normál piaci ár alatt jut hozzá értékes tartalomhoz. A könyv- és folyóirat-kiadók azonban képesek voltak megtalálni az ily módon termelődő fogyasztói többletet, például a könyvtáraknak szánt könyvek árának megemelésével (Besen és Kirby, 1989; Liebowitz, 1985). Elvileg az üres hordozókra kivetett díjak is ezt a célt szolgálnák, ám a jogosultak érthető módon tiltakoznak az ellen, hogy a magyar szerzői jogban lehetővé tett magáncélú másolások ellentételezéseként kivetett díjat az illegális másolatok ellentételezéseként is elfogadják. Ez utóbbival kapcsolatban lásd még: (Szerzői Jogi Szakértő Testület, 2006)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a disztribúciós csatornák, mindenekelőtt a kereslet felett gyakorolt ellenőrzés visszaszerzése, akkor a árverseny önmagában nem elég.

A kulturális javak ingyenes cseréjének lehetősége valójában nem jelent mást, mint azt, hogy a fogyasztóra van bízva, hogy a cserén keresztül realizált értéket milyen módon allokálja az egyes szereplők: szerzők és előadók, közvetítők, illetve saját maga között. Mivel nincs architekturális gát (pénztáros és biztonsági őr), ami az érték realizálását az ellentételezés feltételéhez kötné, ezért a fogyasztó dönti el, hogy mikor és kiknek – ha egyáltalán[178] – juttat a megszerzett értékből.

A közgazdasági modellek számos olyan helyzetet leírnak, melyben az értéknek ez a „halasztott" ellentételezése történik. Az egyik, piaci szempontból talán legfontosabb ilyen helyzet a mintavételezés (sampling) (Peitz és Waelbroeck, 2006b). A fogyasztó egy ismeretlen dolgot szerez be a fájlcserélő hálózaton, melynek értéke csak a fogyasztás után derül ki. Ez az érték mind pozitív, mind negatív irányban végtelen lehet.[179]

Abban az esetben, ha – még mindig a közgazdasági modellek ideális világában maradva – az így realizált érték alacsonyabb, mint a piaci ár, a fogyasztást nem követi vásárlás.[180] De megjelenik-e, és ha igen, hol az ellentételezés, ha a hasznosság pozitív, de a fogyasztásnak nem feltétele

[178] A feketepiacok gazdasági hatásaival foglalkozó kutatások egy része jelentős erőfeszítéseket tesz a különböző fogyasztási formák (piacok, formátumok) közötti átrendeződés tetten érésére, azaz annak feltérképezésére, hogy a fizikai hordozók piacairól eltűnő jövedelem milyen kiegészítő piacokon bukkanhat fel. Ezeket az erőfeszítéseket az indokolja, hogy a feketepiacok illegális természete jobbára kizárja azt a közgazdaságilag egyébként tökéletesen érvényes szcenáriót, melyben a feketepiacokon keresztül a korábbi termelői többlet javarészt fogyasztói többletté válik. Tudomásom szerint egyedül (Huygen és mtsai, 2009) számszerűsítette a feketepiacok közvetítésével létrejövő fogyasztói többletet. Ez a Hollandiában végzett kutatás nemzeti szinten évi 200 millió euróra becsülte a létrejövő fogyasztó többletet.

[179] A negatív hasznosságra kiváló példa az, hogy egyes helyeken komolyzenét használnak a lófráló tinédzserek távoltartására.

[180] (Rob és Waldfogel, 2006) amerikai egyetemisták körében mérte meg a zenei albumok ára és a fogyasztást követően realizált hasznosság közötti különbséget. A kutatás jelentős értékcsökkenést mért az ex ante várakozásokhoz képest. A kutatásban szereplő albumok 9,5%-áról az derült ki, hogy azok eleve rosszabbnak bizonyultak, mint amire az előzetesen rendelkezésre álló információk alapján számítani lehetett, az összes album harmadára pedig egészen egyszerűen hamar ráuntak a fogyasztók, és ezért veszett el az értékük. Ugyan voltak kellemes meglepetések, és helyesen felmért értékű albumok is, az összkép mégis jelentős, mintegy 10%-os értékvesztésről tanúskodik a vásárlást és fogyasztást követően. Ez egyszerre utalhat arra, hogy a fogyasztói kockázatot csökkenteni hivatott információk megalapozatlan várakozásokat gerjesztettek a kiadványokkal kapcsolatban, arra, hogy a fogyasztók (és/vagy a disztribútorok) túlhasználták a jószágot (értsd: a csapból is folyt), és arra, hogy a szóban forgó zeneművek eleve nem az értékálló kategóriába tartoztak.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a fizetés? Mind az elméleti modell, mint a gyakorlat választ ad a kérdésre: a mintavételezés során realizált hasznosság megjelenhet a kiegészítő piacokon, illetve olyan termékeknél, ahol hálózati hatásról beszélhetünk.

Lássuk először az első verziót. Az elmúlt években számos olyan piaci kísérlet zajlott, ahol a termelők ingyenesen is közzétették a műveiket, és különböző árú fizetős verziókat is megvásárolhatóvá tettek a célból, hogy az ingyenes fogyasztásnak köszönhetően eltérő hasznosságot realizáló fogyasztóknak lehetőségük legyen a hasznosság függvényében különböző árú verziókat megvásárolni. A tapasztalat szerint ez a modell működik: nemcsak a nagy visszhangot kapott Radiohead és Nine Inch Nails albumok esetében (Page és Garland, 2008), de a MySpace közösség oldalon regisztrált sok ezer zenekar által ingyenesen elérhetővé tett felvétel léte is azt bizonyítja, hogy az ingyenes fogyasztás során realizált hasznosság akkor is megjelenik tényleges bevételként, ha nincs kényszer a fizetésre, a lényeg az csupán, hogy – az ingyenes verziókat is ideértve – elég sokféle árú verzió legyen elérhető a különböző fizetési hajlandóságú és hasznosságot realizáló reménybeli fogyasztók számára.

Épp a zenepiac esetében nyilvánvaló az a trend, hogy míg a hanghordozó eladások folyamatosan és drámai mértékben csökkennek, addig az élő koncertek által generált forgalom folyamatosan nő (lásd például (Page és Carey, 2009), illetve a koncertszervező vállalatok, például a Live Nation vagy a Ticketmaster éves jelentéseit). Az ok nyilvánvaló: az ingyenesen meghallgatott zene keresletet generál az élő koncertek piacán. Ez a folyamat (ha elég erős a hanghordozó piac és a koncertpiac közötti – ún. spillover – kölcsönhatás, és elég alacsony a hanghordozó értékesítéséből a szerzőknek járó jövedelem) kifejezett érdekellentétet teremt szerző és kiadó között: a zenekarok sokkal többet nyerhetnek az fájlcserélő hálózatokon szerzett extra közönségből verbuválódott koncertlátogatókon, mint amennyit elvesztenek a lemezeladásokon, s így – a lemezkiadókkal ellentétben – épp a kalózkodás elleni fellépés lazításában érdekeltek (Curien és Moreau, 2005; Domon és Nakamura, 2007; Gayer és Shy, 2006).

Más szóval az ingyenes tartalomfogyasztók sokkal nagyobb összegeket allokálnak önkéntesen a hanghordozó megszerzése által megszerzett értékből a szerzőknek és előadóknak, mint amennyi a hanghordozók előállítóin keresztül megszerezhető. A fogyasztók a realizált hasznosság ellenértékét egyre kevésbé allokálják a hanghordozók előállítói és disztribútorai felé, ehelyett inkább koncertjegyekre, rajongást kifejezni képes tárgyakra, és nem elhanyagolható módon, az online térben társas tőkére váltják.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Az imént említett második tényezőre, a hálózati hatás jelentőségére a szoftveriparban találunk példát, ahol – különösen a felhasználók közötti kommunikációt lehetővé tevő szoftverek esetében – az egyes felhasználók által realizált hasznosság függ attól, hogy rajtuk kívül még hányan használják ugyanazt a szoftvert. Mivel a nem fizető felhasználók is a hálózat tagjai, ezért létük a fizető felhasználók hasznosságát is növeli, akiktől ezáltal akár magasabb árat is el lehet kérni. A szoftveres világban ráadásul gyakori jelenség az ún. technológiai lock-in, ami gyakorlatilag az egyszer már megtanult, kiismert szoftver lecserélésének és a versenytárs termékhasználatára való átállás nehézségét jelenti. A lock-in és a hálózati hatás együtt komolyan érdekeltté teheti a szoftveres vállalatokat a saját termékeik illegális terjedésében, a nem fizető felhasználók számának növekedésében. Erről ritkán esik szó, de a Microsoft több alkalommal is bejelentette, hogy abban érdekelt, hogy a felhasználók MS-szoftvereket lopjanak, mert később ezeket a felhasználókat fizető vásárlókká lehet konvertálni (McDougall, 2007), s addig is, a kalózfelhasználók tömegei a tényleges eladások motorjául szolgálnak (Givon, Mahajan és Muller, 1995; Takeyama, L. N., 1994).

A korábban már említett, a fájlcsere okait kereső kutatás (Blomqvist és mtsai, 2005) tanúsága szerint az árnál (89%) és a kínálatnál (83%) is fontosabb szempont a fájlcserélő hálózatok praktikussága, és könnyű használhatósága (90%). Hasonló eredményre jutott a holland fájlcserélők körében végzett vizsgálat (Huygen és mtsai, 2009, 77.), ahol szintén a fájlcserélő szolgáltatások felhasználóbarátsága vezet (73%), a kínálat (64%) és a minőség (58%) előtt.

Ha abból a megközelítésből indulunk ki, hogy a fájlcserélők a szűken vett termék, a hordozó szintjén versenyeznek, akkor az ezeket előállító és terjesztő intézményrendszer hanyatlása e verseny elvesztésének *következményeként* jelenik meg. A fenti kutatások azonban azt sugallják, hogy disztribúciós intézményrendszer állapota, az általuk kínált szolgáltatások köre, színvonala legalább annyira *oka* a fájlcsere népszerűségének, mint azoknak a javaknak az ára, változatossága, amik rajtuk keresztül elérhetők.

5.5.4 VERSENY A DISZTRIBÚCIÓS LÁNC INTÉZMÉNYEIVEL

Az elmúlt évtizedben számos tanulmány kereste arra a kérdésre a választ, hogy a fájlcserélő hálózatok 1999-es megjelenése és a hanghordozóeladások 2000-ben kezdődött esése között kauzalisztikus-e, és ha igen,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

milyen erős a kapcsolat. A különböző piacokon, különböző korcsoportokon, eltérő időpontokban más és más tartalmakra fókuszáló, eltérő módszertant használó kutatások egymástól radikálisan különböző eredményekre vezettek: egyaránt találtak bizonyítékot erős negatív, és erős pozitív korrelációra és ok-okozati viszonyra, akárcsak arra, hogy – mint a következő fejezetben ismertetett általam elvégzett kutatás – nincs kapcsolat a letöltések és a legitim piac között. Az egyes kutatásokat (Peitz és Waelbroeck, 2006a) és (Dejean, 2008) részletesen is ismertetik, illetve e fejezetben később a legtöbb kutatás előkerül, így ehelyütt nem ismétlem meg, csupán a következő táblázatban aggregálom a fenti két kiváló összefoglalót és a másutt már elhangzottakat. Ami e kutatásokban közös, és témánk szempontjából releváns az az, hogy (az iparági felméréseket kivéve) mindegyik felveti, és némelyik vizsgálja is az eladások összeomlásához vezető, fájlcserén kívüli okokat is. Peitz és Waelbroeck (2005) a következő, vizsgálandó lehetséges okokat azonosítja: a fizikai formátumban terjesztett jószág árának változása, az általános gazdasági környezet, az új megjelenések minősége, változatossága, a fogyasztók demográfiai jellemzői, a szabadidő eltöltésének, a szórakozás, a kikapcsolódás új módjainak megjelenése, a fizikai hordozón vásárolt mű más médiumokkal és eszközökkel való helyettesítése, illetve a kulturális iparágak disztribúciós szerkezetében bekövetkező változások. Ebben a szakaszban ez utóbbi – másutt kevés figyelmet kapott – tényezőre szeretnék koncentrálni.

A kulturális javak kiskereskedelme az elmúlt évtizedekben több, önmagában is radikális átalakuláson esett át. Ezek az átalakulások az alábbi folyamatokban érhetők tetten:

- a kiskereskedelmi forgalom egyre nagyobb hányadát bonyolítják a nagy, nemzeti, esetenként nemzetközi láncokba szerveződő, nagy alapterületen sok tízezer címet kínáló szakáruházak, jellemzően bevásárlóközpontokban megtalálható megastore-ok, könyvpaloták stb.
- a legnagyobb forgalmú, legnagyobb jövedelmet termelő szezonális javak (slágerek, bestsellerek, aktuális filmbemutatók) forgalmának egyre nagyobb hányadát ellenőrzik a kulturális javak forgalmazását kiegészítő tevékenységként végző, e javakra vevőcsalogató loss-leaderként tekintő hipermarketek,
- megjelentek az ún. click-and-mortar szolgáltatások, azaz a fizikai javak korábban elképzelhetetlen mértékű kínálatát online felületen megjelenítő, amazon.com-szerű hibrid kereskedők, illetve

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

- egyre meghatározóbb szerepet játszanak a kulturális javakat tisztán digitális formában (vagy abban is) kínáló kereskedők.

A kulturális javak kiskereskedelmében lezajló fenti folyamatok azért érdemelnek különös figyelmet, mert a kiskereskedelmi üzletek nemcsak e javak fogyasztásának, megvásárlásának helyszínei. A kulturális javak (kis)kereskedelme az a terület, ahol a kulturális javakra, mint bármely más értékesítendő árura tekintő, profitmaximalizáló gazdasági racionalitás találkozik a könyv és lemezboltokban, bolhapiacokban és antikváriumokban az egyéni és közösségi identitás felépítéséhez, megéléséhez alapvetően szükséges tereket látó kultúraszociológiai megközelítésekkel. (Cohen, S., 1991; Hodkinson, P., 2002; Vályi, 2009)

5.5.4.1 *Az üzlet mint az egyéni és közösségi identitás újratermelésének terepe*

Vályi (2009) a lemezgyűjtő szcéna lemezbeszerzési forrásainak elemzése során a következő megállapításra jut:

> „[A] bolhapiacok, lemezboltok, lemezvásárok, turkálók, és a többi olyan hely, ahol lemezt lehet találni, általában közös kulturális terek kialakulásához vezet azáltal, hogy e terek lehetővé teszik a társas kapcsolatok létrejöttét és megerősödését, és megkönnyítik az információáramlást a helyi lemezgyűjtő közösségeken belül és azok között. Teszik ezt úgy, hogy (1) teret biztosítanak a szcénán belüli gyakorlatok és identitások kollektív bemutatására, eljátszására, (2) helyet biztosítanak az egymást már ismerő szcénatagok közötti interakcióra és információcserére, ami a köztük levő társas kapcsolatokat is erősíti, és (3) azáltal, hogy az egymást nem ismerő tagok kölcsönös ismerősökön keresztüli és a véletlen szülte találkozásának helyet és lehetőséget adnak, elősegítik a helyi és az egyes helyek közötti társas hálózatok fejlődését."

Más – első sorban zenei – szubkultúrák kutatói hasonló következtetésekre jutnak a fogyasztás helyei jelentőségének vizsgálata során (Cohen, S., 1991; Hodkinson, P., 2002). Az üzletekben zajló interakcióban az üzletek vezetőinek (akik sok esetben a tulajdonosok és eladók is egyben) kulcsszerepe van:

> „Azok az emberek, akik ezeket a lemezboltokat vezetik, információbrókerek: miközben a boltjukban ülnek, sok tapasztalt, nagy

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

tudású gyűjtővel találkoznak, míg áruért utazgatnak, helyben ismeretlen obskúrus felvételekről hallanak, beszerzik azokat, majd megosztják ezt a tudást és a felvételeket a helyi vásárlókkal és a boltba látogató gyűjtőkkel." (Vályi, 2009)

Hasonló szerepet töltöttek, töltenek be Miller (2006) szerint a független könyvesboltosok és antikváriusok, és – bár nem találtam idevágó elemzést – nincs okunk feltételezni, hogy a filmkölcsönzés esetében ettől jelentősen különböző szituációra kellene számítanunk.

A kiskereskedelmi egységek fenti funkciója egyenesen következik a fogalmazott javak élményjózság természetéből. A sokezernyi kiadó sok tízezer terméke között az eligazodás egyik legfontosabb eszköze az az információs hálózat, ami a kereskedelmi egységek körül az oda látogatókból, és a szakavatott eladókból szerveződik. Ez a tényező az, ami a fenti megállapításokat érvényessé teszi akkor is, ha kilépünk a szubkulturális fogyasztás niche-szegmenseiből, és a mainstream termékek piacára lépünk át. A kulturális javak mainstream piacain számos olyan információs csatorna van, amelyik képes kiegészíteni/átvenni az interperszonális kapcsolati hálókon terjedő információk funkcióját, valamint hiányoznak a zárt, szubkulturális közösség határai is. Ennek ellenére az üzletek információbrókeri szerepe megkerülhetetlen: nemcsak, hogy ők azok akiknek a kínálatról a legrészletesebb képük van, de jó esetben ismerik a vásárlóik ízlését, preferenciáit, nem egy esetben magukat a vásárlókat is.

A fogyasztói javak kiskereskedelmében az elmúlt években bekövetkezett változások alól a kulturális javak kereskedői sem vonhatták ki magukat, és ennek köszönhetően a fenti, szinte idealizált kép részben megszűnt, részben radikálisan visszaszorult, többek között a szubkulturális gazdaságokba, illetve a fájlcserélő hálózatokra.

5.5.4.2 *A kulturális kiskereskedelem koncentrálódása*

A fejlett nyugati piacokon a fogyasztási javak kiskereskedelme az 1970-es években kezdett koncentrálódni. A folyamat során a független kiskereskedelmi egységeket egyre inkább kiszorították a nagy kereskedelmi láncok, melyek végül oligopol helyzetbe kerültek többek között a élelmiszer-kereskedelemben (OECD, 2001). Hasonló folyamatok indultak be az elmúlt évezred utolsó évtizedeiben az OECD-országok kulturális piacain, a könyvesboltok, zeneboltok, videokölcsönzők között is (Allain és Waelbroeck, 2006). Az amerikai videokölcsönző piacon 1997 és 2002 között a 25 üzletnél nagyobb láncok részesedése a forgalomból 52%-ról

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

71%-ra nőtt, a cégek száma (a felvásárlásoknak és összeolvadásoknak köszönhetően) 19-ről 14-re csökkent, az üzletek száma 30%-kal nőtt. A CD- és lemezboltok esetében 2002-ben 7 cég 3106 üzlete adta az összforgalom 67%-át, míg a 3012 független üzlet a forgalom 17%-át bonyolította.[181] A kiskereskedelmi forgalom nemcsak a szektoron belül tolódott el a nagyobbak felé. A nagy hipermarketláncok, mint amilyen a Wal-Mart az USA-ban, vagy a Tesco Európában, elkezdtek kulturális javakat forgalmazni, s mára meghatározó piaci részesedést szereztek maguknak. Ez utóbbi szereplők a forgalom legértékesebb részét, a néhány tucatnyi címből álló, hetente, havonta rotálódó toplistás albumokat, könyveket, filmeket és szoftvereket a szaküzletek árai alatt – akár veszteséggel – értékesítik, mivel a loss-leaderként kezelt népszerű tartalmakkal igyekeznek becsalogatni a vásárlókat az üzletekbe.

A kiskereskedelem koncentrációjával a közgazdasági, piacfelügyeleti elemzések mindenekelőtt abból a szempontból foglalkoznak, hogy a kiskereskedelemben oligopol helyzetbe került néhány cég erős alkupozíciója a beszállítókkal szemben milyen hatással van a beszállítói piacra, s ezen keresztül a megvásárolható termékek körének gazdagságára. Az Allain és Waelbroeck által felépített modell (2006) arra utal, hogy a kiskereskedelmi verseny hiánya egyértelműen a kínálat, s így a kulturális diverzitás szűkülését eredményezi, gátjává válik az új alkotások felbukkanásának. A több tízezer címet a polcokon tartó szakáruházak korábban elképzelhetetlen kínálati gazdagsága ennek mintha ellentmondani látszana, ám ha az oligopol helyzet túlságosan erős alkupozíciót eredményez a termelőkkel szemben – ahogy arra a magyar könyvpiacot (és élelmiszerpiacot) az elmúlt években uraló konfliktusok következtetni engednek –, az végeredményben a legkevésbé tőkeerős beszállítók ellehetetlenüléséhez vezet. Adatok híján sajnos nincs lehetőség annak vizsgálatára, hogy az előző szakaszban tárgyalt kínálati szűkösség mennyiben a kiskereskedelmi struktúra eredménye, és mennyiben tudható be más tényezőknek. Ennél, témánk szempontjából fontosabb az a szerep, amit a kulturális javak értékesítői a fogyasztás folyamatában betöltenek.

5.5.4.3 *A koncentrálódás hatása a fogyasztás folyamataira*

Az amerikai könyvkereskedelem átalakulásával kapcsolatban írja Miller (2006, 13.) a következőket:

[181] Saját számítás az amerikai gazdasági cenzus alapján.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> „A könyvkereskedelem racionalizálásának kritikái a standardizáció, a személytelenség és a méret negatív következményeire fókuszáltak. A független könyvkereskedők magukat mint a helyi szolidaritás, a helyi karakter, a helyi érdeklődés védőbástyáinak lát(tat)ják, míg a nagy, korporációk által birtokolt, standardizált kereskedelmi láncok látszólag a személytelen kapcsolatokról szólnak, eltörlik a helyi közösségek helyi sajátosságait, és a gazdasági erejüket a versenytársak felszámolására használják."

A saját jövőjüket féltő – s így aligha elfogulatlan – független szereplők szerint a kereskedelmi láncok ahelyett, hogy a kulturális tér aktív szereplői lennének, a fogyasztási folyamat passzív résztvevőivé váltak, ami egyenértékű a Vályi által leírt információbrókeri és közösségszervező funkció átalakulásával.

Miller (2006, 63–65.) dokumentálta a könyvesboltba betérő fogyasztók eladókkal szembeni elvárásainak változását. Míg korábban fontos volt az, hogy az eladó jártas legyen a területen, és adott esetben ajánlani tudjon a vásárlónak könyveket, addig ma az eladóval szembeni fogyasztói elvárás két területre koncentrálódik: tudnia kell, hogy mi hol található a boltban, és legyen barátságos. Az eladók és a többi vásárló között zajló információcserét felváltja az áruház architektúrája, mint strukturált marketinginformáció.[182] Akárcsak az élelmiszer-piaci kereskedők, a kulturális javakat forgalmazó nagyáruházak is rájöttek arra, hogy a termék elhelyezése a fizikai térben alapvetően meg tudja határozni a termék iránt ébredő keresletet, s így a kedvező elhelyezésért pénzt lehet a kiadóktól kérni. Az üzlet architektúrája egyben a felsorakoztatott művek osztályozásának eszköze, mely lehet semleges, ha alfabetikus vagy a tizedes osztályozást követi, és hierarchikus, amennyiben olyan felületeket teremt, melyek kereskedelmi relevanciával bírnak, és e felületeket olyan művekkel tölti fel, melyek a kedvező elhelyezést ki tudják fizetni.

A fogyasztói döntések orientálása, és egy szélesebb döntési horizont felmutatása az üzletvezetők, eladók helyett az üzleten kívül a – következő szakaszban tárgyalt – tömegkommunikációs csatornák, üzleten belül pedig a központilag összeállított raktárkészlet,[183] és az üzlet központilag meghatározott és hasznosított architektúrájának feladata lesz. A kiskereskedelmi üzlethálózat arra rendezkedett be, hogy kiszolgálja a racionális

[182] Hasonló dologról beszél a magyar könyv-kiskereskedelem átalakulása kapcsán György (2003).

[183] A láncba szervezett könyvesboltok állományának 80–95%-át központilag szerzik be (Miller, 2006, 76.).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

fogyasztót, és az ő, üzleten kívüli kereslet-ellenőrzési csatornák által előfeszített igényeit.

A kulturális javak értékesítésének ez a hatékonyságnövelésre, haszonmaximalizálásra fókuszáló megközelítése éles kontrasztban áll azzal, amit Vályi ír a lemezboltok jelentőségéről: *„A szakosodott lemezboltok a lemezek elhelyezésén keresztül kikristályosítják és bemutatják a szcénára jellemző tudásokat és ízléseket, s ezzel hatást gyakorolnak a lemezgyűjtő szcéna közös kultúrájára."* A tömeges keresletet kiszolgáló, láncba szervezett kiskereskedelmi egységek az azt használó közösség tudásai, ízlése, preferenciái helyett javarészt a termelők, disztribútorok által ellenőrzött kereslet, a kereskedelmi hatékonyság és a maximális haszon eszményeit jelenítik meg. Miller idézi Len Riggiót, a Barnes & Noble vezetőjét: *„Nem értek egyet az elitistákkal, akik azt mondják, hogy nem lehet úgy könyvet eladni, ahogy fogpasztát."* (2006, 97.) És valóban: a 2004-ben az amerikai hanghordozók 20%-át értékesítő, és ezzel a legnagyobb lemezbolttá váló Wal-Mart hipermarket zenei beszerzésével foglalkozó három munkatársa közül Cohen (2004) cikkének megírásának időpontjában egyik sem foglalkozott korábban zeneértékesítéssel.

5.5.4.4 *Az online kereskedelemi felületek*

A hagyományos kiskereskedelmi intézményrendszer átalakulása az internetes kiskereskedők megjelenésével tovább bonyolódott. Az amazon.com jellegű, online katalógusáruházként működő hibrid szolgáltatások és a tisztán digitális javak értékesítésével foglalkozó legális online disztribútorok radikális újdonságokat hoztak be a kereskedő–fogyasztó viszonyba. De az általuk üzemeltetett, a vásárlók korábbi fogyasztási adatainak elemzésére épülő automatikus ajánlási rendszerek, illetve a fogyasztóknak visszajelzésre, értékelésre felkínált felületek – melyek a fogyasztói preferenciák nyomon követésével és a fogyasztási folyamatba történő visszacsatolásával képesek mérni és láthatóvá tenni, és ezzel befolyásolni a hasonló érdeklődésű, ízlésű, értékrendű vásárlók fogyasztási döntéseit – a folyamatról lefosztják, anonimmé, láthatatlanná és feleslegessé teszik azt a közösséget, mely ezek körül az értékek körül létrejöhetne.

Ebbe a piaci helyzetbe robbantak be a fájlcserélő hálózatok, melyek a fogyasztó szempontjából ugyanolyan hozzáférési végpontok, a kulturális javak fogyasztását, felfedezését, kipróbálását lehetővé tevő környezetek, mint a hagyományos, legális kiskereskedelmi egységek. Ugyanazon szempontok szerint is mérettetnek meg: a brand ereje, megbízhatósága,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a könnyű használhatóság, az ár/érték arány, az elérhető kínálat, a személyesség, az ismerősség, az ott felbukkanó közösség nyitottsága, szakértelme, barátságossága olyan szempontok, amik a fájlcserélők sikerességét vagy kudarcát meghatározzák. *„Az online kalózkodás nemcsak azért virágzik, mert a minőségi szórakoztató tartalmak ingyen elérhetők, de azért is, mert ezek a helyek [fájlcserélő szolgáltatók] mára jól ismert, kedvelt, és rendszeresen használt terek lettek."* (Page és Garland, 2008)

A fájlcserélő hálózatokról eddig leginkább általánosságban, konkrét szolgáltatások nevének említése nélkül esett szó. A valóságban az egyes szoftverek, weboldalak, platformok mindegyike saját névvel, történettel, rajongótáborral, elkötelezett kemény maggal rendelkezik. Működésükben a részvétel örömöt és büszkeséget, elmúlásuk szomorúságot és dühöt vált ki.

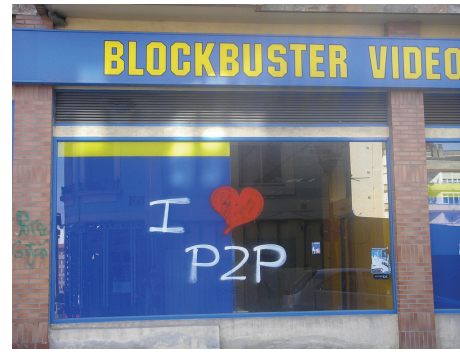
5.11 ábra Oink tribute fan art[184]

[184] Forrás: http://oinkmemorial.blogspot.com/

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A felhasználók lojálisak a helyhez, lojálisak a közösséghez, nem egy esetben lojálisak a tartalomhoz és a tartalom előállítóihoz. Az Oink 2006–7-ben a legnagyobb zenei fájlcsereoldal volt. Amikor 2007 októberében a brit rendőrség letartóztatta az üzemeltetőt, és leállította a szervereket, a felhasználók számtalan rajzzal, videóval, blog- és fórumbejegyzésben emlékeztek meg annak a dolognak az elmúlásáról, amit addig az otthonuknak hívtak (Phan, 2007). Ehhez hasonló jelenségre a hagyományos kiskereskedők esetében alig találunk példát, ha mégis, akkor leginkább kis, családi üzletek elmúlásakor, amik kulturális igazodási pontul szolgáltak a helyi közösség számára (Black, 2007). A személytelen, láncba szerveződött, a kulturális termékek kereskedelmére tisztán üzletként és nem személyes misszióként tekintő, a feketepiaci kínálattal szemben versenyképtelen kiskereskedelmi egységek eltűnése rossz esetben kárörömöt vált ki, jó esetben még azt sem: ha ez az eltűnés nem okoz a volt vásárlók életében veszteséget, igazán nincs miért visszasírni őket.

5.12 ábra Graffiti a Blockbuster videokölcsönző lánc egy bezárt üzletének portálján. (Fotó: RocketRaccoon @ Flickr)

5.5.5 A KERESLET ELLENŐRZÉSE FELETTI KÜZDELEM

A fájlcsere nemcsak a hivatalos disztribúciós infrastruktúrát képes helyettesíteni, de azokat az információs utakat is, melyek a disztribúciós lánc végén megjelenő kereslet ellenőrzésére, kontrollálására szolgálnak. Számos tanulmány bizonyította az internetes szóbeszéd, a blogoszférában megjelenő információk hatását a kulturális javak keresletére (Gruhl, Guha, Kumar, Novak, & Tomkins, 2005; Mishne & Glance, 2006; Sadikov, Parameswaran, & Venetis, 2009). Az internetes fájlcserélő

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

közösségek, ha – mint az az empirikus kutatásból kiderül – nem is teljesen elszigeteltek a hagyományos marketingcsatornákon zajló történésektől, mégis önálló diszkurzív közösségek:

> „A Goankar és Povenelli által a kulturális körforgás helyeiként azonosított értelmező közösségek nincsenek diszkrét és lokalizált terekbe beágyazva. Ehelyett egyre inkább szétoszlanak különböző szerverek, IP-címek, internetkávézók és wifi-hotspotok között, ahol az elképzelt közösség a csatlakozás pillanatában virtuálisan és tünékeny módon jön létre, és véget ér a kijelentkezés pillanatában. Ezek a közösségek a digitális technológia dialogikus erejét arra használják, hogy protokollokat teremtsenek, a digitális tartalmak új formáit hozzák létre, illetve, hogy megkíséreljék kritikusan megtárgyalni a digitális tér birtokviszonyainak helyesnek gondolt feltételeit." (Herman, Coombe és Kaye, 2006, 188.)

Az általuk betöltött szerep azonban lényegesen különbözik annak a metainformációs térnek a szerepétől, mely a hagyományos disztribúciós rendszerben a kulturális javakról szóló beszédet strukturálta.

A kulturális javak élményjósság-természetéből fakadó keresleti bizonytalanságot részben az az információs mező tudja mérsékelni, ahol az élményt már megszerzett szerencsések számolnak be a tapasztalataikról. Ezek egy része a közvetítők direkt irányítása alatt áll: a reklámok, ajánlók, és a többi, forgalmazó által legyártott metatartalom esetében egyértelmű az elfogultság. Más csatornák esetében a kapcsolat gyakran rejtve marad. A kereskedelmi rádiókra jellemző payola[185] (Coase, 1979) nem szűnt meg – utoljára 2007-ben fizettek nagyobb büntetést az amerikai kereskedelmi rádióláncok payola miatt (Ulaby, 2007). Még kevésbé transzparens, hogy milyen befolyása van a disztribútoroknak az adott esetben ugyanabba a vállalatcsoportba tartozó és a független médiumokban megjelenő – a vélelmezett szerkesztőségi függetlenség takarásában írt – kritikáknak, ajánlóknak, ismertetőknek, beszámolóknak.

Az az iparág, ami arra a kényszerre épült, hogy egy olyan, meglehetősen kockázatos terméket kell eladni, amit csak szigorúan ellenőrzött módokon lehet vásárlás előtt kipróbálni, szükségszerűen versenyhátrányban van a fájlcserélő hálózatokkal szemben, melyek épp a vásárlás előtti kipróbálás lehetőségét kínálják a fogyasztók számára. A kereslet mértékét befolyásolni igyekvő iparág nem tűnt el – ennyi idő alatt erre nem

[185] A lemezkiadók által a rádiós DJ-knek az új számaik rádiós játszásáért fizetett illegális kenőpénz.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

is lehetett számítani –, ám hirtelen megváltozott az a piac, ahol a kereslet-ellenőrzési erőfeszítéseik a hatásukat kifejtik. A kereslet ugyanis a hagyományos logika mentén működő piacok mellett a fájlcserélő hálózatokon is jelentkezik, ahol viszont azonnal lehetősége van a fogyasztóknak ellenőrizni a nyílt és rejtett marketing által tett állításokat. Az nem újdonság, hogy az internet azonnal képes aggregálni azokat a visszajelzéseket, melyek korábban, az informális, interperszonális térben csak lassan és töredékesen terjedhettek. Az azonban eddig nem volt általános, hogy ez a másodkézből származó információkból összeállt tudás kiegészülhet a közvetlenül megszerzett élménnyel. Ha a távolság a közvetítők által gerjesztett várakozások és a fizetés nélkül megszerzett élmény között túlságosan is nagynak bizonyul, úgy radikálisan csökken annak az esélye, hogy az ingyenes fogyasztást piaci tranzakció is kövesse valamikor. Más szóval az online felületek nemcsak a rajtuk kialakuló decentralizált (meta)információs hálózatok miatt érdekesek, de leginkább amiatt, hogy az azonnali kipróbálás lehetősége felülírja e – hagyományos és decentralizált – (meta)információs rendszereknek a kulturális fogyasztás ellenőrzésében eddig a pontig betöltött szerepét.

Ugyanezek a csatornák nemcsak a technikai jellegű diskurzusoknak adhatnak helyt, de a csere során elérhető tartalmak művészi, kulturális jelentőségéről szóló párbeszédnek is teret biztosítanak. A kutatások alátámasztják a fájlcserében részt vevő felhasználók mindennapi tapasztalatát: a hálózatok nem csak a tartalmak, de a tartalmakról szóló, a felfedezést, kísérletezést lehetővé tevő metainformációk cseréjének is alapvető infrastruktúrái, melyek alapvetően átalakítják a promóció, pontosabban a kereslet ellenőrzésének mechanizmusait (Beaulieu, 2008; Beuscart, 2007; Bhattacharjee, Gopal, Lertwachara, Marsden és Telang, 2007; Dagiral és Dauphin, 2005; Gensollen, 2006; Hann, Oh és James, 2009; Kibby, 2004; Krishnan, Montgomery és Smith, 2004).

A fájlcserélő hálózatok esetében ugyanabban a térben történik a kulturális javak disztribúciója, a kulturális élmények megtárgyalása, és ezek segítségével az egyéni és közösségi identitások kialakítása. Ezek a folyamatok viszont felételezik azt, hogy a fájlcserélő közösségek tagjai megbíznak a feketepiaci csatornákban, és a rajtuk keresztül elérhető, anonim tagokból álló közösségben.

A fájlcserélő hálózatok minden szempontból a bizalom és a hitelesség infrastruktúrái. Ha jól működnek, egyszerre képesek biztosítani a digitális kópiák jó minőségét, a jogi támadásoktól való védettséget, a testre szabott, azaz az egyéni és közösségi preferenciáknak és ízléseknek megfelelően szűrt és válogatott tartalomkínálatot. A fájlcserélő hálózatok fennmaradása szempontjából kulcsfontosságú, hogy meglegyenek azok

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

a csatornák, azok a funkciók, melyek képesek a fájlok technikai minőségének értékelésére és biztosítására. Az a hálózat, amelyik nem képes megvédeni magát a jogosultak szemetelésétől – a hálózat népszerű tartalmaknak álcázott, értelmetlen fájlokkal való eldugításától –, a gyakorlatlan felhasználók által készített rossz minőségű digitális verzióktól, hamar elértéktelenedik a felhasználók szemében.

A feketepiaci csatornák hitelessége különösen a hagyományos termelők, disztribútorok hitelességének változásához mérten érdekes. Mint az a következő szakaszból kiderül, a mainstream kulturális iparági szereplők online tartalomfogyasztási gyakorlatokkal szembeni bizalmatlansága és a *status quo* fenntartására tett erőfeszítéseik bizalomvesztést eredményeztek a fogyasztók részéről, akik elkezdtek alternatív források után kutatni. A Napster 1999. évi beperelésével kezdődött fellépés agresszív, kíméletlen és költséges volt mind anyagi értelemben, mind a vállalatok jó hírneve, elfogadottsága, azaz a velük szemben érzett bizalom szempontjából. A copyrightháborúk (Patry, 2009) során az iparági szereplők talán a legértékesebb ponton szenvedtek kárt: a hitelességükön, a kulturális beágyazottságukon esett csorba. A kulturális iparági szereplők reakciója a fájlcserélő hálózatok megjelenésére, illetve az új, digitális kultúrafogyasztási minták elterjedésére pillanatok alatt aláásta azt a kulturális hitelességet, melyet korábban a marketingre fordított dollármilliárdokkal sikerült felépíteni.

5.6 A fájlcsere megítélése a felhasználók elleni perek időszakában és utána

> „A racionális döntés elmélete azzal, hogy haszonmaximalizáló gépezetté silányítja a parasztokat, üzleti vállalkozássá banalizálja a kollektív ellenállást." (Dessewffy, 1996)

A lemezkiadók első jogi lépése a Napster beperelése és csődbe kényszerítése volt 2000-ben. A Napster ellen folytatott per azonban magát a fájlcserét nem számolta fel: 1999 és 2002 között mintegy 58 különböző fájlcserélő technológia jelent meg a piacon (Wu, 2003b, 151.), ezek közül a legsikeresebb négy-öt nemcsak a kritikus felhasználói tömeget tudta megszerezni, de kiküszöbölte azokat a technikai felépítésből fakadó adottságokat is, amik a Napster jogi felelősségre vonását lehetővé tették. A Gnutella és többi, központi szerver hiányában is működő technológia eltüntette azokat a technológiai kapuőröket, akik képesek lettek volna

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ellenőrizni a kliensek közötti forgalmat, s akiket így érdemes lett volna perrel kényszeríteni a hálózat felszámolására.

Mivel a technológiai kapuőrök eltűntek, az amerikai lemezkiadókat tömörítő Recording Industry Association of America stratégiát váltott, és az egyes felhasználók ellen lépett akcióba. Az Egyesült Államokban a RIAA 2003-ban kezdett polgári peres eljárásokat indítani fájlcserével gyanúsított felhasználók ellen. Az új stratégia egyszerre több célt is szolgált. Egyrészről a perekkel tudatosítani akarták az emberekben, hogy a zeneművek P2P-hálózatokról való letöltése az Egyesült Államokban nem legális tevékenység. Cary Sherman, a szövetség elnöke szerint *„A törvény betartatása az oktatás szigorúbb formái közé tartozik, de nagyon jól működik. Drámai változást okozott a köztudatban."* (Knopper, 2005) Másrészről ezek az eljárások egyszerre szolgáltak a perbe fogott, vagy perrel fenyegetett több mint 30 000 ember, és a többi illegális letöltő további letöltéstől való elriasztására (Electronic Frontier Foundation, 2008).

Az eljárások túlnyomó része néhány (3–11) ezer dolláros, peren kívüli megegyezéssel zárult. A megállapodások nagy száma nem kis részben annak köszönhető, hogy az eljárásban kifizetendő összeg úgy lett megállapítva, hogy az alacsonyabb legyen a jogi védelem költségeinél. Az esetek nagy részében sikeresen működő stratégia végrehajtásába azonban néhány hiba csúszott. Számos, nagy nyilvánosságot kapott eljárás indult halott (Bangeman, 2005), gangsta rap megosztásával vádolt időskorú (Gaither, 2003), gyermekkorú (Borland, 2003) vagy számítógéppel nem rendelkező (Beckerman, 2007; Bylund, 2006) személyek ellen. 2009-re két eset esküdtszék elé jutott, mindkét esetben (Sony v. Tenenbaum, illetve Capitol v. Thomas) az esküdtek kártérítés megfizetésére ítélték az alperes felhasználókat. Joel Tenenbaum egyetemi hallgató 30 szám megosztásáért 675 000 USD, Jammie Thomas, az Ojibwa indián törzs négygyermekes természetierőforrás-koordinátora 24 szám megosztásáért 1 920 000 USD kártérítést tartozik fizetni a jogosultaknak.

Az egyedi felhasználók ellen indított jogi háborút 2008 végén a RIAA befejezettnek nyilvánította (Mcbride és Smith, 2008)[186], az ötéves folyamat azonban a jelek szerint többet ártott, mint használt a lemezkiadóknak. A globális és amerikai zeneipari konglomerátumok 2000 előtt sem voltak túlságosan népszerűek. A művészek kizsákmányolással vádolták őket (Love, 2000a; The Artist Formally Known As Prince, 2000), a fogyasztók a mainstreamen kívüli szűk kínálattal, a mainstream alacsony

[186] A jelek szerint a bejelentés sokkal közelebb volt egy PR-fogáshoz, mint a valósághoz, ugyanis számos eljárás a bejelentést követően kezdődött el.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

színvonalával, a magas árakkal és a digitális alternatívák hiányával voltak elégedetlenek (Giesler és Pohlmann, 2003; 2004, 6.), a kisebb versenytársak pedig azzal, hogy ahol megjelentek, ott a kevésbé tőkeerős, helyi szereplők lassan kiszorultak a piacról (Wallis és Malm, 1984). Erre a képre rakódott a fájlcserélő technológiák és fájlcserélők ellen folytatott jogi háború összes negatív hozadéka, a mellélövések rossz sajtója, a peren kívüli egyezség keretében követelt összegek igazságtalannak ítélt nagysága, és az amerikai perekben kártérítésként megállapított összegek immár mértékadó jogászok által is súlyosan igazságtalannak és törvényellenesnek vélt mértéke (Samuelson és Wheatland, megjelenés alatt).

A perek legfontosabb eredménye végül nem az lett, mint amit a RIAA remélhetett, amikor belevágott a felhasználók, saját vásárlóik ellen folytatott jogi háborúba. Az ötéves folyamat eredménye nyomán ugyan a fájlcserét nem sikerült felszámolni, de láthatóvá vált a fájlcsere jogi és erkölcsi megítélése közötti drámai távolság.

A fájlcserélők számának a perek nyomán mért változásai azt támasztják alá, hogy ugyan van a törvénytelen státuszhoz kapcsolódó jogi fenyegetettségnek hatása a fájlcserében való részvételre, ez azonban nem hosszú távú, és a közvetlen fenyegetettség érzetének csökkenésével a felhasználók újra felbukkannak a hálózaton.[187]

[187] Bhattacharjee et al. (2006) kutatása ezt a folyamatot dokumentálja. A kutatás során azt mérték, hogy hogyan változott 2000 Kazaa fájlcserélő programot használó felhasználó online aktivitása négy, a fájlcserélők ellen folytatott perek szempontjából kulcsfontosságú bejelentés hatására. A négy hír a következő volt: (1) 2003. június 26-án a RIAA bejelentette, hogy jogi eljárást kezdeményez az 1000 fájlnál többet megosztó, notórius fájlcserélők ellen az USA-ban. (2) Szeptember 8-án 261, átlagosan 1000 fájlt megosztó ember ellen indított pert. (3) A peres eljárások 2003 decemberében, egy bírósági döntést követően egy időre elakadtak, mert kiderült, hogy az internetszolgáltatók csak bírósági eljárás keretében kötelezhetők az előfizetőik adatainak kiadására. (4) 2004 januárjában viszont már az új rendnek megfelelően újabb félezer ember ellen indult eljárás. A kutatás megállapította, hogy a fájlcserélők számára negatív hírek sikeresen csökkentették mind a megosztott fájlok számát, mind a fájlcserében történő részvétel gyakoriságát. Az intenzív, 1000 fájlnál többet megosztók esetében különösen erős volt ez a hatás. Ezek az eredmények azonban semmiféle hatással nem voltak a fájlcsere érdemi mértékére. A perekkel való fenyegetésnek a nem amerikai állampolgárokra semmiféle hatása nem volt, így ők továbbra is stabil forrásai voltak a letölthető tartalmaknak. Az amerikai felhasználók esetében a rossz hírek is csak annyit értek el, hogy a felhasználók a megosztott fájlok számát a jogi fenyegetettség szempontjából kritikus 800–1000 fájl alá vitték le, de nem szüntették be teljesen a megosztást. Ennek eredményeképpen a megosztott tartalmak száma csökkent ugyan, de még így is sok száz forrásból lehetett beszerezni egy-egy fájlt. A szerzők ugyan nem foglalkoznak a niche-tartalmakkal, de valószínűsíthető, hogy a megosztott fájlok számának csökkenése nemcsak a mainstream, populáris tartalmak elérhetőségét csökkentette, hanem a niche, a piacon egyébként

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A fájlcserében részt vevő felhasználók száma az egyre több országban – a végfelhasználók és a fájlcserélő közösség központjainak számító ún. hubok ellen – meginduló eljárások ellenére a 2009-ig folyamatosan nőtt (Davoudi és Bradshaw, 2009). A pereknek leginkább kitett USA-ban is csak annyi történt, hogy a fájlcserében részt vevő háztartások száma lassabb ütemben nőtt, mint a broadband penetráció (Madden, 2009; NPD Group, 2007). Legalábbis erre utalnak a kérdőíves, önbevalláson alapuló felmérések adatai. Ha a fájlcserélő hubok látogatottságát, a hálózat közvetlen elemzésén alapuló adatokat, vagy a PC-kre installált fájlcserélő szoftverek adatait tekintjük, a bevallott értékeknél gyakoribb fájlcserére utaló jeleket találunk. Az ötéves pereskedés hosszú távon nem volt képes érdemben csökkenteni sem a fájlcserélők számát, sem a cserélt fájlok mennyiségét. Egyedül két változó mutatott csökkenést a vizsgált időszakban: azok száma, akik nem tudják, hogy a fájlcsere illegális, és azok száma, akik bevallják, hogy fájlt cserélnek. Számos kutatás igazolta vissza azt a feltételezést, hogy a fájlcsere olyan tevékenység, amit ha egyszer kipróbált valaki, nem könnyen hagyja abba (d'Astous, Colbert és Montpetit, 2005; Danaher, Dhanasobhon, Smith és Telang, 2009). Ez utóbbi kutatás azt is kimutatta, hogy legális alternatívák hiányában – például amikor az NBC médiavállalat visszavonta a tv-műsorait az iTunes felületéről (Barnes, 2007) – a fogyasztók a feketepiacok felé fordulnak, és ott körülbelül kétszer annyi tartalmat fogyasztanak, mint amennyit a legális forrásokon keresztül korábban beszereztek.

5.6.1 A TÖRVÉNY KIKÉNYSZERÍTÉSÉNEK HATÁSA AZ INFORMÁLIS SZABÁLYOKRA

A fájlcserélők monoton növekvő száma talán annak a folyamatnak a hiányát jelzi a legmarkánsabban, aminek a beindulásában az iparági szereplők a leginkább bíztak. A fájlcsere jogi státuszának egyértelműsítése, és a törvénysértés konzisztens szankcionálása eredményezhette volna azt, hogy megváltozik a fájlcsere erkölcsi megítélése is.

A (szerzői) jogi szabályok betartása a hagyományos közgazdaságtani gondolkodás szerint akkor várható, ha a törvénysértés szankciójának várható költségei meghaladják a törvénysértésből szerezhető előnyöket. A szerzői jogi jogosultak internetfelhasználók ellen folytatott perei (de

sem túlságosan népszerű vagy nehezen elérhető long tail tartalmak online hozzáférhetőségét korlátozta. A cikk továbbá nem talált arra bizonyítékot, hogy a megosztás csökkenése együtt járt volna a letöltés csökkenésével.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

ide sorolhatók az internetszolgáltatók elleni fellépések is) a törvény megsértésének költségeit voltak hivatva növelni. A perekkel a jogosultak azt kommunikálták, hogy a lebukás valós kockázatot jelent és komoly költségekkel jár. Az erőfeszítés sikeressége azonban kérdéses, ha sikeresség kritériumaként azt állítjuk, hogy a jog megváltoztatta-e a fájlcserét támogató közösségi normákat.

A törvényi szabályozás normákra gyakorolt lehetséges hatásait Feldman és Nadler (2005) foglalta össze, és azt találták, hogy a formális szabályozás mind negatívan, mind pozitívan hathat azokra a közösségi normákra, melyeket megváltoztatni kíván, sőt arra is van példa, hogy – ahogy arra a környezetvédelmi előírások korlátozott eredményessége figyelmeztet – a törvények minimális hatást képesek csak gyakorolni a szabályozott terüket szereplőinek viselkedésére.

Megfelelő körülmények között, ha a közösség a szabályozásban olyan jelzést lát, mely hitelesen igazolja vissza a közösség normáit, elvárásait, explicit vagy implicit értékrendjét, a szabályozás létrehozhat olyan pozitív visszacsatolási hurkot, mely a meglévő normák erősödését fogja eredményezni.

A törvényi szabályozás, vagy annak markáns megtartatása azonban az előzővel ellentétes hatást is elérhet. A számos, törvény és informális normák kapcsolatával foglalkozó elmélet közül a legfontosabbakat kiemelve:

- A törvényi szabályozás átveheti a közösségben létező koncepciók helyét, és ezzel gyengítheti azokat (Posner, 1996). A szabálysértéshez kapcsolódó formális szankciók kiszorítják az informális, internalizált, közösségi negatív hatásokat. Számos empirikus bizonyíték szól amellett, hogy az anyagi és szimbolikus ösztönzők (legyenek azok pozitívak vagy negatívak) kiszorítják a belső, intrinsic motivációt.[188] (Frey, 1997)
- A törvény hangsúlyos végrehajtása, a szankciók szigorítása azt az üzenetet is hordozhatja a szabályozni kívánt, haszonmaximalizáló individuumok helyett egymással érzelmi és morális viszonossági kapcsolatokban álló közösség tagjai számára, hogy körükben nagyon alacsony a törvény követésének hajlandósága. Ez a jelzés is eredményezheti a normakövetési hajlandóság csökkenését, hiszen senki nem szeretne az a balek lenni, aki egyedül

[188] Abban az óvodában például, ahol a későn érkező szülőket pénzbüntetéssel szankcionálták, paradox módon megnövekedett a késések száma, mert a szülők így feljogosítva érezték magukat a késésre, azáltal, hogy pénzzel megválthatták a korábban érzett lelkiismeret-furdalást (Gneezy és Rustichini, 2000).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

követi a törvényt, s ezzel jelentős hátrányt szenved el a normasértőkhöz képest (Kahan, 2003).

- Ahhoz, hogy a törvények sikeresen változtassanak meg létező társadalmi gyakorlatokat, az is szükséges, hogy a törvények hitelesen tudják közvetíteni a törvénysértés okozta károk mértékét (Feldman és Nadler, 2005, 19.).

A szerzői jog és a fájlcserélők kontextusában ez utóbbi feltétel (mint azt korábban már megmutattam) csak korlátozottan érvényesülhetett: azok, akikkel szemben a törvényt érvényesíteni kellett, eleve bizalmatlanok voltak, vagy gyorsan bizalmatlanná váltak a jogosulti csoportokkal szemben. A jogosultak, mindenekelőtt a törvényt legagresszívebben megtartatni kívánó iparági szereplők korábban már említett negatív megítélése megnehezítette, ha nem teljesen lehetetlenné tette annak hiteles kommunikációját, hogy a fájlcsere valóban komoly károkat okoz, nem csupán a hatalmukat féltő iparági szereplők számára, de a társadalom: a kulturális termelők és fogyasztók minden csoportja számára.

A fájlcserében részt vevők, ha fel is fogták annak a hatásnak a mértékét, amit a tetteik gyakoroltak a kulturális ipar szereplőire, jobb esetben egyszerűen közömbösek maradtak az iparági szereplők sorsa iránt, rosszabb esetben kifejezett örömmel töltötte el őket azoknak a közvetítőknek a hanyatlása, akikben sokan kimondottan káros ellenséget láttak. Colbert et al. e tárgyban végzett 2003-as kutatása (Colbert, Tomiuk, Hwang és Ménard, 2003) arra az eredményre jutott, hogy a Napster felszámolása nyomán a felhasználókban támadt negatív érzelmek a felhasználók CD-vásárlási hajlandóságának csökkenését, az illegális alternatívák használatára való hajlandóság növekedését eredményezték.

A fájlcserélők magas és minden korlátozni szándékozó erőfeszítés ellenére növekvő száma ezen túl az egyes felhasználó számára azt az üzenetet hordozta, hogy még ha ő el is bizonytalanodott a fájlcsere etikus voltában, a többiek nem. Az egyén ugyan reagált a törvényi fenyegetettség, a törvénysértés költségeinek növekedésére, de a percepciója az lehetett, hogy a fájlcsere etikusságára vonatkozó közösségi koncenciók változatlanok maradtak. Ezt a percepciót tovább erősítette számos, egyéb jelenség:

- *a fájlcserét elmarasztaló bírósági döntéseket övező jogi bizonytalanság,* mely köszönhető volt az ügyek lezáratlanságának, illetve az egészen az amerikai legfelsőbb bíróságig eljutó, közgazdasá-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

gi, jogi szaktekintélyeket felvonultató, felülvizsgálatra vonatkozó erőfeszítéseknek,

- *a fájlcserére vonatkozó pozitív üzenetek,* melyek egy része a jelenség által leginkább érintett csoport, a kulturális termelők, zenészek, előadók felől érkezett, és amelyek egyértelműen a fájlcsere mellett, a fogyasztók jogi elmarasztalása, a jogosulti csoportok jogi stratégiája ellen foglalt állást,
- *a témával foglalkozó népszerű és szaksajtóban megjelent híradások, elemzések, beszámolók,* melyek ha a Napster-döntést követően nem is ünnepelték már olyan lelkesedéssel a fájlcserét, mint korábban, kritikusak maradtak az iparági változásoknak ellenálló, a *status quót* minden eszközzel fenntartani kívánó iparági viselkedéssel szemben. Az alternatív, de legális tartalomdisztribúciós megközelítések ellehetetlenítése okozta frusztráció is ez utóbbi képet erősítette.

Ez mind közvetlenül, mind közvetetten, a kimaradás költségeit emelve végül az egyén szintjén is a törvénysértő gyakorlat fennmaradásához vezetett.

5.6.2 A TÖRVÉNY ÉS FÁJLCSERE TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE KÖZÖTTI ELLENTMONDÁS FELOLDÁSÁNAK ÚTJAI

Mi történik abban az esetben, ha egy jelenség társadalmi megítélése ennyire különbözik a törvény és a konvenciók szintjén, és azt tapasztaljuk, hogy ez a különbség viszonylag hosszú időn keresztül fennmarad, esetleg erősödik? Ebben a szakaszban e különbség két következményét szeretném alaposabban körüljárni. Először a törvényi szabályozás elkerülésének eszközeit, és a törvénysértés igazolására szolgáló technikákat veszem sorra. Másodszor pedig a törvényi szabályozás megváltoztatása körül kialakuló, egyre határozottabban körvonalazható erőket veszem számba.

Abban az esetben, amikor a közösség gyakorlata és az azt szabályozni kívánó törvények között tartós különbség van, a közösség a törvény megváltoztatásával, és ha erre lehetősége van, annak kikerülésével próbálkozhat. A törvény elkerülésére akkor van mód, ha a törvény végrehajtása, betartatása nem elég hatékony, illetve a közösségnek érdemi lehetősége van arra, hogy sikerrel bújjon ki a törvény alól.

A fájlcsere esetében a folyamatos technikai fejlesztések épp ez utóbbi képességet adták a fájlcserélők kezébe. A Napstert követő fájlcserélő

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

technológiák egyrészt folyamatosan lehetőséget biztosítottak a cserében való részvételre, azaz a jogi szankciók nem voltak képesek a fájlcsere elé architekturális gátat emelni.[189] Másrészről az egyre kifinomultabb, a jogi területeken zajló események következményeit a kód szintjén megfogalmazó technológiák – a központi hubok szerepének csökkentésén, a felhasználók azonosításának megnehezítésének keresztül – radikálisan csökkentették a normasértés szankcionálásának valószínűségét is, és ez a törvénysértés fennmaradásának materiális feltételeit eleve biztosította (Wu, 2003b, 111–113.).

A törvény elkerülésének technikai lehetősége, illetve e lehetőség részletei ugyan képesek csökkenteni a törvénysértés törvényi szankciójának mértékét, valószínűségét, de kevés közük van azokhoz a technikákhoz, ahogy az egyén a saját döntését saját maga és az őt körülvevő közösség számára elfogadhatóvá teszi. Sykes és Matza (2001) a deviáns ifjúsági szubkultúrák kapcsán dolgozta ki azt a modellt, ami a törvénysértő viselkedés neutralizálásának és igazolásának egyes módjait szedi rendszerbe. A törvénysértésre, a törvénytől deviáló normák kultiválására adott magyarázatokat hagyományosan a törvény megsértésére adott utólagos igazolásként értelmezi a szakirodalom.

A szerzői jogok megsértése kapcsán azonban fontos megjegyeznünk, hogy a fájlcsere felbukkanása és tömegessé válása sokkal korábban történt, minthogy a szerzői jogi törvények által korábban nem érintett vásárlók, végfelhasználók milliói megismerkedhettek volna azzal a jogi környezettel, melyben őket a technológiai változás érintetté tette. A megismerkedés szót itt ráadásul érdemes erős idézőjelek közé tenni: a szerzői jog jelenleg ismert rendszere olyan bonyolulttá vált az elmúlt fél évszázad alatt, hogy még az ezzel hivatásszerűen foglalkozó jogi végzettségű szakemberek között sincs sokszor konszenzus az egyes szabályok értelmezéséről, jelentéséről, alkalmazhatóságáról, érvényességéről.

Azok a laikus milliók, akik egyik pillanatról a másikra egy szerzői jogi törvényre való hivatkozással találták magukat szembe, e rendszernek csak töredékéről szerezhettek meglehetősen leegyszerűsített fogalmat. Ez a tény, azon túl, hogy nyilván megnehezíti a törvényi előírások internalizálását, arra is figyelmeztet, hogy az itt következő neutralizálási technikák az ismert jogi szabályrendszer figyelmen kívül hagyásának utólagos igazolása helyett sokkal inkább az ismeretlen és kiszámíthatat-

[189] Erre szolgálna az ISP-k szintjén történő beavatkozás a fájlcserélők működésébe, ahogy azt e fejezet korábbi részében részletesen is tárgyaltam.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

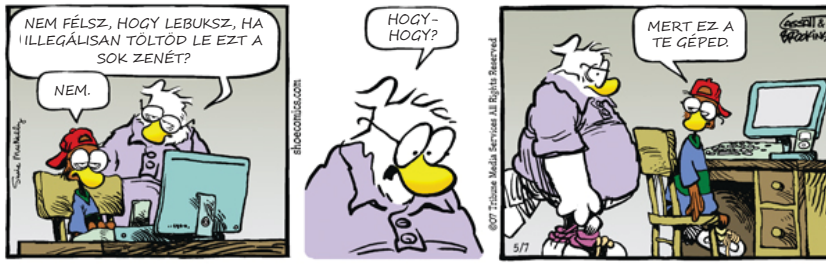
lan, esetleg ellenséges jogi környezet megsértését készítik elő, s teszik ezáltal lehetővé.

Sykes és Matza a következő, a deviáns magatartást racionalizáló technikákat írta le:

- felelősség tagadása,
- károkozás tagadása,
- áldozat tagadása,
- az elítélő személyek elítélése,
- hivatkozás magasabb értékre.

A fájlcsere körüli diskurzusokban mind az ötféle technikára találunk példát.

5.6.2.1 *A felelősség tagadása*

5.13 ábra Shoe Cartoon[190]

A felelősség tagadása valójában a szándékosság tagadása. Ennek erősebb formáját, a törvénysértés felelősségének áthárítását egy harmadik személyre jellemzően csak peres szituációkban találjuk, ahol a bizonyítási eljárás során bizonyítani kell tudni, hogy ki követte el a fájlcserét azon az internetkapcsolaton, azon a számítógépen, amit a fájlcserében részt vevő eszközként a szakértők azonosítottak.[191]

[190] Forrás: http://shoecomics.com/

[191] A technika szintjén nagyon sok ponton kapcsolódhat be egy rosszindulatú harmadik fél a fájlcsere folyamatába, s eredményezheti azt, hogy – mint ahogy arra volt is példa a peres eljárások során – vétlen személyre terelődjön a gyanú. Az is gondot jelenthet, hogy a bizonyítékok mindig egy adott számítógépet azonosítanak, de nem azonosítják azt a személyt, aki a számítógépet használta. A bírósági anyagok arra engednek következtetni, hogy a felelősség másra hárítása olyan védelmi stratégia, mellyel a perbe vont alperesek rendre megpróbálkoznak, de a cél igazából a felperes bizonyítékainak erősségének ellenőrzése, tesztelése, mint a felelősség valódi áthárítása.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Ettől különböző a kérdés a szándékosság/gondatlanság, illetve ezek hiánya, melynek a szerzői jogi jogsértések esetében a büntetőjogi felelősség megállapításának kritériumai is. Ezek a szerzői jog korábban már említett komplexitása miatt releváns kérdések: Elvárható-e egy internetszolgáltatótól, vagy egy fájlcserélő hub fenntartójától, hogy nyomon tudja követni, milyen tartalmak cserélésében vesznek részt a felhasználói? Elvárható-e a felhasználótól, hogy minden további oktatás, képzés nélkül meg tudja állapítani, mely tartalmak, mely országban, milyen jellegű védelmet élveznek; hogy a szolgáltató megtett-e mindent azért, hogy a jogokat tisztázza, jogosultságot szerezzen arra a tevékenységre, amit folytat; hogy a felhasználó különbséget tudjon tenni a szerzői jog által biztosított jogok között a „lehívásra hozzáférhetővé tétel”-től a „származékos mű létrehozásáig”, s képes legyen megítélni, felmérni a tettei jogszerűségét; mindezt úgy, hogy e jogterület alkalmazásának egyes részletei még tíz év elteltével sincsenek pontosan tisztázva?

De ha el is fogadjuk, hogy ma már minden internetfelhasználótól elvárható, hogy tudja, hogy az interneten szerzői joggal védett tartalmakat megosztani jogsértő magatartás, és a jogellenes forrásból származó tartalmak esetében a magáncélú másolat készítése is jogellenes (Szerzői Jogi Szakértő Testület, 2006), a szándékosság hiánya, a jóhiszemű tudatlanság a Napster első 70 millió felhasználójának túlnyomó többségére igaz lehet. Míg egy utcai árustól vásárolt, nyilvánvalóan másolt CD esetében egyértelmű, hogy a másolat illegális, és minden bizonnyal az eredeti megvásárlását váltja ki vele a fogyasztója, addig az interneten ingyenesen elérhető tartalmakat kínáló számtalan szolgáltatás között nehéz a legalitásuk szerint különbséget tenni, különösen, ha mint az a Napster esetében történt, a fogyasztó azt látja, hogy mind a szolgáltatást, mind annak megalkotóját sztárnak kijáró ünneplésben részesíti a népszerű sajtó. De ha hiányzik is a fájlcserében való részvétel külső pozitív megerősítése, az a tény, hogy a felhasználók nem egy nyilvánvalóan rosszhiszemű kereskedelmi tranzakcióban vesznek részt, hanem a digitális ajándékgazdaság részeként ingyenesen osztanak meg másokkal olyan javakat, amiknek maguk is értéket tulajdonítanak – például úgy, hogy azokat korábban meg is vásárolták – megteremti a fájlcsere etikai többértelműségét (Chiou, Huang és Lee, 2005).

A felelősség egyén oldaláról történő hárítását tovább erősítheti az a tény, hogy a felhasználó *valóban* mintavételezésre, új művek, előadók felfedezésére, kipróbálására használja a fájlcserét, s emellett aktív vásárlója marad a legális piacoknak is (Shang, Chen és Chen, 2008).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.6.2.2 *A károkozás tagadása*

Mint a szerzői jog történetében mindig, a fájlcsere kapcsán is a legfontosabb kérdés az, hogy történt-e, és ha igen, mekkora kár a tevékenységnek köszönhetően. Ezt a kérdést azonban ugyanúgy nincs sok értelme általában feltenni, mint ahogy nem érdemes megkérdezni azt, hogy sikeres lesz-e a szomszéd garázsban próbáló punkzenekar következő lemeze. A hol, mikor, kik között, milyen időtávban mindkét esetben olyan dimenziók, melyek ismerete nélkül a kár (és a sikeresség) megállapítása nem lehetséges. Az „okoz-e kárt a fájlcsere?" kérdés tehát akkor értelmezhető, ha hozzátesszük, hogy melyik kulturális termékről van szó, milyen típusú fogyasztók körében vagyunk kíváncsiak a válaszra, földrajzilag mely piacon, milyen formátumban és milyen időtávban mozgunk, illetve tudjuk azt, hogy pontosan mi is a termék.

Egy egyszerű példával élve: valószínűbb, hogy kárt okoz, ha egy toplistás hanglemezt egy nagyvárosi, jól szituált kereső felnőtt tölti le, aki aztán nem veszi meg a terméket, pedig tetszik neki a jószág, mint ha egy pénztelen diák marginális niche-piaci terméket tölt le, ami a legális piacokon egyébként sem kapható, de aztán elmegy a Szigeten az élő koncertre. A jog szempontjából mindkét tevékenység ugyanabba a kategóriába tartozik, még ha – amint arra az empirikus kutatások rá is mutatnak – következményeiket tekintve egymástól radikálisan különbözik is a két eset.

A szerzői jog, mint azt az előző két fejezetben láthattuk, mindig is a piaci szereplők közötti kereskedelmi konfliktusok rendezésének eszköze volt. Az egymással szemben álló kiadók versengése az ő szemszögükből zéró összegű játszma: amit az egyik a kalózkiadásokon meg tud nyerni, azt a másik fogja elveszteni. A másolatok készítésének jogi megítélésében éppen ezért a tevékenység kereskedelmi, haszonszerzési célú jellege központi jelentőséggel bír. A fájlcserében részt vevő felhasználók túlnyomó része[192] azonban mindenféle anyagi haszon vagy nyereség reménye és vágya nélkül vesz részt a fájlcserében, ezért esetükben ez a jól kipróbált eszköz nehezen használható.

Ami helyette marad, az a károkozás tényének bizonyítása a sértett oldalán. A másolat készítői ugyan nem keresnek pénzt a másolatok elkészítésével, terjesztésével, de a másolatok képesek a legális termékek helyettesítésére, s így a másolatok iránti kereslet nyomán zuhan a legális piacokon mérhető kereslet. A csökkenő kereslet csökkenő bevételt

[192] A fájlcsere belső hierarchiájáról a következő szakaszban lesz szó.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

eredményez, ami nemcsak az érintett szereplőknek, de a megszűnő munkahelyeken és a csökkenő adó és külkereskedelmi bevételeken keresztül az egész nemzetgazdaság egészére negatív hatással van. Legalábbis ez az érintett iparági szereplők álláspontja (OECD, 2008).

A rövid távú piaci érdekektől érintetlen, független elemzések azonban az iparági álláspontnál összetettebb képet mutatnak. Az illegális másolatok gazdasági hatásai már a közgazdasági elmélet szintjén is ellentmondásosak. Az információs gazdaságtannal foglalkozó elméleti modellek számos olyan szituációt azonosítottak, melyek esetén az engedély nélkül készült másolatok piaci jelenléte az eredetik előállítója számára pozitív gazdasági hasznot eredményez. Ezek a modellek több szinten elemzik a kár fogalmát, melyek közül a termelőket ért kár csupán az egyik.

A monopóliumok okozta holtteher-veszteség[193] a kielégítetlenül maradt fogyasztók miatt össztársadalmi szinten keletkezett kárt teszi számszerűsíthetővé. A kalózkodás társadalmi szintű hatása e két hatás eredője.[194] A közgazdasági modellek a másolatok és az eredetik közötti helyettesíthetőségre, a fogyasztók preferenciáira, és a preferenciák heterogenitására, a másolatok és az eredetik előállításának költségeire, a költségfüggvények alakjára, a törvény betartatásának költségeire, a hálózati hatások meglétére vonatkozó feltételezések függvényében azt mutatják ki, hogy mind a termelői, mind a fogyasztói, mind a nemzetgazdasági szinten károk és hasznok egyaránt elképzelhetők.

A digitális másolás piaci folyamatokra gyakorolt hatását az elmúlt évtizedben számos empirikus kutatás is megpróbálta leírni. E kutatások eredményei (a több tucat kutatás összefoglalóját lásd korábban, illetve: (Dejean, 2008; Huygen és mtsai, 2009; Png, 2006; Waelbroeck, 2007) legalább olyan változatosságról tanúskodnak, mint amit az elméleti modellek megjósolnak.

A fenti közgazdasági elméletek és empirikus kutatások valószínűleg ugyanolyan nehezen hozzáférhetők az átlagos fájlcserélő számára, mint a szerzői jog egésze. A kutatások konklúziói, leegyszerűsített formában azonban könnyen és jól kommunikálhatók, akárcsak azok az eredmények,

[193] Más szóval a tökéletesen versenyző piachoz képest magasabb ár és az emiatt szűkebb kielégített kereslet.

[194] A hatás fogalmának ez az értelmezése azért is különösen fontos, mert látványosan hiányzik a szerzői jogi diskurzusból. Míg minden szerzői jogi szabályozás indokolásában a szerzők és a társadalmi érdek egyensúlya szerepel alapvető értékként, addig a szerzői jogi jogsértések kapcsán ennek az egyensúlynak a gazdasági szempontból történő vizsgálata helyett leggyakrabban a jogosulti oldalt ért vélt vagy valós gazdasági érdeksérelemre helyeződik a hangsúly, és feltáratlan marad, hogy a mérleg másik serpenyőjében, s így össztársadalmi szinten mi is a jogsértés következménye.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

amik az iparági lobbik által hangoztatott, veszteségre, kárra vonatkozó számok megalapozatlanságával kapcsolatban fogalmaznak meg erős, és megalapozott kételyeket (Avent, 2007; Salmon, 2005; Sanchez, 2008).

A kár tagadása létező stratégia a fájlcsere okozta normakonfliktus neutralizálására. Az esetek egy részében ez a tagadás nem több, mint üres beszéd, de alapos empirikus kutatások nélkül nem tekinthetők olyan szimpla (ön)hazugságnak, melynek egyetlen célja a fájlcsere negatív megítélésének mérséklése. A fájlcserélők, akik ezt az érvet használják, végeredményben a legpontosabb képpel bírnak saját feketepiaci és legális piaci aktivitásukról, és feltételezhető, hogy meg tudják ítélni, hogy a fájlcserében való részvételük hogyan módosította, ha egyáltalán, a legális piaci vásárlásaikat.

A jogosulti oldal abbéli törekvése, hogy a károkat minél nagyobbnak állítsa be, illetve, hogy bagatellizálja, illetve elhallgassa a fájlcsere esetleges pozitív hatásait,[195] a fájlcserélőket azokra a károkra is érzéketlenné teszi, amik valóban bekövetkeznek. Az elfogult, egyoldalú kép, a könnyen diszkreditálható adatok és módszertanok használata nem csak a tényleg bekövetkező károk, de az áldozatok tagadását is megkönnyíti.

5.6.2.3 *Az áldozat tagadása*

5.14 ábra Foxtrot[196]

A Sykes és Matza által felsorolt stratégiák közül a harmadik az áldozatok el nem ismerése, létezésének kétségbe vonása. Az általuk leírt kontextusban ez akkor következik be, ha a az áldozat fizikailag nincs

[195] Az egyetlen kivétel e tekintetben a Microsoft, amelyik több fórumon (McDougall, 2007) is elmondta, hogy közvetetten érdekelt abban, hogy a felhasználók az ő termékeit másolják és használják, mert az így kialakult technológiai lock-int később monetizálni tudja.

[196] Forrás: Bill Amend.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

jelen, ismeretlen vagy túlságosan is absztrakt, távoli. Ahhoz – állítják –, hogy aktiválódni tudjanak a potenciális áldozatokat védő normák és inhibíciók, az kell, hogy az áldozat közel legyen. A távolság (legyen az fizikai, vagy szimbolikus) ezt a folyamatot akasztja meg, illetve azt teszi lehetővé, hogy az áldozatot ért kár mint kiérdemelt sors, jogos büntetés jelenhessen meg. A fájlcsere kontextusában ez a „kiadók megérdemlik, ami történt velük" jellegű érvelésben érhető tetten.

A károkozás kapcsán már láttuk, hogy a magukat áldozatként beállító iparági szereplők egy részéről joggal feltételezhető, hogy akár haszonélvezői is lehetnek az online fájlcserének. Ezzel szemben az elmúlt években az iparági szereplők által követett egyik legfontosabb diskurzív stratégia az volt, hogy elfogadtassák a közvéleménnyel, s ezen keresztül a fájlcserélőkkel, hogy az online kalózkodás nem egy olyan bűncselekmény, aminek nincs áldozata (Kingsley-Hughes, 2006). Ez a stratégia egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy azt a távolságot, ami a vagyon elleni bűncselekmények kapcsán egyébként is fennáll, s ami a szellemi tulajdont veszélyeztető gyakorlatok esetében még jelentősebb, valamenynyire csökkentsék.

Ebben a stratégiában, akárcsak 300 éve, a kiadók maguk helyett egy másik érdekcsoportot állítottak a figyelem középpontjába: az alkotókat. A tartalomipari szereplők által szponzorált kisfilmeknek, plakátoknak, reklámoknak a zenék szerzői, előadói, filmsztárok és névtelen díszletmunkások a főszereplői, akiknek a megélhetése forog veszélyben akkor, ha a korábbi vásárlók a feketepiacok felé fordulnak. Mint az korábban, az első szerzői jogi szabályozást megelőző időszakban is történt, a piaci *status quo* fennmaradásában leginkább érintett érdekcsoportok szövetségest kerestek és találtak a piaci folyamatoknak rajtuk keresztül kiszolgáltatott alkotókban. A kiadók most is, mint korábban, azt ismerték fel, hogy a vásárlók elsősorban az alkotókhoz lojálisak, és csak részben érdekeltek a művek előállítását finanszírozó, azokat piacra juttató közvetítők sorsában.

A korábbi állapothoz képest azonban történt egy jelentős változás, ami ennek a stratégiának a sikerességét alapvetően képes befolyásolni. Az internet előtti korszakban az alkotók egyetlen útja a piacra a közvetítőkön keresztül vezetett: senki más nem volt képes fenntartani a sokszorosítás és a disztribúció infrastruktúráit. Bármekkora is volt az ellenérdekeltség az alkotók és a közvetítők között, ez a fajta függés kényszerű szövetségest csinált a két félből.

A digitális hálózatok azonban nemcsak azt tették lehetővé, hogy a hagyományos közvetítőknek olyan versenytársai támadjanak, akik elő-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

nyösebb feltételeket tudnak kínálni az alkotók számára, de az is nyilvánvalóvá vált, hogy ha az alkotó közvetlenül akar a közönségéhez eljutni, közvetítő nélkül szeretné a műveit terjeszteni, a közönségével a kapcsolatot tartani, akkor arra minden további nélkül lehetősége van (Kelly, 2008a).

Az egyes zenészek, előadók, alkotók fájlcsere melletti kiállása nemcsak a kiadói üzenetet zavarja össze, de ráerősít arra a folyamatra is, ahogy a vásárlók lojalitásai is ki- és átalakulnak. A közvetítők kikapcsolásának lehetősége a kulturális piacok történetében talán először lehetőséget ad arra, hogy az alkotók leváljanak a kiadókkal kötött kényszerű szövetségről, és saját maguk képviseljék saját érdekeiket. Azoknak az alkotóknak, akik képesek a rajongóikkal, vásárlóikkal közvetlen, bizalmon, kölcsönös elismerésen, respektuson alapuló kapcsolatot kialakítani, nagyobb eséllyel számíthatnak arra, hogy a kéréseiket, érveiket a rajongóik meghallják és tiszteletben tartják. A Grateful Dead, és a többi, hozzá hasonló (részben az amerikai ellenkultúrában gyökerező) jamband, örömzenekar példája azt mutatja, hogy a lojalitásra építő megelőző stratégia valóban működőképes lehet (Schultz, 2006). Chiou, Huang és Lee (2005) fájlcserére vonatkozó attitűdvizsgálata is megerősítette, hogy a rajongók le- és feltöltésre vonatkozó döntéseiben az idolizált előadó jóléte meghatározó jelentőséggel bír. Más kutatások ezt a képet azzal egészítik ki, hogy a közvetítők esetében is működhet a stratégia, de csak akkor, ha valódi, létező kapcsolat van közvetítők (esetünkben japán hanglemez- és képregénykiadók) és vásárlók között (Condry, 2004).

A fenti kutatások egyértelműen jelzik, hogy a közelség számít, mert bizalmat szül és a hitelesség sem tartható fenn nélküle. A fájlcserélő hálózatokon zajló kommunikációnak köszönhetően radikális átalakuláson mennek át a fogyasztók lojalitásai. A kulturális javak fogyasztói számára, ha rendelkezésre állnak az alternatívák, lehetőségük van megtalálni azokat a kulturális termelőket, akiknek a műveit nem mint szezonális árucikket fogyasztják, hanem akikkel lehetőség van hosszabb távú, mélyebb viszonyulás kialakítására. Ha az egyénre fogyasztóként tekintünk, aki olyan kulturális termékeket fogyaszt, amiket iparszerűen működő termelők állítanak elő, akkor ezek a termelők, legyen bármekkora is a brandértékük, valójában túlságosan távol lesznek ahhoz, hogy a rossz sorsuk képes legyen bárkit a viselkedése megváltoztatására bírni. Ahogy Condry (2004, 15.) a japán zeneipar kapcsán megállapítja:

> „Japánban, az 1990-es években a lemezkiadók a számokat szappanoperákon és tv-hirdetéseken keresztül népszerűsítették.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> Ahelyett, hogy az előadók és a rajongók közötti kapcsolat építésével foglalkoztak volna, a legnépszerűbb slágerekre fókuszáltak. [...] Ez a gyakorlat azt sugallta a rajongók számára, hogy a zene egy termék, és nem a művész vagy a zenekar lelkének egy darabja, így a rajongóknak kevés fenntartásuk volt a CD barátoktól vagy kölcsönzőkből való másolásával szemben. Olyan helyzetekben, ahol a rajongó a művésszel való kapcsolatot közvetlenebbnek látja, ott a rajongók vásárolni fognak."

Az átalakuló lojalitásoknak köszönhetően a hagyományos közvetítők nem egyszerűen kikerülnek a fogyasztók érdeklődési köréből, de a jogi konfliktus miatt egyenesen ellenséggé válnak a korábbi fogyasztóik szemében. A kulturális iparágak oligopol helyzetben levő, konglomerátumaival szemben felhalmozódott indulatok a fájlcsere egyébként érzelemmentes technológiáit a bosszúállás eszközévé emelhetik. Ez utóbbi jelenség meglétét is visszaigazolták empirikus kutatások.

> „Az etika és fogyasztói viselkedést vizsgáló területen belül a méltányosságelméletek azt jósolják, hogy a fogyasztók a velük kapcsolatban álló vállalkozásokat az alapján ítélik meg, hogy milyen képük alakul ki a fair bánásmódról, illetve ezzel kapcsolatban a kereskedők és közöttük fennálló célok egyezéséről, az értékekről, és hatalmi viszonyokról. Ezt a méltányossági hatást tovább erősítheti a technológia, különösképpen a számítógépekben és a szoftverekben inherens eltávolodás érzése – az egyéni fogyasztók magukat mint Dávidot látják a személytelen nagyvállalat Góliáttal szemben. Ez közel áll a fogyasztói vagy kulturális ellenálláshoz." (Gupta, Gould és Pola, 2004, 258., hivatkozások elhagyva)

Glass és Wood (1996) a szoftverkalózkodást vizsgálva megállapította, hogy a méltányosság, illetve a méltánytalannak érzett kapcsolat az engedély nélküli másolatok készítésével történő kiegyenlítése fontosabbnak bizonyult, mint a kalózkodással szemben támasztott etikai fenntartások. Ugyanennek a jelenségnek bukkant a nyomára zenék esetében Kwong és Lee (2004).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

5.6.2.4 *Az elítélő személyek elítélése*

A társadalmi kontrollt megjelenítő személyek elítélése, a törvény betartatásával, kikényszerítésével foglalkozó intézmények legitimációjának diszkurzív technikákkal történő megvonása Sykes és Matza negyedik kategóriája. Ami a fiatalkorú bűnelkövetők kontextusában a tanárokkal, a rendőrökkel való szembehelyezkedés volt, az a fájlcsere esetében egyszerre jelenti a szerzői jog intézményének megtagadását, a szerzői jogi jogosultakkal való szembehelyezkedést, és a törvényeket betartató helyi intézmények kompetenciájának kétségbe vonását. Mint azt a következő idézet mutatja, a gyanakvással vegyes ellenérzés azokra az ismeretlenekre is kiterjedhet, akikről semmilyen más információ nem derül ki az online kommunikáció során, mint az, hogy kritikusak a fájlcserélők által felsorakoztatott érvekkel szemben:

> „– Valaki nyomjon mar egy ip bant Chame.a-nak... mar mindenkinek tele van a toke azzal, hogy folyamatosan a jogvedok partjat fogja...
>
> *– Nálunk 100/100-as net van, mégsem töltögetünk össze-vissza mindent. Az lenne a megoldás, hogy egy jogszabály bevezetésével és internetforgalom naplózásával a letöltött anyagot hónap végén kiszámlázza a szolgáltató az előfizetőnek, és nincs gond.*
>
> – Jah ertem, szoval te tele vagy penzel es neked nem kell letoltened. en szemely szerint orulok ha minden kivan fizetve es a honap vegere marad kajara is penzem, nem hogy olyan filmet vegyek amit 10perc utan kikapcsolok mert szar meg 2009ben 2.0-as magyar hanggal adjak ki. vagy epp vegyek egy jatekot 15ezer forintert amivel jatszok talan egy napig, de lehe addig se mert szar konzolport! Majd ha lesz mindenbol normalis demo akkor talan a jatekipar fellendulhet, de lutrit senki sem szereti.
> Orulnek ha ezentul meghagynad magadnak az ilyen hulye kijelenteseidet, ez warezzal foglalkozo blog, es mar tele az emberek toke az onelegultsegeddel, meg a hulye otleteiddel.
> Egyebkent meg gondolom a 100/100as netedet iwiwezesre hasznalod.” .....
> .....
> .....
> .....
> .....
> .....

Az asd nevű felhasználó reakciója a Chame.a aliast viselő felhasználó ötletére, miszerint az illegális fájlletöltést átalánydíjas módszerrel lehetne legalizálni. Forrás: http://asva.info/a-legjobb-vasarlok-a-fajlcserelok-2009-08-29.html

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A szerzői joggal foglalkozó szakemberek, és a szerzői jog megfelelő működésének kiszolgáltatott jogosulti csoportok egyre növekvő aggodalommal szemlélik azt a folyamatot, ahogy a szerzői jog intézményébe, helyes működésébe vetett hit erodálódik. A szerzői jogi rendszer alapértékeit elfogadó, de reformot sürgető hangok mellett megjelentek a szerzői jogi abolícióját hirdetők (például Smiers (2000)) is.

A fájlcserélők jelentőségét e diskurzusban azonban nem az adja, hogy közöttük a reformisták vagy az abolicionisták vannak-e többségben, hanem az a tény, hogy a fájlcserélők szerzői jogi disszidensek, a szó klasszikus, Kelet-Európában ismerős jelentésében. A törvény fájlcserélő technológiák által lehetővé tett elkerülése azt a lehetőséget biztosítja milliónyi, a kulturális piacok szempontjából kulcsfontosságú szereplő számára, hogy végérvényesen maguk mögött hagyhatnak egy olyan jogi rezsimet, melyet nincs erejük megreformálni, és nincs lehetőségük felszámolni sem. Az elkerülés technológiai eszközei által megnyitott térben – a minimális jogi kockázattól eltekintve – a szerzői jognak semmiféle relevanciája nincsen, az ebben a térben mozgóknak nem kell, hogy a szerzői jogi szabályokhoz, a szerzői jog történetéhez, az ott felvetett kérdéseknek bármiféle köze legyen. Ahogy az új kontinensre induló puritán csoportoktól a kelet-európai emigránsokig minden disszidensnek, a fájlcserélő számára is közömbössé válik annak a világnak a teljes politikai, gazdasági, társadalmi viszonyrendszere, amelyet maga mögött hagyott.

Ez a folyamat azért is elgondolkodtató, mert a szerzői joggal szemben táplált bizalmatlanság és averzió igazi célpontja valójában a szerzői jogi jogosultak egy kicsi, ám annál erősebb csoportja. A konfliktus a felhasználók és egyes jogosulti csoportok között van, ám az ez utóbbiakkal szemben támadt indulatok a szerzői jogi intézményét sem kímélik, miközben a szerzői jogi szabályozás által hirdetett alapértékeket – a hozzáférés és az alkotások létrehozásának ösztönzését – önmagában aligha érdemes kétségbe vonni.

A sykes-i tipológiában külön kezelt áldozatok és vádlók így egybemosódnak. Az áldozatok – a szerzői jogi jogosultak – egyben vádlóként is megjelennek, ha az a percepció, hogy a törvényi keretek alakításában e csoportnak mindenki másnál nagyobb szerepe és befolyása van. A kulturális iparágak szereplőinek lobbiereje, szoros kapcsolata a politikával jól dokumentált tény (Boyle, Winter-Spring 2003; Lessig, 2001, 2005; Litman, 2001), ahogy az is, hogy e csoportok képesek a józan, gazdasági racionalitással homlokegyenest szembenálló döntések meghozatalát is elérni a törvényhozóknál (Akerlof, Hahn, Litan, Arrow, Bresnahan, Buchanan, Coase, Cohen, Friedman, Green, Hazlett, Hemphill, Noll,

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

Schmalensee, Shavell, Varian és Zeckhauser, 2002). Ha az a percepció, hogy az államot, a törvényhozást rabul ejtette, megvásárolta (state capture) egy járadékvadász érdekcsoport, akkor az e csoporttal szemben táplált bizalmatlanság az állam intézményeire és a törvényi környezetre is átterjed.

5.6.2.5 *Hivatkozás magasabb értékre*

Az előző pont kontextusában azok a magasztosabb értékek, amelyek a fájlcsere védelmében felmerülnek, részben a szerzői jog egyik deklarált célkitűzéseihez, a hozzáféréshez, a kreatív termelés sokszínűségéhez, változatosságához való visszatérésről szólnak. Az ezt képviselők jellemző módon nem tagadják a termeléshez szükséges ösztönzők szükségességét, szigorúan értelmezve nem lépnek ki annak az egyensúlynak a paradigmájából, amit a szerzői jogi szabályozás is deklarál. Az egyensúlyi pontot azonban máshol képzelik el, mint ahol az jelenleg van, és ahova az tartani látszik.[197]

A hozzáférés, az ár és a változatosság kérdései, mint fogyasztói jogok is megjelennek a vitákban. Egy 2008-as, a zenei fájlcserélők között végzett, a motivációs hátteret felkutató empirikus kutatás eredménye szerint

> „a fogyasztói jogok melletti kiállás jelentheti a zenei művek P2P-cseréjének egyik legnagyobb, általános okát. [A kutatás eredményei] azt mutatják, hogy a fogyasztói jogokba vetett hit hatása erősebb volt, mint a többi vizsgált normába [a reciprocitásba, illetve a információ szabadságába] vetett hit hatása. A digitális technológia fejlődése megnövelte a fogyasztók elvárásait. Az új technológiai megoldások előnyeinek elismerését elutasító lemezkiadókkal elégedetlen vásárlók maguk veszik kezükbe a problémák megoldását." (Shang és mtsai, 2008, 359.)

A fogyasztók, befogadók, kultúrafogyasztók érdekei eddig a pontig közvetlenül csak nagyon korlátozott mértékben jelenhettek meg a szerzői jogról szóló vitákban. A fogyasztói oldal egészen egyszerűen hiányzott a szerzői jog szerkezetéről szóló megbeszélésekre meghívottak listájáról, s az érdekeiket csak a részben hasonló érdekek mellett kiálló, a vitákban elég erőt felmutatni képes csoportok (például a könyvtárosok)

[197] Erről a kérdésről – részben amerikai kontextusban – az Economist hetilap online felületén zajlott nagyobb vita 2009 májusában. Lásd: (Fisher, Hughes, Kennedy, Urban, Cendali, Lammy és Litman, 2009)

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

képviselték, ha egyáltalán. Ehhez képest a fájlcsere egyszerre képes a fogyasztói érdekek direkt artikulálására, és az alkuerő biztosítására.

Az információk szabad áramlása, a kölcsönösségen, önkéntes részvételen alapuló információs ajándékgazdaság egyértelműen az 1960-as évek ellenkulturális mozgalmaitól és a hacker szubkultúrától megörökölt értékek. Akárcsak a copyleft mozgalmaktól a szabad szoftveres világig terjedő legális spektrumban, itt is lényeges különbségek találhatók az egyes álláspontokban, aszerint, hogy az ezeket az érveket használók a fájlcsere által biztosított szabad hozzáférést a fizetős piacok helyett, azok mellett, vagy azok részeként képzelik el. A fizetős piacok végét hirdetők azt állítják, hogy a digitális másolatok piacán többet nem fenntartható a szűkösség, s így nincs értelme abban bízni, hogy azoknak a javaknak, melyeknek létezik teljes értékű digitális verziója, a korábban ismert piacszerkezet fennmaradhat. A fájlcserélő hálózatok és a fizetős piacok egymás mellett élésében gondolkodók a fizetés önkéntes lehetőségét nem zárják ki, de nem is tarják elfogadhatónak annak kötelezővé tételét. A fájlcserét a legális piacok részeként elképzelők amellett érvelnek, hogy a fájlcserélők a legális piaci kínálat közötti eligazodás eszközei, s így – a korábban már leírt mechanizmusokon keresztül, mint a sampling – annak integráns, és a technológiai fejlődésnek köszönhetően magasabb szintű szolgáltatást nyújtó részei.

Megint mások a fájlcserében a terjesztésből kiszorult, de még szerzői jogvédelem alatt álló tartalmak, az elfeledett, forgalomban már nem lévő kulturális javak hozzáférhetővé tételének kulturális emlékezet szempontjából is kulcsfontosságú eszközét látják e hálózatokban (Bodó, 2006; Freeman, 2008; Keenan, 2008).

5.7 Konklúzió – a fájlcsere mint ellenállás

> „Adatközlőink saját emancipációjukat gyakran fejezték ki evolúciós, szocialista, kommunista, netán anarchista szemantikus töredékekkel, melyekben a Napstert és a mögötte álló filozófiai alapvetéseket állították szembe az általuk megélt »társadalmi egyenlőtlenségekkel« és a kapitalista mainstream fogyasztói társadalom okozta csalódásokkal.” (Giesler és Pohlmann, 2003)

Ha a társadalom egy csoportja mind a számára felkínált célokat, lehetőségeket, mind az elérésüket lehetővé tevő eszközöket elveti, s azok megváltoztatására törekszik, lázadásról beszélhetünk (Merton, 2002). A

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

jogosultak felvilágosító kampányai és a felhasználók ellen folytatott perek tízezrei után azok viselkedése, akik még fájlcserélő alkalmazásokat használnak, egyaránt beilleszthetők az ellenállás modernista és posztmodern leírásaiba (Raby, 2005).

Az ellenállás modernista felfogásában jól definiálható felek állnak szembe egymással. A jogosultak, különösen a zeneipari és filmes érdekvédelmi szervezetek és a korábbi fogyasztóik küzdenek a korábban részletesen tárgyalt frontokon.[198] A fogyasztó szó nem véletlenül szerepel a résztvevők azonosítására. A jelenség globális jellege lehetetlenné teszi, hogy a különböző lokális piacokon átívelő cserében részt vevőket bármiféle homogén szub-, vagy ellenkulturális csoportként láthassuk. Az egyetlen jellemző, ami e sokféle résztvevőt összekapcsolja, a fájlcserélő hálózatok előnyben részesítése a fennálló piaci intézményrendszerrel szemben. A felhasználók tehát mint *fogyasztók* lépnek ki a helyi piaci rend keretei közül, s így az ellenállás terepe is mindenekelőtt gazdasági jellegű.

A legitim piacok helyett a fájlcserélő hálózatokhoz fordulók egy része passzív ellenálló. A kiábrándultság, a korábban elszenvedett kudarcélmények (lásd a kínálat szűkösségét az előző szakaszban), a közvetítői intézményrendszerrel és a közvetítőkkel szemben érzett bizalom és lojalitás felmorzsolódása (Herman és mtsai, 2006) a legitim piacokról való kiiratkozást, disengagementet eredményez. A távolmaradás hagyományosan ritkán veszélyezteti a status quót, a feketepiaci alternatíva azonban lehetővé teszi a kulturális javak áramlásában való részvételt úgy, hogy annak hagyományos intézményeit nem kell igénybe venni. A passzivitás ennek következményeképpen az aktív ellenállástól nem megkülönböztethető eredményre vezet: hatékonyan zavarja meg a fennálló piaci viszonyokat.

Az aktív ellenállás a fájlcserélő hálózatokban az ellenfélként kezelt intézményrendszer lebontásának és/vagy radikális átalakításának eszközét látja. Az ellenállás eszköze ez esetben is – legalábbis részben – az appropriáció, ám szemben más leírásokkal (Hebdige, 1979), a fájlcserélők a jelentés helyett magukat a kulturális termékeket sajátítják ki, veszik el, teszik magukévá. Tehetik ezt azért, mert kiépültek e jelek autonóm, az ellenfélként kezelt szereplők számára elérhetetlen terjesztési csatornái. Akárcsak a tengeri kalózok esetében, 300 évvel korábban, ez a digitális térkép fehér foltjain kiépült, a legitim szereplőktől elvett javak cseréjét

[198] Itt, szemben a Jenkins (2006) által leírt szcenárióval, mely szerint a fogyasztók és a termelők szembenállása helyett az együttműködés kifinomult táncai jellemzők, itt kevés nyomát tapasztaljuk az együttműködésnek.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

lehetővé tevő párhuzamos infrastruktúra teremti meg az ellenállás lehetőségét, fennmaradásának feltételeit.

A fájlcserélő hálózatok ráadásul sikeresen kezelik az Olson (1997) által leírt, a kollektív cselekvés előtt álló problémákat. A fájlcserélő technológiák közös térben hozzák össze a hasonló problémákkal szembesülő, de eltérő okok miatt, eltérő motivációkkal a feketepiacra lépő sokmilliónyi felhasználót. Opportunisták és harcos ideológusok, a saját rossz lelkiismeretüket, a normasértést különböző módon megmagyarázók és normalizálók, és az ajándékozásban valódi gazdasági alternatívát látók más és más okból vannak jelen a hálózaton, de a fájlcserében való részvétel mindannyiuk számára lehetővé teszi az ideálisnak gondolt társadalmi-gazdasági rendben való részvétel lehetőségét. A Napster (és az összes többi fájlcserélő technológia) nemcsak azért jelentős, mert lehetővé teszi, hogy a zene, és a zenéről szóló beszéd egymás mellett jelenjen meg, de azért is különös figyelmet érdemel, mert lehetővé tette, hogy a fogyasztók emancipációjáról szóló beszéd a fogyasztók emancipálódási törekvéseit lehetővé tevő technológián történhessék.

Sokféleképpen nevezhetjük: fájlcserének, a kulturális javak nem kereskedelmi céllal történő csereberéjének, a tudás, az információ szabad terjedésének, a fájlcsere – és annak védelme a jogosultak retorikai, technológiai és jogi támadásaival szemben – az a közös nevező, mely képes felhasználók millióit akár politikai cselekvésre is ösztönözni. A (jogi) fenyegetettség kijelöli a közös ellenséget, a technológia lehetővé teszi az autonóm cselekvést, a műszaki és társas tér eleve jutalmazza, de legalábbis kikényszeríti a szolidaritást. Ezt felismerve egyre több országban jelennek meg a fájlcsere érdekében a politikai arénában fellépő single-issue pártok, melyek közül a svédországi a 2009-es európai parlamenti választásokon is meghatározó, 7%-os eredményt ért el. A nemzeti Kalózpártokat tömörítő nemzetközi PP International weboldalán[199] olvasható statisztika szerint már 33 országban található bejegyzett, vagy bejegyzés előtt álló politikai szervezet. A kalózpártok jellemzően a következő témák köré szerveződnek:

- a szerzői jog reformja;
- a nem kereskedelmi célú fájlcsere – bővebb értelemben a szerzői joggal védett alkotások nem kereskedelmi célú, bárminemű felhasználásának – engedélyezése,
- a kulturális javak újrahasznosíthatóságának megkönnyítése,

[199] http://www.pp-international.net/

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

- a szerzői jogi védelmi idő csökkentése,
- az üres hordozói díjak eltörlése,
- a DRM-technológiák használatának tilalma, vagy a megkerülésük tilalmának eltörlése,
- a szabadalmi rendszer reformja – különös tekintettel a gyógyszerek, élőlények, szoftverek szabadalmi védelemének visszaszorítására,
- az állampolgárok elektronikus megfigyelésének és lehallgatásának tilalma,
- a szabad szoftverek használatának elősegítése.

A kalózpártok politikai programja előrevetíti a fájlcsere mint ellenállás posztmodern leírásának lehetőségeit is. Eszerint a fájlcsere, a szellemi tulajdon fogalmának, az információ státuszának, az információ birtoklása által létrehozott hatalmi erőegyensúlynak az újradefiniálásán keresztül, az *információk* termelésére és elosztására alapuló új társadalmi rend alapvetéseivel helyezkedik szembe.

> „A copyright annak a civilizációs mértékkel rövid ideig tartó periódusnak a terméke, amikor a másolatkészítés fajlagos költsége már leesett, de még óriási economy of scale volt a nagy példányszámokban, és hatalmas koncentrált tőkére volt szükség a másolatok hatékony előállításához.
> Ma nagyjából visszatértünk oda, ahol pl. a 15. században tartottunk, azzal a különbséggel, hogy jóval hatékonyabb eszközeink vannak. Magyarán szólva a másolatkészítés újra hatékony egyénileg, csak persze sokkal olcsóbb es egyszerűbb, mint hatszáz éve. De a piac mechanizmusai sokkal jobban hasonlítanak a hatszáz evvel ezelőttiekre, mint a száz évvel ezelőttiekre.
> Egy nyomdának szüksége van kiadóra (a kiadónak meg copyrightra), mivel valamilyen módon meg kell becsülni (vagy be kell folyásolni)[sic!], hogy milyen könyvek milyen példányszámban fognak fogyni. Tőkekoncentráción alapuló risk managementtel foglalkoznak igazándiból: allokáljak a tőkét es a sikeres könyvekből finanszírozzák a sikerteleneket, ahogyan a bankok is diverzifikálják a befektetéseiket.[...] Ahogy eltűnik az economy of scale (ez a műszaki haladás szükségszerű következménye), eltűnik a copyright létjogosultsága is.” – interjú az elite hub alapítójával.

Ameddig a szerzői jogosultak úgy tekintenek a fájlcserére, mint lopásra, a szó klasszikus értelmében, addig nem számíthatnak más vá-

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

laszra a fájlcserélőktől, mint arra, hogy a szellemi javak felett nem lehet – a fizikai javakhoz hasonló – tulajdonjogot gyakorolni. A zeneművek, tv-sorozatok és filmek feketepiaci csereberéjéből így lesz a információs társadalom egyik legalapvetőbb pillérének, az információ tulajdonjogának tudatos, politikus, és kompromisszumképtelen elvitatása, azaz a most formálódó, az információtermelési, -elosztási folyamatainak ellenőrzésére épülő társadalmi renddel szembeni ellenállás.

Paradox módon ezt a rendet épp a vele szemben ébredt ellenállás mentheti meg. A fájlcserélők politikai aktivizálódása, bekapcsolódása azokba a folyamatokba, megjelenésük azokban az intézményekben melyek ennek az új rendnek a szabályait alakítják, lehetővé teszi, hogy létrejöjjenek azok a kompromisszumok, amik végül szükségtelenné és feleslegessé teszik a szellemi tulajdonjog ideáját a gyakorlatban is felszámolni képes feketepiacok fennmaradását.

A P2P-fájlcserélők kapcsán felmerülő egyik legfontosabb kérdés majd az lesz, hogy ezekből a fájlcsere aktusa kapcsán egymással kapcsolatba került ismeretlenekből kialakulhatnak-e – a korábban a hagyományos Fordiánus-keretek között működő kulturális iparágak mellett/alatt létrejött – rajongói és/vagy életstílus közösségekhez hasonló szubkulturális gazdaságok? (Hodkinson, Paul, 2002; Maughan és Smith, 2000; McRobbie, 1989; Thornton, 1996) E gazdaságokban a szubkultúra tagjai, és az általuk alapított, helyi, független szereplők látják el a számukra fontos kulturális javak termelésének, disztribúciójának, marketingjének, újrahasznosításának feladatait.

> „A legfontosabb pedig, hogy mindezt valóban a fiatalok csinálják. Ők kezelik a felszerelést, ők hozzák létre a kis kiadókat, ők végzik a terjesztést, ők szervezik a partikat, közülük kerülnek ki a DJ-k. Ők hozzák létre és ápolják a kapcsolatokat, ők alakítják ki a nagyoktól – és gyakran a legális gazdaságtól is – független társadalmi és gazdasági struktúrát. A fiatalok a posztfordiánus zeneipar meghatározó tényezőivé váltak. Ez a kép nagyon messze van attól a felfogástól, amely a fiatalokban csak a hatóságok által kezelendő problémát lát, vagy csupán a kultúra fogyasztóit. A fiatalok ugyanis termelőkké léptek elő, és ezzel önmaguk, saját kulturális arculatuk kitermelőivé is váltak."(Maughan és Smith, 2000, 90.)

Az utolsó fejezetben ismertetett empirikus kutatásból levonható egyik következtetés majd éppen azt a sejtést támasztja alá, hogy az egyes

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

fájlcserélő központok körül szerveződő csoportok a fájlcserélő technológiát saját kulturális identitásuk megalkotására és újratermelésére használják az egymással megosztott tartalmak szelekcióján, illetve a fájlcsere gyakorlatára vonatkozó sajátos normarendszer kialakításán keresztül.

A korábbi szubkultúra-kutatásokhoz viszonyítva azonban a kérdés immár nem az, vagy nem *csak* az, hogy a mainstream iparági szereplők által kiszolgálatlanul hagyott szubkultúrák hogyan és milyen gazdaságokat építenek ki maguk számára, hanem az, hogy mi történik az iparági szereplőkkel, ha a mainstream kultúra fogyasztói is elkezdenek úgy működni, ahogy arra addig csak marginális szubkultúrák tagjainak nyílt lehetőségük. Mi történik akkor, ha a korábban csak fogyasztóknak gondolt szereplők saját irányításuk alá veszik a kulturális javak termelésének, elosztásának, terjesztésének, használatának intézményeit is, és ezen keresztül felülírják, kisajátítják, újraértelmezik a hagyományos kulturális iparági szereplők által uralt csatornák számukra felkínált identitáskonstrukcióit?

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

6. fejezet

A MAGYARORSZÁGI P2P-FILMFEKETEPIAC ÉS A LEGÁLIS MOZIFORGALMAZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI[200]

6.1 ábra Részlet egy, a tumblr.com szolgáltatás felületén lezajlott beszélgetésből. 2009. ősz

Az előző fejezetek során többé-kevésbé elhangzott minden, amit a fájlcseréről általánosságban, konkrét fájlcserélő közösségek, konkrét fekete- és legális piacok említése nélkül meg lehetett fogalmazni. Az itt

[200] Az itt következő fejezet az eredetileg Lakatos Zoltánnal írta Szociológiai Szemlében megjelent tanulmány (Bodó és Lakatos, 2010) átdolgozott, rövidített verziója. A részletes elemzéseket lásd ott.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

következő fejezetben arra teszek kísérletet, hogy empirikus eszközökkel vizsgáljak konkrét hazai P2P-feketepiacokat,[201] és e feketepiacok legális piacokkal való összefüggéseit. Az itt ismertetendő kutatás tehát arra keresi a választ, hogy milyen szerepet játszanak a *magyarországi* fájlcserélők a *hazai kulturális ökoszisztémában*. Magyarországon mindmáig nem végeztek empirikus kutatást a hazai P2P-feketepiac szisztematikus feltérképezésére, illetve a kulturális javak legális és feketepiaci forgalmát alakító mechanizmusok összefüggéseinek széles körű vizsgálatára.[202] Ez a kutatás remélhetőleg az első lépés a magyar P2P-feketepiacok megismeréséhez vezető úton.

A vizsgálat kivitelezése során számos nehézséget kellett leküzdeni, ezek közül paradox módon nem a feketepiacokon zajló folyamatok feltérképezése jelentette a legnagyobb kihívást, hanem azoknak az adatoknak a beszerzése, melyek a legális piacok működéséről adtak részletes, pontos képet. Evidens módon nincs értelme a feketepiacokat önmagukban vizsgálni. Az ott zajló folyamatok csak és kizárólag a legális piacokon zajló folyamatokkal összevetve értelmezhetők. Egy kulturális jószág piacát az illegális és a legális piacok együtt alkotják. Ahogy a jelentős mértékű kalózkodás értelmezhetetlenné teszi a legális piacokról származó adatokat, úgy a feketepiacokon megfigyelhető folyamatok sem értelmezhetők helyesen anélkül, hogy tudnánk, mi zajlik a legális piacokon.

A hazai feketepiacokról végzett kutatások irányát így alapvetően azok az adatok határozzák meg, amik a legális piacokról az akadémiai kutató számára hozzáférhetők. Így, bár a lehetőség nyitott volt tetszőleges kulturális terület feketepiacainak feltérképezésére, végül a filmforgalmazás legális és P2P piacainak elemzése mellett döntöttem, egészen egyszerűen azért, mert míg a film-, és azon belül a moziforgalmazás esetében a törvényi szabályozásnak köszönhetően meglehetősen részletes adatok álltak rendelkezésemre, addig a zenei, vagy könyvpiacon ezek az

[201] Talán magyarázatra szorul, hogy miért tekintem piacnak a P2P-hálózatokon zajló tevékenységet. A közgazdaságtan piac definíciója szerint a piac az az entitás, ahol a kereslet és kínálat erői találkoznak, ahol eladók és vevők találkoznak a célból, hogy közvetlenül vagy közvetítőkön keresztül árukat, szolgáltatásokat, szerződéseket vagy egyéb eszközöket cseréljenek egymással. Jellemző a piacokra, hogy képesek a cserefolyamatban részt vevő áruk árának megállapítására, az ár kommunikálására, a tranzakciók lebonyolítására, és a csere végrehajtására. A P2P-piacokon látszólag az ár zérus (valójában persze nem: minimálisan a közösség által szabott szabályok betartása a csere feltétele), de ez a zérus ár nem jelenti azt, hogy a P2P-hálózatokon nem a kereslet és a kínálat egymásra találásának lehetünk tanúi.

[202] A kutatás előkészítő tanulmánya (Bodó, Halácsy, Korsós, Prekopcsák és Szalai, 2007) a Budapesti Gazdaságtudományi és Műszaki Egyetem (BME) és a Kitchen Budapest kutatói együttműködésének eredménye.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

adatok nem álltak rendelkezésre, vagy csak elemzésre alkalmatlan szinten aggregálva.

Az itt következő fejezetben először bemutatom a kutatás fő kérdéseit, majd áttekintem azokat a kutatásokat, amik a feketepiac és a legális piacok összefüggéseit kutatják. Az áttekintés során részletesen is elemzem azokat a kutatásokat, melyek kifejezetten a film feketepiacával foglalkoznak.

6.1 A kutatás fő kérdései, elméleti és módszertani korlátai

A kutatás gerincét az a kérdés alkotja, hogy *empirikusan bizonyítható-e a filmletöltések és a mozilátogatás közötti, az iparági szereplők által feltételezett helyettesítő hatás, vagy inkább arról van szó, hogy a filmek P2P-feketepiacának forgalmát a moziforgalmazás hiányosságai magyarázzák.* A továbbiakban a kérdés a „helyettesítés vs. hiánypótlás”[203] dilemmájaként[204] szerepel a szövegben.

[203] Ezen a ponton utalnunk kell a *helyettesítés* és a *hiány* jelenségeinek diskurzusfüggő értelmezéseire. A szerzői jog jelenleg uralkodó szemléletében a kérdésben hivatkozott elméleti különbségtételnek semmi értelme, hiszen a jogtulajdonosok szempontjából – a törvényben felsorolt kivételektől eltekintve – minden, a legális piacokat megkerülő tartalom-hozzáférés szükségszerűen jogsértés, s mint ilyen üldözendő, de legalábbis megakadályozandó. A fejlett országok többségében hatályos szerzői jog keretén belül maradva tehát értelmetlen azt vizsgálni, hogy a fájlcserélés generál-e legális keresletet, hiszen a jogsértés ténye ezt a kérdést nem engedi feltenni. Ebben a nézetben a hiányparadigmának nincs helye, helyettesítésnek pedig legfeljebb a jogsértő magatartás szinonimájaként. (Charles Nesson, a Harvard Egyetem fájlcserélő ügyekben aktív jogászprofesszora fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy legális alternatívák hiányában az illegális letöltés esetleg élvezhetné az amerikai jog által biztosított *fair use* védelmet, azaz szabad felhasználásnak minősülhetne. (Nesson professzor személyes közlése, a szerzőnél elérhető dokumentum.)

[204] Ez a kérdésfeltevés persze erősen leegyszerűsítő, mert két szélső (ideál-) típus segítségével véli megragadhatónak a P2P-feketepiac keresleti és kínálati viszonyait a gyakorlatban meghatározó paradigmát. Empirikus kutatástól függetlenül kijelenthető, hogy a valóság természetesen egyik szélső típusnak sem felel meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy maga a kérdésfeltevés irreleváns volna. A zenei feketepiacokon pl. kimutathatók olyan közönségszegmensek (Lakatos, 2005), amelyek kalózkodására a hiányparadigma jellemző. Ezek olyan kalózok, akiknél még az intenzív fájlcserélés vagy hanghordozó-másolás sem eredményezi a legális példányok iránti kereslet csökkenését, sőt: egyes alszegmenseik esetében a kalózkodás egyenesen katalizálja a fizetős keresletet. Hasonlóképpen a filmek feketepiacán is jelen vannak szélsőségesen hiány-, illetve szélsőségesen helyettesítésvezérelt kalózok. Az előbbieknél a filmletöltés a fizetős kereslet magas szintjével, utóbbiaknál annak teljes hiányával párosul. Az, hogy makroszinten a kalózkodás a legális keresletet aláásó vagy

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

A „helyettesítés vs. hiánypótlás” kérdés alapos vizsgálata több szempontból is kulcsfontosságú a P2P-kalózok szerepének megértésében. A *kalózkodással beszerzett árucikket (esetünkben filmet) ugyanaz a fogyasztó vajon abban az esetben is beszerezné-e, ha kizárólag legálisan (fizetés ellenében) juthatna hozzá?* kérdésre kapott válasz sokféle lehet. Ha egy fogyasztó pl. azért tölt le egy filmet, mert azt sem a mozik nem játsszák, sem videokölcsönzőben vagy boltban (továbbá legális, fizetős letöltéssel) nem tud hozzáférni, akkor számára a fájlcserélés (esetleg a másolás) az egyetlen reális lehetőség, s e fogyasztás nem jár a jogosultak számára érzékelhető kárral.

A fájlcseréléssel ugyanakkor egyesek olyan filmekhez is hozzáférhetnek, amikért egyébként (korábbi preferenciáik alapján) nem adnának ki pénzt, horizontjuk tágulásával pedig később akár a legális piacon is fogyaszthatnak olyan produktumokat, műfajokat, amelyek iránt éppen a fájlcserélés által biztosított ingyenes hozzáférésnek köszönhetően kezdtek érdeklődni. A feketepiacokon természetesen azok is mindig megtalálhatók lesznek, akik semmilyen legális produktumot nem vásárolnak – még akkor sem, ha az őket érdeklő produktum csak a legális piacon érhető el. *Bár közönségszociológiai értelemben az az illegális fogyasztás, amelyre a fájlcserélés lehetőségének hiányában nem kerülne sor, nem minősíthető helyettesítő funkciójúnak, az előző fejezetben bevezetett, kibővített termék fogalom kontextusában érdemes azt is végiggondolni, hogy mi az, aminek a kapcsán a feketepiaci fogyasztás hiánypótló funkciójáról beszélnünk kell.* Ha maga a produktum itt is, ott is elérhető, úgy tetten lehet-e érni a produktumot a fogyasztóhoz eljuttató intézményrendszerben olyan sajátosságokat, melyek a P2P-hálózatok felhasználóiban kielégítetlen igényeket hagynak.

Az irreális várakozásokat kivédendő, szükséges rögzíteni, hogy szinte lehetetlen olyan kutatást végezni, amellyel a „helyettesítés vs. hiánypótlás” dilemmája akárcsak egy-egy speciális populáció (valamely nemzeti vagy lokális piac) vonatkozásában megnyugtató módon eldönthető volna. E kutatás sem kivétel. A filmfájlcsere bizonyos szegmenséről valós idejű adatok állnak rendelkezésre – kalóztevékenységet ennél pontosabban aligha lehet mérni. A legizgalmasabb kérdés azonban a kalóztevékenység legális piacra gyakorolt hatása, és ezen a szinten vannak meghaladhatatlan korlátok. Ahhoz ugyanis, hogy ezt a hatást teljes körűen

katalizáló funkciót tölt be, nagyban függ attól, hogy az egyes fogyasztói csoportok – továbbá a „mezei” fájlcserélő – magatartása hol helyezhető el a két szélső típus között, illetve a legális keresletből mekkora súlyt képviselnek ezek a csoportok.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

mérhető legyen, *egyéni szinten* kellene rendelkezésre álljanak nemcsak a fájlcsere, de a mozilátogatás és az otthoni video- (DVD- és VHS-) vásárlás adatai is az egyelőre fejletlen legális online forgalmazásról nem is beszélve. Az otthoni videovásárlásról az elemzés időpontjában nem volt információm, a mozilátogatásról pedig csak (filmek, illetve mozik szintjén) aggregált adataim vannak.

Az offline filmpiac egyik fontos dimenziója tehát nem szerepel az elemzésben, másik dimenziója pedig kisebb részletességgel, mint a fájlcsere mérésénél. Így hiába állnak rendelkezésre (az adatgyűjtés kéthónapos időablakán belül) egyéni szintű és teljes körű letöltési adatok a mérésbe bevont populáció egészére nézve, azt nem tudtam vizsgálni, hogy a fájlcserélés az *egyének szintjén* hogyan befolyásolja az otthoni videoforgalmat, illetve a mozilátogatást. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a filmek mozis forgalmazásának statisztikái a teljes magyarországi moziközönségre vonatkoznak, nem csupán a fájlcserélő mozilátogatókra.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a „helyettesítés vs. hiánypótlás" kérdéséről semmit sem lehet mondani. Miután szinte minden olyan letöltött filmet sikerült cím szerint azonosítani,[205] amelyet Magyarországon 2000 után játszottak, a *tartalmi dimenzióban* is megnyílik a lehetőség a mozipiac és a kalózforgalom összefüggéseinek elemzésére.

Miután ezek az elemzések az aggregált adatokra készültek, továbbra sem lehet megválaszolni azt a kérdést, hogy a fájlcsere makroszinten rombolja-e, vagy katalizálja a filmek mozis forgalmát. Semmit sem tudunk arról, hogy az egyes filmeket különböző mennyiségben letöltő felhasználók jártak-e egyáltalán moziban, és ha igen, mit néztek meg. Ebben a kontextusban a hiányparadigma a kétféle (legális és feketepiaci) fogyasztás párhuzamosságát, a beszerzési források hibridizálódását jelenti (ami megengedi, hogy az egyén bizonyos tartalmakat mozi helyett az interneten, másokat az internetet követően a moziban fogyasszon), míg a helyettesítés fogalma alatt azt értem, hogy a tartalom feketepiaci beszerzése teljes értékű alternatívát nyújt a legális csatornákkal szemben. Ez utóbbi opciót a termék kiterjesztett fogalmának megfelelően hiba volna csupán a kétféle piac árainak különbségével magyarázni.

A mozijegy áráért megszerzett fogyasztói hasznosságnak ugyanúgy része a megtekintett film nyújtotta elégedettség, mint a mozi, mint kultúrafogyasztási tér által nyújtott pozitív vagy negatív élmény,[206] a barátokkal

[205] Ezt a munkát többek között a magyarországi fájlcserélő közösség segítségével sikerült elvégezni.

[206] A nagy képernyő, a Dolby-hang, az ízletes pattogatott kukorica mint pozitív élmény, vagy a mobiltelefonáló közönség, a figyelmetlen gépész miatt életlenül pergő képek okozta csalódás.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

együtt töltött idő stb. Az a helyettesítés, ami a forgalmazó szempontjából elmaradt bevételként jelentkezik, a fogyasztó szempontjából egyfelől e mozispecifikus élmények elértéktelenedését, másfelől a produktum (reziduális) hasznosságának kalózfogyasztással történő kiválthatóságát jelenti. A lehetőségeink tekintetében ezért a legfontosabb, ezzel a kutatással megválaszolható kérdés, hogy *a mozis filmforgalmazás egyes jellemzői (közönség mérete, mozis disztribúciója, a film életgörbéje stb.) hogyan befolyásolják a filmek P2P-kalózkeresletét és kínálatát.*

6.2 Filmkalózok külföldön és itthon

6.2.1 A FILMKALÓZKODÁS RÖVID TÖRTÉNETE

A hollywoodi filmipar és a kalózkodás viszonyát tárgyaló szövegek szinte mindegyike megjegyzi, hogy bár manapság Hollywood a kalózokkal szembeni agresszív fellépéséről ismert, nem szabad elfelejteni, hogy az álomgyár, története kezdetén, maga is kalózköztársaságnak indult:

> „Az alkotók és rendezők a 20. század elején vándoroltak a keleti partról Kaliforniába, részben azért, hogy elmeneküljenek azok elől a szabályok elől, amelyek szabadalmi jogokat biztosítottak a filmkészítés feltalálójának, Thomas Alva Edisonnak. Az ellenőrzést egy monopolhelyzetben lévő cég, a Motion Pictures Patent Company (MPCC) gyakorolta, melynek pozíciója Thomas Alva Edison alkotói tulajdonán, a szabadalmakon alapult. [...] »1909 nyarán a független mozgalom teljes lendületben volt, illegális berendezéseket és külföldről behozott filmeket használó producerek és mozitulajdonosok dolgoztak azon, hogy kialakítsák saját piacukat. Miközben az országban hatalmas mértékben elszaporodtak az olcsó mozik, az MPPC úgy reagált a független mozgalomra, hogy egy keménykezű leányvállalatot alapított General Film Company néven, megakadályozandó az engedély nélküli függetlenek belépését a filmiparba. A módszerei révén hírhedté vált General Film elkobozta az engedély nélküli készülékeket, nem szállított többé termékeket azoknak a filmszínházaknak, amelyek engedély nélküli filmeket mutattak be, és hatékonyan monopolizálta a terjesztést azáltal, hogy megszerezte az összes egyesült államokbeli filmközpontot, kivéve azt az egyet, amelynek a független William Fox volt a tulajdonosa, aki még azután

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

> is szembeszállt a trösztt el, amikor már visszavonták az engedélyét.«" (Lessig, 2005, 37–38., lábjegyzetek, hivatkozások elhagyva)

Hollywood azonban nemcsak a szabadalomban megtestesülő szellemi tulajdon megsértésére épült: már ebben a korai időszakban legalább ekkora szerepe volt a tartalom másolásának. Jane M. Gaines (2006) a 19–20. század fordulójának kalózhullámáról szóló kiváló tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a filmre vonatkozó szerzői jogok megjelenését és a jogalkalmazói gyakorlat kialakulását megelőző időszakban a keresleti nyomással párosult tartalmi szűkösség masszív másolási hullámot indított el. A másolás ebben az esetben egyszerre jelentette a *kópiák* direkt átírását, illetve – ha ez nem volt lehetséges – az *ötletek, koncepciók* lemásolását, és a másutt már sikeresnek bizonyult filmek újraforgatását, remake-jét.

> „1895 és 1909 között az új, mozgóképes iparág amerikai szereplői arról panaszkodtak, hogy a másolás kontrollálhatatlan méreteket öltött. Ez azonban elég álszent panasz volt. Azokban az években, mielőtt a filmre vonatkozó szerzői jogok kikristályosodtak volna, a legnagyobb amerikai és európai szereplők számos, gyors profitot ígérő, másolásra építő tevékenységet űztek. Mindannyian megpróbálkoztak azzal, hogy úgy szorítsák ki a versenytársakat, hogy direkt másolatban vagy remake formájában sajátjukként árulták a többiek filmjeit. Az amerikai szaklapokat olvasva az a benyomás alakulhat ki az olvasóban, hogy – különösen 1896 és 1903 között – a korai filmes vállalkozások között másolási láz ütött ki: lázasan másolták egymást. Az első filmtörténészek később arra a megállapításra jutottak, hogy az amerikai szerzői jogi szabályozás filmre vonatkozó kulcsfontosságú döntései előtt (melyek közül az utolsó 1909-re esett), a másolás legalább annyira iparági gyakorlat volt, mint amennyi problémát okozott." (Gaines, 2006, 227.)

A filmes jogok tisztázása – legalábbis a VHS megjelenéséig – véget vetett ennek a gyakorlatnak, és a filmkalózok a képzelet világába szorultak vissza. A VHS előtti időszakból magányos filmkalózt csak egy „Captain Celluloid vs. The Film Pirates" című, 1966-ban készült, amerikai, feketefehér, négyrészes akció sci-fiben találunk, ahol a fekete csuklyás „Master Duper" egy Satanya nevű ördögi nőszemélytől kapott misztikus technológia segítségével másol filmtekercseket (McMahon, Miller, Everson és Barbour, 1966).

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

6.2 ábra A filmkalóz, az üzleti modell, a másolás technológiája, és a kalózok ellen fellépő szuperhős. Részletek a Captain Celluloid vs. the film pirates *című filmből*

(A képek szövege: Ha eladom magángyűjtőknek és intézményi gyűjteményeknek, egy vagyont fogok keresni e klasszikus film másolt negatívjával. // Instant transzmissziós nyomtató. Titkos energiaforrás segítségével képes egy filmről másodpercek alatt másolatot készíteni.)

A filmkalózkodás a VHS-technológia megjelenésével lépett ki ismét a fantasztikum világából. Az otthoni másolást lehetővé tevő videomagnó megjelenése azonnal heves ellenreakciókat váltott ki az amerikai filmipari szereplők körében. Jack Valenti korábban már idézett szavait a

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs

Open Access 2026-11-16 © Typotex Kiadó

bostoni fojtogató és a videomagnó egyneműségéről[207] hamarosan egészen az amerikai legfelsőbb bíróságig eljutó per is követte, ahol a fájlcserélő technológiák kapcsán gyakran idézett Sony Corp. of America vs. Universal City Studios, Inc. 464 U.S. 417 (1984) döntésében a bíróság megállapította, hogy *a televízióműsorok későbbi fogyasztás céljából történő rögzítése (az ún. time shifting) szabad felhasználásnak minősül*, a szerzőijog-sértést lehetővé tevő technológia gyártói pedig nem felelősek az esetleges jogsértésekért, mivel a technológiának jelentős a nem jogsértő felhasználása is (Feder, 2003; Gordon, 1982). Az akkori pánikhangulat ma már erősen eltúlzottnak tűnik – különösen annak fényében, hogy az amerikai (és a többi fejlett országbeli) piacon a VHS-kölcsönzésből befolyó bevételek pár éven belül túlszárnyalták a mozijegyeladásból származó bevételeket (Jozefowicz, Kelley és Brewer, 2008). A kép azonban korántsem ilyen egyértelmű azoknak a fejlődő országbeli piacoknak az esetében, ahol a legális VHS-piac nem vagy csak korlátozottan épült ki.

A fejlődő országokban komoly, az olcsó másolás technológiájára alapuló filmfeketepiacok jöttek létre (Larkin, 2004; Nair, Barman és Chattopadhyay, 1999; Priest, 2006; Wang, 2003; Wang és Zhu, 2003). A Nigériában, Indiában, Kínában és a Távol-Keleten végzett kutatások az egyes nemzeti/lokális feketepiacok létrejöttének tényezői között számos hasonlóságot fedeztek fel, melyek hatásukat természetesen mindig helyi kontextusokba ágyazva fejtik ki. Ezek között a legfontosabbak: az amerikai filmek importját meghatározó (jogi) szabályozás, a helyi disztribúciós rendszer sajátosságai, a technológiai fejlődés dinamikája, a kereslet és a kínálat aszimmetriája, a szerzői jogi rezsim állapota, valamint a kalózhálózatok térbeli szerveződése.

A fejlődő országok a kalózjavaknak nemcsak felvevőpiacai, de legalább hasonló mértékben előállítói és exportálói is. E hármasság okai ugyanazok: kiszorulás (vagy, mint Kína esetében, tudatos távolmaradás) az audiovizuális javak legális forgalmazásának globális hálózataiból, illetve az alternatív reprodukciós és disztribúciós infrastruktúra kiépítésének technológiai lehetősége. Ez az infrastruktúra képezi a hivatalos csatornákon el nem érhető javak árnyékgazdaságának alapját.

Az otthoni másolástól az egészen a nagyipari méreteket öltő gyártásig és elosztásig terjedő spektrumban folytatott feketepiaci tevékenység az amerikai iparági szereplők becslései szerint 2005-ben 6,1 milliárd USD kárt okozott az amerikai stúdióknak, melynek 62%-a a DVD- és

[207] Lásd a 124. lábjegyzetet.

www.interkonyv.hu © Bodó Balázs